

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Теодора М. Николић

УЛОГА УРБАНИХ ЦЕНТАРА У ПРОЦЕСИМА
РЕГИОНАЛНОГ ДИФЕРЕНЦИРАЊА И
ИНТЕГРИСАЊА СРБИЈЕ

докторска дисертација

Београд, 2022

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Teodora M. Nikolić

THE ROLE OF URBAN CENTERS IN THE PROCESSES
OF REGIONAL DIFFERENTIATION AND INTEGRATION
OF SERBIA

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2022

МЕНТОР:

др Иван Раткај, редовни професор
Универзитет у Београду - Географски факултет

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

др Драгутин Тошић, редовни професор у пензији
Универзитет у Београду - Географски факултет

др Марија Јефтић, ванредни професор
Универзитет у Београду - Географски факултет

др Зора Живановић, ванредни професор
Универзитет у Београду - Географски факултет

др Јасна Петрић, научни саветник
Институт за архитектуру и урбанизам Србије

УЛОГА УРБАНИХ ЦЕНТАРА У ПРОЦЕСИМА РЕГИОНАЛНОГ ДИФЕРЕНЦИРАЊА И ИНТЕГРИСАЊА СРБИЈЕ

Сажетак: Основни циљ истраживања је сагледавање савремених процеса регионалног диференцирања и интегрисања насељског система Србије и указивање на изазове будућег просторног развоја. Теоријски фундамент истраживања представљају приступи и концепти засновани на функционално-процесној парадигми. У фокусу истраживања је утицај сниженог демографског потенцијала и процеса деиндустријализације на развој градских и општинских центара и њихове везе са окружењем, односно на капацитет центара да буду носиоци просторног и друштвеног развоја у 21. веку. Анализа је у великој мери заснована на обради анонимизираних микроподатака Пописа становништва и обухвата период од 2002. до 2011. године. Резултати анализе упућују на закључак да су развојне тенденције на почетку 21. века у већој мери биле усмерене ка диференцирању урбаног система на прогресивна и подручја која карактеришу стагнација у развоју и регресија, него ка његовом просторно-функцијском интегрисању. Поларизациони ефекти су били израженији од ефеката ширења развојних утицаја централних насеља, како на интеррегионалном, тако и на интратеррегионалном нивоу. Концентрација становништва и економских активности у великој мери је била ограничена на Београд и Нови Сад, и њихово непосредно регионално окружење. Најчешћа су била пресељавања становништва на релацији центар - центар, а развојне диспропорције су условиле редистрибуцију становништва на штету мањих центара и слабије развијених урбаних подручја, а у корист развијенијих центара. Нагло слабљење индустријске функције негативно се одразило на капацитет функције рада већине центара и њихове могућности да подстичу развој свог окружења. Очекује се да ће и у будућности миграциони токови у великој мери бити одраз развоја и редистрибуције економских активности.

Кључне речи: Србија, просторно-функцијска интеграција, регионално диференцирање, урбани центри, урбани систем, просторна поларизација, дневне миграције, популациона динамика

Научна област: Геонауке

Ужа научна област: Просторно планирање

THE ROLE OF URBAN CENTERS IN THE PROCESSES OF REGIONAL DIFFERENTIATION AND INTEGRATION OF SERBIA

Abstract: The main goal of the research is to examine regional differentiation and integration of the settlement system in Serbia and to indicate the challenges in future development of these systems. Theoretical background of the research is based on the functional paradigm. In this research particular focus is given on the impact that reduced demographic potential and deindustrialization have on the capacity of the municipal centers to be carriers of spatial and social development in the 21st century. Main input into the analysis are anonymized microdata of the Population Census covering the period from 2002 to 2011. The results suggest that the tendencies of development at the beginning of the 21st century were more directed towards the differentiation of the urban system into progressive areas and areas characterized by stagnation in development and regression than towards its spatial-functional integration. The polarization effects were stronger than the development influences of the central settlements at the interregional and intraregional levels. The concentration of population and economic activities was to a great extent limited to Belgrade and Novi Sad including their regional surroundings. The most frequent were the population relocations from one center to another, and development disproportions caused the redistribution of the population from smaller centers and less developed urban areas to more developed centers. The weakening of the industrial function had a negative impact on the functional capacity of most centers and their ability to stimulate the development of their environment. It is expected that migration flows in the future will predominantly reflect the development and redistribution of economic activities.

Keywords: Serbia, spatial-functional integration, regional differentiation, urban centers, urban system, spatial polarization, commuting, population dynamics

Scientific field: Geosciences

Scientific subfield: Spatial Planning

САДРЖАЈ

I УВОД.....	1
1. Предмет и проблем истраживања.....	1
2. Циљеви и задаци истраживања и полазне хипотезе.....	2
3. Структура дисертације.....	3
II ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА ИСТРАЖИВАЊА.....	4
1. Релевантни теоријски приступи, концепти и модели.....	4
1.1 Основни принципи диференцирања и интегрисања насељског система	4
1.2 Концепт урбаних система.....	5
1.3 Концепти поларизованог развоја	7
1.4 Приступи истраживању процеса урбанизације и развоја урбаних регија	9
1.5 Дневне миграције као детерминанта урбаних регионалних структура	13
1.6 Приступи дефинисању урбаних регија	15
1.7 Политика развоја урбаног система Европске уније	20
2. Урбани систем Републике Србије у другој половини 20. века.....	24
2.1 Карактеристике процеса урбанизације у Србији у другој половини 20. века	24
2.2 Претпоставке о урбаном систему Србије у радовима домаћих истраживача	29
2.3 Урбани систем Републике Србије у просторном планирању	33
III МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	38
1. Територијални обухват истраживања	38
2. Просторне јединице дефинисане за потребе истраживања	40
3. Урбани информациони систем	43
4. Извори података и софтверски алати	45
IV ОБЕЛЕЖЈА И РАЗВОЈ ГРАДСКИХ И ОПШТИНСКИХ ЦЕНТАРА У 21. ВЕКУ	46
1. Просторна и демографска обележја мреже централних насеља	46
1.1 Кретање становништва градских и општинских центара на почетку 21. века ..	50
2. Функцијска обележја и зоне утицаја центара.....	56
2.1 Карактеристике функције рада градских и општинских центара.....	56
2.1.1 Капацитет функције рада	56
2.1.2 Територијални домет функције рада	61
2.1.3 Карактеристике економских активности градских и општинских центара	72
2.2 Развој функције рада градских и општинских центара на почетку 21. века.....	80
2.2.1 Промене у структури економских активности градских и општинских центара	85
V КАРАКТЕРИСТИКЕ И РАЗВОЈ МРЕЖЕ НАСЕЉА СРБИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА.....	90
1. Демографска обележја мреже насеља.....	90
2. Обележја функције рада насеља која немају управну функцију	98

VI УЛОГА ЦЕНТАРА У ПРОЦЕСИМА ДИФЕРЕНЦИРАЊА И ИНТЕГРИСАЊА НАСЕЉСКОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	109
1. ГРАДСКИ И ОПШТИНСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ ПРОСТОРНО-ФУНКЦИЈСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У МРЕЖИ НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	109
1.1 Подручја преклапања утицаја центара као потенцијал полицентричног развоја	109
1.2 Значај функција рада и образовања за просторно-функцијску интеграцију.....	113
2. ГРАДСКИ И ОПШТИНСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ РАЗВОЈА У МРЕЖИ НАСЕЉА.....	121
2.1 Градски и општински центри као фактор редистрибуције становништва	121
2.2 Градски и општински центри као фактор функцијског развоја окружења	130
3. СТРУКТУРА И РАЗВОЈ УРБАНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА	135
VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	142
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ.....	144
ПРИЛОЗИ	149
СПИСАК ТАБЕЛАРНИХ ПРИЛОГА.....	199
СПИСАК КАРТОГРАФСКИХ ПРИЛОГА	200
СПИСАК ГРАФИКОНА	201
СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА.....	202
СПИСАК ПРИЛОГА (КАРТЕ И ТАБЕЛЕ)	203
БИОГРАФИЈА.....	205

I УВОД

1. ПРЕДМЕТ И ПРОБЛЕМ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања докторске дисертације је детерминисање улоге урбаних центара у процесима регионалног диференцирања и интегрисања насељског система Србије у савременим условима развоја. Истраживање је засновано на функционално-процесној парадигми, односно системском приступу истраживању просторних структура и процеса који их обликују. Полазећи од релевантних теорија и узимајући у обзир претходна истраживања, сагледани су проблем поларизације развоја у насељском систему Републике Србије и могућности унапређења односа и веза, како између центара различитог функцијско-хијерархијског ранга (национални и регионални територијални ниво), тако и између урбаних центара и њихових периурбаних и руралних окружења (локални територијални ниво).

Шефер (Fred Kurt Schaefer) је истицао да је за предвиђање будућих промена значајно утврђивање законитости процеса који се одвијају у простору и просторних варијабли које их обликују (Schaefer, 1953). Радовановић је објективну основу друштвеног деловања видео у системском приступу истраживању миграција становништва, са циљем да се утврде њихов значај и ефекти у оквиру интегралног друштвеног и просторног развоја. Тај став је заснивао на становишту да су савремени друштвени процеси неодвојиви од просторне динамике становништва, потенцирајући да миграциона кретања следе реалне ефекте друштвених процеса, али истовремено делују као повратна спрега, мењајући њихова обележја, потенцирајући критична стања и развојне диспропорције и изградњу друштвених и просторних структура, које су инкомпатибилне са циљевима друштвеног развоја (Радовановић, 1989). Перишић истиче да проучавање градског становништва (просторне дистрибуције и кретања, као и социо-економских карактеристика становништва) представља средство за сагледавање других карактеристика градова, нпр. градских функција, и да свој смисао налази у примењивости закључака (Perišić, 1985). Војковић узроке комплексних развојних проблема у геопростору Србије види у нескладу демографске транзиције и економског развоја, наводећи да је приликом планирања просторног и свеукупног друштвеног развоја неопходно посветити пажњу демографским процесима (Vojković, 2003).

Имајући у виду изразите интеррегионалне и интрарегионалне диспропорције у просторној дистрибуцији, кретању и социо-економским карактеристикама становништва у оквиру урбаног система Републике Србије, у фокусу истраживања је проблем капацитета урбаних центара да буду носиоци просторног и друштвеног развоја и просторно-функцијске интеграције у 21. веку. Како би се сагледао утицај савремених услова развоја, а пре свега сниженог демографског потенцијала руралног, али и урбаног простора, и промена у структури привреде, узрокованих процесом деиндустријализације, на развој урбаних центара Републике Србије и њихове везе са окружењем, истраживање је у највећој мери базирано на резултатима Пописа становништва 2011. и 2002. године. Анализом је обухваћен целокупан насељски систем Републике Србије, тј. сви потенцијални урбани центри и насеља која се налазе у зонама њиховог директног или индиректног утицаја. Из обухвата истраживања су, услед недоступности података, изузета насеља на територији АП Косово и Метохија и насеља општина Бујановац и Прешево.

2. ЦИЉЕВИ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА И ПОЛАЗНЕ ХИПОТЕЗЕ

Перишић истиче да квалитет процеса планирања у највећој мери зависи од квалитета истраживања, која би требало да чине основу за израду просторних планова и доношење нормативних одлука (Perišić, 1985).

У складу са претходно наведеним, комплексно истраживање урбаног система Републике Србије има фундаментални и практични значај са аспекта креирања квалитетне основе за дефинисање развојних мера и планско усмеравање просторног развоја Републике Србије. Основна сврха истраживања је сагледавање и научно објашњавање савремених процеса регионалног диференцирања и интегрисања насељског система Србије.

Циљеви истраживања су:

- унапређење методолошког оквира за праћење процеса урбанизације и истраживање урбаних система;
- детерминисање структуре урбаног система Републике Србије и законитости у његовом развоју, које се испољавају кроз токове процеса урбанизације и промене у структури урбаног система;
- утврђивање потенцијала за функционалну интеграцију неинтегрисаних подручја (на локалном и регионалном територијалном нивоу), и потенцијала за функционално умрежавање урбаних центара (на регионалном и националном територијалном нивоу); и
- указивање на потенцијалне изазове будућег развоја урбаног система Републике Србије.

На основу претходно наведених циљева истраживања, формулисани су следећи задаци:

- 1) Формулисање теоријско-методолошке основе за истраживање урбаних система.
- 2) Сагледавање просторних, демографских и функцијских карактеристика урбаног система Републике Србије и законитости у његовом развоју, путем анализе релевантних обележја урбаних центара и њихових окружења.
- 3) Класификација урбаних центара, на основу демографске величине и функцијског капацитета, детерминисаног кроз квантитативну и квалитативну анализу одабраних социјалних функција (рада и образовања), као и испољених ефеката у њиховим регионалним окружењима.
- 4) Детерминисање функцијско-хијерархијске структуре урбаног система.
- 5) Класификација урбаних подручја и локалних тржишта рада, на основу положаја у урбаном систему, демографског и економског потенцијала и развојних тенденција.

На основу предмета и проблема истраживања, а у складу са циљевима, формулисане су следеће хипотезе, које су у току израде докторске дисертације потврђене или оповргнуте:

- 1) Урбани систем Републике Србије има сложена просторно-функцијску структуру и одлике неправилног, тј. просторно и демографски поларизованог урбаног система.
- 2) Савремени токови процеса урбанизације указују на тенденцију даљег продубљивања поларизације унутар урбаног система Републике Србије.
- 3) Просторно-функцијске везе, изражене кроз дневне миграције становништва, најинтензивније су на локалном нивоу, између урбаних центара и њиховог окружења, док су везе између урбаних центара на регионалном нивоу слабијег интензитета.
- 4) Урбани центри су доминантан фактор редистрибуције становништва и функција на територији Републике Србије.
- 5) Промене у структури привреде представљају значајан фактор функцијског развоја урбаних центара Републике Србије и утицаја центара на регионално окружење.

3. СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦИЈЕ

У складу са предметом, циљевима и задацима истраживања, докторску дисертацију чини седам међусобно повезаних делова, тј. увод, пет поглавља и закључна разматрања.

I део: Увод садржи основне информације о предмету истраживања, научном проблему, постављеним циљевима, задацима и хипотезама, који чине полазиште истраживања.

II део: У оквиру теоријско-методолошких полазишта дат је приказ основних научних принципа и релевантних концепата и модела, заснованих на аксиому да урбана насеља имају централну улогу у процесима регионалног диференцирања и интегрисања геопростора, међу којима су: принципи функционалне регионализације, концепт урбаних система, теорије и концепти поларизованог развоја, модели стадијума урбаног развоја, приступи истраживању дневних миграција као детерминанте урбаних регионалних структура. Други сегмент теоријско-методолошких полазишта обухвата инострана (пре свега европска) и домаћа искуства у примени претходно наведених концепата у емпиријским истраживањима и пракси просторног планирања.

III део: У оквиру методолошког оквира истраживања дефинисани су територијални обухват истраживања и просторне јединице које су коришћене у анализи. Дат је сажет приказ основних методолошких поступака примењених у истраживању и наведени су коришћени извори података и софтверски алати.

У четвртном, петом и шестом делу дисертације су представљени резултати истраживања. Просторно-функцијске интеракције и токови процеса урбанизације у насељском систему Републике сагледани су кроз популациони и функцијски развој урбаног система као целине и његових саставних делова.

IV део: У првој фази анализе испитиване су демографске и функцијске карактеристике и развој градских и општинских центара, као потенцијалних носиоца просторног развоја, појединачно и компаративно по категоријама центара према демографској величини и капацитету функције рада. На основу степена просторно-функцијске интеграције, сагледаног кроз интензитет дневне миграције активног становништва, детерминисане су зоне директног утицаја центара, које су касније послужиле као средство у анализи развојних процеса у урбаном систему Србије.

V део: У другој фази анализе испитивана су демографска и функцијска обележја и развојни токови у мрежи осталих насеља, која не поседују управну функцију, до којих у већој или мањој мери допиру утицаји централних насеља.

VI део: У завршној фази истраживања су детерминисани правци развоја на нивоу подручја која обухватају градске и општинске центре и насеља у зони њиховог директног утицаја. Акцент је стављен на редистрибуцију становништва и радних места унутар националног и локалних урбаних система. Испитан је значај функција рада и образовања за просторно-функцијску интеграцију насељског система и разграничена су подручја на којима је утицај функција различитих центара доминантан. У оквиру последњег сегмента поглавља дискутовани су најважнији резултати, тј. структура и савремене развојне тенденције урбаног система Србије.

VII део: У оквиру закључних разматрања су главни резултати истраживања стављени у контекст планирања и потенцијалних изазова будућег развоја урбаног система Републике Србије и дата је препорука за правце даљих истраживања.

II ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА ИСТРАЖИВАЊА

Теоријски фундамент истраживања представљају релевантни концепти и модели, засновани на функционално-процесној парадигми, односно системском приступу истраживању просторних структура и процеса који их обликују. Нит која повезује одабране концепте је објективна чињеница да урбана насеља имају централну улогу у процесима регионалног диференцирања и интегрисања геопростора. Неки постулати и истраживачка питања на којима су темељени ови концепти су, без обзира на измењене друштвене околности, и данас релевантни и незаобилазни су елементи савремених истраживања. Други значајан сегмент теоријско-методолошких полазишта истраживања односи се на домаћа и инострана (пре свега европска) искуства у примени наведених концепата у емпиријским истраживањима и пракси просторног планирања.

1. РЕЛЕВАНТНИ ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ, КОНЦЕПТИ И МОДЕЛИ

1.1 Основни принципи диференцирања и интегрисања насељског система

Модерна регионална географија развила се на Шеферовим принципима географског ексцепционализма, који у тежиште научног интереса стављају функционалну организацију геопростора (Тошић, 2018). Шефер се залагао за системски приступ истраживању просторних структура. Истицао је важност утврђивања законитости процеса који се одвијају у простору, и просторних варијабли које их обликују, за предвиђање будућих промена (Schaefer, 1953).

Тошић наводи да се у оквиру парадигме организације простора или функционално-процесне парадигме „структура простора сагледава кроз функције и значај процеса који је условно хомогенизују“. Полазиште је претпоставка да различите елементе структуре простора процеси који се међу њима одвијају, могу интегрисати у функционално кохерентну регионалну целину, односно да делови хомогених просторних целина могу припадати различитим регионалним системима (Тошић, 2018:25). Заговорници овог приступа сматрају да су односи између насеља, као саставних делова насељског система, променљиви и зависе од квалитета функцијских веза које се међу њима одвијају и да без њих, уместо функцијског односа, постоји само пасиван - просторни однос. То даље имплицира да је свака веза изражена процесима који утичу на промене структуре система насеља (Тошић, 2000а).

Према наводима истог аутора „у основи функционално-процесног приступа у регионализацији је концепт функционалне регије, заснован на објективној чињеници да градови¹ својим функцијама² утичу на регионално диференцирање и интегрисање

---

¹ Појам град је у теоријским полазиштима коришћен за означавање географски и функционално конзистентних просторних целина урбаног карактера. Не односи се на територијалне јединице које према Закону о територијалној организацији Републике Србије имају статус града.

² Градске функције огледају се у задовољавању друштвених потреба, односно потреба становништва града и његове околине. Основне категорије тих потреба су становање, рад, снабдевање, образовање, здравствена и социјална заштита, култура, одмор и рекреација, кретање, комуникације итд. (Badovinac, 1997; Vresk, 2002a). Рад и становање су функције које се издвајају по својој важности за развој града и регије. Несклад између функције рада и становања, условљава развој гравитационог подручја радне снаге око градова. Величина гравитационог подручја и интензитет дневне покретљивости радне снаге зависе како од величине и функцијског капацитета града, тако и од карактеристика насеља у окружењу (социо-економских структура становништва, саобраћајних веза са градом итд.) (Vresk, 2002a).

природно-географски, насеобинско-демографски, социо-економски и функционално хетерогеног простора“. Истиче да је наведени концепт „дошао до изражаја у условима убрзане урбанизације, коју карактерише изразита концентрација становништва и функција у градовима и њиховим окружењима“ и да се територијално јединство функционалних или урбаних регија „заснива на комплементарности и регионалној интеграцији града са насељима ближе и даље околине“. У складу са тим, функционалну регију дефинише као „хетерогену целину, чији су делови међусобно комплементарни и одржавају између себе, а посебно са доминантним градом, интензивније везе него са другим деловима окружења“ (Тошић, 2018: 84).

Теоријско-методолошке поставке функционалне регионализације засноване су на системском приступу и егзактним, математичко-статистичким, методама. Мишљења научника су супротстављена када је у питању коришћење математичких метода. Амерички географ Вилијам Бунге (William Bunge) је заступао становиште да се детерминисањем просторних интеракција помоћу математичких метода могу одредити границе регија. Супротно је становиште немачког географа Ернста Нефа (Ernst Neef), који је сматрао да математички методи не морају и не могу *a priori* бити коришћени при објашњавању процеса који се одвијају у геопростору³. Неф се залагао за поступке елементарне и комплексне анализе елемената и веза које чине структуру просторних целина (Тошић, 2000а).

У издвајању регија у пракси методолошки поступци се усмеравају ка детерминисању просторно-функционалних веза и односа који хомогенизују или диференцирају регионалне структуре, при чему се користе показатељи о развијености и утицају централних функција градова⁴. Однос центра и окружења одређиван је помоћу гравитационих модела, анализом просторног утицаја једне или више централних функција. Као индикатори гравитационог утицаја најчешће су коришћени подаци о кретању становништва ради обављања функција рада, образовања итд. и подаци о саобраћају (мреже саобраћајница, фреквенција саобраћаја итд.) (Тошић, 2018).

Тошић наводи да су основни принципи издвајања функционалних регија функционални централитет, функционална комплементарност, хијерархичност и просторна континуираност, док је истраживачки приступ усмерен ка оцени простора са друштвено корисног и аспекта будућег развоја, односно ка проналажењу алтернативних смерова просторног развоја, као основи за просторно планирање (Тошић, 2018).

1.2 Концепт урбаних система

Концепт урбаних система базиран је на принципима интеракције и међузависности и сагледава урбане процесе на вишем просторном нивоу. Једна од премиса овог концепта је да изоловани градови не постоје. Градови се мењају и развијају у складу са њиховим улогама у већим системима градова, популационим променама у њиховој околини, а посебно у складу са односима (комплементарним и конкурентним) са другим градовима (Bourne & Simmons, 2002). Окосницу урбаних система представљају градови одређене

---

³ Став француског географа Пола Клавала (Paul Claval) био је да је математичко моделовање просторних процеса у одређеним географским истаживањима представљало више циљ, него метод (Тошић, 2000а).

⁴ У научној литератури постоји више подела градских функција, у зависности од њиховог централитета, зоне утицаја, важности за развој града итд. Централним функцијама сматрају се оне које задовољавају потребе становништва ближе и даље околине града (Vresk, 2002а). Амерички аутор Александер (J. W. Alexander) исту групу функција назива базним, а Вришар градотворним. Другу групу функција чине оне које служе становништву самог града и омогућавају његову егзистенцију (Piha, 1973).

популационе величине или функционалних карактеристика, око којих се формирају урбане регије. Фокус истраживања урбаних система је на улози урбаних регија у функционисању система као целине: њиховој функцијској специјализацији, значајним везама, развоју и прилагођавању променама (Simmons J., 1981).

У анализи урбаних система значајне су три међусобно повезане димензије: хијерархијска (вертикална), просторна (хоризонтална) и временска. Циљ је утврђивање обележја урбаних система и одступања од одређених правилности (Vresk, 2002b). Према хијерархији и просторном обухвату, разликују се глобални (континентални), национални, регионални и локални (дневни) урбани системи⁵. Карактеристике градова и њихових регија одражавају њихов значај и позицију у урбаним системима већег просторног обухвата (Bourne & Simmons, 2002), док карактеристике националних урбаних система одражавају начин валоризације простора, степен друштвено-економског развоја и обележја друштвено-политичке организације⁶ (Vresk, 2002b).

Приликом анализе одређеног националног урбаног система, територијални обухват може бити ограничен на урбанизоване регије или континуирано насељене територије, изостављајући слабо насељене и руралне просторе. Могуће је анализом обухватити и целокупну националну територију, у оквиру које се сви њени делови третирају као интегрални делови урбаног система, без обзира на карактеристике (Bourne & Simmons, 2002).

Међу најистакнутијим приступима истраживању и моделовању урбаних система су „Теорија централних места“ немачког географа Валтера Кристалера (Walter Christaller), Зипфово (Zipf) „Правило реда величине“ и Џеферсонов (Marc Jefferson) „Закон примарног града“ (Carter, 1995; Vresk, 2002a).

Кристалер је у својој теорији формулисао принципе оптималне просторне и хијерархијске дистрибуције централних насеља, засноване на њиховим услужним функцијама. Просторна дистрибуција централних насеља тежи да што мањи број већих центара опслужује што већи број мањих центара на што мањој удаљености. Такође, утврдио је да централна насеља вишег хијерархијског ранга имају (квантитативно и квалитативно) више функција и веће гравитационо подручје (Vresk, 2002a). Упркос томе што је Кристалеров модел креиран у поједностављеном и идеализованом простору, теорија је дала допринос идентификовањем правилности у организацији урбаних система и интегралним сагледавањем централних места и њихових окружења. Примена теорије је корисна у пракси у идентификовању одступања од правилности у реалном простору и истраживању њихових узрока (Bradford & Kent, 1977). Методолошки поступци у одређивању централних насеља и њима комплементарних подручја засновани су на комбинацији анализе квалитативних функционалних обележја насеља и квантитативних метода (Vresk, 2002a).

Оптимална хијерархијска дистрибуција градова у националним урбаним системима дефинисана је „Правилом реда величине градова“. Када се градови у одређеном урбаном систему рангирају према величини популације од највећег ка најмањем, правило сугерише да би величина градова у низу требало да буде једнака количнику броја становника највећег града и њиховог ранга. Такође, смањење броја становника градова би требало да буде праћено порастом њиховог броја (Bradford & Kent, 1977; Berry &

---

⁵ Детаљније о дневним урбаним системима у поглављу II-1.5.

⁶ Национални урбани системи су изложени сталним променама, које могу бити последица спонтаног развоја или планских интервенција. Значајне и нагле промене могу бити узроковане политичко-територијалним променама (Vresk, 2002a; Vresk, 2002b).

Garrison, 1958). Амерички географ Џеферсон запазио је да у урбаним системима постоје велика одступања од наведеног правила у виду изразите доминације главног града. Ту појаву је назвао „Закон примарног града“. Урбана примарност мери се индексом који представља количник броја становника највећег и другог по величини града у урбаном систему (Vresk, 2002a). На основу компаративне анализе урбаних система већег броја земаља амерички економиста и географ Брајан Бери (Brian Berry) је предложио модел еволуције дистрибуције градова према величини, са варијацијама од урбане примарности до правилног реда величине. На еволуцију урбаних система утиче више фактора: традиција урбаног развоја, степен економског развоја, политичко-територијалне промене, величина државе итд. Правилне урбане системе имају углавном велике, економски развијене земље са дугом традицијом урбанизације. Док популационо мање и економски слабије развијене земље, са израженом доминацијом примарног града, могу са порастом степена урбанизације и диверзификацијом економије развити правилније урбане системе (Bradford & Kent, 1977; Berry, 1964).

1.3 Концепти поларизованог развоја

Значај доктрине неједнаког (поларизованог) регионалног развоја огледа се у подстицању бројних емпиријских истраживања, али и примени у пракси регионалног планирања. С просторног аспекта, поларизован развој може се посматрати на глобалном и националном нивоу (долази до изражаја у развијеним, као и у слабије развијеним земљама), док с аспекта времена, долази до изражаја у периоду индустријализације (Vresk, 2002a).

Нити које повезују различите концепте поларизованог развоја су централна улога урбаних насеља у регионалном развоју и испољавање две групе ефеката: поларизационих и ефеката ширења. У индустријској фази урбанизације⁷ нагласак је био на поларизационим ефектима, а у каснијим развојним фазама нагласак је на деполаризацији и ефектима ширења.

Шведски економиста Мирдал (Gunnar Myrdal), у оквиру „Концепта кружне кумулативне каузалности“ поларизован регионални развој објашњава у контексту односа центрипеталних и центрифугалних сила, које у простору имају супротне ефекте, а подстакнуте су лоцирањем економских делатности⁸, пре свега индустрије, у одређеном простору (насељу/регији). Деловањем центрипеталних сила стварају се ефекти испирања, односно долази до преливања становништва (пре свега радне снаге), капитала итд. из неразвијених у развијена насеља/регије, у којима се (поред становништва) концентришу друге производне и услужне делатности, развија инфраструктура итд. Истовремено, у неразвијеним насељима услед депопулације долази до слабљења привредних активности, пропадања инфраструктуре итд. Деловањем центрифугалних сила долази до ширења позитивних развојних импулса из развијених у неразвијена насеља/регије, са којима се остварују функционалне везе

---

⁷ Детаљнији приказ стадијума урбанизације дат је у поглављу II-1.4.

⁸ Економске (привредне) делатности су према производу рада груписане у четири сектора. У примерне делатности су сврстане оне активности које су оријентисане на искоришћавање природних ресурса (пољопривреда, рибарство, шумарство и рударство). Секундарне делатности се баве прерадом сировина из примарног сектора и производњом материјалних добара (индустрија, грађевинарство, снабдевање водом, електричном енергијом итд.). Терцијарне делатности обухватају дистрибуцију и продају материјалних добара, услужно занатство и остале комерцијалне услужне делатности. У кварталне делатности се убрајају образовање, истраживање и развој итд. (Knox & Marston, 2016). Фурастие (Fourastie) је рударство сврстао у секундарне делатности (Тошић, 2018).

(Тошић, 2018). У условима спонтаног развоја, центрипеталне силе су доминантније од центрифугалних сила и узрокују раст регионалних разлика. Мирдал истиче да је планским интервенцијама могуће подстаћи ефекте ширења (Vresk, 1990).

Концепт „*Поларизоване регије*“, француског економисте Будвила (Jacques Boudeville), подразумева пол равоја, тј. доминантно урбано насеље, у ком је лоциран скуп динамичних индустрија, и његово гравитационо подручје, које чини систем урбаних и руралних насеља, међу којима је успостављена функционална хијерархија. Доминантно урбано насеље утиче на развој насеља у окружењу директно (запошљавањем радне снаге насеља у окружењу), индиректно (релоцирањем динамичних индустрија у насеља у ближем окружењу) и индуковано (подстицањем развоја комплементарних делатности у субцентрима). Овај концепт је дао значајан допринос као инструмент за креирање развојних политика, у којима је основна функција урбаних центара била подстицање развоја у регијама и смањивање интеррегионалних развојних диспропорција⁹ (Тошић, 2018).

Француски економиста Потие (Paul Pottier) је проучавајући значај саобраћајних коридора у просторном и економском развоју утврдио да у првој етапи развоја они имају функцију усмеравања развојних утицаја центара на окружење, у другој подстичу агломерацијске развојне ефекте, а у трећој представљају медијум ширења развојних импулса. Линије ширења економских ефеката Потие је назвао *осовине развоја*. Оне најчешће представљају природно предиспониране, издужене, инфраструктурно опремљене и релативно урбанизоване зоне које просторно повезују центре развоја, и у којима је изражен процес концентрације становништва, насеља, индустрије итд. У зависности од степена инфраструктурне опремљености, функционалног значаја центара које повезују и величине гравитационог поља, осовине развоја се позиционирају у хијерархијском систему (Тошић, 2018; Vresk, 1990).

Полазећи од претпоставке да сваки од развојних стадијума државе (прединдустријски, индустријски и постиндустријски) има структурне, просторне и функционалне детерминанте, чије је деловање сублимирано у развоју урбаног система, амерички регионални планер Фридман (John Friedmann) је формулисао „*Концепт центар - периферија*“, који се заснива на три кључне премисе. Прва је да просторна организација мора бити у функцији постизања вишег степена националног економског развоја. Друга полази од чињенице да интеграција националне економије захтева да се целокупна национална територија третира као јединствен систем, састављен од међузависних и функционално повезаних регија. Трећа је да урбани системи имају доминантну улогу у интегрисању националне територије у кохерентну целину. У складу са тим, он је препознао функционалну регију као инструмент динамично-уравнотеженог регионалног развоја (Тошић, 2018; Vresk, 1990). Фридман издваја 4 типа регија, с обзиром на њихов положај и степен развијености: регије језгра (најразвијеније), напредне регије у транзицији (просторно блиске језгру), регије у транзицији периферно позициониране у односу на језгро (са израженом стагнацијом у развоју) и регије богате природним ресурсима (потенцијални покретачи развоја) (Bradford & Kent, 1977).

Британски економиста Ричардсон (Harry Richardson) је у оквиру „*Концепта деполаризације*“, полазећи од хипотезе да је процес поларизације временски ограничен,

---

⁹ Карактеристичан пример практичне примене концепта је издвајање 8 урбаних регија (*métropoles d'équilibre*) у Француској (шездесетих година 20. века), са циљем ублажавања доминације регије Париза и постизања уравнотеженог развоја. Неке од регија чинило је и по више центара, интегрисаних у функционалну целину (Vresk, 2002a; Hall & Tewdwr-Jones, 2011).

разрадио просторно-структурни модел преласка регија и националних урбаних система из етапа поларизованог у етапе деполаризованог развоја. Развојни процеси су сагледани у контексту веза и односа између урбаних насеља и њихових окружења, као и између елемената структура урбаних система, како на интрарегионалном, тако и на интеррегионалном нивоу. У оквиру концепта су издвојене четири сукцесивне фазе развоја: унутаррегионална поларизација, унутаррегионална деполаризација, међурегионална деполаризација и развој уравнотеженог националног урбаног система (Тошић, 2018). Ричардсон указује да у фази поларизованог развоја доминирају локацијске предности урбаних насеља која подстичу развој индустрије у њима, док у каснијим фазама долазе до изражаја агломеративни недостаци, који утичу на релоцирање индустрије у субурбије или нове индустријске центре (Vresk, 1990). Предложен је и сет индикатора чије вредности, са аспекта просторног развоја, указују на потребу планске интервенције. Међу њима су: доходак по становнику, степен урбанизације, просторна дистрибуција радних места, степен развоја и диверзификације индустрије, ред величине градова у регионалним и националним урбаним системима, диференциране стопе демографског раста према величинама градова, стопе миграција итд. (Тошић, 2018; Vresk, 1990).

1.4 Приступу истраживању процеса урбанизације и развоја урбаних регија

Урбанизација је историјски процес¹⁰ који се у најширем смислу може схватити као процес преображаја друштва (Vresk, 1990). Урбанизација се, пре свега, огледа у повећању процентуалног учешћа становништва урбаних насеља одређене просторне целине (у односу на рурална), расту броја становника урбаних насеља, као и у ширењу урбаног начина живота изван граница урбаних насеља (Knox & Marston, 2016; Racione, 2005). Дакле, поред развоја градова и концентрације становништва у њима¹¹, урбанизација подразумева и промене у њиховом окружењу које утичу на смањивање разлика између града и села (Vresk, 1990). Са географске тачке гледишта, значајно је испитати утицај урбанизације на карактеристике и динамику урбаних система (промене релативне величине градова, преразмештај становништва и радних места, функцијске везе међу градовима итд.) (Knox & Marston, 2016).

Процес урбанизације је у блиској вези са економским развојем. Диверзификација економских активности (пре свега индустријска револуција) је препозната као покретач урбане револуције¹². Лампард (Lampard) објашњава раст урбаних насеља кроз концентрацију различитих, функционално повезаних активности у простору. Тако виђени, градови представљају начин организације друштва који повећава ефикасност економских активности (Carter, 1995; Lampard, 1965). Међутим, процес урбанизације је комплексан и промене не иду увек у истом смеру. У одређеним фазама економског и друштвеног развоја испољавају се ефекти супротни урбаној концентрацији, односно

---

¹⁰ Процес урбанизације најпре се јавио у западној Европи, одакле се проширио на друге делове северне хемисфере. Данас је овај процес најинтензивнији у земљама у развоју (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

¹¹ Традиционално виђење процеса урбанизације (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

¹² У економски напреднијим државама, урбанизација је историјски повезана са структурним преласком са пољопривреде на прерађивачку индустрију, а касније и преласком на услужни сектор. Веза урбанизације и трансформације привреде мање је јасна у економски мање напредним државама, у којима је урбанизација често подразумевала значајно ангажовање природних ресурса (OECD/European Commission, 2020).

популациона и економска децентрализација, подстакнута деловањем центрифугалних сила из претходно развијених урбаних насеља (Pacione, 2005; Carter, 1995).

У преиндустријском периоду, већина економски активног становништва је била ангажована у пољопривреди и везана за сеоска насеља. Развој производног сектора и модернизација пољопривреде, довели су до трансфера радне снаге у производни сектор. У иницијалној фази индустријализације, производни погони и радници су били просторно везани за градове, што је узроковало и интензивне миграције становништва на релацији село - град. Развој транспорта је омогућио дифузију економских (производних) активности у ближе и даље урбано (регионално) окружење, што је условило пад запослености (и насељености) у градовима. Децентрализација економских активности, праћена апсолутним смањењем запослености у индустрији (процес деиндустријализације), у неким градовима је довела до наглог губитка економске функције (Cheshire & Hay, 2018; Cheshire, 1995). У развијеним регијама и државама деиндустријализација је компензована развојем нових видова услужних делатности, уз задржавање високе продуктивности у пољопривреди и индустрији. На тај начин до изражаја долази економија знања, односно делатности као што су високе технологије, образовање, истраживање и развој и сл. У неразвијеним и земљама у развоју, пораст урбаног становништва и запослености у сектору услуга је често последица пропадања индустрије и неусклађености популационог и економског развоја градова (становништво се претежно запошљава у екстензивним делатностима терцијарног сектора, као што су трговина, угоститељство, занатство и сл.)¹³ (Тошић, 2018).

Међу најзначајнијим показатељима дифузије развоја међу градовима, односно улоге одређених градова у развојним процесима и начина на који промене утичу на остала насеља у систему, су дистрибуција становништва и миграциони токови унутар урбаног система (Simmons J. , 1977; Champion, 1987; Champion, 1992; Bourne & Damaris, 2001). „*Хипотеза транзиције мобилности*“, чији је аутор Зелински (Wilbur Zelinsky), претеча је модела који дефинишу стадијуме урбаног развоја. Зелински указује на чињеницу да је процес модернизације сваког друштва праћен значајним порастом, до тада релативно ограничене, просторне мобилности становништва¹⁴ и на постојање правилности у расту мобилности становништва у времену и простору. У првим фазама транзиције (од традиционалног ка модерном друштву) изражене су миграције у градове, чији интензитет слаби у каснијим фазама, док јачају интерурбане и интраурбане миграције. Пораст интензитета дневних миграција је константан (Zelinsky, 1971).

Анализирајући међузависност процеса урбанизације и мобилности становништва, Вреск је предложио сличан модел, који указује на доминантне смерове и типове миграција становништва у различитим стадијумима урбанизације. У оквиру овог модела издвојени су преиндустријски, индустријски и постиндустријски стадијум урбанизације. У преиндустријском стадијуму су присутна пресељавања на релацији село-село, док су градови слабо развијени. У индустријском стадијуму су најпре изражена пресељавања из села у градове, а потом се развијају дневне миграције. У постиндустријском стадијуму доминантан тип кретања становништва је дневна миграција, док је пресељавање најизраженије на релацијама град-окружење и град-град (Vresk, 1989; Vresk, 1990; Vresk, 2002a).

---

¹³ Што имплицира да структура запослених према секторима делатности није довољно поуздан показатељ достигнутог степена друштвено-економског развоја, односно да је неопходно детаљније проучити у којој мери појединачне делатности учествују у запошљавању становништва.

¹⁴ У оквиру концепта просторне мобилности Зелински обједињује пресељавање и циркулацију (дневне миграције) становништва.

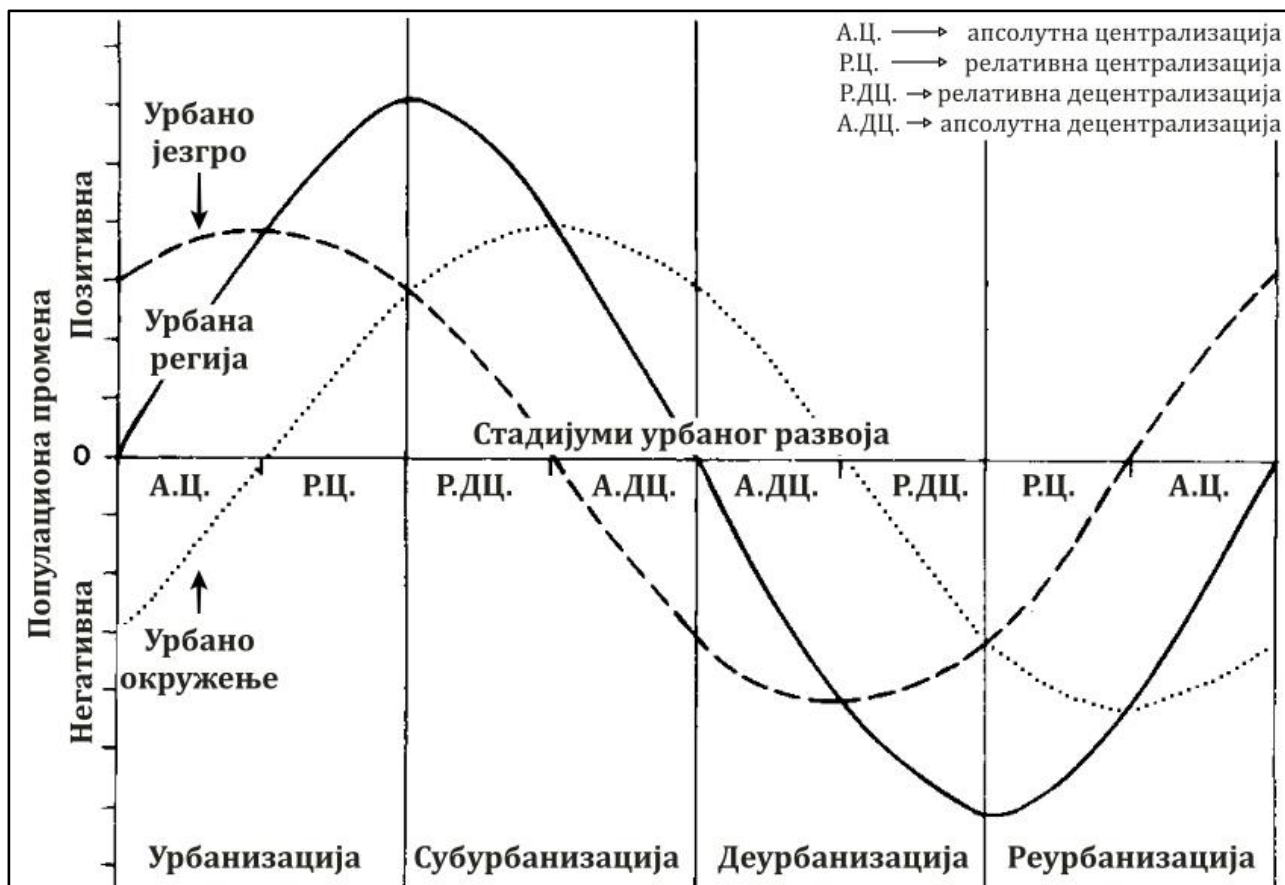
Две кључне студије урбаног развоја, као системског процеса на нивоу урбаних система европских држава (односно њихових урбаних региона), спровели су Хол и Хај (Hall & Hay) и група холандских научника (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi & Vijverberg) почетком 80-их година 20. века (Cheshire & Hay, 2018). Хол и Хај су за дефинисање модела развоја урбаних регија користили индикаторе о просторној редистрибуцији становништва и радних места у регијама као целинама и њиховим саставним деловима (урбаним језгрима и њима комплементарним, мање-више урбанизованим, окружењима). Модел разликује шест стадијума развоја, од којих прва три стадијума карактеришу различити нивои централизације и урбаног раста, а друга три различити нивои децентрализације и слабљења. Централизацију карактерише доминантан раст броја становника и радних места у градском језгру, уз истовремено смањење или блажи раст броја становника (и радних места) у окружењу. Децентрализацију карактерише доминантан раст броја становника и радних места у окружењу, док у градском језгру број становника и радних места расте слабијим интензитетом или се смањује. Изузетак је стадијум тоталне децентрализације који карактерише смењење броја становника и радних места у свим деловима регије (Тошић, 2018; Vresk, 2002a).

Вођени сличним принципима, Берг и остали су дефинисали модел који разликује четири стадијума урбаног развоја¹⁵. То су стадијуми урбанизације, субурбанизације, деурбанизације и реурбанизације. Урбанизација, подстакнута индустријском револуцијом, услед недовољно развијених транспортних система, одликује се концентрацијом становништва и радних места у градовима и њиховим територијалним ширењем у регионално окружење. Урбани развој у овом стадијуму најчешће је везан за већ постојеће градове. Међутим, тамо где су доступност ресурса и радне снаге могли да компензују предности постојећих градова, настајали су и развијали се нови индустријски центри. Овај стадијум урбанизације у већини европских земаља почео је у 19. веку, док је у земљама Источне Европе интензивирао тек након Другог светског рата. У стадијуму субурбанизације урбано окружење и субурбани центри преузимају део функција урбаног центра. Индустрија се релоцира на периферију, док се у граду развијају услужне делатности. Популациони раст је израженији у урбаном окружењу, док развој саобраћаја подстиче дневне миграције радне снаге. У стадијуму деурбанизације долази до децентрализације процеса урбанизације и развоја полицентричних урбаних подручја. Смањење броја становника урбаног језгра и редистрибуција становништва из већих у мање урбане регије и рурална подручја доводе до смањења укупне популације урбане регије. Реурбанизација представља процес функционалне и популационе обнове урбаних центара (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

На основу смера и интензитета популационих промена унутар урбаног језгра, урбаног окружења и урбане регије као целине, аутори (Берг и остали) су установили како се током различитих стадијума урбанизације смењују процеси централизације и децентрализације (*Илустрација 1*). Процеси централизације (карактеристични за стадијуме урбанизације и реурбанизације) и децентрализације (карактеристични за стадијуме субурбанизације и деурбанизације) су апсолутни када су смерови промена у језгру и окружењу супротни, или релативни када је смер промена исти, али постоји разлика у интензитету (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

---

¹⁵ Претпоставке модела су тестиране и потврђене на узорку који је обухватио урбане регије 14 европских земаља, укључујући и тадашњу Југославију.

Илустрација 1. Популационе промене урбаног језгра, урбаног окружења и урбане регије као целине у различитим стадијумима урбаног развоја

Извор: Berg, L., Drewett, R., Klaassen, L., Rossi, A., & Vijverberg, C. (1982). *Urban Europe: A study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press (адаптирано)

Резултати бројних студија су показали да су миграциони токови на интеррегионалном нивоу у великој мери одраз развоја и редистрибуције економских активности у простору, али могу бити подстакнути и разликама у квалитету животне средине (Cheshire & Hay, 2018). Чампион (Champion) у разлоге за деурбанизацију убраја и социјалне проблеме у градовима, развој транспортних система, смањење контингента потенцијалних миграната из руралних подручја, као и промене у структури домаћинства и резиденцијалним преференцијама становништва (Champion, 1992). Утицај наведених фактора на различите регије и урбане системе значајно варира. Док се у развијеним земљама жељени квалитет живота остварује кроз субурбанизацију и деурбанизацију, у неразвијеним и земљама у развоју виши животни стандард привлачи становништво у градове (Racione, 2005).

Када је у питању реурбанизација, Берг и остали су оставили отворено питање да ли овај процес „природно“ следи након деурбанизације, или је остварив само кроз ефикасну планску акцију (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982). Касније студије су потврдиле да је 80-их година процес централизације (реурбанизације) у одређеној мери био присутан у већини урбаних система развијених европских земаља (Cheshire, 1995), као и у урбаним системима САД и Канаде (Bourne & Simmons, 2002). У основи реурбанизације су развој услужних делатности (Cheshire, 1995) и савремени

демографски трендови¹⁶ (Champion, 1992). Предности урбаних локација, као што су могућност директног контакта (који је у основи услужних делатности¹⁷) и приступ квалификованој радној снази¹⁸, преовладавају над економским недостацима, као што су нпр. висока рента или градске гужве. Захваљујући томе, развој урбано оријентисаних услужних делатности позитивно утиче на јачање економске функције и популациони опоравак градова (Cheshire, 1995; Cheshire & Hay, 2018). Савремени демографски трендови имају за последицу значајне промене у структури домаћинстава и резиденцијалним преференцијама становништва. Одређени типови домаћинстава, као што су запослено младо становништво које не живи у заједницама, парови без деце или са једним дететом, заједнице са више запослених чланова, преферирају урбане локације. Пораст заступљености неведених типова домаћинстава је препознат као фактор који подстиче реурбанизацију (Cheshire & Hay, 2018).

Извештај *OECD* (Организација за економску сарадњу и развој) и Европске комисије о урбанизацији (*Cities in the World: A New Perspective on Urbanisation*) указује на неке од покретача и последица савременог процеса урбанизације. Фокусирајући се на раст градских подручја, истраживање показује да је у претходном периоду раст становништва забележен у урбаним подручјима свих величина. Међутим, најбржи раст је забележен у популационо највећим урбаним подручјима. Раст становништва претходних деценија првенствено је остварен погушћавањем постојећих градова, а затим њиховим просторним ширењем. Посматрано на нивоу урбаних подручја, пораст становништва је генерално био интензивнији у околини урбаних центара, него у самим центрима. Супротно општем тренду, популација једне петине урбаних подручја, на глобалном нивоу, се смањује од 2000. године. Популационо скупљање урбаних подручја (*“urban shrinkage”*) најизраженије је у источној Азији и Европи, у државама чије становништво споро расте или се смањује. Фактори који могу утицати на популационо скупљање градских подручја су емиграција, пропадање индустрије и експлоатација природних ресурса. Међусобно надметање урбаних подручја за економске и људске ресурсе додатно погоршава негативне демографске трендове неких подручја (OECD/European Commission, 2020).

1.5 Дневне миграције као детерминанта урбаних регионалних структура

Појам дневни урбани систем, као вид урбане регије издвојене на бази дневног кретања становништва, у научну литературу увео је Доксијадис (С. А. Doxiadis) 1967. године, а убрзо потом усвојио и применио Бери у опсежној анализи развоја урбаног система Америке (Hall & Hay, 1980). Дневни урбани систем чини простор урбаног центра и његовог окружења са којим постоји интеракција, испољена дневним миграцијама становништва између места становања (исходиште дневних миграција) и места обављања других социјално-географских функција (одредиште дневних миграција). Дневни урбани системи имају демографске, просторно-временске и функцијске

---

¹⁶ Осамдесетих година 20. века у Европи су препознати оштри заокрети у ставовима према браку и родитељству, означени као „друга демографска транзиција“, који су утицали на снижавање фертилитета, са једне стране, а са друге стране, на већу учесталост ванбрачних заједница, развода, самохраних родитеља и ванбрачне деце, парова без деце итд. Наведене промене су утицале да образац традиционалне породице, замени комплекснији образац, који обухвата и разноврсне нетрадиционалне стилове живота (Каа, 1987).

¹⁷ За разлику од пољопривреде, која је традиционално везана за земљу и ретко насељена подручја, и индустрије, чији су фактори локације варирали у различитим фазама друштвеног развоја, услужне делатности су одувек биле везане за густо насељена подручја, односно кориснике услуга (Saks, 2014).

¹⁸ За развој делатности као што су високе технологије, образовање, истраживање и развој и сл. приступ квалификованој радној снази је неопходан предуслов.

детерминанте које су резултанте функцијских веза и односа урбаних центара и њиховог окружења (Тошић, Крунић, & Петрић, 2009).

Бери заступа тезу да је степен учешћа становништва мањих територијалних целина на тржишту рада великих урбаних центара кључан показатељ „регионалног благостања“. Наведену тезу заснива на резултатима анализе урбаног система Америке (60-их година 20. века), који су показали да како интензитет дневних миграција слаби са порастом удаљености од урбаног центра, тако се смањују и вредности показатеља друштвеног и економског развоја као што су: густина насељености, степен урбаности, просечна висина дохода, просечан ниво образовања, стопа укупног кретања становништва, стопа имиграције итд. (Berry, 1970).

Од увођења појма дневни урбани систем у научну литературу до данас „у научним истраживањима и при решавању конкретних проблема насталих из односа градских насеља и насеља из поља њиховог утицаја, фокус је стављан на утврђивање законитости развоја и одвијања дневних интеракција на релацији град – окружење“. У развоју урбаних регија постају „све израженији процеси дифузије и децентрализације урбаности“, а околине градова карактерише „све јача редистрибуција и социо-економско реструктурирање становништва, из чега произилазе нове форме веза и односа са језгрима агломерација“ (Тошић, Крунић, & Петрић, 2009: 37).

Дневне миграције активног становништва као детерминанта урбаних регионалних структура у Европи (90-их година 20. века) проучаване су на примерима урбаних система Холандије (Clark & Kuijpers-Linde, 1994; Van der Laan, 1998) и Белгије (Van Nuffel & Saey, 2005). Кларк и Куијперс су развој урбаних региона посматрали у контексту планирања, на релацији типично планског региона Рандштад у Холандији са једне стране, и релативно спонтано развијеног комплекса градова у Јужној Калифорнији, са друге стране. Резултати анализе указују на тренд развоја полицентричних урбаних структура, али и на континуирану концентрацију и пораст домета дневних миграција у старим урбаним језгрима оба посматрана региона (Clark & Kuijpers-Linde, 1994). Ван дер Лан је у оквиру урбаног система Холандије, на основу конвергентних и дивергентних дневних миграција, истраживао обрасце децентрализованог развоја на нивоу дневних урбаних система¹⁹, као и њихову интеграцију на регионалном нивоу. Резултати су показали да је на локалном нивоу у већини региона присутна децентрализација, али и да је већина региона међусобно функционално изолована²⁰. Поред тога, користећи податке о структури дневних миграната према делатностима, образовању, старости и полу, испитивао је карактеристике радне снаге које утичу на њено усмеравање ка језгру дневног урбаног система или другим локацијама (унутар и изван дневног урбаног система). Истраживање је резултирало предлогом вишестепеног модела развоја урбаног система. Идентификована су три различита типа урбаних система која коегзистирају на посматраној територији. Први је традиционални (хијерархизовани) тип, где су дневне миграције усмерене на централне градове регија. Други тип је дехијерархизован на локалном нивоу, где је присутна прерасподела дневних миграција у оквиру регије (већа симетрија токова дневних миграната између различитих делова регије). Трећи је тип интегрисаних урбаних система на регионалном нивоу са израженом мултинодалношћу

---

¹⁹ Аутор разликује три миграциона тока у оквиру дневног урбаног система: традиционални ток из окружења ка центру; између различитих делова окружења; и обрнути ток из центра ка окружењу. На основу заступљености различитих токова у укупном контингенту дневних миграната диференцира урбане системе на централизоване и мање или више децентрализоване (Van der Laan, 1998).

²⁰ Мада су користили различите податке и критеријуме, Кларк и Куијперс су дошли до истог резултата у региону Рандштад (Van der Laan, 1998).

на локалним нивоима (већа симетрија токова дневних миграната како на интрарегионалном, тако и на интеррегионалном нивоу). Ван дер Лан типове урбаних система посматра као стадијуме у урбаном развоју, и првенствено их доводи у везу са променама у економској бази урбанизације, али такође наглашава и значај социјалних и демографских фактора (Van der Laan, 1998). Ван Нуфел и Сеј су на територији Белгије уочили јасну везу између хијерархијске структуре урбаног система и просторне дистрибуције миграционих токова. Поларизација токова дневних миграција изражена је у окружењу највећих градова и већине регионалних центара. Аутори су на анализираној територији идентификовали сва три претходно наведена типа урбаних система. Одсуство поларизације је уочено између дневних урбаних система већих градова, где су препознали постојање специфичног типа урбаног система, који обухвата више мањих центара и њихових просторно повезаних зона утицаја (Van Nuffel & Saey, 2005).

Тошић наводи да су „на основу премисе да степен образовања и социјално-економски статус утичу на мобилност становништва“, у савременој литератури „дневни урбани системи стављени у контекст веза које се успостављају на релацијама стално пресељавање и дневна миграција становништва и квалитет хуманог капитала“ (Тошић, 2018: 227).

1.6 Приступи дефинисању урбаних регија

„Урбане регије се развијају у условима динамичних процеса концентрисања и децентрализације функција и становништва и резултат су сложених интеракција између градова и окружења у којима они егзистирају. Степен утицаја градова на регионално интегрисање и диференцирање геопростора у директној је вези са фазама урбанизације и економског развоја у којима се дати простор и друштво налазе“ (Тошић, 2000а: 55). У складу са тим, приликом издвајања урбаних регија, неопходно је индикаторе и критеријуме посматрати у контексту конкретног простора и времена, односно достигнутог нивоа друштвеног и економског развоја²¹ (Тошић, 2018).

Потреба издвајања урбаних регија, које одражавају реалан домет урбаног утицаја, јавила се као последица неадекватности административних граница као просторног оквира за анализу развоја урбаних система²² (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982; Racione, 2005; Hall & Nay, 1980).

Основни принципи издвајања урбаних регија су функционални централитет, функционална комплементарност и просторна континуираност. У структури регије се издвајају доминантан урбани центар (одређене демографске величине и функцијског значаја) и зона градског утицаја. Методолошки поступци су усмерени ка детерминисању урбаних центара и просторно-функционалних веза центара и њиховог окружења, при чему се користе показатељи о развијености и просторном утицају функција центара. Приликом издвајања урбаних центара најчешће се користе индикатори који се односе на демографску величину²³ и функцијски значај урбаног центра (мерен бројем радних места). Као индикатори утицаја урбаних центара, односно степена просторно-функцијске интеграције центра са околином, најчешће се користе подаци о дневном

---

²¹ Вреск истиче да општеприхваћени модели за издвајање урбаних регија не постоје (Vresk, 2002а).

²² Морфолошки раст градова, у условима интензивне урбанизације, често превазилази административне границе. Поред тога, становништво околних насеља, која не морају бити урбана у морфолошком смислу, у све већој мери усваја урбани стил живота у погледу обављања економских делатности (Hall & Nay, 1980).

²³ Демографска величина (број становника) града сматра се показатељем његовог функцијског значаја (Vresk, 2002а).

кретању становништва ради обављања функција рада, образовања итд.²⁴ (Тошић, 2018; Vresk, 2002a). Симонс предлаже домет функције рада као индикатор за дефинисање граница регија у густо насељеним деловима територије, док у ретко неселењеним деловима територије предлаже коришћење домета услужних делатности (Simmons J. , 1981).

Интересантан, и у литератури често навођен, је пример конципирања и моделовања регионалних структура у Великој Британији, у оквиру ког су као кључне детерминанте регионалног диференцирања и интегрисања посматрани развој и размештај становништва, степен развијености и просторна дистрибуција центара рада и становања и дневна миграција радне снаге (Тошић, 2018; Vresk, 2002a; Крунић, 2012; Јефтић, 2019). На основу броја радних места у језгру и интензитета дневних миграција издвојена су: стандардна метрополитанска подручја рада²⁵ (чије језгро има најмање 20.000 радних места²⁶, док окружење чине просторно повезана насеља из којих најмање 15% економски активног становништва дневно мигрира у језгро; језгро и окружење заједно имају најмање 70.000 становника); метрополитанска економска подручја рада²⁷ (проширена стандардна метрополитанска подручја рада, којима припадају сва насеља из којих је број радника дневних миграната у језгро тог подручја рада већи него у било које друго језгро суседних метрополитанских подручја); и подручја локалних тржишта рада²⁸ (која чине локални центар рада и насеља која том центру дају више радника дневних миграната него било ком другом центру) (Pacione, 2005; Vresk, 2002a).

Вреск је, по угледу на модел Велике Британије, развио модел издвајања социо-економских регија Хрватске. Варијабле које је користио односиле су се на: урбани центар регије (број запослених већи од 20.000), степен социо-економског преображаја насеља у регионалном окружењу (на основу структуре економски активног становништва насеља околине диференцирана су на јаче и слабије урбанизована), степен повезаности насеља окружења са урбаним центром (већина запослених или дневних миграната насеља ради у урбаном центру) и просторни континуитет окружења (Vresk, 1979-80).

У претходно поменутих студијама урбаног развоја (Hall & Hay, 1980; Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982), по узору на концепт дневног урбаног система, као инструмент за превазилажење проблема упоредивости урбаних територијалних целина различитих европских држава препознат је концепт функционално урбаних регија. Основни индикатор за дефинисање обухвата регија, у обе студије, биле су дневне миграције радника, с тим што су критеријуми другачије дефинисани. Хол и Хај су за издвајање урбаних регија користили податке о капацитету функције рада урбаног центра (критеријум минималне концентрације – 20.000 радних места; поред центра, урбаном језгру су припајане и просторно повезане територијалне јединице чија је густина радних места већа од 12,35/ha) и домету утицаја функције рада урбаног језгра (критеријум доминантне функцијске зависности - више дневних миграната путује у конкретно урбано језгро, него у било које друго). За потребе дефинисања регија користили су територијалне јединице најнижег нивоа за које су имали на располагању неопходне податке (Cheshire & Hay, 2018). Берг и остали су за издвајање урбаних центара

---

²⁴ Свака градска функција има своје подручје утицаја, које представља њен просторни израз. Подручја утицаја различитих функција могу бити врло хетерогена. Један од начина да се дође до јединственог подручја је избор функције која има највећи домет утицаја, јер су подручјем њеног утицаја углавном обухваћена и сва остала (Piha, 1973).

²⁵ *Standard Metropolitan Labour Area (SMLA)*

²⁶ Или је формирано од више територијалних јединица чија је густина радних места већа од 13,75/ha.

²⁷ *Metropolitan Economic Labour Area (MELA)*

²⁸ *Local Labour Market Area (LLMA)*

користили индикатор демографске величине (анализом су обухваћени центри који имају популацију већу од 200.000 становника; изузетно, у анализу су укључени и неки демографски мањи центри, који у оквиру својих националних урбаних система имају функцијски значај сразмеран већим центрима у другим урбаним системима), док су у просторни обухват регионалног окружења укључене све просторно континуиране територијалне јединице из којих је удео радника који мигрира у центар већи од 15% (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

Како су националне дефиниције урбаних и руралних подручја засноване на различитим приступима, показатељима и критеријумима, и данас је актуелно питање међународне упоредивости њихових карактеристика и развојних трендова. Дефинисање и спровођење међународних развојних стратегија на европском и глобалном нивоу такође намеће потребу за усаглашавањем националних територијалних статистика (European Commission, et al., 2021). Одсек за статистику Европске уније (*Eurostat*) је територијалне јединице према степену урбанизације првобитно (1991. године) класификовао на густо, средње и слабо насељена подручја, користећи податке о броју становника, густини насељености и принцип просторног континуитета локалних административних јединица (Eurostat, 2020a). Важећа класификација²⁹ идентификује градове (густо насељена подручја), мање градове и предграђа (подручја средње густине) и рурална подручја (слабо насељена подручја), користећи растерски сет података који садржи просторне јединице (ћелије) величине 1km² класификоване према густини насељености и популационој величини, уз примену принципа просторног континуитета (суседних ћелија)³⁰. Детаљнија територијална типологија обухвата градове (веће од 50.000 становника), мање градове (густо и средње насељене), периурбана подручја, села, слабије насељена рурална подручја и претежно ненасељена подручја³¹. Једна од основних предности употребе наведених категорија је могућност сагледавања урбано-руралног континуума (European Commission, et al., 2021).

Методологија за дефинисање функционалних урбаних подручја ослања се на претходну класификацију, тј. користи исти концепт града (већег од 50.000 становника), који чини језгро функционалног урбаног подручја, око ког се формира зона утицаја на основу дневних миграција радне снаге. Поступак издвања града подразумева: идентификовање урбаног центра, односно груписање ћелија чија је густина насељености већа од 1.500 становника/km² применом критеријума географске блискости у комбинацији са минималним прагом укупне популације од 50.000 становника (*Илустрација 2*); и груписање насеља у којима већина популације (преко 50%) територијално припада урбаном центру (*Илустрација 3*). Зони утицаја града припадају просторно повезана насеља из којих најмање 15% запослених становника ради у претходно издвојеном граду. Насеља која се у потпуности граниче са насељима која припадају зони утицаја се припајају истој, док се насеља која нису просторно повезана са осталим насељима зоне утицаја одбацују (*Илустрација 4*) (European Commission, et al., 2021).

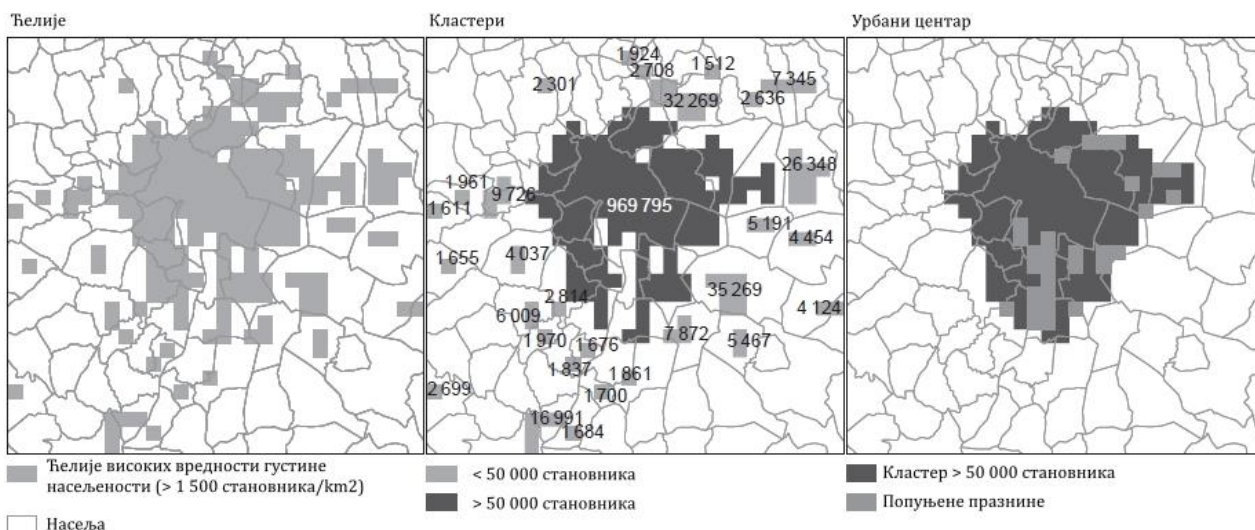
---

²⁹ У развоју важећих методологија за дефинисање степена урбанизације и функционалних урбаних подручја учествовале су следеће међународне организације: Европска комисија, Организација за храну и пољопривреду Уједињених нација (FAO), Организација Уједињених нација за насеља (UN-Habitat), Међународна организација рада, Организација за економску сарадњу и развој (OECD) и Светска банка.

³⁰ Насеља су класификована према заступљености типова ћелија на њиховој територији.

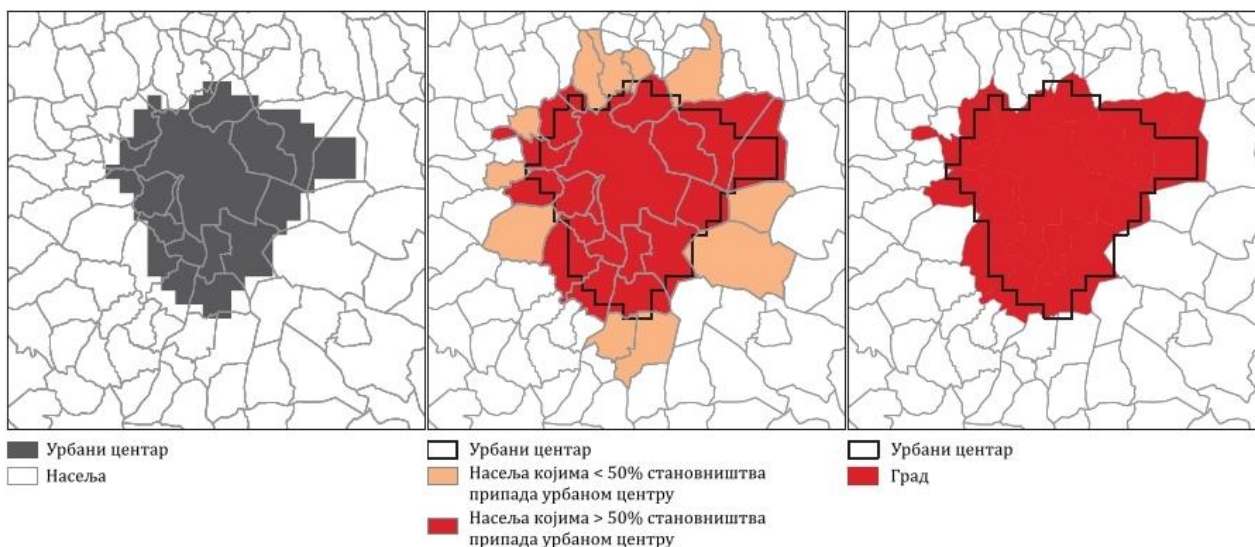
³¹ Детаљни критеријуми класификације доступни су у Методолошком приручнику за примену степена урбанизације (European Commission, et al., 2021).

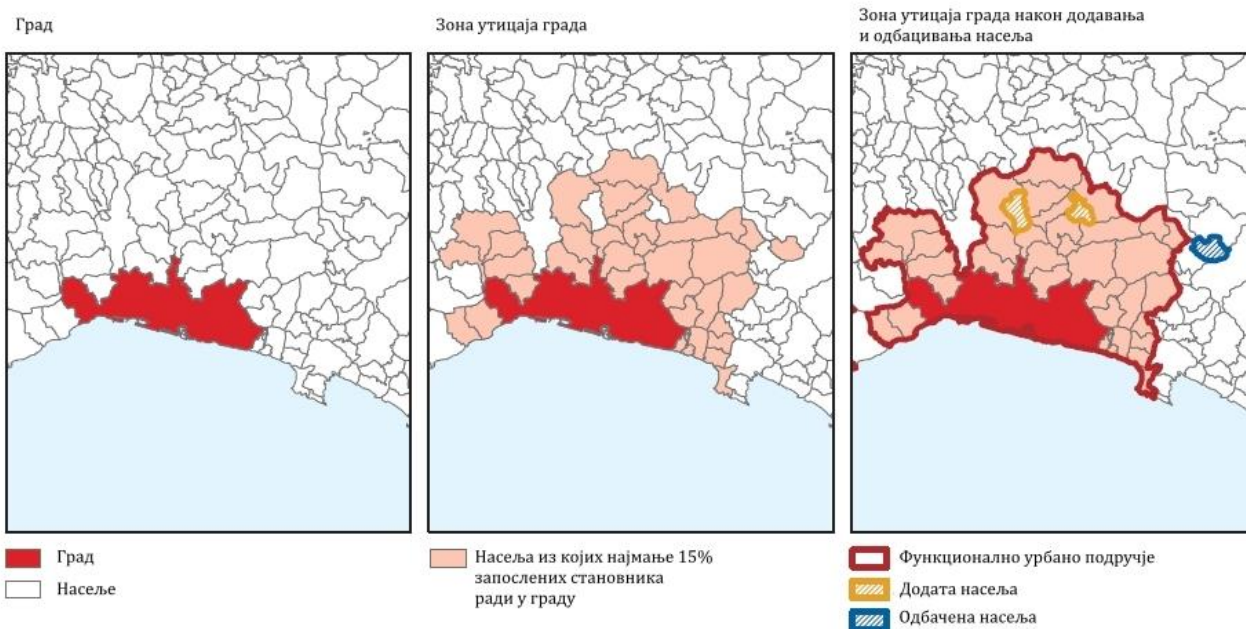
Илустрација 2. Поступак идентификовања урбаног центра (пример: Тулуз, Француска) (преведено са енглеског)

Извор: European Commission, FAO, UN-Habitat, International Labour Organization, OECD, & The World Bank. (2021). Applying the Degree of Urbanisation - A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Илустрација 3. Идентификовање града - језгра функционалног урбаног подручја (пример: Тулуз, Француска) (преведено са енглеског)

Извор: European Commission, FAO, UN-Habitat, International Labour Organization, OECD, & The World Bank. (2021). Applying the Degree of Urbanisation - A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Илустрација 4. Идентификовање зоне утицаја (пример: Бенова, Италија) (преведено са енглеског)

Извор: European Commission, FAO, UN-Habitat, International Labour Organization, OECD, & The World Bank. (2021). Applying the Degree of Urbanisation - A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

У домаћој научној пракси и пракси просторног планирања (приликом израде Регионалних просторних планова) често је коришћен модел за издвајање и диференцијацију дневних урбаних система који је предложио Драгутин Тошић (Тошић, Крунић, & Петрић, 2009). Основне хипотезе модела су: да интензитет дневне миграције и просторна дистрибуција насеља исходишта и одредишта дневних миграната омогућавају одређивање просторног обухвата дневних урбаних система, тј. поља функционалног утицаја градског центра; и да је на бази интензитета дневне миграције могуће извршити унутрашњу диференцијацију поља утицаја на зоне и ареале. Тошићев модел испољавања дневних урбаних система, заснован на функцији рада, поред учешћа дневних миграната у центар рада у укупном броју радника насеља са којима се одвија дневна интеракција, обухвата и додатне демографске компоненте, које се односе на: однос броја становника језгра дневног урбаног система и насеља са којима се одвија дневна интеракција; учешће дневних миграната у укупном броју запослених у центру рада; као и учешће укупног броја дневних миграната у броју радника и учешће дневних миграната у центар рада у укупном броју дневних миграната насеља са којима се одвија дневна интеракција. Груписањем насеља сличних миграцијских особина (на основу учешћа дневних миграната у центар рада у броју радника насеља са којима се одвија дневна интеракција) издваја се поље утицаја центра рада у оквиру ког се, на основу интензитета дневних миграција, диференцирају зоне и ареали различитог интензитета утицаја. Аутор сугерише да модел може бити допуњен индикаторима о дневној миграцији становништва заснованој на другим централним функцијама, на пример образовању, што би дало висок степен прецизности у одређивању територијалних обухвата дневних урбаних система и у детерминисању просторно-функцијских веза и односа у њима (Тошић & Невенић, 2007; Тошић, Крунић, & Петрић, 2009).

1.7 Политика развоја урбаног система Европске уније

У периоду након Другог светског рата (50-их и 60-их година 20. века) регионално планирање је било значајан инструмент у решавању питања економског и социјалног развоја. Најзначајнија су била питања: економског раста, индустријализације, урбанизације и технолошког прогреса. Већ тада је наглашаван значај принципа једнакости, а ублажавање регионалних разлика је било један од кључних циљева планирања. У деценијама које су следиле (70-их и 80-их година) дошло је до кризе регионалног планирања. Проблем развојних диспаратитета је запостављен, а до изражаја су дошли циљеви као што су економска ефикасност и јачање конкурентности. Почетком 90-их година започета је обнова регионалне политике и регионалног планирања у већини развијених европских држава, усмерених пре свега на отклањање последица неповољног деловања тржишта на регионалну просторну структуру³² (Vujošević, Zeković, & Maričić, 2012). У том периоду су Европска комисија и неформално веће министара надлежних за просторно планирање (у државама чланицама Европске уније) припремили и усвојили документ „Перспективе европског просторног развоја: Ка уравнотеженом и одрживом развоју територије Европске уније“ (*ESDP - European Spatial Development perspective*), као концепт будућег развоја³³. Документ даје смернице за спровођење политике просторног развоја Европске уније кроз: развој уравнотеженог и полицентричног урбаног система и нових урбано-руралних односа; обезбеђивање једнаког приступа инфраструктури и знању; и одрживо управљање и заштиту природног и културног наслеђа (European Commission, 1999).

Концепт просторног развоја Европске уније заснива се на принципу полицентричности, који је препознат као инструмент спровођења политике уравнотеженог просторног развоја, кроз: формирање више динамичних, равномерно распоређених, зона економске интеграције метрополитанских региона; развој динамичних и конкурентних градова и урбаних региона; развој разноврсних и продуктивних руралних подручја; и урбано-рурално партнерство (European Commission, 1999).

Принцип полицентричности је у блиској вези са француским концептом „равнотежних метропола“ (*métropoles d'équilibre*) и холандским принципом „децентрализоване концентрације“, формулисаним 60-их година 20. века. Циљ француског концепта је било ублажавање економске и демографске доминације регије Париза и постизање уравнотеженог развоја на националном нивоу. Метрополе противтеже су лоциране по ободу државне територије (француског „хексагона“), а неке од њих су чинила два или три функционално интегрисана центра. Принцип „децентрализоване концентрације“ представља компромис између екстремне концентрације, која негативно утиче на квалитет урбане средине и тоталне деконцентрације, која подразумева значајно ширење изграђених подручја. Принцип сугерише концентрисање становништва у децентрализованим урбаним агломерацијама, у којима постоји могућност избора између урбаних, субурбаних и делимично руралних подручја (ESPON, 2004; Hall & Tewdwr-Jones, 2011).

---

³² Дерић и Перишић запажају да се питање регионализације покреће по правилу у периодима кризе и нестабилности укупног развоја или заоштрених сукоба интереса (Derić & Perišić, 1996).

³³ У овом документу су први пут на супранационалном нивоу спојене две најјаче традиције планирања у развијеним државама Европе, тј. регионално-економско планирање и интегрални плански приступ (Vujošević, Zeković, & Maričić, 2012).

Принцип полицентричности је детаљније разрађен у оквиру пројекта *ESPON* програма³⁴ „Потенцијали полицентричног развоја Европе“ (*ESPON 1.1.1: Potentials for polycentric development in Europe*). Полицентричност има два комплементарна аспекта: морфолошки и функционални. Морфолошки аспект се односи на дистрибуцију урбаних подручја на одређеној територији, док се функционални односи на функционалне везе међу њима, које се често заснивају на просторној блискости, али могу постојати и независно од ње. Програм *ESPON* наглашава значај урбаног умрежавања и сарадње, наводећи да је полицентричност више од морфолошког присуства више центара на неком простору (*ESPON*, 2004).

Урбаним системом Европе доминира географски простор између Лондона, Париза, Милана, Минхена и Хамбурга, такозвани „Пентагон“ (*Илустрација 5*), у ком су сконцентрисане популационо највеће и економски најразвијеније урбане агломерације³⁵ (*Hall & Tewdwr-Jones*, 2011). Перспективе економског развоја овог простора су повољније у поређењу са периферијом урбаног система Европске уније, а огледају се у бржем популационом расту, вишим стопама продуктивности, већој заступљености високообразованог становништва, већим улагањима у истраживање и развој, бољој опремљености сервисима глобалног значаја и саобраћајном инфраструктуром (*Mehlbye*, 2000). На нивоу Европе, политика полицентричног развоја је усмерена на стимулисање развоја динамичних и конкурентних градова и урбаних региона изван језгра. Исто важи и за националне урбане системе са израженом доминацијом једног центра³⁶. На регионалном и локалном нивоу, политика полицентричног развоја подстиче развој комплементарних функција у суседним градовима и функционалну интеграцију, која им омогућава да делују заједно као већи град. Национални и регионални ниво су међусобно повезани када полицентрична интеграција на регионалном нивоу доприноси уравнотежењу доминације националног центра (*ESPON*, 2004).

Функционално урбана подручја³⁷ су у оквиру *ESPON* програма препозната као носиоци полицентричног развоја. Како би се идентификовале потенцијалне противтеже језгру урбаног система Европе, издвојено је 76 најутицајнијих урбаних подручја, која су означена као „метрополитанска европска подручја раста“³⁸ (*MEGA - Metropolitan European Growth Area*). Затим су та подручја рангирана према величини популације и економије, конкурентности (мерена БДП-ом по глави становника и присуством седишта водећих европских компанија), саобраћајној приступачности (мерена бројем путника у

---

³⁴ *ESPON* (European Spatial Planning Observation Network) је примењени истраживачки програм чији је циљ пружање подршке формулисању политика територијалног развоја у Европи. У ту сврху, у оквиру програма се спроводе студије (везане за различите економске, друштвене и еколошке аспекте) које имају за циљ идентификацију потенцијала градова, регија и већих територија и изазова са којима се исте суочавају. У активности програма су, поред држава чланица Европске Уније, укључени и Исланд, Лихтенштајн, Норвешка и Швајцарска (*European Commission*, 2021a).

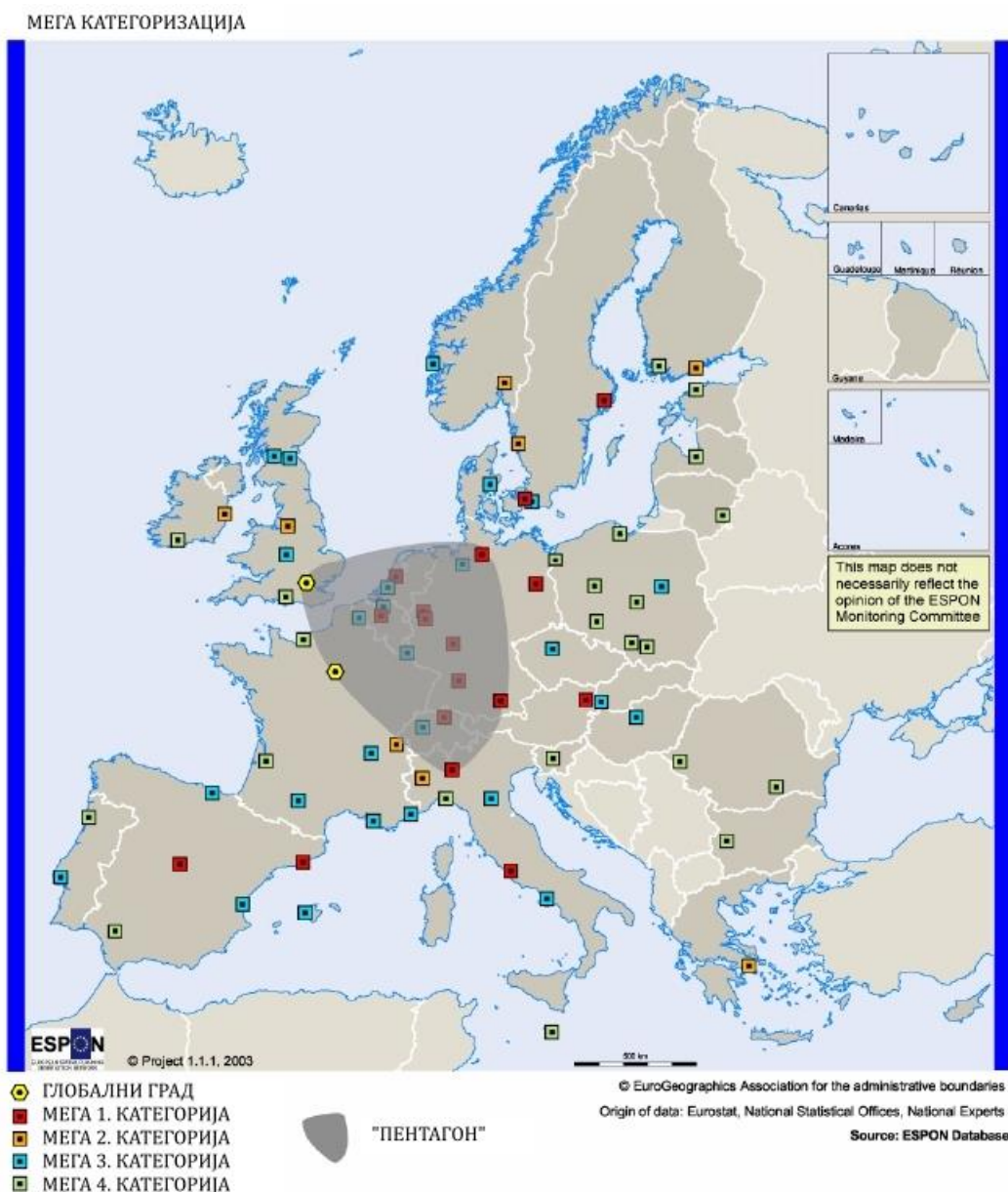
³⁵ „Пентагон“ је заменио претходно, од стране француских истраживача, дефинисану зону интензивне урбанизације на простору Европе, такозвану „Плаву банану“, која се простирали линеарно од Лондона до Милана, обухватајући Брисел, Амстердам, Келн, Франкфурт и Минхен (*Hall & Tewdwr-Jones*, 2011).

³⁶ *ESPON* разликује три димензије полицентричности националних урбаних система: дистрибуција функционалних урбаних подручја према величини; просторна дистрибуција функционалних урбаних подручја; и саобраћајна повезаност (приступачност).

³⁷ Функционално урбано подручје се састоји од урбаног језгра и околине која је економски интегрисана са језгром, тј. локалног тржишта рада (*ESPON*, 2004).

³⁸ Метрополитанска европска подручја раста представљају функционално урбана подручја која су најбоље позиционирана са демографског, економског и аспекта саобраћајне доступности, као и са аспекта знања и доношења одлука (*ESPON*, 2004).

авионском саобраћају и мултимодалном приступачношћу) и знању (мерено учешћем високо образованог становништва и уделом запослених у области истраживања и развоја). На основу наведених карактеристика Лондон и Париз су означени као глобална чворишта, док су остала подручја раста подељена у 4 категорије (Илустрација 5). Резултати су показали да се многа од њих налазе у оквиру „Пентагона“, док се подручја попут Рима, Беча, Берлина, Манчестера и Копенхагена налазе у његовој близини. Периферно у односу на „Пентагон“ позиционирано је свега неколико подручја раста највишег ранга, то су: Мадрид, Барселона и Атина на југу, Даблин на западу и Стокхолм, Хелсинки, Осло и Гетеборг на северу (ESPON, 2004).

Илустрација 5. Типологија метрополитанских европских подручја раста (преведено са енглеског)

Извор: ESPON. (2004). ESPON 1.1.1: Potentials for polycentric development in Europe (Project report). Stockholm: NORDREGIO Nordic Centre for Spatial Development.

За анализу потенцијала полицентричне интеграције (у оквиру *ESPON* програма), засноване на морфолошкој близини, коришћени су концепти „потенцијалних урбаних стратешких хоризоната“³⁹ (*PUSH - Potential Urban Strategic Horizons*) и „потенцијалних полицентричних подручја интеграције“⁴⁰ (*PIA - Potential Polycentric Integration Areas*). Полазна хипотеза је била да морфолошка близина пружа градовима могућност за функционалну интеграцију и да градови чија се локална тржишта рада преклапају имају највећи потенцијал за функционално повезивање. Резултати су показали да, са аспекта становништва и густине мреже градова, углове језгра европског урбаног система представљају Манчестер, Берлин, Венеција, Ђенова и Париз, односно да је обухват језгра шири од претходно дефинисаног „Пентагона“. Како ни на овај начин није идентификовано ниједно подручје на европској периферији које би интеграцијом суседних градова могло повећати утицај до те мере да се створи потенцијал за нову зону економске интеграције (која би могла бити противтежа постојећем језгру), предложено је да се полицентричност на европском нивоу заснива на функционалној специјализацији, тј. стимулацији градова изван језгра да развијају функције од значаја за целу Европу (*ESPON*, 2004). Грчић и Слука наводе да би противтеже „Пентагону“, неопходне за уравнотежен регионални развој Европе, у будућности могли постати градови Москва и Истанбул. Окосницу европског урбаног система би тада чинио простор између Лондона, Берлина, Москве, Истанбула и Париза (Грчић & Слука, 2006).

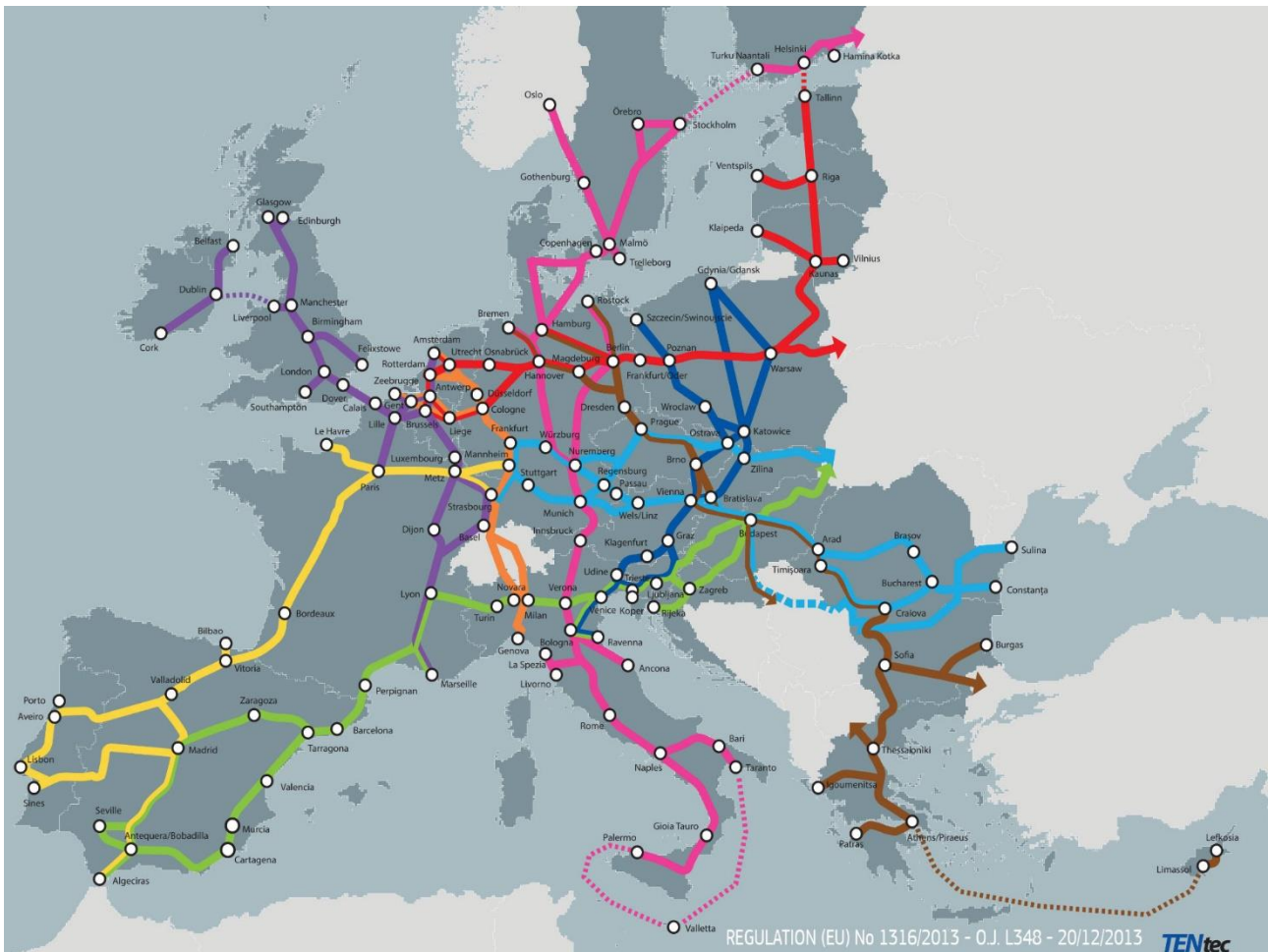
Значајну улогу у постизању територијалне и функционалне кохезије урбаног система Уније имају улагања у развој транс-европске транспортне мреже (*TEN-T - Trans-European Transport Network*) (*European Commission*, 1999). Боље избалансирана транспортна мрежа може позитивно да утиче на развојне процесе у метрополитанским регијама и да подстакне интеррегионалну сарадњу. Унапређивање транспортних веза између метрополитанских региона изван језгра повећава континенталну и глобалну приступачност будућих зона економске интеграције (Mehlbye, 2000). Данас основу транс-европске транспортне мреже (*TEN-T*) чини 9 коридора, различитих праваца пружања⁴¹, који повезују најзначајније европске урбане зоне (*Илустрација 6*), док се на њих надовезује свеобухватна транспортна мрежа која има за циљ интеграцију целокупне територије Уније (*European Commission*, 2021b).

---

³⁹ Потенцијални урбани стратешки хоризонти (*PUSH*) обухватају подручја која су удаљена до 45 минута вожње аутомобилом од центара урбаних подручја.

⁴⁰ Потенцијална полицентрична подручја интеграције (*PIAs*) се добијају спајањем суседних *PUSH* подручја, када, демографски гледано, мање *PUSH* подручје дели најмање 1/3 свог обухвата са већим *PUSH* подручјем.

⁴¹ Правци пружања основних коридора: Балтичко море - Јадранско море, Северно море - Балтичко море, дуж Медитерана (западни Медитеран - Панонска низија), Северно море - источни Медитеран (обала Јонског, Егејског и Црног мора), Скандинавско полуострво - Апенинско полуострво, Северно море - Ђеновски залив, дуж Атлантске обале, Северно море - Медитеран (долинама река Рајна, Сена и Рона), Дунавски правац (до Црног мора).

Илустрација 6. TEN-T - Trans-European Transport Network - главни коридори
 Извор: European Commission (2021). Trans-European Transport Network (TEN-T).

2. УРБАНИ СИСТЕМ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

2.1 Карактеристике процеса урбанизације у Србији у другој половини 20. века

Карактеристике процеса урбанизације у социјалистичким државама Европе разликовале су се од карактеристика истог процеса у развијеним државама западне Европе. Разлог за то налазимо у чињеници да је у источној Европи процес урбанизације касније почео и одвијао се у значајно другачијем социјалном и економском контексту. По завршетку рата, приоритет држава је био економски опоравак и развој, уз неопходно прилагођавање новонасталим територијалним променама. Програми урбаног развоја били су подређени индустријском развоју, са изузетком великих градова, где су инвестиције у стамбену изградњу пратиле изградњу фабрика. Недостатак стамбених капацитета у градовима и развој јавног саобраћаја утицали су да бројни радници из сеоских насеља свакодневно путују у град на посао. Просторна дистрибуција новоизграђених производних капацитета је имала велики утицај на ток урбанизације и структуру урбаних система. Већина фабрика је лоцирана у постојећим урбаним центрима, док су неке лоциране у мање развијеним регионима, како би осигурале њихов раст (Herman & Regulski, 1977. према Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982).

Индустрија је на одређеном развојном нивоу иницирала развој градова, да би затим градови својим агломеративним предностима подстицали даљи развој индустрије. Временом процеси урбанизације и индустријализације, по принципу кружне

кумулятивне каузалности, утичу на концентрацију комплементарних функција у градовима, повећање њиховог функцијског капацитета и интензивирање укупног развоја. У почетној фази урбанизације, урбане функције концентришу се у градовима, док у каснијим фазама, са развојем услужних делатности, долази до субурбанизације, ширења урбаног начина живота у насељима ближе и даље околине и постепеног ублажавања просторно-функцијске дихотомије између града и села⁴² (Ђурић, 1971. према Тошић, 2000б). Контуре настанка градских регија око већих урбаних центара у тадашњој Југославији (Београд, Загреб, Љубљана, Сарајево и Скопље) јављају се током 70-их година 20. века. Њихов развој интензиван је почетком 80-их, када концентрација становништва и радних места у градовима и депопулација руралног простора чине основна обележја урбанизације (Тошић, 2018).

Интензивна урбанизација и деаграризација, условљене урбано темељеном индустријализацијом, довеле су до појачаних миграција становништва (Тошић, 2000б). Перишић наводи да су се градови 60-их и 70-их година 20. века наметнули као значајан фактор у редистрибуцији становништва, што се испољавало двојак: „што су се више ширила подручја „пражњења“... подручја с трајним порастом броја становника истовремено су се сужавала, тј. зоне агломерације су се све више сводиле само на градове и на изван број насеља у њиховој околини“ (*Карта 1*). Такође, наводи да су три доминантна правца миграционих токова била: миграције из руралних у урбана подручја, миграције из неразвијених у развијена подручја и миграције унутар урбаних подручја. Закључује да је „општа карактеристика тих процеса у Србији била бржи демографски раст од економског, са свим пратећим последицама“ (Perišić, 1985: 257). Радовановић истиче да је миграциона динамика наше земље у том периоду била препуштена променљивим и диспропорцијалним развојним токовима, који су резултирали демографским пражњењем читавих региона и гашењем традиционалних привредних активности. Деаграризација је довела у питање пољопривредну производњу и суштински нарушила обнављање становништва, док је велики прилив становништва у градове довео до заштравања социјалних, стамбених и комуналних проблема и повећаног притиска на запошљавање⁴³ (Радовановић, 1989)

Велике промене у просторно-демографској структури узроковане су снажним процесом примарне урбанизације и интензивним миграцијама на релацији село-град, чије је успоравање почело тек „пражњењем“ руралних средина, традиционалних демографских „резервоара“. Друштвено-економска поларизација резултирала је формирањем зона демографске експанзије, дуж развојних појасева и зона константне депопулације, дијаметрално супротних основних карактеристика (*Карта 1* и *Карта 2*). На локалном нивоу је изражена неравнотежа између центра и уже зоне приградских насеља и неразвијене периферије, која се манифестује како кроз концентрацију становништва, тако и кроз структуре становништва. Забрињавајућа је чињеница да је током последње деценије 20. века повећан и број градова у којима је забележен процес депопулације (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011).

---

⁴² Уколико је градско насеље веће, израженија је и појава прожимања града и околине и простор поприма карактеристике урбано-руралног континуума, који је сложенији ако садржи значајне производне системе ван града (Perišić, 1985).

⁴³ Перишић истиче да стопа пораста становништва градова у ужој Србији у послератном периоду није зависила ни од величине града, нити од структуре економских активности града, иако су промене структуре активности у градовима биле врло велике и биле у знатној мери условљене типом града и величином стопа пораста становништва (Perišić, 1985).

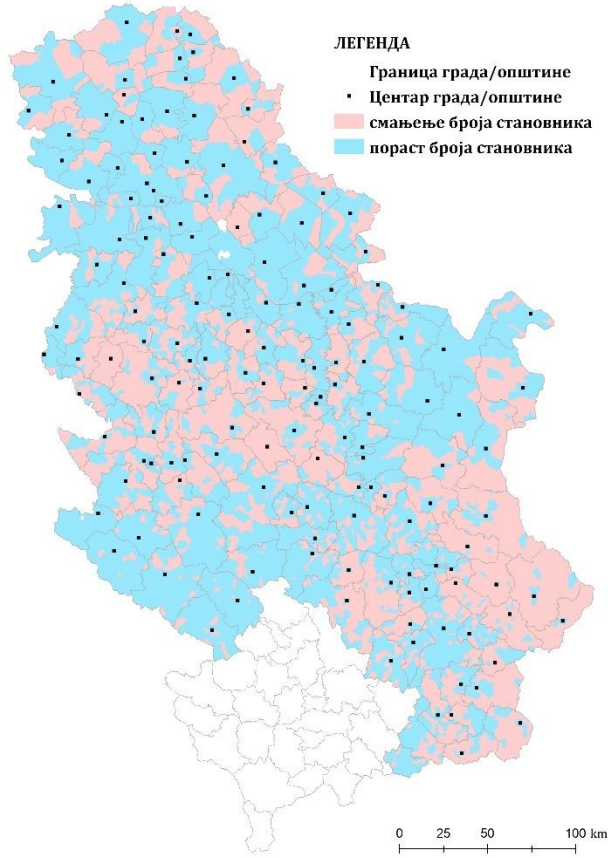

Политичка и друштвена криза 90-их година и геополитичке промене на простору бивше Југославије непосредно су утицале на прилив избеглица из бивших република СФРЈ и интерно расељених лица из АП Косово и Метохија, што је на кратко и делимично ублажило тренд депопулације, али и на истовремено масовно исељавање становништва у иностранство (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011). Распадом Југославије, дошло је и до значајних промена у структури урбаног система. Урбани систем СФРЈ карактерисала је правилна дистрибуција градова према демографској величини, а доминација Београда као главног града била је значајно мање наглашена у поређењу са доминацијом у Републици Србији. Индекс урбане примарности Београда у односу на Загреб, као други највећи град у Југославији био је 1,5, док у односу на Нови Сад, као други град по величини у Србији, исти индекс има вредност 5 (Živanović, Tošić, Nikolić, & Gatarić, 2019).

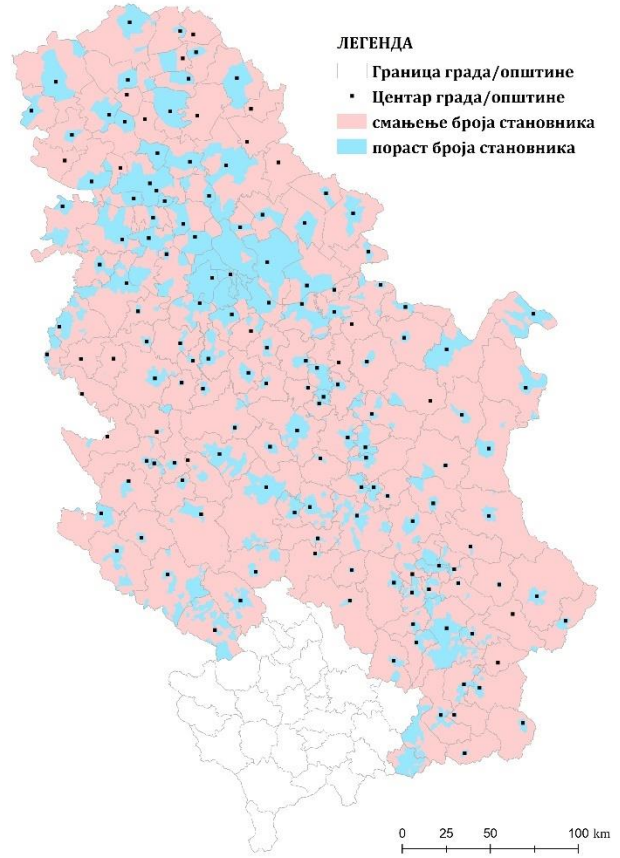
„Дневна миграција становништва у Србији иницирана је друштвеним опредељењем да се проблем аграрне пренасељености решава индустријализацијом, преразмештајем становништва и његовом концентрацијом у градска насеља, која лоцирањем индустрије и развојем делатности услужног сектора и јавно-социјалних служби, добијају улогу центара развоја. Како преласком из аграрних у неаграрне делатности становништво не прелази нужно из сеоских у градска насеља, створени су услови за развој дневне миграције која је временом добила просторни израз у дневним урбаним системима различитих демографских величина, територијалних обухвата и значаја у урбаној структури Србије... На просторни домет, правце и интензитет дневне миграције становништва у великој мери је утицао развој јавног градског, приградског и међуградског саобраћаја, који је стимулисао кретање радне снаге на већим дистанцама. Насеља са добром саобраћајном доступношћу развила су се у миграционо стабилна насеља са развијеном дневном миграцијом, док су саобраћајно изолована и недоступна насеља постала миграционо лабилна тј. емиграциона“ (Тошић & Невенић, 2007: 172).

Нагле промене структуре економских активности и улоге градова у простору, у другој половини 20. века, су резултирале недовољно усклађеним развојем градова у мрежи, као и мреже насеља у зони њиховог утицаја. Перишић издваја следеће карактеристике развоја градова у наведеним периоду: „недовољан број градова који су у стању да подстичу развој широк подручја у смислу активирања потенцијала и брже урбанизације у својим гравитационим подручјима; распрострањена недовољно развијена подручја, с јаком емиграцијом и малим бројем развијених градова, који нису били у стању да у већој мери подстакну и усмеравају развој околног подручја...“ Такође наводи да се утицај градова са становишта просторног домета „испољавао најчешће и најјаче у оквиру општине у којој се налазе; код извесног броја градова и у оквиру подручја суседних општина које им гравитирају; док се у ређим случајевима овај утицај осећао и изван подручја регије у којој се град налази“. У том смислу истиче утицај Београда, док развој већине градова није изазвао значајне подстицаје за развој већег броја околних насеља... „њихов се утицај сводио на измену структуре економских активности и на јачи развој дневних миграција запосленог становништва“ (Perišić, 1985: 256-257).

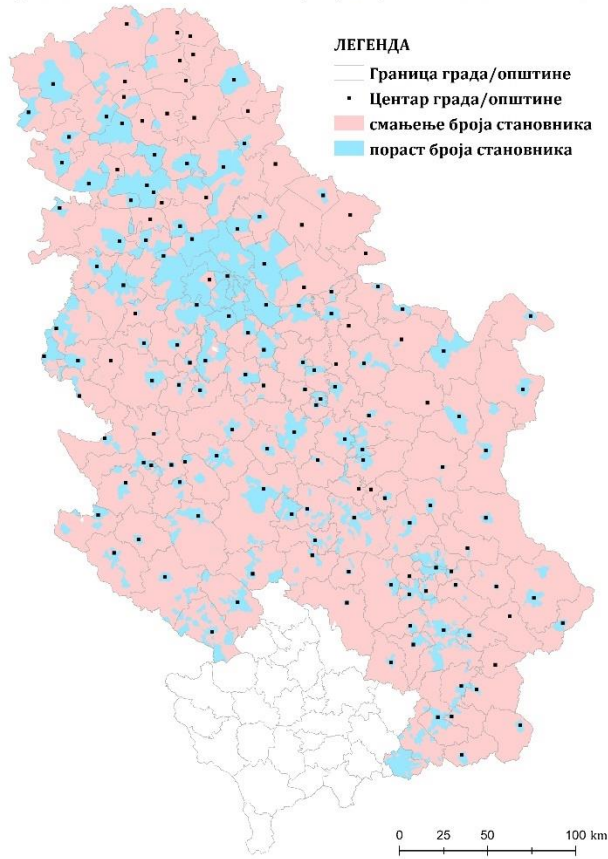
Кретање становништва насеља у периоду од 1948. до 1961. године

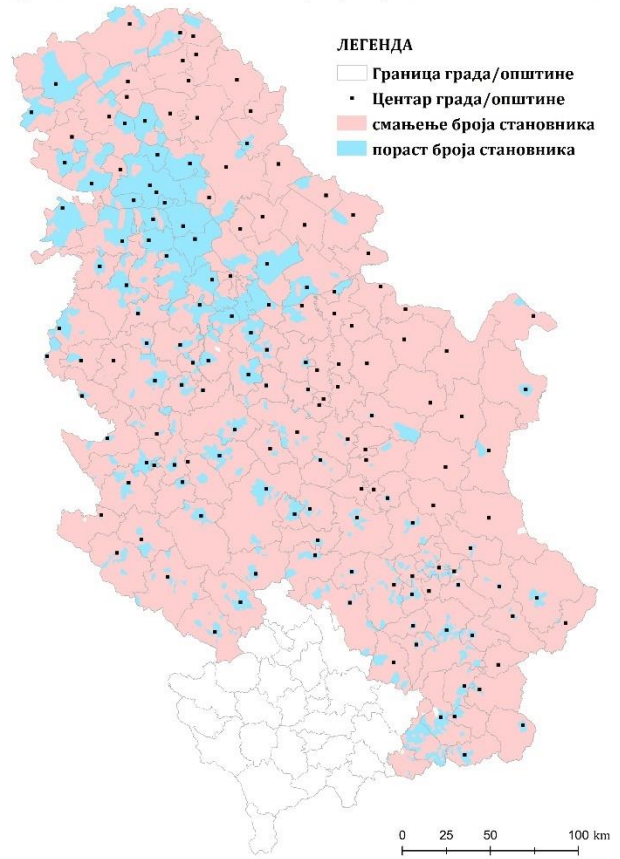
Кретање становништва насеља у периоду од 1961. до 1981. године

Кретање становништва насеља у периоду од 1981. до 1991. године

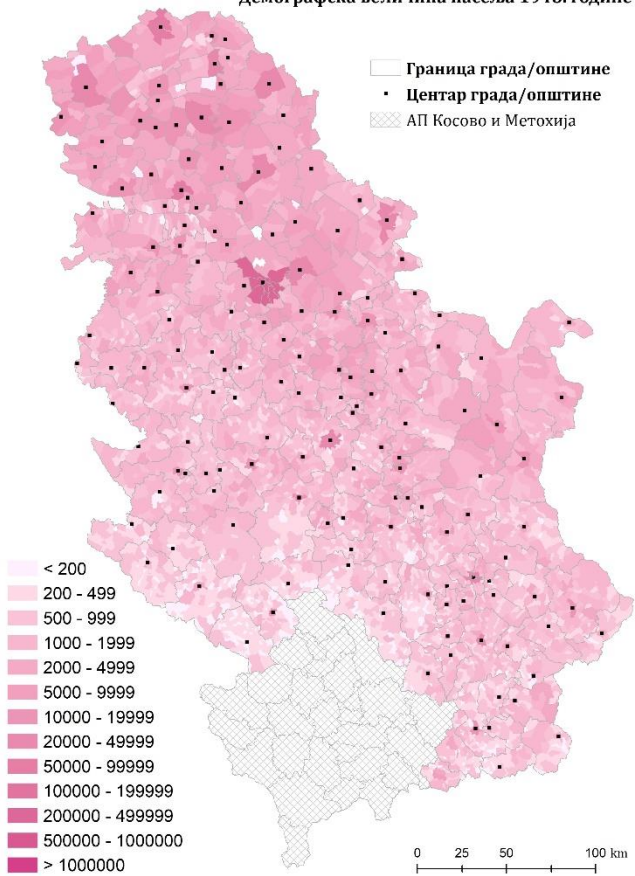

Кретање становништва насеља у периоду од 1991. до 2002. године

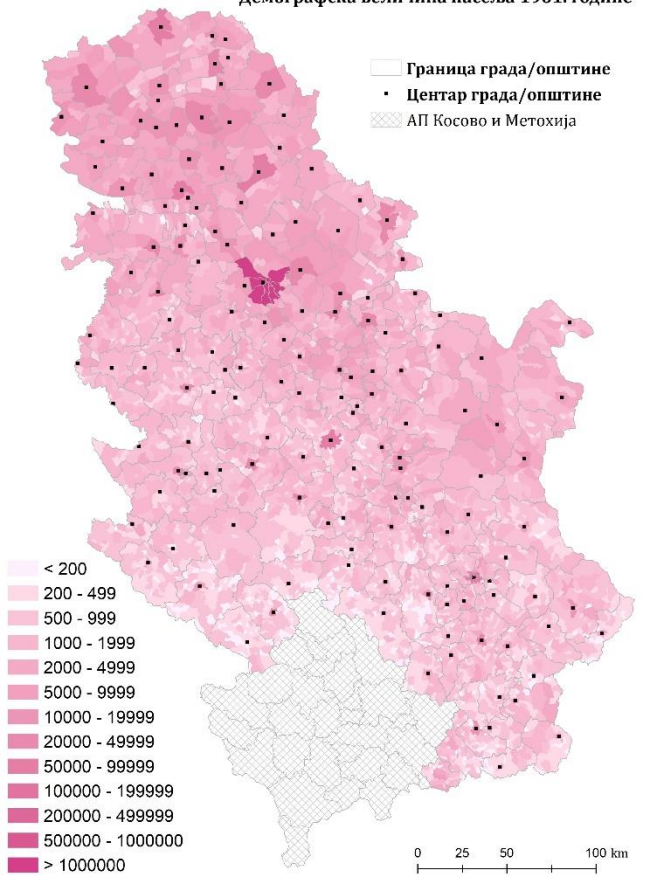

Карта 1. Позитивне и негативне промене броја становника насеља у другој половини 20. века

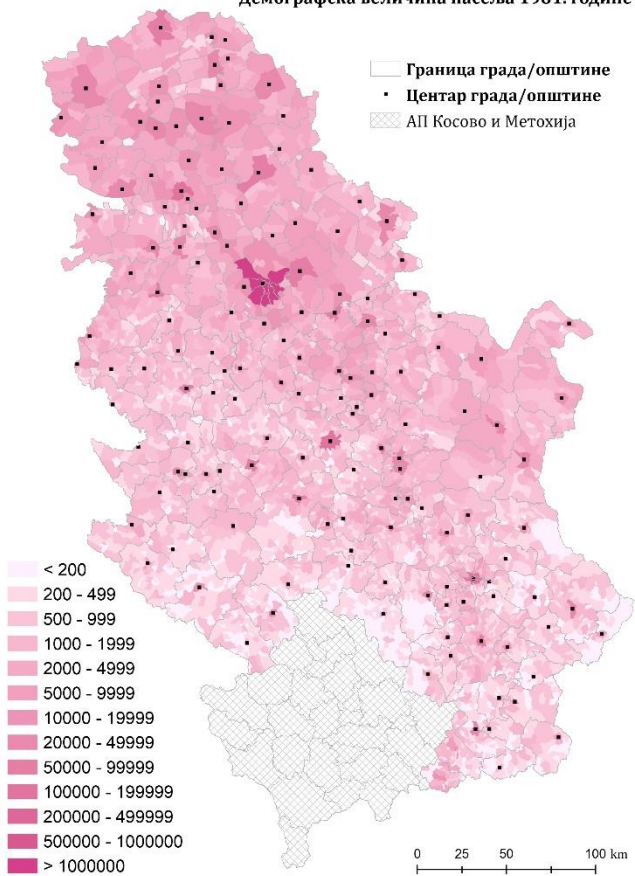
Демографска величина насеља 1948. године

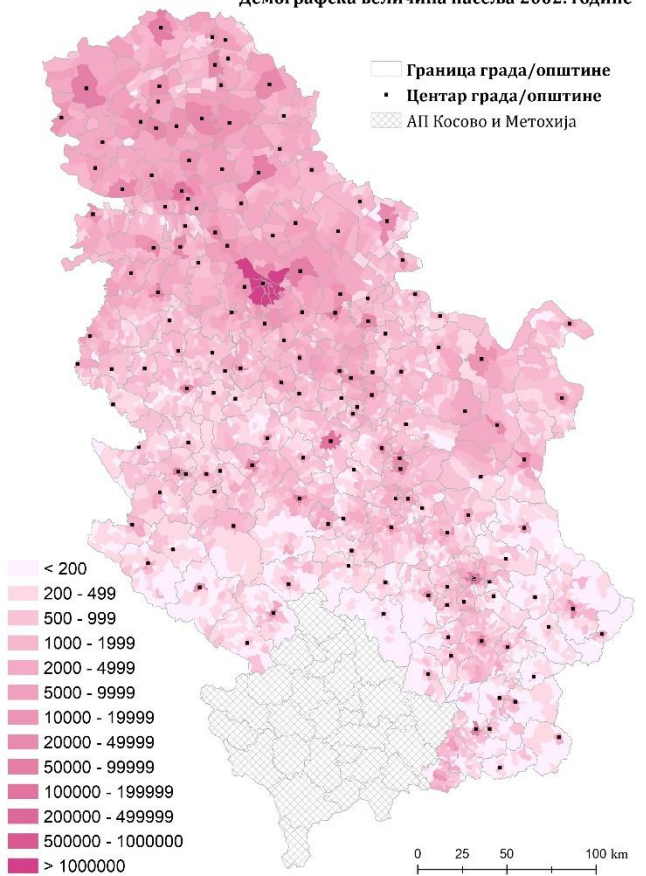
Демографска величина насеља 1961. године

Демографска величина насеља 1981. године

Демографска величина насеља 2002. године

Карта 2. Промене демографске величине насеља у другој половини 20. века

2.2 Претпоставке о урбаном систему Србије у радовима домаћих истраживача

Интересантан поглед на карактеристике функционалних односа између градова и њиховог окружења 60-их година, заснован на анализи функционалног капацитета градова и територијалног домета и интензитета утицаја градских функција, дао је Илић (1970). Аутор на основу интензитета функционалних веза града и окружења издваја следећа функционално-графитациона подручја: приградско подручје (у непосредној близини града, урбанизовано и интензивно повезано са градом), основно функционално подручје (територија на којој се осећа утицај свих градских функција и којом одређени град функционално доминира), ширу градску околину (територија на којој долази до преклапања утицаја више градова, а имају је већи градови, градови који имају повољан саобраћајно-географски положај или специфичне функције) и градску регију. За одређивање функционално-гравитационих подручја у Србији узети су у обзир положај, величина и развијеност функција градова, саобраћајна мрежа, распоред становништва, као и функционална повезаност и комплементарност градова и околине и градова међусобно⁴⁴. Аутор издваја 44 основна функционална подручја, која обухватају територије бар две општине и имају бар један центар са развијенијим функцијским капацитетом⁴⁵, 21 шире функционално подручје (шира околина града), у којима је концентрисан највећи део градског становништва, индустрије, школских, здравствених, административних и других институција, и 4 градске регије. Центри ширих функционалних подручја су: Суботица, Сомбор, Нови Сад, Сремска Митровица, Зрењанин, Панчево, Београд, Шабац, Ваљево, Крагујевац, Смедерево, Пожаревац, Зајечар, Јагодина (Светозарево), Краљево, Ужице (Титово Ужице), Чачак, Крушевац, Ниш, Лесковац и Приштина, док су велика функционална подручја, односно градске регије формиране око Београда, Новог Сада, Ниша и Приштине (Илић, 1970).

Законитостима развоја агломерационих система Србије, као форме испољавања урбанизације 70-их година, бавио се и Перишић (1985). Аутор наводи да је прожимање међу насељима суштина агломерационих система, односно могућност да се живи у једном насељу, а одређене активности обављају у другом, и конституисање агломерационих система посматра као прелазак на вишу форму територијалне организације⁴⁶. Перишић разликује спољне и унутрашње детерминанте развоја агломерационих система. Када су у питању спољне детерминанте, на конституисање одређеног система и већи или мањи степен његовог самосталног функционисања, битно утиче то у каквој се позицији налази према другим системима већег или мањег значаја. Овде се истиче важност перспективних тенденција у односима међу системима, при чему као могуће наводи промене од губљења и претапања мањих система у системе већих размера, до тога да поједина насеља (посебно периферна) стицајем околности буду упућена новим токовима на неки други систем. Другим речима, спољни чиниоци развоја агломерационих система су временски променљива категорија и чине сложен, динамичан процес. Значајна је и припадност система регионалној целини, одређених

---

⁴⁴ Према функционалном значају центри су подељени на оне који имају велики, средњи, слаб и минимални значај за своје окружење. У разматрање су, због улоге у друштвеном и територијалном систему Србије, узети општински центри који, без обзира на величину, имају развијену бар административно-управну функцију, која остварује утицај на територији дате општине (Илић, 1970).

⁴⁵ Аутор напомиње да је, услед коришћења података на нивоу општина, дошло до извесне шематизације граница подручја.

⁴⁶ Аутор сматра да се степен рационалности територијалне организације, који издваја као основни критеријум конституисања система, изражава у међусобном допуњавању или заједничком решавању одређених проблема из домена производње, снабдевања, услужних и јавних делатности итд. (Перишић, 1985).

физичких, економских, социјалних или културно-историјских карактеристика, које се одражавају на насеља и њихове међусобне односе. Унутрашње детерминанте развоја агломерационих система утичу на формирање функционалних веза у самом систему. Насеља која улазе у одређени систем најчешће немају, нити морају имати сличне физичко-географске услове развоја. Међутим, може се као предност конституисања система сматрати припадност истој морфолошкој целини, или постојање физичко-географских елемената спајања насеља у систему (као што је речна долина), а мање повољан услов конституисања система је постојање елемената раздвајања (Perišić, 1985).

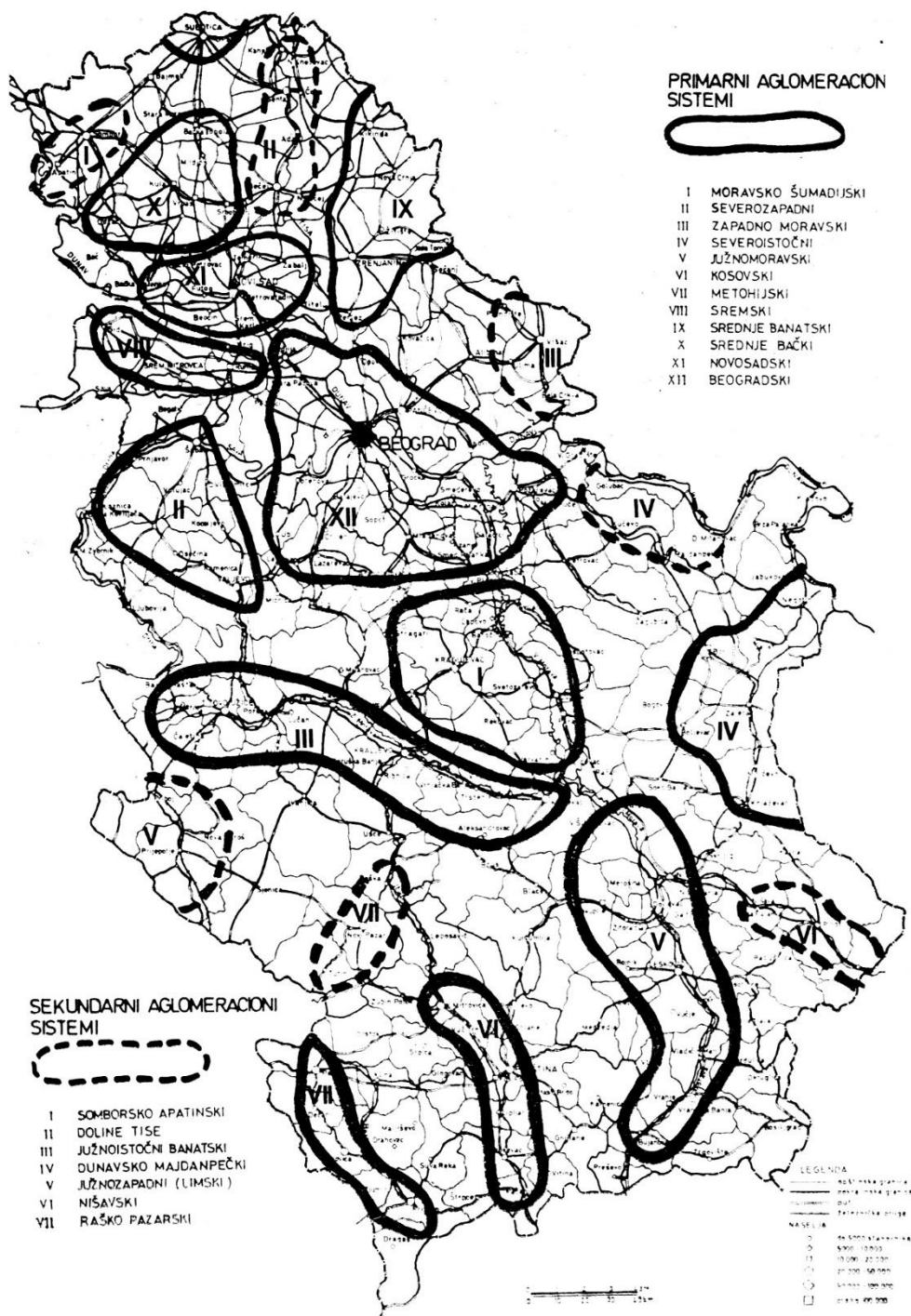
Перишић је, на основу предочених законитости, изнео претпоставку да би агломерационе системе у Србији било могуће диференцирати на примарне и секундарне, наглашавајући како је та диференцијација временски условљена, односно подложна променама. Као примарне агломерационе системе издваја: моравско-шумадијски, северозападни, западноморавски, североисточни, јужноморавски, косовски, метохијски, сремски, средњебанатски, средњебачки, новосадски и београдски (*Илустрација 7*). Београдски систем се издваја као највећи, услед доминације Београда као централног насеља. Наглашена доминација једног центра карактеристична је и за новосадски систем. Јужноморавским системом доминира Ниш као централно насеље, међутим, због димензија, постоји диференцирање на мање подсистеме (чији су центри Ниш, Прокупље, Лесковац и Врање). Окосницу јужноморавског, као и западноморавског и североисточног (тимочког) система чини речна долина. Западноморавски систем се издваја у односу на остале према степену издиференцираности и свом централном и повезујућем положају. Ужице и Крушевац, као улазно-излазне тачке система, као и Краљево и Чачак (такође на укрштању значајних веза), без обзира на малу удаљеност, имају изражена индивидуална обележја. Поред примарних, наводи и следеће секундарне системе: сомборско-апатински, долина Тисе, југоисточни банатски (Вршац), дунавско-мајданпечки, југозападни или лимски (Прибој, Нова Варош и Пријепоље), новопазарско-рашки и нишавски (Пирот). Неки локални центри (као што су Горњи Милановац, Ивањица, Сјеница, Куршумлија итд.) остали су изван обухвата претпостављених агломерационих система (Perišić, 1985).

Вељковић је, на основу проучавања мреже градова⁴⁷ Србије са сарадницима у периоду од 1961. до 1981. године, предложио модел еволуције града, као пола развоја у мрежи насеља, који детерминише четири стадијума у развоју система град - околна насеља. Стадијуми су диференцирани на основу развојног деловања града и испољених ефеката у околним насељима. Док у првом стадијуму град не представља фактор развоја свог окружења, у другом стадијуму се испољавају поларизациони ефекти, а град има одлике центра раста. У трећем стадијуму, град прераста у центар развоја, који индиректно подстиче развој околних насеља. Приградска и саобраћајно добро повезана насеља бележе пораст броја становника и промене у структури активног становништва. У четвртном стадијуму долази до развоја урбане агломерације, у којој град директно подстиче развој функција околних насеља и секундарних центара, док приградска насеља испољавају поларизационе и индиректне развојне ефекте. У оквиру предложеног модела, потврђена је правилност да деловање града као центра раста или развоја у

---

⁴⁷ Тежиште проучавања је било на карактеристикама и развоју градова, и њиховом деловању и оствареним утицајима у мрежи насеља. Критеријуми за издвајање градова односили су се на демографску величину (насеља већа од 5.000 становника), кретање становништва и структуру делатности (доминација непољопривредних делатности, заступљеност услужних делатности и интензитет промена).

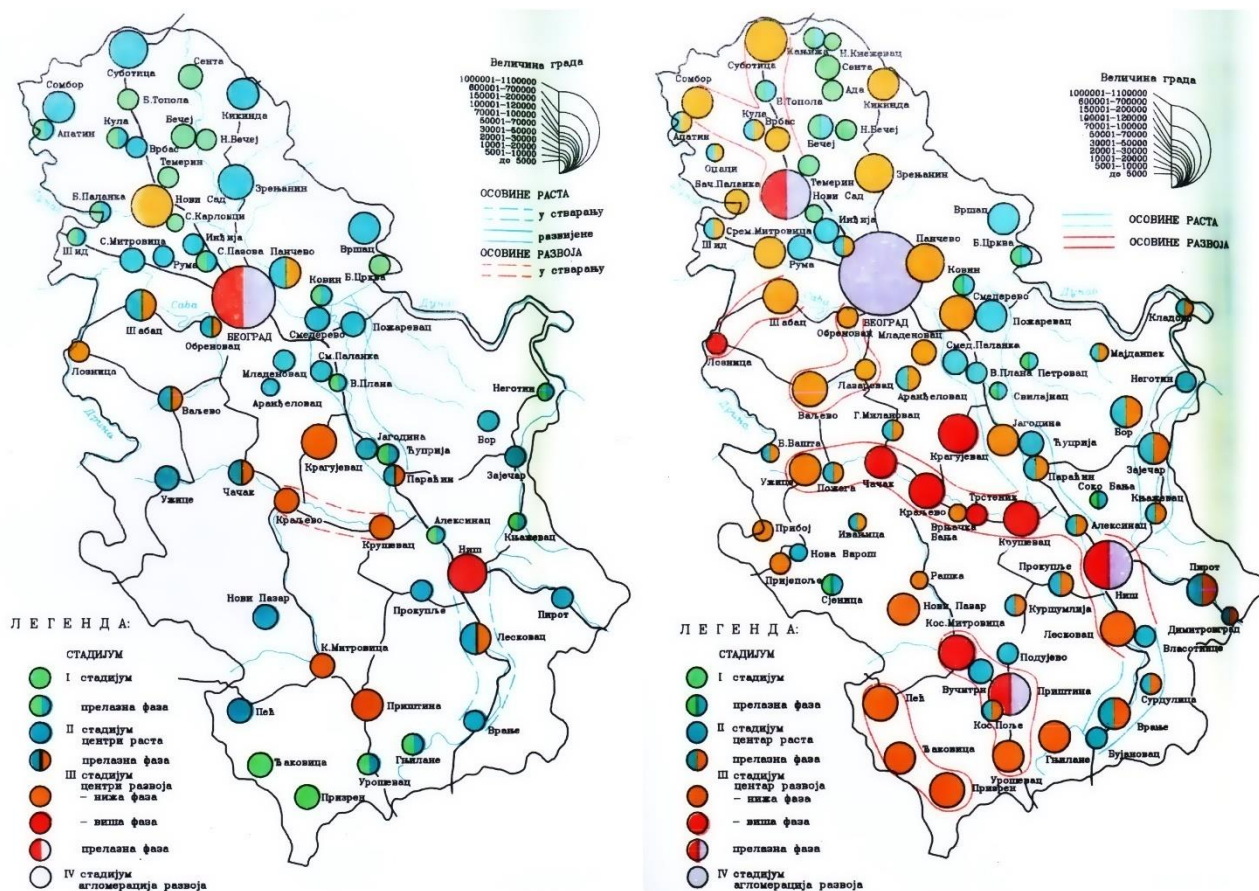
мрежи насеља еволуира са порастом његове величине и степеном концентрације делатности са својствима полова развоја у њему (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995).

Илустрација 7. Примарни и секундарни агломерациони системи Србије према Перишићу
Извор: Perišić, D. (1985). *O prostornom planiranju*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam.

На почетку посматраног периода ниво развијености мреже градова и степен концентрације становништва у њима је био низак. Структура градова према демографској величини у покрајинама (Војводина и Косово и Метохија) је била слабо диверзификована, док је у мрежи градова централне Србије величином и значајем доминирао Београд. Функцијска структура многих градова је била прилично неразвијена, па су и ефекти развојног деловања били видљиви само око мањег броја

градова (Илустрација 8 - лево). Интензивни и широко распрострањени процеси индустријализације, деаграризације и урбанизације, током посматраног периода, резултирали су: повећањем броја градова и концентрације становништва у њима и диверзификацијом величинске структуре мреже градова и структуре делатности у њима, што је довело и до јачања и диверзификације развојних утицаја градова (Илустрација 8 - десно) (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995).

Илустрација 8. Стадијуми у развоју градова и околних насеља и осовине раста и развоја Србије 1961. (лево) и 1981. (десно) године

Извор: Вељковић, А., Јовановић, Р., & Тошић, Б. (1995). *Градови Србије - центри развоја у мрежи насеља*. Београд: САНУ - Географски институт "Јован Цвијић".

Аналогно стадијумима у развоју градова, Вељковић просторне низове саобраћајно повезаних центара дефинише као освине раста и развоја, у зависности од тога да ли обједињују центре раста или развоја, односно да ли испољавају поларизационе или подстицајне ефекте у простору⁴⁸. У периоду до 1961. године на већем делу територије Србије налазили су се појединачни градови са својствима центара развоја или, чешће, центара раста. Контуре осовине су се могле уочити само у долини Западне Мораве, чију су окосницу чинили Крушевац, Краљево, Чачак и Ужице (Илустрација 8 - лево). Систем осовина раста и развоја се до 1981. године знатно развио и својим деловањем покрио већи део геопростора Србије и постао окосница интеграције просторне структуре Србије (Илустрација 8 - десно). Окосницу система осовина сачињавао је међународни пут Е-75

⁴⁸ Вељковић осовине раста и развоја види као главни фактор редистрибуције становништва, трансформације функцијске структуре у мрежи насеља и валоризовања расположивих геопотенцијала Србије (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995).

који је повезивао Суботицу и Нови Сад са Београдом (најзначајнијим центром развоја у Србији) и даље са низом центара развоја и раста у долинама Велике и Јужне Мораве, међу којима се по значају истицао Ниш. На територији Војводине се за примарну осовину развоја преко Београда или Новог Сада везивала сремска осовина (у формирању око међународног пута Е-70) и неколико осовина у процесу стварања у Банату и Бачкој. На територији централне Србије истицао се систем осовина развоја или раста у долинама Велике, Јужне и Западне Мораве, који се већим делом поклапао са примарном осовином развоја Србије. По густини мреже центара и оствареним ефектима у мрежи околних насеља, западноморавска осовина била је најразвијенија. У долини Јужне Мораве је осовина раста, чију су окосницу чинили Ниш, Лесковац и Врање, прерасла у осовину развоја. Док је најмање развијен део овог система била осовина у долини Велике Мораве (само Смедерево и Јагодина су имали карактеристике центара развоја). У остатку централне Србије могле су се уочити контуре осовина у долинама Тимока (Неготин-Књажевац), Топлице (Прокупље-Куршумлија) и Нишаве (Пирот-Димитровград), које су се преко Ниша везивале за примарну осовину развоја Србије. Формирање осовина развоја могло се уочити у долини Колубаре (Ваљево-Обреновац) и у Мачви и Подрињу (Шабац-Лозница). Крагујевац се налазио изван основног система осовина развоја, али је имао добре везе са центрима у долинама Велике и Западне Мораве. На територији Косова и Метохије издвајале су се осовине развоја у косовском (главни центар Приштина) и метохијском делу (главни центар Призрен) (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995).

Проучавајући урбану структуру Србије крајем 20. века, Тошић идентификује следеће форме територијалног испољавања урбанизације: мањи урбани ареали у руралном окружењу, агломерације градских насеља са развијеним периурбаним прстеновима, регионални функционално-урбани системи и београдска функционално-урбана регија (систем урбаних насеља са израженом хијерархијом и гравитационим утицајем који превазилази границе Републике). У погледу континуитета трајања и форми испољавања урбанизације, аутор указује на разлике између полицентрично урбанизоване Војводине, нешто слабије урбанизоване централне Србије, са неправилном хијерархијском структуром у системима градских насеља и великим распоном између функцијског капацитета Београда и других центара, и нискоурбанизованог простора Косова и Метохије (Тошић, 2000б; Тошић & Крунић, 2005). Према улози градова у регионалној интеграцији Србије, Тошић разликује: градове који имају улогу у укључивању Републике у међународне интеграционе процесе (Београд и Ниш), градове који имају улогу у интеграцији геопростора Србије (центри који су саставни делови развојних осовина) и градове који имају улогу у интеграцији локалних територија (саобраћајно изоловани центри у брдско-планинским деловима Србије или мањим котлинама) (Тошић, 2000б).

2.3 Урбани систем Републике Србије у просторном планирању

Процес урбане транзиције у Републици Србији, интензиван у другој половини 20. века, одвијао се у условима динамичне индустријализације и имао је поларизацијски карактер. Истовремено, простор Републике Србије је захваћен и процесом демографске транзиције, чији основни негативни ефекти (депопулација и старење становништва) посебно долазе до изражаја крајем 20. века. Убрзан економски и демографски раст и развој градских насеља и интензивно демографско пражњење сеоских насеља проузроковали су значајне промене у просторно-функционалној организацији мреже насеља Републике. Регионалне разлике у популационој динамици и правцима миграционих токова довеле су до вишеслојне интеррегионалне и интрарегионалне поларизованости и развоја урбане мреже коју карактеришу регионална издиференцираност, некомпатибилност њених делова, асиметричност, а у неким

случајевима и територијална неповезаност, па и изолованост (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011).

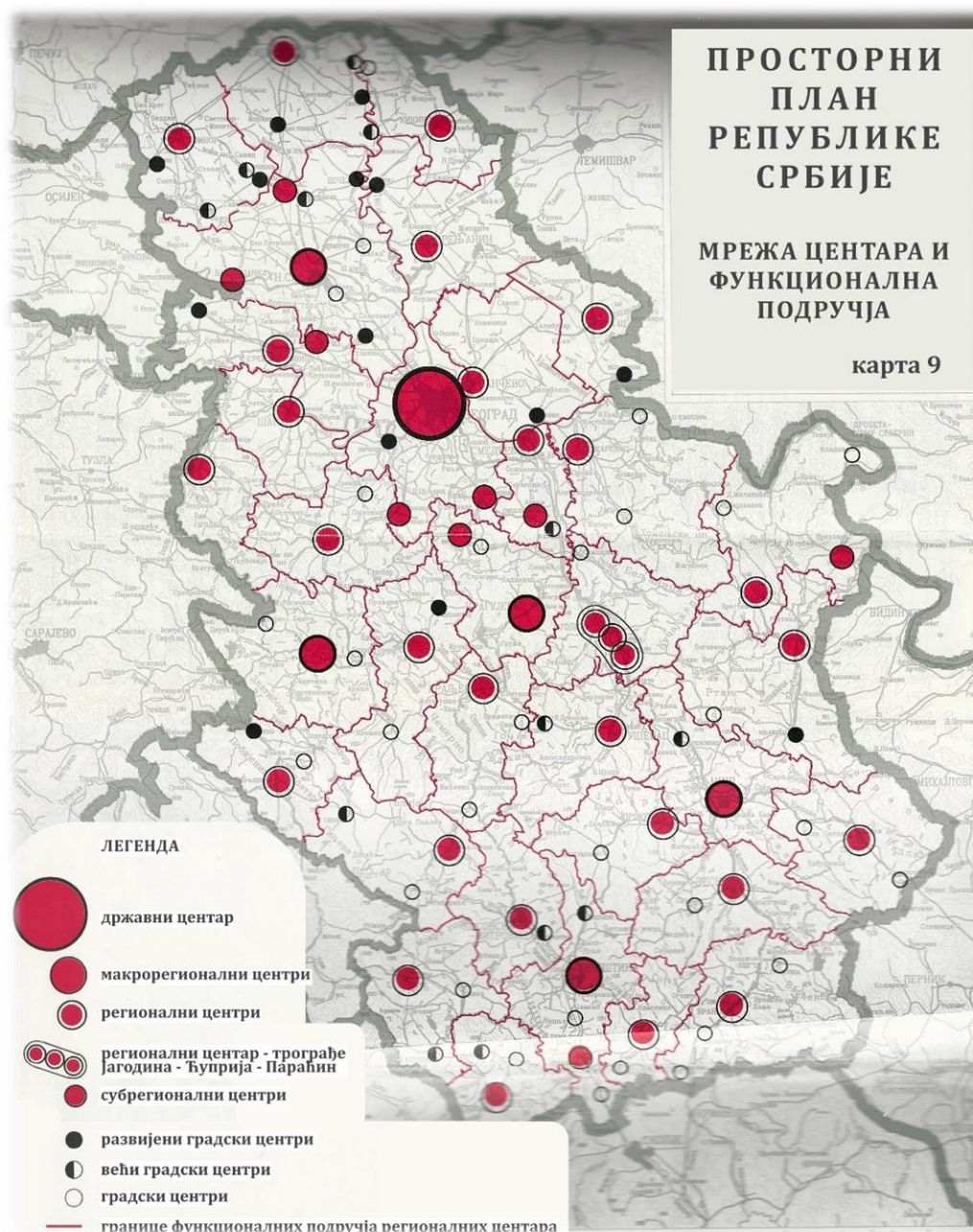
Дугорочно негативне тенденције и просторне неравномерности у кретању становништва Републике, наметнуле су потребу да се планирању просторног развоја приступи из угла смањеног демографског потенцијала. У условима квалитативно и квантитативно угрожених демографских ресурса, демографски чиниоци представљају лимитирајући фактор уравнотеженог просторног и регионалног развоја Републике. Регионална поларизација у Републици Србији посебно је изражена на релацијама: дунавско-савска агломерација (Београд и Нови Сад) и остатак Републике; развијени и неразвијени региони; као и регионални центри и периферија унутар самих региона. Важно је напоменути да се статус неразвијених подручја током претходних деценија није значајно променио (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011).

Мишљење да је функционална парадигма императив у конципирању модела одрживог просторног развоја Србије је прихваћено и примењено у Просторним плановима Републике Србије из 1996. и 2010. године (Тошић, 2018). Просторни план Републике Србије из 1996. године, као интегрални и стратешки развојни документ на националном нивоу, упућује на неопходност регионализације за остваривање економске ефикасности, социјалне равноправности, територијалне равномерности и заштите животне средине (Dečić & Perišić, 1996). Основно стратешко опредељење Плана је постизање већег степена укупне функционалне интегрисаности простора Републике, што подразумева ублажавање постојећих регионалних диспропорција. У складу са тим, у сегменту основних циљева Плана истичу се циљеви који се односе на равномеран регионални развој. Међу њима су: постизање равномернијег размештаја становништва, привредних и других активности, које подразумева успоравање концентрације истих у дунавско-савском појасу и моравској зони и подстицање развоја у емиграционим и недовољно развијеним брдским, планинским и пограничним подручјима; и усклађивање динамике процеса деаграризације, индустријализације и урбанизације, које подразумева успоравање процеса деаграризације, рационализацију процеса индустријализације и квалитативно побољшање услова живота у урбанизованим подручјима (Република Србија, 1996).

У развоју система градова у Републици Србији, кроз примену принципа полицентричног развоја, тежи се смањењу релативне концентрације становништва и активности у републичком и покрајинским центрима и стимулисање развоја мањих градова. Селективно преношење функција и активности из републичког и макрорегионалних центара у друге градове има за циљ квалитативни преображај њихове социоекономске структуре. Просторни модел система градских центара предвиђа четворостепену хијерархију, која обухвата: центар државног значаја (1), макрорегионалне (5), регионалне (28) и субрегионалне центре (9), допуњену градским центрима (57) ужег територијалног утицаја (три категорије центара различитог нивоа функционалне опремљености). У Плану је примењен концепт функционалних подручја, као инструмент територијалне организације и постизања уравнотеженог просторног развоја. Територија Србије подељена је на 34 функционална подручја у којима је улога центара развоја додељена центрима државног (Београд), макрорегионалног (Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Ужице и Приштина) и регионалног значаја (Суботица, Зрењанин, Панчево, Сомбор, Кикинда, Вршац, Сремска Митровица, Чачак, Смедерево, Лесковац, Ваљево, Крушевац, Краљево, Шабац, Лозница, Врање, Нови Пазар, Пожаревац, Бор, Пирот, Зајечар,

Прокупље, Јагодина-Параћин-Ђуприја, Пријепоље, Косовска Митровица, Призрен, Пећ и Гњилане) (Илустрација 9) (Република Србија, 1996).

Претходно наведена планска опредељења садржана су и у основним циљевима развоја становништва, јавних служби и индустрије. Они се односе пре свега на: равномернији територијални размештај становништва и повећање удела млађих контингената у емиграционим и подручјима са високим индексом старења; смањење разлика у квалитету живљења у насељима различитог типа, како би се релативно уједначио положај младих и могућности за социјално напредовање; и усмерен полицентричан развој и размештај индустријских активности, који ће довести до постепене измене хијерархије индустријских центара и нових функционалних односа међу њима, као и до интензивнијег развоја мање развијених подручја и формирања нових индустријских зона развоја (Република Србија, 1996).

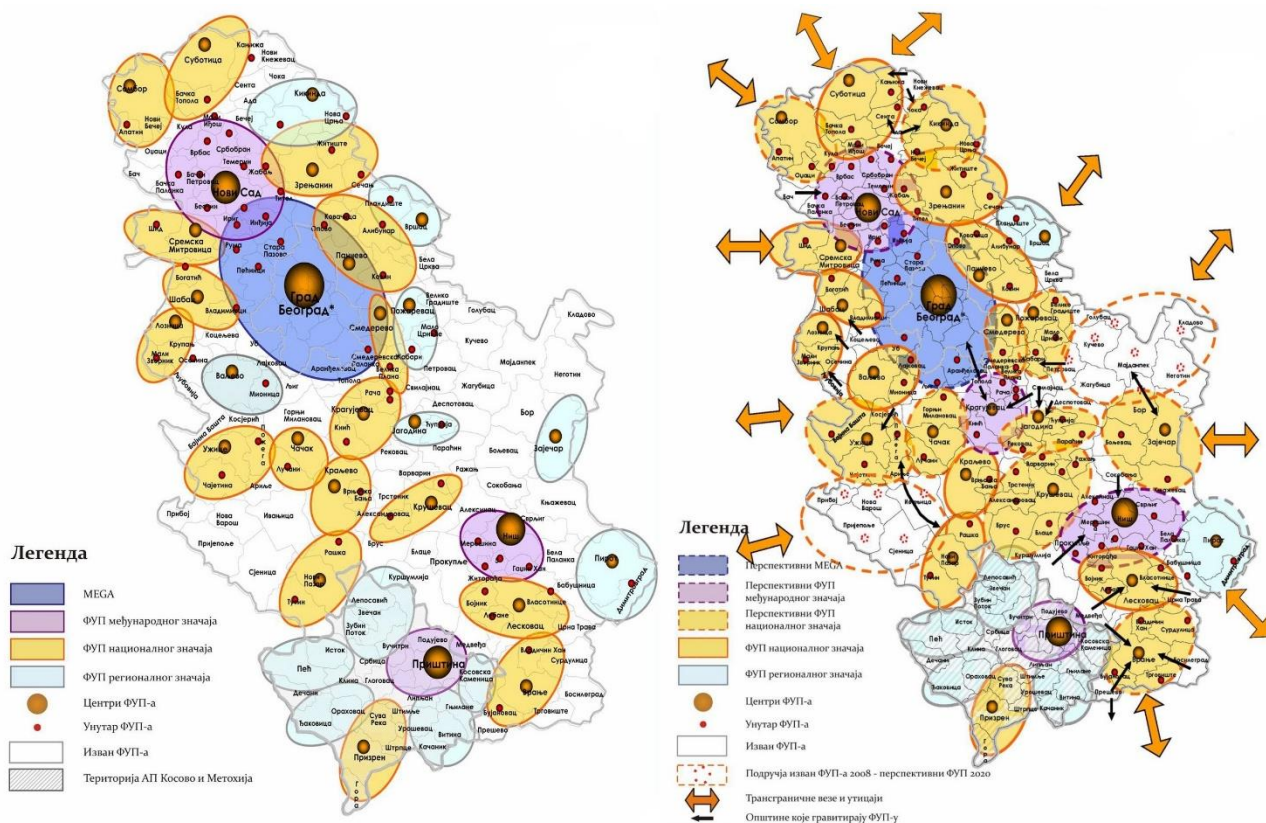
Илустрација 9. Мрежа центара и функционална подручја према ППРС из 1996. године
Извор: Република Србија (1996). Просторни план Републике Србије.

По угледу на европску стратегију развоја урбаног система, принципи децентрализације и полицентризма уграђени су у концепт просторног развоја Републике Србије у Плану из 2010. године. Акцент је стављен на развој полицентричног урбаног система са развијеном просторно-функционалном интеракцијом и интеграцијом центара различитог функционално-хијерархијског ранга и равномерно распоређеним, функционално-хијерархијски организованим и интегрисаним развојним осовинама, чији су центри виђени као носиоци функционалне кохезије. Кључна улога у постизању уравнотеженог регионалног развоја додељена је функционалним урбаним подручјима, односно динамичним урбаним центрима у функционалној констелацији са периурбаним и руралним окружењем. Идеја је била да се регионални развој базира на успостављању мрежно-хијерархијске структуре центара и квалитетних интрарегионалних и интеррегионалних функционалних веза. Концепција развоја мреже и функција центара заснована је на моделу децентрализоване концентрације и подразумева децентрализацију функције рада и стварање субмиграционих система унутар урбаних агломерација и периурбаних простора. Умрежавањем функционалних урбаних подручја делови Републике би требало да ојачају своје развојне капацитете, у складу са достигнутим степеном конкурентности и приступачности. Наглашено је да функционална регионализација представља предиспозију за планирање уравнотеженог или подношљиво неуравнотеженог просторног, демографског, економског и општег друштвеног развоја, који би требало да доведе до формирања стабилне економије и побољшања квалитета живота становништва (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011).

У Плану (2010. године) је дефинисана петостепена функционално-хијерархијска мрежа центара, која обухвата: главни град (1), центре међународног (3) и националног (19) значаја, регионалне (11) и локалне центре (урбани и остали). Слично принципу примењеном у Просторном плану Републике Србије из 1996. године, државна територија је подељена на 33 функционална урбана подручја у којима је улога центара развоја додељена главном граду, центрима међународног, националног и регионалног значаја⁴⁹ (Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање, 2011). Основна разлика у односу на претходни План је то што функционално урбана подручја не покривају целокупну територију Републике. Предвиђено је да ће током планског периода (до 2020. године) доћи до јачања утицаја центара и веће просторне интеграције, односно територијалног ширења дефинисаних и формирања нових функционалних урбаних подручја (*Илустрација 10*). Како су приликом дефинисања граница датих подручја (у оба плана) коришћене територијалне јединице локалног нивоа (општине и градови), у одређеној мери је дошло до њихове шематизације, односно одступања од њихове стварне форме.

---

⁴⁹ У односу на План из 1996. године, неким центрима је додељен за један степен нижи функционално-хијерархијски ранг, међу њима су: Крагујевац и Ужице (прешли из другог у трећи ранг), Кикинда, Вршац, Пирот, Зајечар, Јагодина, Косовска Митровица, Пећ и Гњилане (прешли из трећег у четврти ранг), док су Бор, Прокупље и Пријепоље изгубили статус центара функционалних подручја.

Илустрација 10. Функционална урбана подручја 2010. (лево) и 2020. године (десно)

Извор: Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања (2011). Просторни план Републике Србије 2010-2020.

У Нацрту Просторног плана Републике Србије из 2021. године међу кључним принципима просторног развоја остају унапређење територијалне кохезије, просторно-функцијска интегрисаност и полицентричност просторног развоја, док су неки од основних циљева усмерени ка равномернијем размештају становништва и уравнотеженијој просторној организацији. Општи циљеви развоја урбаног система су унапређење функција центара и јачање демографског капацитета, посебно у погледу квалитета радне снаге, унапређење инфраструктурне опремљености и коришћење географског положаја за функцијску специјализацију и конкурентност. Урбано подручје, по угледу на претходне планове, остаје основна структурна јединица просторне организације, а полицентрични развој агломерација инструмент контролисане концентрације становништва и активности у простору. Привредни развој је виђен кроз даљи раст сектора услуга и реиндустријализацију урбаних насеља (Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, 2021).

Тежиште развоја урбаног система Србије је на уравнотежењу разлика, тако да се настави развој урбаних подручја са изразитим предностима у функцији „мотора“ националног урбаног система, уз ширење утицаја на хијерархијски нижа урбана и рурална подручја у окружењу и активирање мањих урбаних центара, чији ће се развој заснивати на специфичним ресурсима. У плану је истакнута неопходност достизања „општег урбаног контекста“, по ком су урбана подручја и центри изједначени у обезбеђивању услова за квалитетан живот становништва, а комплементарни су у понудама радних места и услуга. То значи да се елементи квалитета урбаног живота (основни скуп услуга и квалитетна инфраструктура) осећају у свим насељима урбаног система, без обзира на удаљеност од центра и демографску величину (Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, 2021).

III МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

У оквиру истраживања су комбинацијом општих научних метода дедукције и индукције, полазећи од релевантних теоријских приступа, концепата и модела, сагледани и објашњени савремени процеси који диференцирају и интегришу регионалне структуре и регионалне системе на територији Републике Србије⁵⁰. За потребе утврђивања структуре и законитости у развоју конкретног урбаног система коришћене су: методе анализе и синтезе, различити статистички поступци, као и геоинформатичке и картографске методе. Картографски прикази су, као важно средство просторне анализе, закључивања и интерпретације резултата, веома заступљени.

Системска анализа је коришћена за потребе истраживања урбаног система Србије као целине, његове структуре и структуре подсистема, као и утицаја промена у компонентама система на промене у његовој структури⁵¹. Територија Републике Србије третирана је као урбани систем, чију структуру чине насеља, као основни елементи, и везе које појединачна насеља интегришу у подсистеме (локалне, тј. дневне урбане системе, формиране око насеља која имају улогу центара) и систем као целину. Границу урбаног система Републике представља административна државна граница и она је условно непроменљива, док се границе подсистема временом мењају. Унутрашња хијерархија система дефинисана је на основу смерова, интензитета и карактера интеракција компоненти система, односно елемената и подсистема, базираних на одабраним социјалним функцијама (рад и образовање).

1. ТЕРИТОРИЈАЛНИ ОБУХВАТ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживањем је обухваћена територија Републике Србије, са изузетком АП Косово и Метохија, која је изостављена из анализе због недоступности података⁵², и општина Бујановац и Прешево, за које нису публиковани подаци на нивоу насеља, јер није пописано целокупно становништво⁵³. Анализирана територија обухвата 4615 насеља⁵⁴, распоређених у 4 статистичка региона⁵⁵ (*Карта 3*).

---

⁵⁰ Детаљно објашњење метода дедукције и индукције приказали су Вреск (1997) и Тошић (2018).

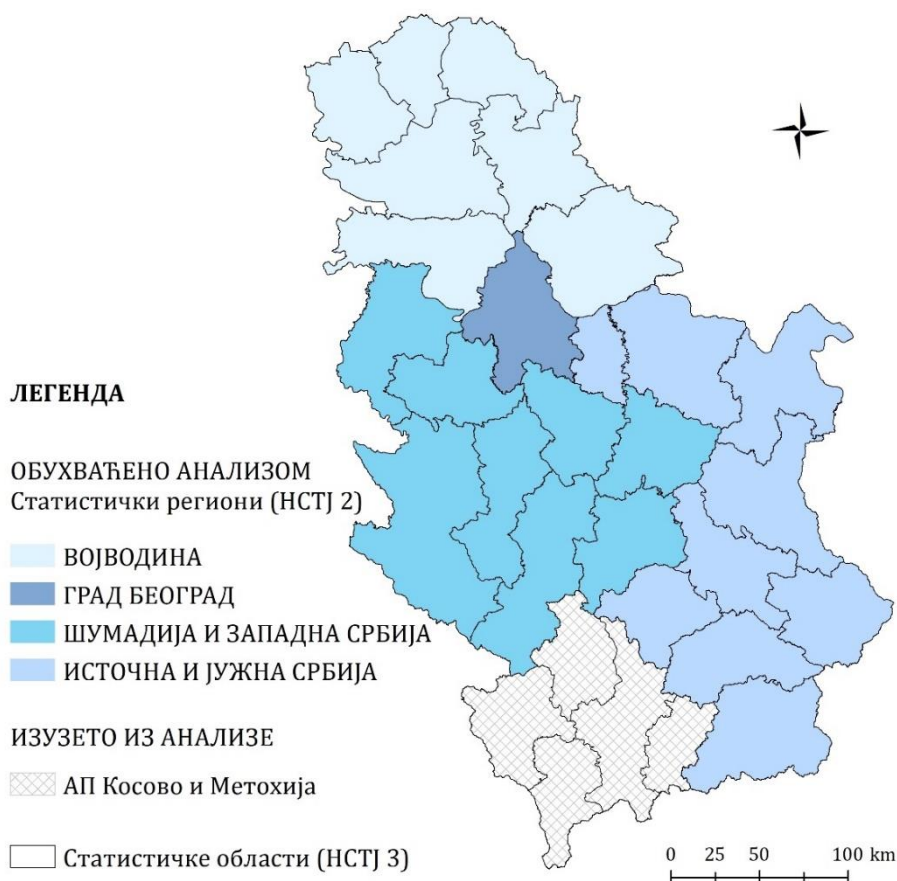
⁵¹ Могућности примене системске анализе у географским истраживањима и регионализацији дискутовали су Вреск (1997) и Тошић (2018).

⁵² Од 1999. године АП Косово и Метохија је под привременом управом Уједињених нација (UNMIK). Последња два пописа становништва (2002. и 2011. године) не садрже податке за АП Косово и Метохија.

⁵³ Доступни су само подаци на нивоу општина, који се односе на пописан део становништва.

⁵⁴ Насеља Београд и Ниш су у оквиру анализе посматрана као јединствена насеља, без обзира на то што су у статистици подељена на делове који припадају различитим градским општинама Града Београда (општине Стари град, Савски венац, Врачар, Нови Београд, Звездара и Раковица у целини и делови општина Земун, Палилула, Вождовац и Чукарица) и Града Ниша (делови општина Медијана, Палилула, Пантелеј и Црвени крст).

⁵⁵ Према Номенклатури статистичких територијалних јединица (*The Nomenclature of Territorial Units for Statistics - NUTS*) дефинисаној од стране канцеларије за статистику Европске уније (*Eurostat*), са којом је усклађена и званична статистика Републике Србије, као кандидата за чланство у Унији. Сврха статистичких региона различитих нивоа је да омогуће прикупљање, развој и хармонизацију регионалне статистике Европске уније, као основе за обликовање регионалних политика (*Eurostat, 2020b*). Основни критеријуми за издвајање статистичких региона обухватају: дефинисане прагове величине популације појединачних региона (како би се обезбедила упоредивост) и усклађивање са постојећим административним структурама (ако постоји могућност). Дефинисана су 3 нивоа статистичких региона: НСТЈ 1 (од 3.000.000 до 7.000.000 становника), НСТЈ 2 (од 800.000 до 3.000.000 становника) и НСТЈ 3 (од 150.000 до 800.000 становника) (*Eurostat, 2020a*). Региони 2. нивоа означени су као основни региони, тј. одговарајући за потребе социо-економске анализе на регионалном и националном нивоу (*Eurostat, 2020b*).

Карта 3. Територијални обухват истраживања

Регион Београда је по броју насеља и површини најмањи, и јединствен по изузетно високој густини насељености у поређењу са другим регионима и просеком за Републику. Регион Војводине карактерише знатно нижа густина мреже насеља, односно већа површина насеља у поређењу са осталим регионима. Преостала два региона карактерише ниска густина насељености (посебно регион Јужне и Источне Србије), као и велики број демографски мањих насеља и велика укупна површина (Табела 1).

Табела 1. Основне карактеристике статистичких региона Републике Србије

Статистички регион	Површина		Насеља		Становништво		Густина насељености	Густина мреже насеља
	km ²	%	број	%	број становника	%	број становника / km ²	број насеља / 100km ²
Војводина	21614	27,9	467	9,9	1931809	26,9	89,4	2,16
Београд	3234	4,2	157	3,3	1659440	23,1	513,1	4,85
Шумадија и Западна Србија	26493	34,1	2112	44,9	2031697	28,3	76,7	7,97
Јужна и Источна Србија	26248	33,8	1973	41,9	1563916	21,8	59,6	7,52
Укупно (Србија без АП КиМ)	77589	100	4709	100	7186862	100	92,6	6,07

Извор података: (Републички завод за статистику, 2021; Републички завод за статистику, 2014)

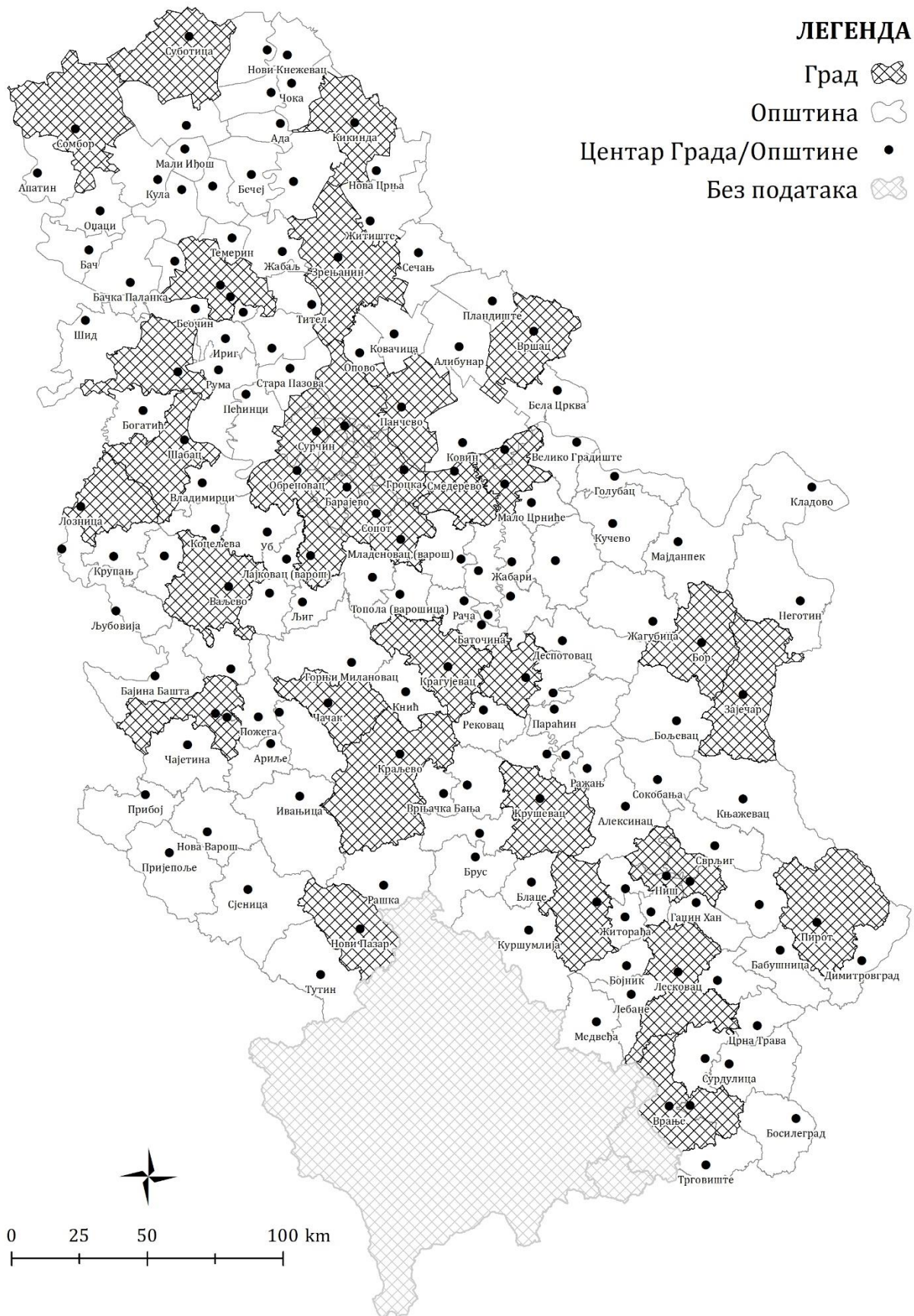
2. ПРОСТОРНЕ ЈЕДИНИЦЕ ДЕФИНИСАНЕ ЗА ПОТРЕБЕ ИСТРАЖИВАЊА

Анализа урбаног система намеће на самом почетку две методолошке недоумице, односно два истраживачка проблема. Први проблем односи се на одабир критеријума за издвајање урбаних центара у мрежи насеља. Други проблем се односи на избор адекватних урбаних зона, односно зона утицаја одабраних центара, за потребе праћења развојних процеса. Како би се испунили циљеви и задаци истраживања и превазишла одређена методолошка ограничења, било је неопходно дефинисати територијалне целине које ће бити коришћене у различитим фазама рада, тако да се анализом обухвати предвиђена територија и омогући упоредивост резултата на нивоу Републике.

У пракси су заступљени различити критеријуми за издвајање урбаних насеља, међу којима су: популациона величина, административни статус, функционални значај, економска база итд. (Pacione, 2005). У званичној статистици Републике Србије, у употреби је подела насеља на „градска“ и „остала“, заснована на административно-правном критеријуму⁵⁶, која не уважава увек специфичне карактеристике насеља. Са једне стране, насеља која према последњем попису становништва (Републички завод за статистику, 2014) имају мање од 200 становника (Дивчибаре, Куршумлијска Бања и Белановица) убрајају се у градска насеља, док се, са друге стране, 29 општинских центара убраја у остала насеља. Демографски критеријум, односно критеријум минималне демографске величине насеља, често коришћен приликом издвајања урбаних насеља (самостално или у комбинацији са другим критеријумима), са једне стране може да прикрије недостатак функционалног значаја насеља, док, са друге стране, у случају Србије доводи до значајног сужавања територијалног обухвата анализе. У неким од претходно поменутих истраживања, један од критеријума за издвајање урбаних центара био је да имају минимум 5.000 становника (Perišić, 1985; Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995), док је у истраживању страних аутора тај праг био 10.000 становника (Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg, 1982). Испод прага од 5.000 становника, према подацима последњег пописа становништва (Републички завод за статистику, 2014) остало би 49 од 155 општинских и градских центара, што није у складу са циљем да се истраживањем обухвати целокупан насељски систем Србије. Са друге стране, тај критеријум испуњава нпр. насеље Борча, чији број становника (46.086 становника) премашује број становника 88,5% локалних центара. Истовремено, број дневних емиграната насеља Борча је скоро три пута већи од броја радних места у насељу и чак 20 пута већи од броја дневних имиграната (Републички завод за статистику, 2018), што указује на то да насеље Борча, без обзира на демографску величину, нема развијене централне функције. У складу са претходно наведеним, како би се предупредила потенцијална субјективност аутора при одабиру критеријума за издвајање урбаних центара и како би анализом био обухваћен целокупан урбани систем Републике Србије, потенцијални урбани центри су, за потребе истраживања, диференцирани према поседовању административно-управне функције. Дакле, као потенцијални носиоци просторног и друштвеног развоја, а у складу са улогом коју локалне самоуправе имају у друштвеном систему Републике Србије, посматрани су центри јединица локалне самоуправе (155), без обзира на њихове карактеристике (Карта 4). Урбани центри су узети као константа током периода који је обухваћен анализом, да би накнадно, у оквиру истраживања, били диференцирани на основу демографске величине и функцијског капацитета, детерминисаног кроз квантитативну и квалитативну анализу одабраних социјалних функција (рада и образовања), као и испољених ефеката у њиховим регионалним окружењима.

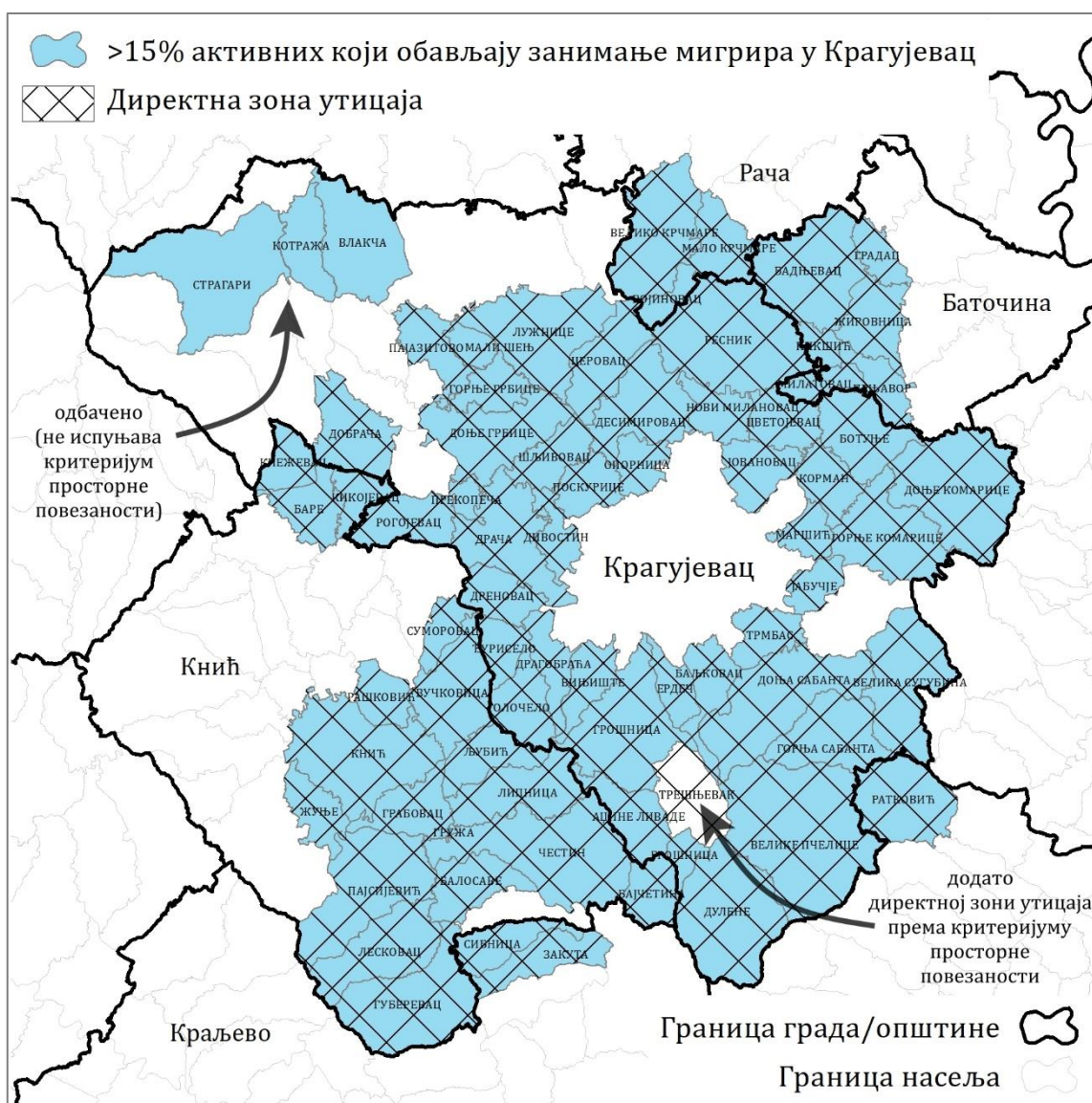
⁵⁶ Статус „градског“ насеља додељује се на основу акта јединице локалне самоуправе.

Карта 4. Просторна дистрибуција анализом обухваћених градских и општинских центара

Критеријуми за одређивање просторног обухвата зона директног утицаја центара, за потребе праћења развојних процеса у насељском систему Републике, дефинисани су по угледу на моделе заступљене у домаћој и међународној научној и стручној пракси, приказане у поглављу II-1.6. Дефиниција зоне директног утицаја, за потребе истраживања, заснована је на принципима функционалног централитета и просторне континуираности. Степен функцијске интеграције центра са околином, мерен је интензитетом дневног кретања становништва ради обављања функције рада. Критеријум за издвајање насеља која припадају зони директног утицаја центра је био да из насеља у конкретан центар мигрира минимум 15% активног становништва које обавља занимање. Просторни континуитет зоне утицаја је остварен тако што су издвојена сва међусобно и са конкретним центром просторно повезана насеља која испуњавају претходни критеријум. Насеља која не испуњавају претходни критеријум, али су у потпуности окружена насељима која га испуњавају су укључена у директну зону утицаја центра (Илустрација 11). Дефинисане зоне утицаја центара представљају полазиште и средство у анализи развојних процеса у урбаном систему Србије.

Илустрација 11. Пример издвајања директне зоне утицаја центра

Проширена зона утицаја центра, обухвата сва насеља која су међусобно и са конкретним центром просторно повезана, а испуњавају дефинисани праг учешћа дневних миграната ка конкретном центру у активном становништву које обавља занимање или конкретном центру дају више дневних миграната који обављају занимање него било ком другом насељу. Просторни континуитет проширене зоне утицаја је остварен по истом принципу као код директне зоне утицаја (Илустрација 12).

Илустрација 12. Пример издвајања проширене зоне утицаја центра

3. УРБАНИ ИНФОРМАЦИОНИ СИСТЕМ

На основу теоријско-методолошких полазишта и циљева истраживања, уз нужно прилагођавање доступности података, формулисан је сет индикатора који су коришћени у анализи, у сврху реалне и објективне интерпретације структуре и развоја урбаног система Србије на почетку 21. века. Према Винингу, суштинске карактеристике просторне структуре урбаног система могуће је дочарати на основу дистрибуције становништва, са једне стране, и исходишта и одредишта токова људи, материјалних добара и идеја унутар система, са друге стране (Vining, 1964. према (Knaar, 1980)). Просторно-функцијске интеракције и токови процеса урбанизације у насељском систему

Републике сагледани су кроз популациони и функцијски развој урбаног система као целине и његових саставних делова. У оквиру анализе популационог и функцијског развоја, акценат је стављен на редистрибуцију становништва и радних места унутар националног и локалних урбаних система, тј. на издвајање зона интензивније концентрације становништва и економских активности. Исходишта и одредишта токова унутар система, односно просторно-функционалне везе и односи који интегришу регионалне структуре, детерминисани су на основу података о кретању становништва, пре свега ради обављања функције рада, а затим и образовања.

Како би се сагледали развојни процеси унутар урбаног система спроведене су елементарне и комплексне анализе на више територијалних нивоа. У првој фази анализе испитане су карактеристике и развој градских и општинских центара, као потенцијалних носиоца просторног развоја, појединачно и компаративно по категоријама центара према демографској величини и капацитету функције рада. Затим су испитане карактеристике и развојни токови у мрежи осталих насеља (која не поседују управну функцију), до којих у већој или мањој мери допиру утицаји централних насеља. У крајњој фази истраживања су детерминисани правци развоја на нивоу локалних урбаних система и њихових саставних делова, тј. градских и општинских центара и насеља у зони њиховог директног утицаја.

Истраживањем становништва, као детерминанте структуре и развоја урбаних система, обухваћена је анализа просторне дистрибуције становништва, укупног и природног кретања и миграција становништва (дефинитивног пресељавања). Сагледан је интензитет укупног кретања становништва, као и однос природне промене⁵⁷ и миграционог салда, тј. доминантне компоненте кретања становништва. Анализа миграција, као компоненте кретања становништва⁵⁸, са једне стране, заснована је на витално-статистичком методу⁵⁹, док су, са друге стране, детаљније информације о односу између позитивне и негативне компоненте миграционог кретања становништва и просторној дистрибуцији исходишта и одредишта миграција добијене применом моментно-ретроспективног метода⁶⁰.

Анализа унутрашњих миграција обухвата контингент пописаног становништва (2011. године) који је у анализираном периоду (од 2002. до 2011. године) променио место становања. Коришћени су подаци о месту становања у моменту пописа, години када се лице доселило у место становања и месту из ког се лице доселило. Издвојено становништво је агрегирано према исходишту и одредишту миграција, како би се добиле информације о обиму и доминантним правцима пресељавања⁶¹.

---

⁵⁷ Нејашмић сугерише да је, када говоримо о природном кретању становништва, које може бити позитивно или негативно, термин природна промена адекватнији од термина природни прираштај (који се често користи) (Нејашмић, 2005).

⁵⁸ Миграције су интерпретиране са аспекта националног простора и унутрашњих фактора кретања становништва, спољашње миграције нису предмет анализе.

⁵⁹ Где миграциони салдо представља разлику пописом регистроване промене и природне промене, из које је могуће сагледати интензитет промене, али не и однос позитивне и негативне компоненте миграционог кретања становништва (Breznik, 1988; Wertheimer-Baletić, 1999).

⁶⁰ Моментно-ретроспективни метод омогућава да се на основу података једног пописа сагледају правци и обим пресељавања становништва (Breznik, 1988).

⁶¹ На овај начин добијени резултати одступају од реалног обима миграција из разлога што наведени метод не региструје поновне миграције и морталитет (Breznik, 1988). Међутим, како се у оквиру анализе метод користи упоредо са претходно поменутиим витално-статистичким методом и како је сврха његове примене анализа миграционих односа и доминантних смерова миграција, одступање није пресудно за резултате истраживања.

Функцијски значај и развој урбаних центара анализиран је са аспекта развијености централних функција, тј. квантитативних и квалитативних карактеристика функција рада и образовања. Као фактори који утичу на дневну покретљивост становништва, тј. на развијеност просторно-функцијских веза, узете су у обзир карактеристике самих центара, али и насеља која представљају потенцијална исходишта дневних миграната. Капацитет функције рада и карактеристике економских активности, сагледани су кроз: активно становништво које обавља занимање на одређеној територији; домет функције рада; и дистрибуцију активног становништва по делатностима. Економски активно становништво је у оба случаја анализирано са аспекта места обављања функције рада (не према месту становања).

На основу доступности података, уз уважавање карактеристика територије која је предмет анализе, дефинисан је скуп индикатора који је коришћен у анализи. Конкретни методолошки поступци, по потреби, су детаљније образложени у оквиру саме анализе.

4. ИЗВОРИ ПОДАТАКА И СОФТВЕРСКИ АЛАТИ

У анализи популационог развоја коришћени су: публиковани подаци Пописа становништва 2011. године о броју становника по насељима (Републички завод за статистику, 2014); подаци из виталне статистике о броју рођених и умрлих по насељима из документационог материјала Републичког завода за статистику (Републички завод за статистику, 2019); и посебна обрада анонимизираних микроподатака Пописа становништва 2011. године, која обухвата контингент становништва који је у периоду од 2002. до 2011. године променио место становања (Републички завод за статистику, 2018).

Анализа смерова, интензитета и карактера интеракција у мрежи насеља базирана је на обради анонимизираних микроподатака Пописа становништва 2011. године, који обухватају дневне мигранте из контингента активног становништва које обавља занимање и контингента ученика и студената (Републички завод за статистику, 2018). Промене капацитета и територијалног домета функције рада центара у мрежи насеља у односу на почетак 21. века праћене су на основу обраде анонимизираних микроподатака Пописа становништва 2002. године (Републички завод за статистику, 2015а).

Поред основне анализе, која се односи на обим и смерове дневних миграција (исходиште и одредиште, односно место становања и место рада/образовања), анализом је обухваћена и структура дневних миграната према делатностима (2002. и 2011. године), која је коришћена за анализу просторне дистрибуције економских активности у комбинацији са публикованим подацима Пописа становништва 2002. године о економски активном становништву по делатностима (Републички завод за статистику, 2004) и подацима о економски активном становништву по делатностима на нивоу насеља 2011. године из документационог материјала Републичког завода за статистику (Републички завод за статистику, 2015).

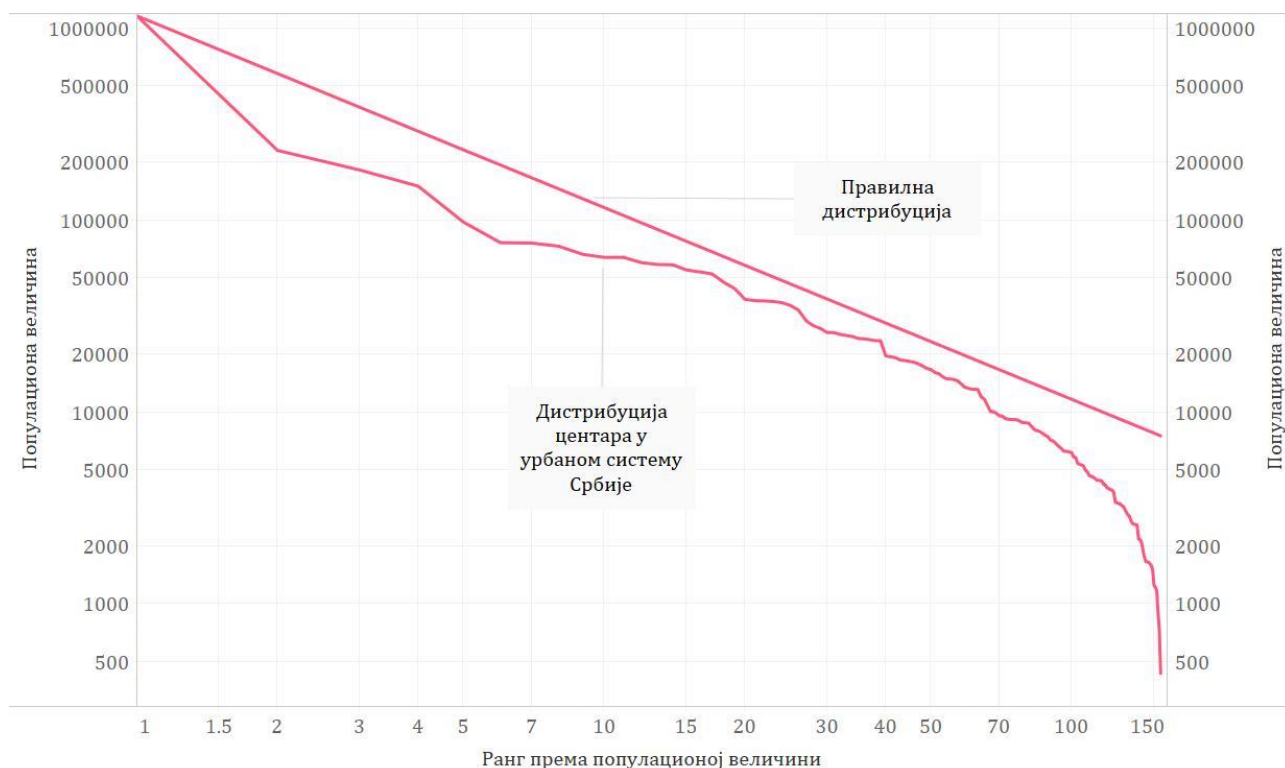
За припрему картографских приказа коришћени су геопросторни подаци из Регистра просторних јединица (границе Србије, статистичких области, градова, општина и насељених места) Републичког геодетског завода (Републички геодетски завод, 2020) и дигитализована карта државних путева (ЈП "Путеви Србије", 2020).

Приликом реализације истраживања за обраду нумеричких и просторних података и визуелизацију резултата коришћени су *Excel*, *ArcMap* и *Tableau*.

IV ОБЕЛЕЖЈА И РАЗВОЈ ГРАДСКИХ И ОПШТИНСКИХ ЦЕНТАРА У 21. ВЕКУ

1. ПРОСТОРНА И ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА МРЕЖЕ ЦЕНТРАЛНИХ НАСЕЉА

Издавање урбаног система Србије из урбаног система Југославије, услед политичко-територијалних промена 90-их година 20. века, довело је до наглашене урбане примарности и неправилног реда величине градова, који су се задржали и у првим деценијама 21. века. Значајну препреку уравнотеженом развоју урбаног система, са аспекта просторне дистрибуције становништва, представља изражена диспропорција у демографској величини Београда и осталих урбаних центара. Београд, као највећи урбани центар (1.166.763 становника), 2011. године био је пет пута већи у демографском погледу од другог по величини Новог Сада (231.798 становника). У том смислу, у првој деценији 21. века је дошло до благог помака у позитивном смеру, имајући у виду да је индекс урбане примарности 2002. године износио 5,84 (уместо 5,03, колико износи 2011. године). Изражена урбана примарност Београда и непостојање урбаних центара у категорији између 500.000 и 1.000.000 становника, који би ублажили доминацију главног града, у великој мери одређују могућности будућег развоја урбаног система Србије. Са аспекта правила реда величине, релативно је задовољен део правила, који предвиђа да се смањењем броја становника урбаних центара, повећава њихова учесталост, међутим постоје значајна одступања од правилом предвиђене популационе величине центара (Графикон 1).

Графикон 1. Одступање од правилне дистрибуције центара у урбаном систему Србије

У структури градских и општинских центара према демографској величини, по бројности доминирају центри мањи од 5.000 становника, који чине готово трећину свих центара, а у којима живи свега 3,5% укупног становништва центара (Табела 2). Београд у укупној популацији центара учествује са чак 28%. Нови Сад је једини центар у категорији од 200.000 до 500.000 становника, док су Ниш (183.164) и Крагујевац (150.835) у категорији од 100.000 до 200.000 становника. Категорија центара од 50.000

до 100.000 становника, ако изузмемо главни град, има најбројније становништво. Овој категорији припадају: Суботица (97.910), Зрењанин (76.511) и Панчево (76.203) у Војводини; Чачак (73.331), Нови Пазар (66.527), Краљево (64.175), Ваљево (58.932), Крушевац (58.745), Шабац (53.919) и Ужице (52.646) у региону Шумадије и Западне Србије; и Смедерево (64.175), Лесковац (60.288) и Врање (55.138) региону Јужне и Источне Србије. Прве 4 величинске категорије чини 10,8% центара, који у укупној популацији центара учествују са 62,4% (Табела 2, Карта 5, Прилог табела 1).

Табела 2. Структура градских и општинских центара према демографској величини

Категорије	Број насеља	%	Кумулативни низ	Број становника	%	Кумулативни низ
>1000000	1	0,6	0,6	1166763	28,1	28,1
200000-499999	1	0,6	1,3	231798	5,6	33,7
100000-199999	2	1,3	2,6	333999	8,0	41,7
50000-99999	13	8,4	11,0	858500	20,7	62,4
20000-49999	22	14,2	25,2	684496	16,5	78,9
10000-19999	29	18,7	43,9	442713	10,7	89,6
5000-9999	38	24,5	68,4	287458	6,9	96,5
> 5000	49	31,6	100,0	144432	3,5	100,0
укупно	155	100		4150159	100	

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

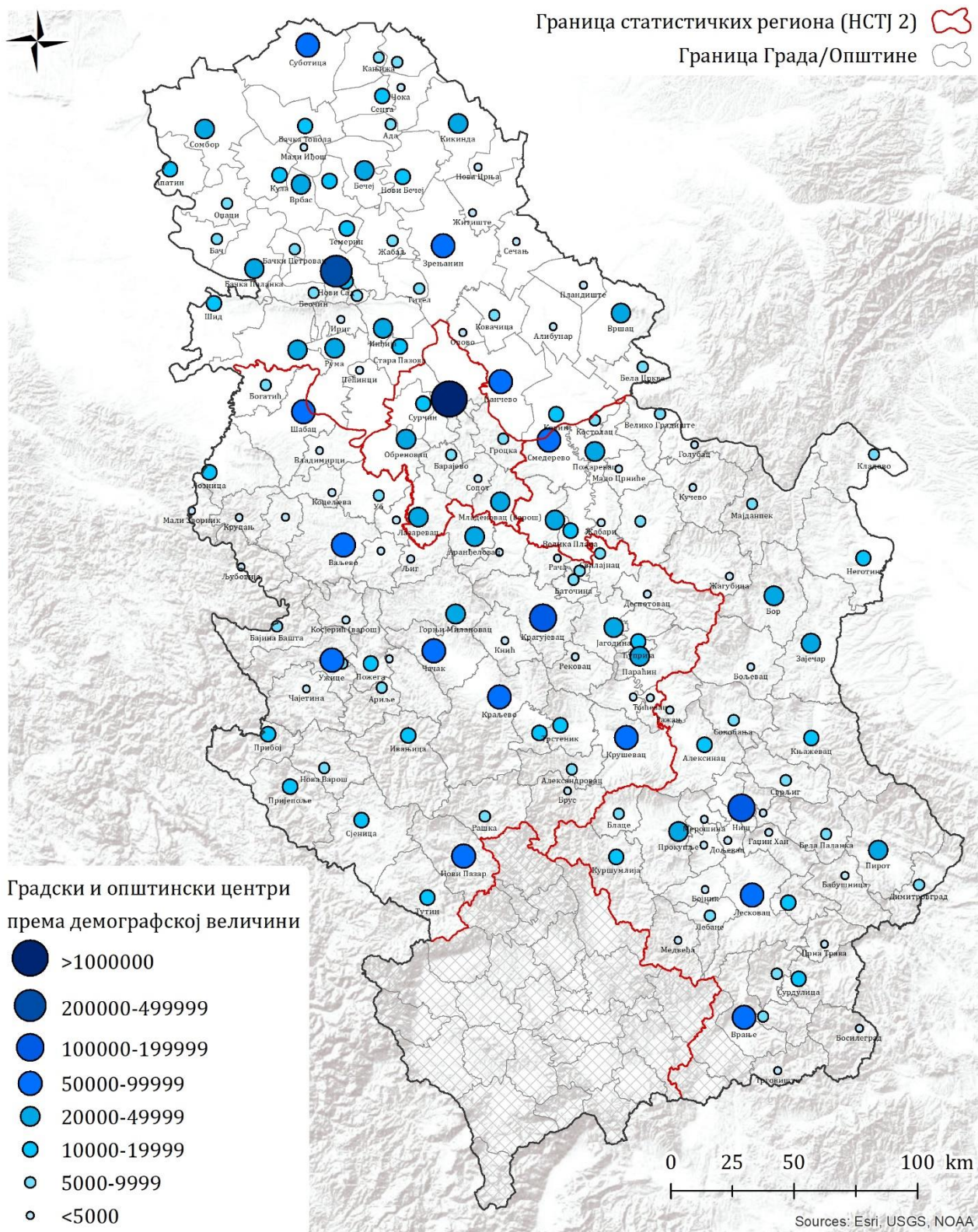
Дистрибуција центара према демографској величини по статистичким регионима, указује на релативно уједначену заступљеност категорија центара са мање од 50.000 становника на територији Војводине. У региону Београда, ако изузмемо насеље Београд, сви центри су мањи од 50.000 становника. У региону Шумадије и Западне Србије је највећа концентрација центара од 50.000 до 100.000 становника (већа него у преостала три региона заједно), али и центара са мање од 5.000 становника. Сваки од статистичких региона има само по један центар у једној од прве три категорије (Табела 3, Карта 5).

Табела 3. Дистрибуција центара различите величине по статистичким регионима

Категорије (број становника)	Војводина	Београд	Шумадија и Западна Србија	Јужна и Источна Србија	Укупно (Србија без АП КиМ)
>1000000	-	1	-	-	1
200000-499999	1	-	-	-	1
100000-199999	-	-	1	1	2
50000-99999	3	-	7	3	13
20000-49999	9	3	4	6	22
10000-19999	11	1	10	7	29
5000-9999	12	2	11	13	38
> 5000	10	1	20	18	49
укупно	46	8	53	48	155

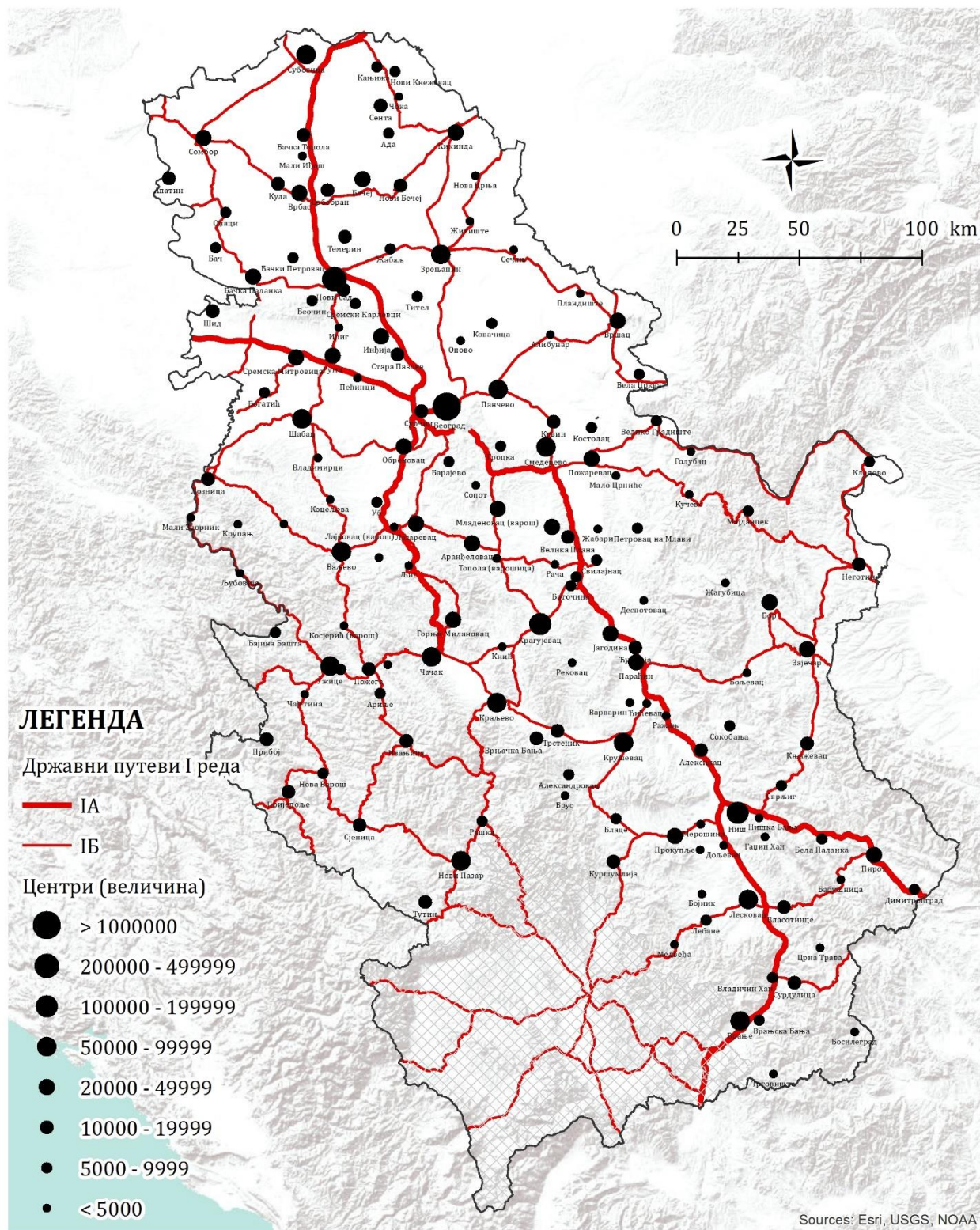
Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

Неправилности су изражене и у просторној дистрибуцији већих урбаних центара. Београд и Нови Сад, као највећи центри, су просторно блиски и релативно периферно (ка северу) позиционирани у односу на целокупну државну територију. Ниш као центар, који би требало да интегрише простор источне и јужне Србије, је такође делимично периферно позициониран (ка југу) у односу на наведени простор (Карта 5).

Карта 5. Дистрибуција градских и општинских центара по статистичким регионима према демографској величини (2011. године)

Издавају се простор источне Србије (Тимочка крајина) и пограничне зоне у Војводини и југозападној Србији, у којима недостају већи урбани центри (преко 50.000 становника). Центри у западној и југозападној Србији и на западном ободу Војводине, распадом СФРЈ и СРЈ стекли су погранични карактер, што се негативно одразило на њихов положај у урбаном систему Републике, док у источној Србији проблеми периферног положаја и саобраћајне изолованости постоје знатно дуже (Карта 6).

Карта 6. Просторна дистрибуција градских и општинских центара (према демографској величини 2011. године) у односу на мрежу државних путева I реда

1.1 Кретање становништва градских и општинских центара на почетку 21. века

Током прве деценије 21. века укупно становништво Србије смањено је за 4,15%, док је укупно становништво градских и општинских центара увећано за 1,1% (Републички завод за статистику, 2014). Међутим, пораст броја становника је забележен у свега 36 од 155 центара (за које су доступни подаци за 2011. годину). У структури насеља према демографској величини, пораст је остварен у прве две категорије, односно у два популационо највећа центра, и у последње две категорије. Пораст броја становника и учешћа у укупном становништву центара, најниже категорије су оствариле преласком центара из виших категорија, услед смањења броја становника (Табела 4). У наведеном периоду свега три центра су прешла у више категорије: Нови Сад (из треће у другу категорију), и Тутин и Врњачка Бања (из шесте у пету категорију) (Прилог табела 1).

Табела 4. Промене у структури центара према демографској величини

Демографска величина центара	Број насеља		Број становника		Промена броја становника 2002-2011. (%)	Становништво (%)	
	2002.	2011.	2002.	2011.		2002.	2011.
>1000000	1	1	1119523	1166763	4,2	27,3	28,1
200000-499999	0	1	0	231798	-	0,0	5,6
100000-199999	3	2	513660	333999	-35,0	12,5	8,0
50000-99999	14	13	903433	858500	-5,0	22,0	20,7
20000-49999	23	22	691071	684496	-1,0	16,8	16,5
10000-19999	31	29	459000	442713	-8,6	11,2	10,7
5000-9999	37	38	276980	287458	3,8	6,7	6,9
> 5000	46	49	140314	144432	2,9	3,4	3,5
Укупно	155	155	4103981	4150159	1,1	100,0	100

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

Интензитет промене броја становника појединачних центара мерен је стопом промене израженом процентима, према следећем обрасцу (Wertheimer-Baletić, 1999):

$$\frac{\text{промена броја становника између два пописа}}{\text{број становника према првом попису}} * 100$$

Према смеру и интензитету кретања становништва насеља су подељена у 9 категорија, од чега: 4 категорије демографске прогресије (врло јака - изнад 12%; јака - од 7 до 11,99%; средња - од 3 до 6,99%; слаба - од 1 до 2,99%), 1 категорија демографске стагнације (од -0,99 до 0,99%) и 4 категорије демографске регресије, односно депопулације (слаба - од -1 до -2,99%; средња - од -3 до -6,99%; јака - од -7 до -11,99%; и изумирање - испод -12%) (Нејаšмић, 2005).

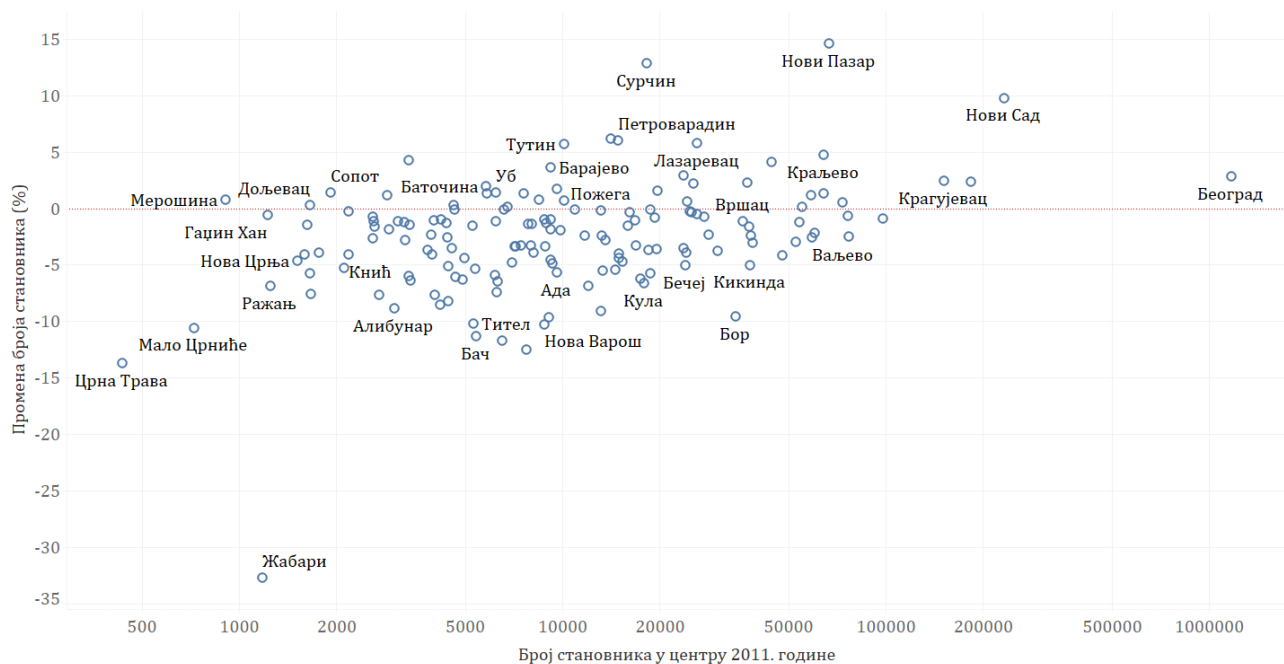
Демографска прогресија забележена је у 20% градских центара, стагнација у 9% центара, док је у чак 71% центара забележена депопулација (Табела 5). Најинтензивнија прогресија забележена је у Новом Саду (20,9%), Новом Пазару (21,8%), Лазаравцу (14,4%) и Сурчину (27,4%), док је у Краљеву, Сјеници, Тутину, Барајеву и Сопоту забележена јака прогресија. У Београду, Нишу и Крагујевцу забележена је средња прогресија (Карта 7, Прилог табела 1). Ако се изузму центри већи од 100.000 становника, у којима је (без изузетка) забележена демографска прогресија различитог интензитета, Табела 5 и Графикон 2 указују да није јасно изражена веза између демографске величине центара, са једне стране, и смера и интензитета демографских

промена, са друге стране. У свим категоријама центара су заступљене и позитивне и негативне демографске промене, с тим што је учешће депопулације јачег интензитета израженије у нижим категоријама центара (Табела 5).

Табела 5. Категоризација центара према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године

Категорије насеља	Прогресија				Стагнација	Депопулација			Изумирање
	врло јака	јака	средња	слаба		слаба	средња	јака	
>1000000			1						
200000-499999	1								
100000-199999			2						
50000-99999	1	1		2	2	3	4		
20000-49999	1		4		4	2	7	3	1
10000-19999	1	2	1	2	4	2	7	10	
5000-9999		1	1	5	2	4	10	12	3
<5000		1	2	2	2	6	12	10	14
Укупно	4	5	11	11	14	17	40	35	18

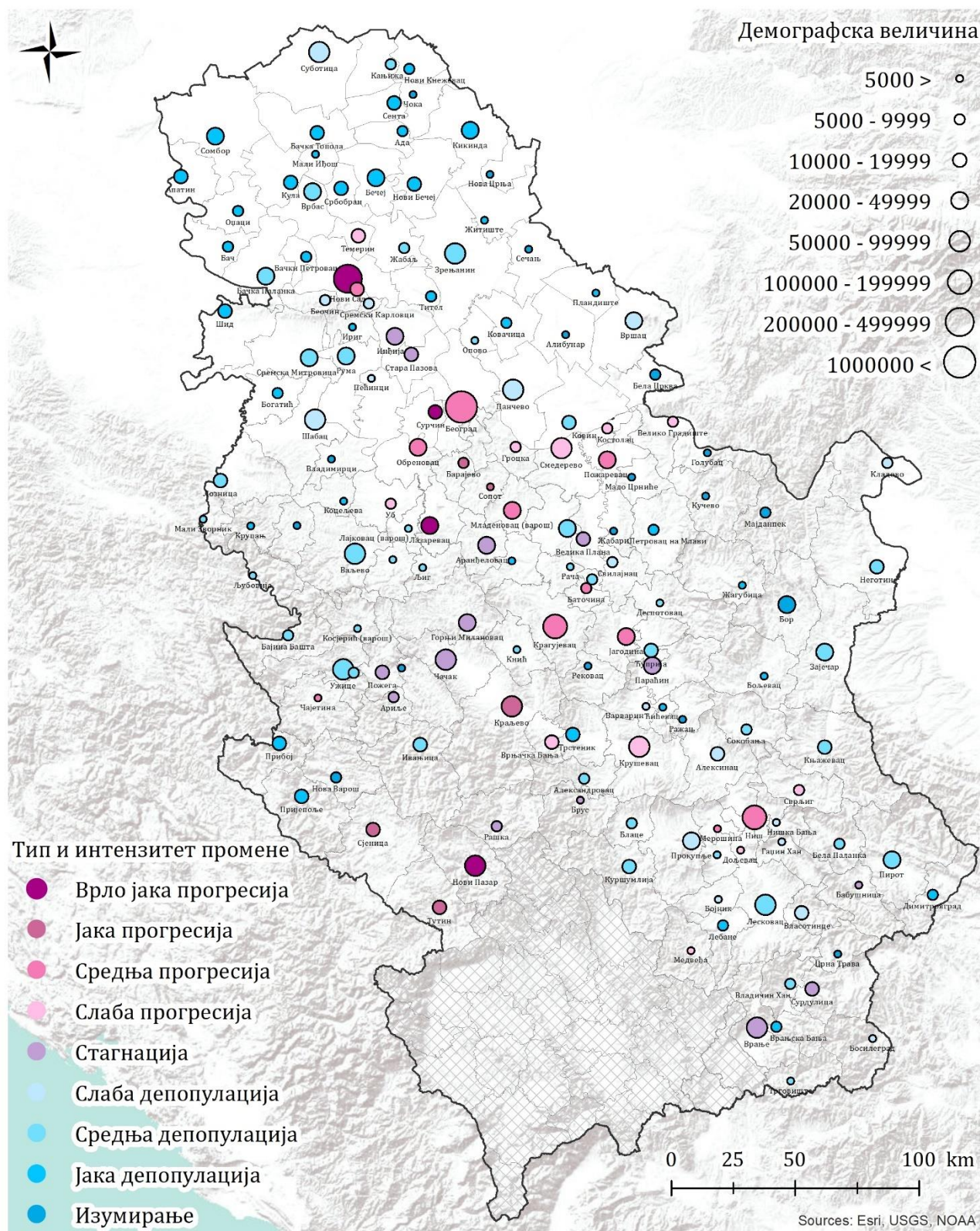
Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

Графикон 2. Дистрибуција вредности демографске величине 2011. године (y оса) и интензитета промене броја становника (x оса) градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године

У просторној дистрибуцији демографских промена уочавају се одређене правилности. Са једне стране, позитивне демографске промене ограничене су на демографски доминантне центре, мање центре у њиховом непосредном окружењу и сегменте углавном примарних развојних осовина, док је, са друге стране, на преосталом простору Србије широко распрострањена депопулација. Највећа концентрација центара у којима је забележена демографска прогресија уочава се на делу дунавске развојне осовине од Новог Сада преко Београда, Смедерева, Пожаревца и Костолца до Великог Градишта, укључујући све општинске центре на територији Града Београда. На моравским развојним осовинама није изражен континуитет демографске прогресије, већ се смењују сегменти прогресије, стагнације и регресије. Око Новог Сада и Ниша је сконцентрисан

мањи број демографски слабијих центара који остварују благу прогресију. Позитивне демографске промене изражене су и дуж ибарске развојне осовине, посебно у њеном јужном делу и суседној Сјеници. Са друге стране, центре већег дела Војводине, западне, источне и јужне Србије карактеришу средња и јака депопулација, па чак и изумирање (Карта 7).

Карта 7. Градски и општински центри према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године

Када су у питању центри у којима је забележена депопулација (119 центара) у периоду од 2002. до 2011. године, доминирају они у којима су обе компоненте кретања становништва, природна и миграциона, негативне (76 центара). Депопулација је последица негативног природног кретања становништва у 24 центра, док 19 центара губи становништво услед негативног миграционог салда (чији је интензитет већи од забележене позитивне природне промене). Од 36 центара у којима је забележен пораст броја становника, обе компоненте кретања становништва позитивне су у 11 центара. Број становника на основу позитивног миграционог салда расте у 19 центара, док на основу позитивног природног кретања (упркос негативног миграционог салду) број становника расте у 6 центара⁶² (Републички завод за статистику, 2019; Републички завод за статистику, 2014).

Компарација апсолутних и релативних вредности имиграције, емиграције и салда миграције (Републички завод за статистику, 2018) на нивоу градских и општинских центара у последњем међупописном периоду, упућује на одређене правилности у интензитету миграционог кретања становништва у мрежи централних насеља. Сумарно посматрано, у свим категоријама центара до 100.000 становника број одсељених становника већи је од броја досељених, што резултира негативном салдом миграција⁶³. Позитиван салдо миграција имају категорије центара изнад 100.000 становника (Графикон 3).

Графикон 3. Укупно досељено и одсељено становништво и миграциони салдо у периоду од 2002. до 2011. године⁶⁴ по категоријама центара (према демографској величини 2011.)

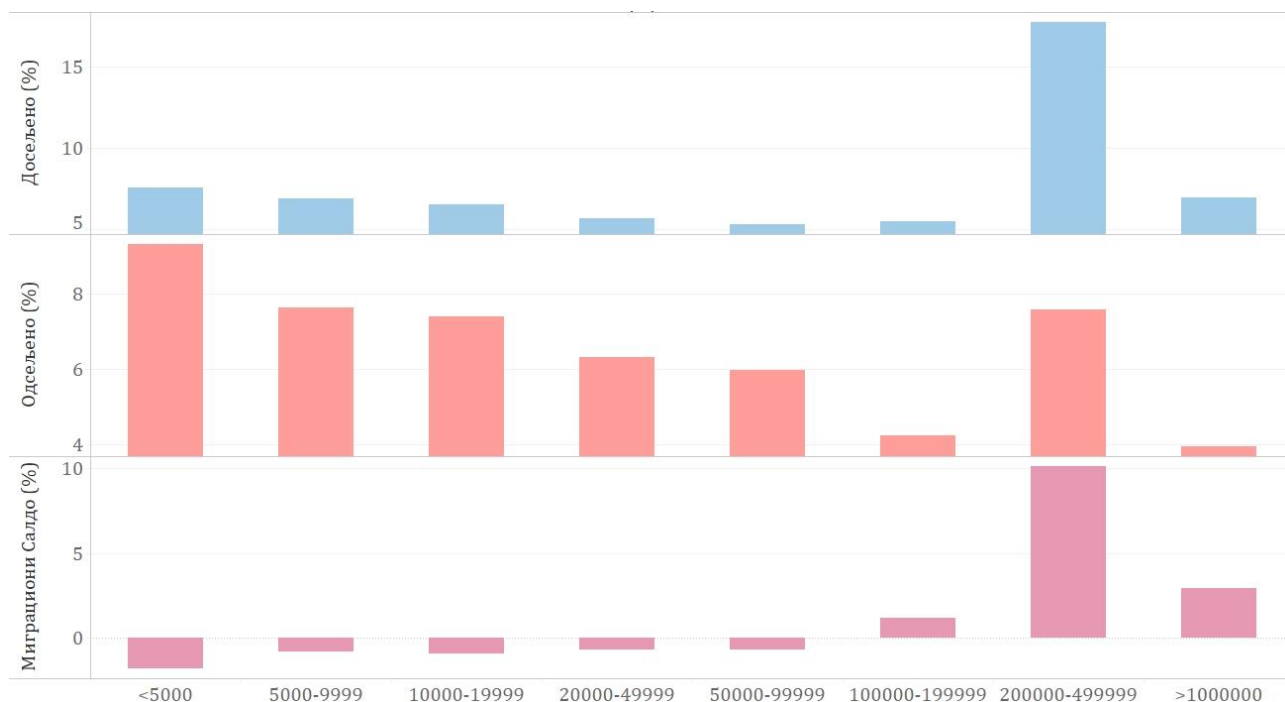
⁶² Детаљније у поглављу V-1 (Табела 19).

⁶³ Подаци се односе на контингент пописаног становништва (2011. године) који је у периоду од 2002. до 2011. године променио место становања.

⁶⁴ Извор података за Графикон 3, Графикон 4, Графикон 5 и Графикон 6: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

У категоријама градских и општинских центара у којима доминира негативна компонента миграционог кретања однос укупно досељеног и одсељеног становништва се креће од 0,8 (центри мањи од 5.000 становника) до 0,9 (остале категорије центара до 100.000 становника). У категорији од 100.000 до 200.000 становника (Ниш и Крагујевац) тај однос је 1,3. У Београду је број досељених 1,8 пута већи од броја одсељених, док је у Новом Саду већи 2,3 пута. Београд и Нови Сад у укупно досељеном становништву у градске и општинске центре учествују са чак 40%, од тога Београд са 28% и Нови Сад са 12% (Републички завод за статистику, 2018).

Стопа имиграције (%) највиша је у категорији којој припада Нови Сад, док остале категорије имају више него двоструко нижу стопу, без изражене правилности у погледу односа са величином центара. Са друге стране, стопа емиграције расте од виших ка нижим категоријама. Изузетак је опет Нови Сад, са нешто вишом стопом емиграције (Графикон 4).

Графикон 4. Стопе имиграције, емиграције и миграционог салда у периоду од 2002. до 2011. године по категоријама центара

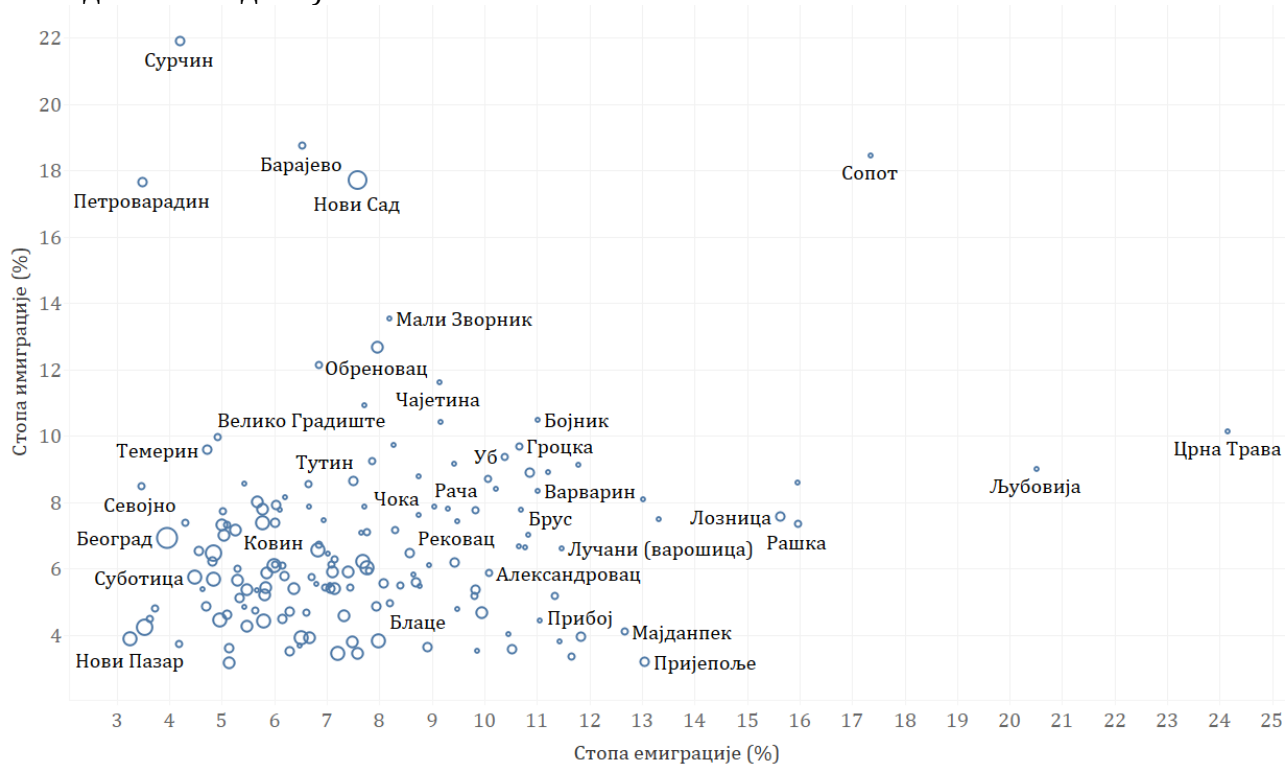
Анализа појединачних центара је показала да између демографске величине центара, са једне стране, и обима имиграције и емиграције, са друге стране постоји јака линеарна корелација. Позитиван и висок коефицијент корелације броја становника насеља и броја досељених ($r = 0,97$) указује на јаку везу између ове две компоненте, које се крећу у истом смеру (Графикон 5). Другим речима, што је број становника центра већи, већи је и број досељених становника. Слична је и вредност коефицијента корелације броја становника насеља и броја одсељених становника ($r = 0,98$). Када се из анализе изузме Београд добијају се нешто ниже, али и даље довољно високе, вредности коефицијената корелације ($r = 0,82$ за досељено и $r = 0,94$ за одсељено становништво).

Међутим, није уочена јасна веза између вредности стопе имиграције, са једне стране, и стопе емиграције, са друге стране (Графикон б). Такође, вредности стопе салда миграције варирају без обзира на величину појединачних центара, што упућује на закључак да на њих у значајној мери утичу други фактори развоја. Центри које карактеришу висока стопа имиграције и изразита доминација имиграције над емиграцијом су Сурчин и Петроварадин, у којима је забележена петоструко већа стопа имиграције, следе их

Барајево (троструко већа стопа) и, већ поменути, Нови Сад. Међу знатно бројнијим центрима које карактерише висока стопа емиграције и изразита доминација емиграције над имиграцијом издвајају се и неки демографски значајнији центри, као што су: Пријепоље и Нова Варош (четвороструко интензивнија емиграција); Прибој и Ивањица (троструко интензивнија); Врбас, Лозница, Бајина Башта, Ужице, Сјеница, Бор, Прокупље, Куршумлија, Лесковац и Сурдулица (двоструко интензивнија) (Прилог табела 2).

Графикон 5. Корелација између демографске величине градских и општинских центара (x оса) и обима имиграције (y оса горе) и емиграције (y оса доле) у истој (у периоду од 2002. до 2011. године)

Графикон 6. Дистрибуција градских и општинских центара према вредностима стопе емиграције (x оса) и стопе имиграције (y оса) у периоду од 2002. до 2011. године

2. ФУНКЦИЈСКА ОБЕЛЕЖЈА И ЗОНЕ УТИЦАЈА ЦЕНТАРА

Развој функција централних насеља у зависности је од општег друштвеног развоја. Физичко-географски услови представљају основу за развој привредних делатности и саобраћајно повезивање центра са околином. Међутим, општи друштвени развој, по правилу, временом утиче на смањивање иницијалног значаја физичко-географских услова (Perišić, 1985).

Илић истиче да се анализом функцијског капацитета, територијалног домета и интензитета градских функција долази до сазнања о квантитативним и квалитативним карактеристикама односа између урбаних центара на одређеној територији, као и односа између центара и њихових окружења. Исти аутор наводи да на територијални домет функција утичу општи фактори, као што су рељеф, демографске карактеристике, саобраћајна повезаност итд., али и значај одређене функције конкретног центра и значај истородне функције центара у окружењу (Plić, 1970). Перишић истиче да на значај функција одређеног центра утичу и фактори као што су величина и друштвено-економске карактеристике подручја које опслужује и степен зависности подручја од центра (Perišić, 1985).

2.1 Карактеристике функције рада градских и општинских центара

2.1.1 Капацитет функције рада

Значај функције рада градских и општинских центара осликава податак да у њима обавља занимање 72,9% активног становништва (које обавља занимање) Републике Србије⁶⁵. Дневни мигранти чине 26,7% укупног активног становништва које обавља занимање, а градски и општински центри су одредиште за чак 77,3% укупног обима дневне миграције активног становништва. Међутим, слично становништву, дистрибуција радних места и дневних миграната, у мрежи централних насеља изразито је неравномерна.

Насеље Београд, као највећи центар рада, апсорбује 30,9% активног становништва које занимање обавља у центрима и 23,1% дневних миграната којима су одредиште градски и општински центри. Нови Сад, као следећи центар рада по величини, има значајно нижи капацитет функције рада, апсорбује 6,9% активних и 8,2% дневних имиграната. Поређења ради, Нови Сад заједно са преосталих 12 центара у којима више од 20.000 становника обавља занимање, има мањи број радних места него Београд сам. Са друге стране, четири највећа центра рада (Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац) апсорбују 45,2% активног становништва које занимање обавља у центрима. Претходни податак указује да је концентрација економских активности у демографски најзначајнијим центрима још израженија од концентрације становништва у њима (41,7% становништва центара) (Табела 6).

---

⁶⁵ Реч је о 155 градских и општинских центара за које су доступни подаци (2011. године).

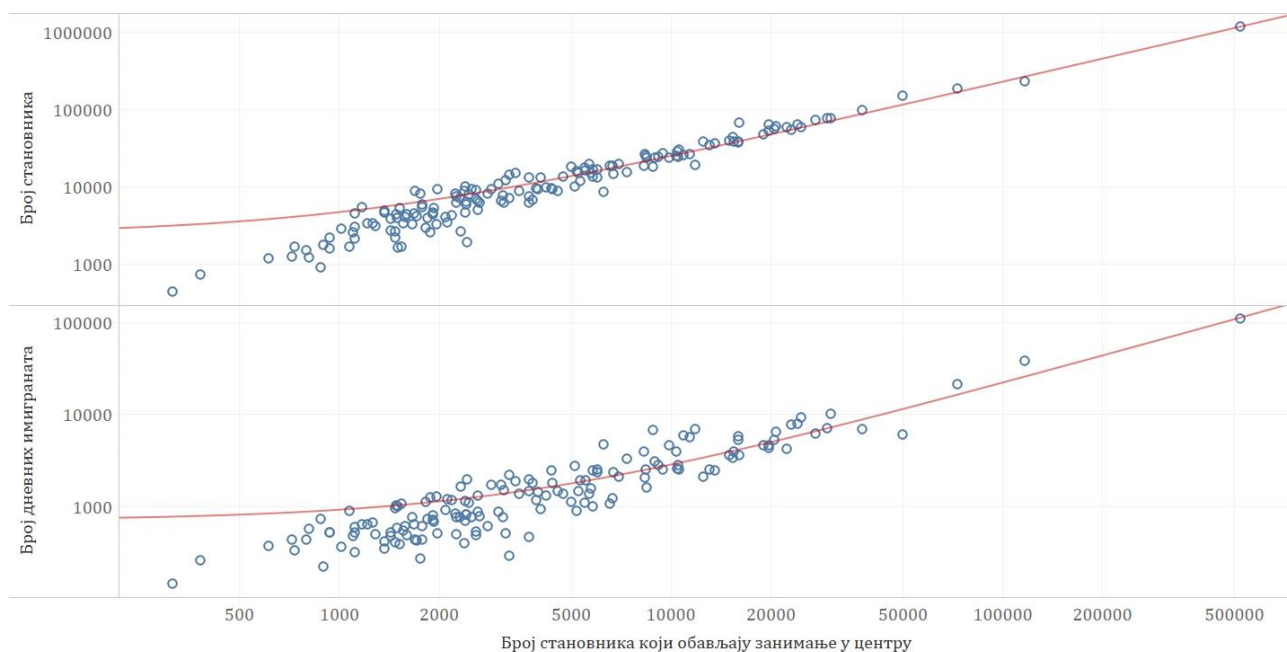
Табела 6. Структура градских и општинских центара према броју радних места и дистрибуција економски активног становништва које обавља занимање и дневних имиграната који обављају занимање по категоријама центара

Категорије центара према броју радних места	Број центара	Економски активни који обављају занимање у центрима		Дневни мигранти који обављају занимање у центрима	
		број	%	број	%
>500000	1	519560	30,9	108857	23,1
100000-499999	1	116316	6,9	38587	8,2
50000-99999	2	123001	7,3	27358	5,8
20000-49999	10	260194	15,5	71498	15,2
10000-19999	19	267187	15,9	76725	16,3
5000-9999	27	187014	11,1	66281	14,1
2000-4999	45	138872	8,3	51943	11,0
1000-1999	39	59523	3,5	25257	5,4
<1000	11	8008	0,5	4567	1,0
Укупно	155	1679675		471073	

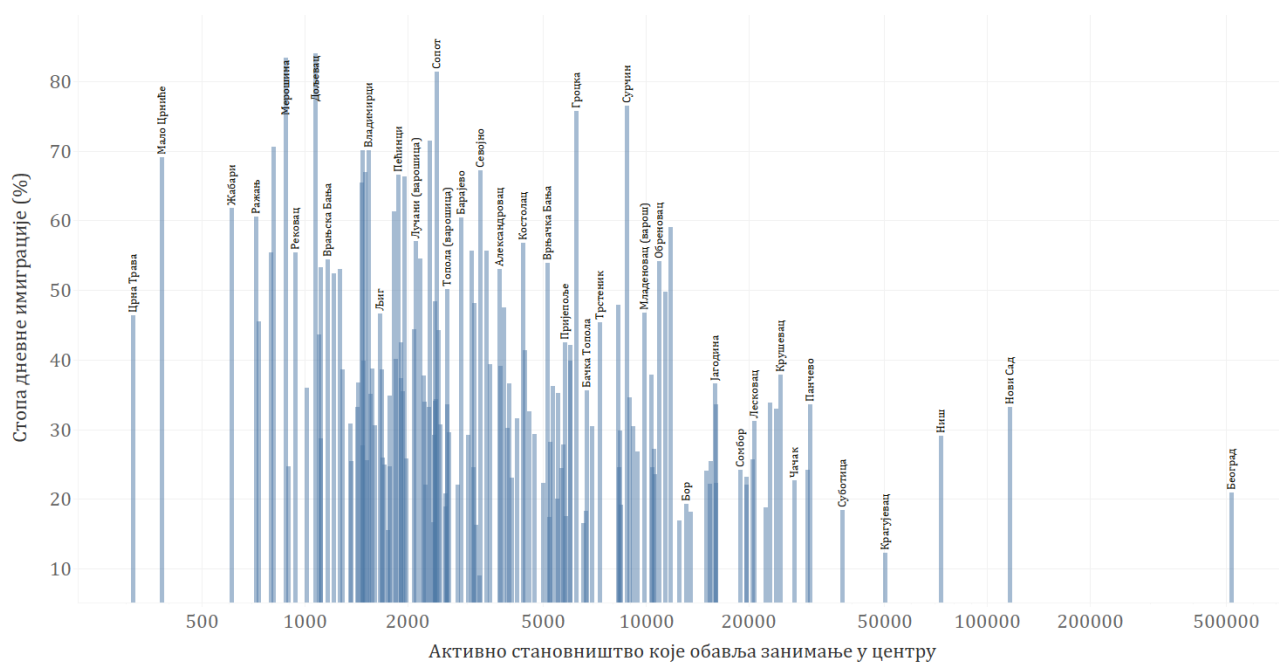
Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

Између демографске величине центара, са једне стране, и капацитета функције рада (мерене бројем становника који у центру обављају занимање), са друге стране, постоји јака линеарна корелација ($r = 0,998$; када се из анализе изузме Београд, $r = 0,981$) (Графикон 7 горе). Слична је и вредност коефицијента корелације броја становника који у центру обављају занимање и обима дневне имиграције активног становништва ($r = 0,986$; када се из анализе изузме Београд, $r = 0,95$) (Графикон 7 доле). Обим дневне имиграције је израженији у односу на капацитет функције рада (стопа дневне имиграције 30% и више) у Новом Саду и Нишу; у категорији центара од 20.000 до 50.000 радних места, по истом основу, издвајају се Панчево, Крушевац, Краљево, Шабац и Лесковац; у категорији центара од 10.000 до 20.000 хиљада радних места издвајају се Сремска Митровица, Јагодина и посебно Лозница, Лазаревац и Обреновац (са стопом дневне имиграције 50% и више); у категорији центара од 5.000 до 10.000 радних места издвајају се Младеновац, посебно Сурчин (стопа дневне имиграције чак 76%), затим Стара Пазова, Трстеник, посебно Гроцка (стопа дневне имиграције 76%), Пожега, Алексинач, Пријепоље и Врњачка Бања; док се у категорији центара са мање од 5.000 радних места по већем обиму дневне имиграције издвајају Костолац, Александровац, Петроварадин, Севојно, Рашка, Барајево и Сопот. Међу већим центрима на основу нешто мањег обима дневне имиграције у односу на капацитет функције рада издвајају се Крагујевац, Суботица, Ваљево, Вршац, Бор и Зајечар (Графикон 8, Прилог табела 3).

Графикон 7. Корелација између броја становника који обављају занимање у градским и општинским центрима (*x* оса) и демографске величине центара (*y* оса горе) и броја дневних имиграната који обављају занимање у центру (*y* оса доле) 2011. године⁶⁶

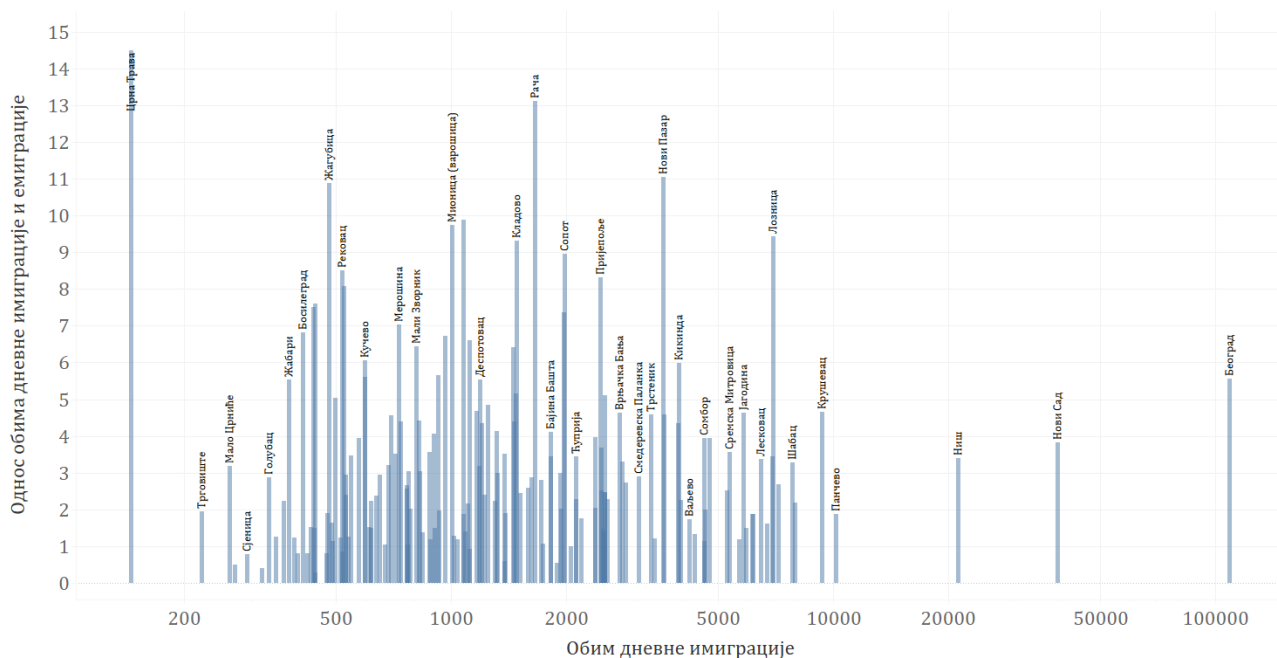

Графикон 8. Дистрибуција вредности учешћа дневних имиграната у активном становништву које обавља занимање у градским и општинским центрима (*y* оса) у односу на капацитет функције рада (мерен бројем становника који у центру обављају занимање) (*x* оса) 2011. године

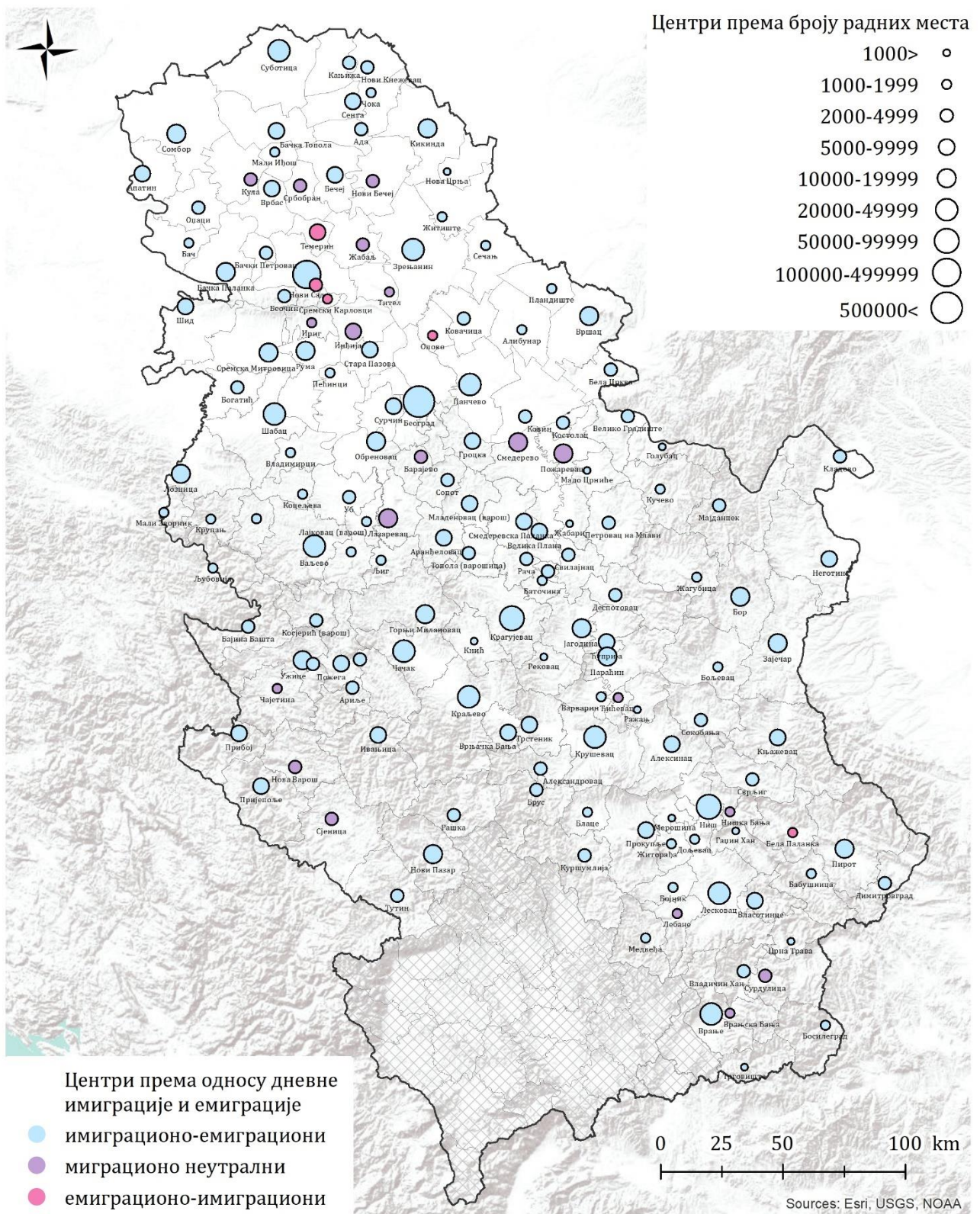
⁶⁶ Извор података за Графикон 7, Графикон 8 и Графикон 9: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Илић као допунски показатељ у анализи дневне миграције користи однос дневне имиграције и дневне емиграције, на основу ког насеља сврстава у три групе: центрипетално-миграторна (имиграциона), центрифугално-миграторна (емиграциона) и бимиграторна (у којима су изражена оба смера дневних миграција). Бимиграторна насеља могу бити: центрипетално-центрифугална (када је однос дневних имиграната и дневних емиграната већи од 1,25), центрифугално-центрипетална (када је однос дневних имиграната и дневних емиграната мањи од 0,75) и неутрална (када је однос дневних имиграната и дневних емиграната између 0,75 и 1,25) (Илић, 1970).

Како су у централним насељима углавном заступљена оба смера дневних миграција, она најчешће имају карактер бимиграторних. Однос обима дневне имиграције и емиграције варира без обзира на капацитет функције рада центара и обим дневне имиграције (Карта 8, Прилог табела 3, Графикон 9). Како је у већини градских и општинских центара обим дневне имиграције значајно већи од обима дневне емиграције, доминирају насеља имиграционо-емиграционог типа (центрипетално-центрифугална), којих има 131. Типу миграторно неутралних припада 19 насеља, док емиграционо-имиграционом типу припада 5 насеља (Прилог табела 3). Припадност центара емиграционо-имиграционом типу ограничена је на функционално слабије центре у околини Београда, Новог Сада и Ниша (Карта 8), док је припадност миграторно неутралном типу, осим са просторном блискошћу са функционално јачим центрима, повезана и са постојањем насеља са специфичним функцијама у зони утицаја центара, која су одредиште већег броја миграната из центра. Карактеристични примери су насеља са развијеним делатностима секундарног сектора: Радинац у околини Смедерева, Костолац у околини Пожаревца и Вреоци у околини Лазареваца; али и насеље Златибор у општини Чајетина са развијеном туристичком функцијом.

Графикон 9. Однос обима дневне имиграције и емиграције (у оса) у градским и општинским центрима у односу на обим дневне имиграције (х оса) 2011. године

Карта 8. Просторна дистрибуција градских и општинских центара према капацитету функције рада 2011. године, допуњена типологијом центара заснованом на односу дневне имиграције и дневне емиграције

2.1.2 Територијални домет функције рада

Домет утицаја функције рада градских и општинских центара, односно зоне директног утицаја и проширене зоне утицаја центара делимитиране су, за потребе истраживања, применом принципа функционалног централитета и просторне континуираности⁶⁷. Зона директног утицаја одређеног центра обухвата сва просторно повезана насеља из којих свакодневно у центар рада мигрира најмање 15% активног становништва које обавља занимање. Проширена зона утицаја центара обухвата сва просторно повезана насеља која испуњавају претходни услов или центру рада дају више дневних миграната (који обављају занимање) него било ком другом насељу.

Центри рада и насеља у зонама њиховог директног утицаја чинили су 2011. године 55,6% насељског система Републике Србије, док је 44,4% насеља остало ван домета утицаја центара рада. У центрима и насељима под њиховим директним утицајем је живело 90% становништва Републике (Табела 7).

Обухват зона директног утицаја је највећи на територији Града Београда, где је истим обухваћено 92,4% насеља и готово целокупно становништво региона. Регион Војводине има нешто мањи обухват зона директног утицаја од региона Београда, али изнад републичког просека. Док је на територији преостала два региона обухват значајно мањи и испод просека. Регион Шумадија и Западна Србија се издваја по најмањем обухвату становништва (82,9%), док је у региону Јужна и Источна Србија најмањи удео обухваћених насеља (50,3%) (Табела 7).

Табела 7. Обухват зона директног утицаја на нивоу статистичких региона

Статистички регион	Центри са зонама директног утицаја				Подручја изван зона директног утицаја			
	Насеља		Становништво		Насеља		Становништво	
	број	%	број	%	број	%	број	%
Војводина	360	77,1	1772436	91,8	107	22,9	159373	8,2
Београд	145	92,4	1650922	99,5	12	7,6	8518	0,5
Шумадија и Западна Србија	1116	52,8	1685130	82,9	996	47,2	346567	17,1
Јужна и Источна Србија	946	50,3	1333443	86,4	933	49,7	209326	13,6
Укупно (Србија без АП КиМ) ⁶⁸	2567	55,6	6441931	89,9	2048	44,4	723784	10,1

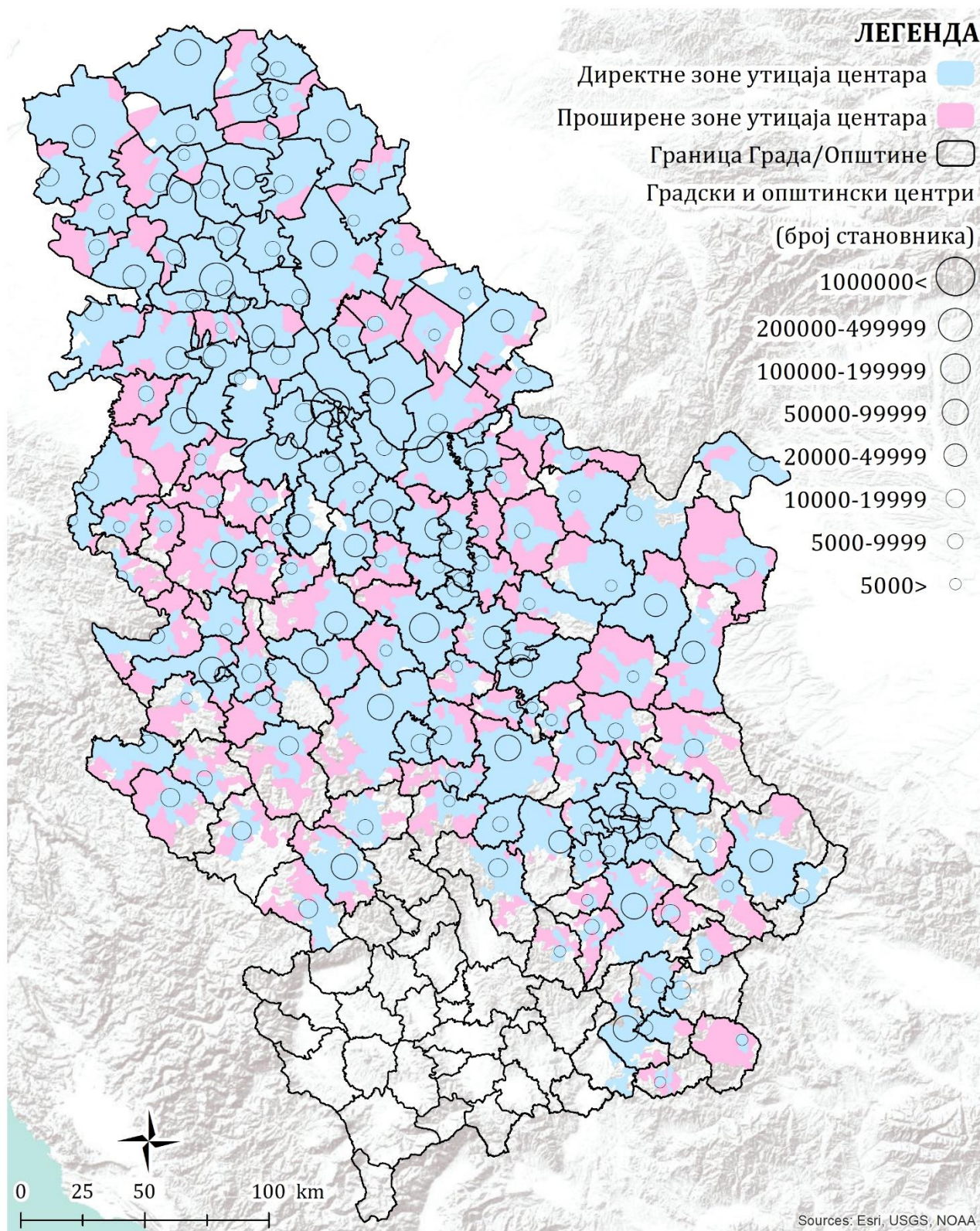
Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Проширене зоне утицаја центара рада обухватиле су још 1093 насеља, односно укупно 79,3% насеља и 97,9% становништва Републике. Изван домета утицаја функције рада градских и општинских центара остало је 955 насеља (20,7%), односно 151.958 становника (2,1% становништва Републике). Од тих 955 насеља, 537 насеља припада региону Јужна и Источна Србија, 393 насеља припадају региону Шумадија и Западна Србија, док је у обухвату преостала два региона свега 25 насеља (Карта 9).

⁶⁷ Детаљније образложено у поглављу III-2.

⁶⁸ Изостављена су и 94 насеља општина Бујановац и Прешево (Статистички регион Јужна и Источна Србија) због непотпуних података.

По бројности насеља изван обухвата зона утицаја локалних центара издвајају се градови и општине на ободу АП Косово и Метохија, као и дуж границе са Црном Гором, Северном Македонијом и Бугарском (Карта 9).

Карта 9. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара 2011. године

У погледу демографског и миграционог потенцијала највећу зону утицаја има Београд (*Прилог табела 4*). Територијални домет функције рада Београда обухвата централне градске општине у целини и већи део приградских општина, где се преклапа са утицајем функције рада локалних центара (Сурчин, Обреновац, Барајево, Сопот, Младеновац и Гроцка). Изван обухвата зоне директног утицаја Београда остала је већина насеља општине Лазаревац. Са друге стране, утицај Београда се прелива на нека насеља општина Пећинци, Стара Пазова, Опово, Ковачица и Смедеревска Паланка, и градова Панчево и Зрењанин. Градски центар Панчево и општински центар Опово су такође у обухвату директне зоне утицаја насеља Београд, док су општински центри Стара Пазова, Инђија и Ковачица део зоне проширеног утицаја (*Карта 10*).

Зона директног утицаја Новог Сада, поред градских општина Нови Сад и Петроварадин, обухвата целокупне територије општина Сремски Карловци, Темерин и Жабал, и делове општина Беочин (укључујући насеље Беочин), Врбас, Србобран, Тител и Инђија. Проширена зона утицаја Новог Сада има значајно увећан демографски потенцијал (за чак 72%) (*Прилог табела 4*), јер је њом обухваћен већи број мањих општинских центара у окружењу (Ириг, Бачки Петровац, Врбас, Србобран, Бечеј и Тител) и градски центар Зрењанин (*Карта 10*).

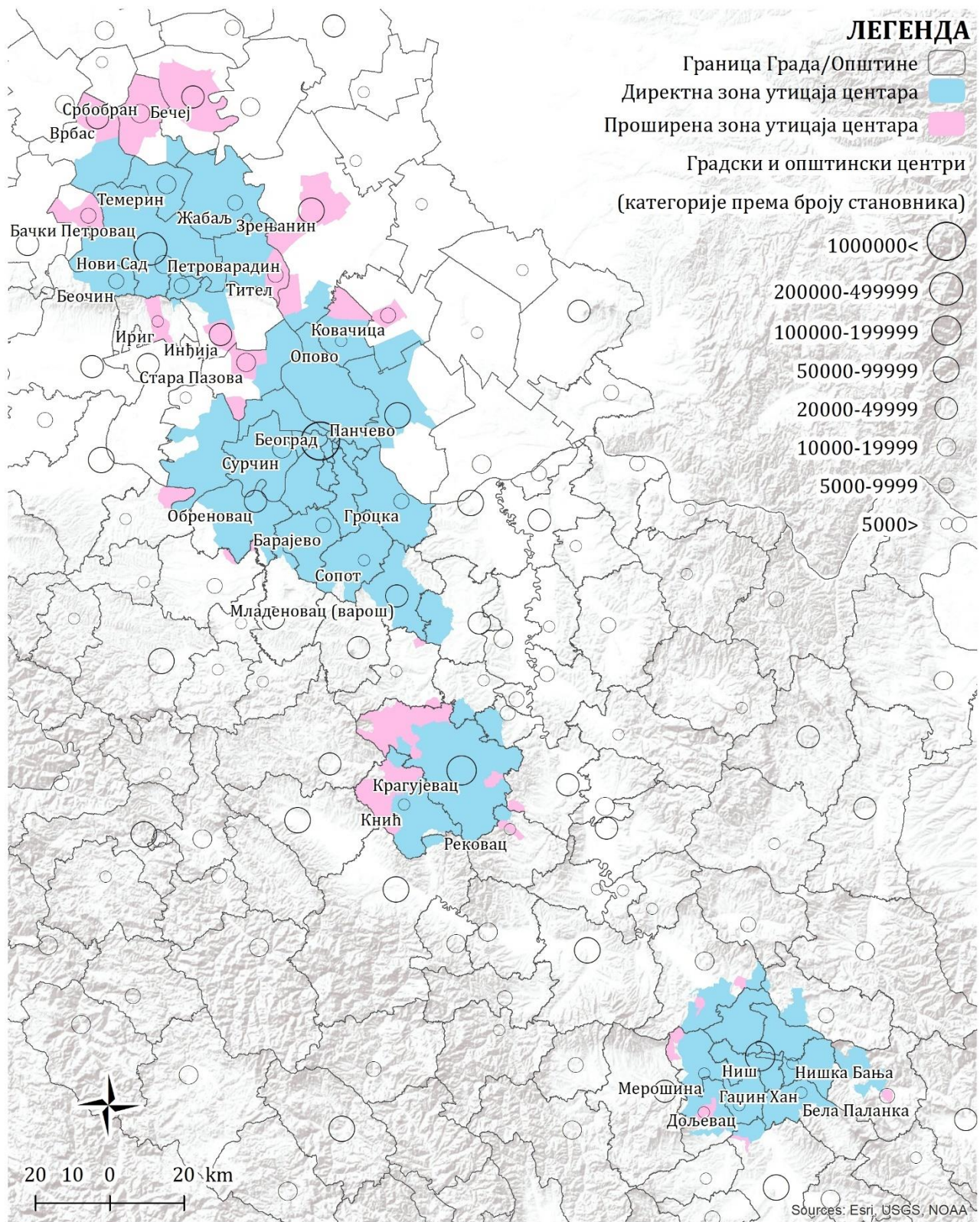
Територијални домет функције рада Ниша, поред централних општина (4), обухвата територију градске општине Нишка Бања и општине Дољевац у целини, као и делове суседних општина (Мерошина, Алексинац, Сврљиг, Бела Паланка и Гаџин Хан) и општине Житорађа. У обухвату директне зоне утицаја су, поред Дољевца и Нишке Бање, и општински центри Мерошина и Гаџин Хан, док су Житорађа и Бела Паланка део зоне проширеног утицаја (*Карта 10*).

Територијални домет функције рада Крагујевца, са једне стране, не обухвата сва насеља града, док са друге стране обухвата део насеља суседних општина Кнић (укључујући насеље Кнић), Рача, Баточина и Рековац. Проширена зона утицаја обухвата већину насеља града Крагујевца и општине Кнић, која претходна зона није обухватила, и општински центар Рековац (*Карта 10*).

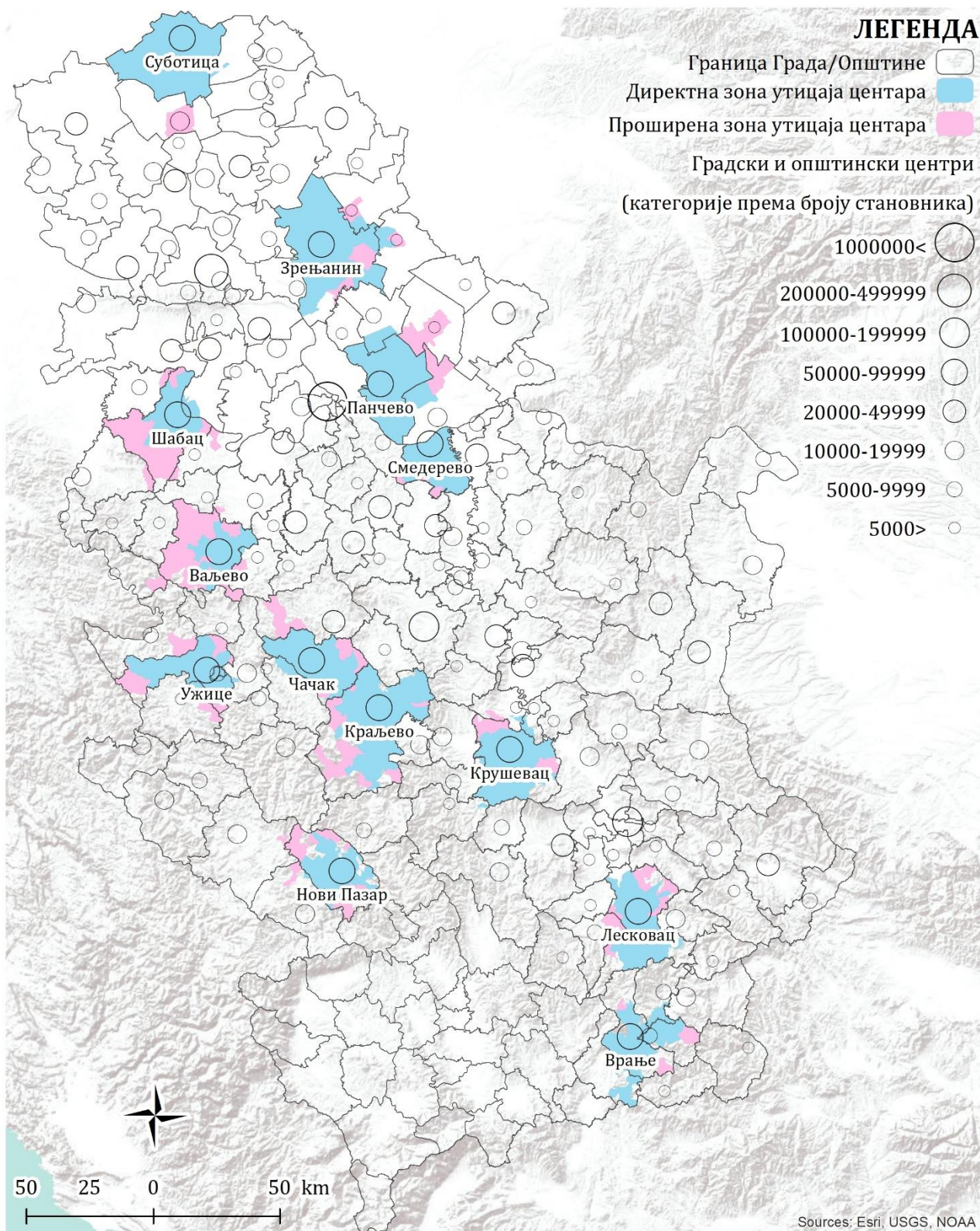
Директан утицај градских центара из категорије од 50.000 до 100.000 становника је већ значајно мање распрострањен изван граница градова. Изузев у случају Суботице и Панчева, домет функције рада центара ове категорије не покрива чак ни сва насеља на територији самих градова. Најужи просторни обухват директне зоне утицаја, у односу на проширену зону утицаја и територију града, имају Ваљево и Шабац. Нешто већи територијални домет, у односу на остале центре, има Врање, чији се утицај прелива на насеља градске општине Врањска Бања (укључујући општински центар) и општина Владичин Хан и Бујановац⁶⁹. У зони директног утицаја Ужица налази се општински центар Севојно, док се у проширеним зонама утицаја осталих центара нашло неколико мањих општинских центара: Бачка Топола (утицај Суботице), Алибунар (утицај Панчева), Житиште и Сечањ (утицај Зрењанина) (*Карта 11*).

---

⁶⁹ На основу доступних непотпуних података за насеља општине Бујановац.

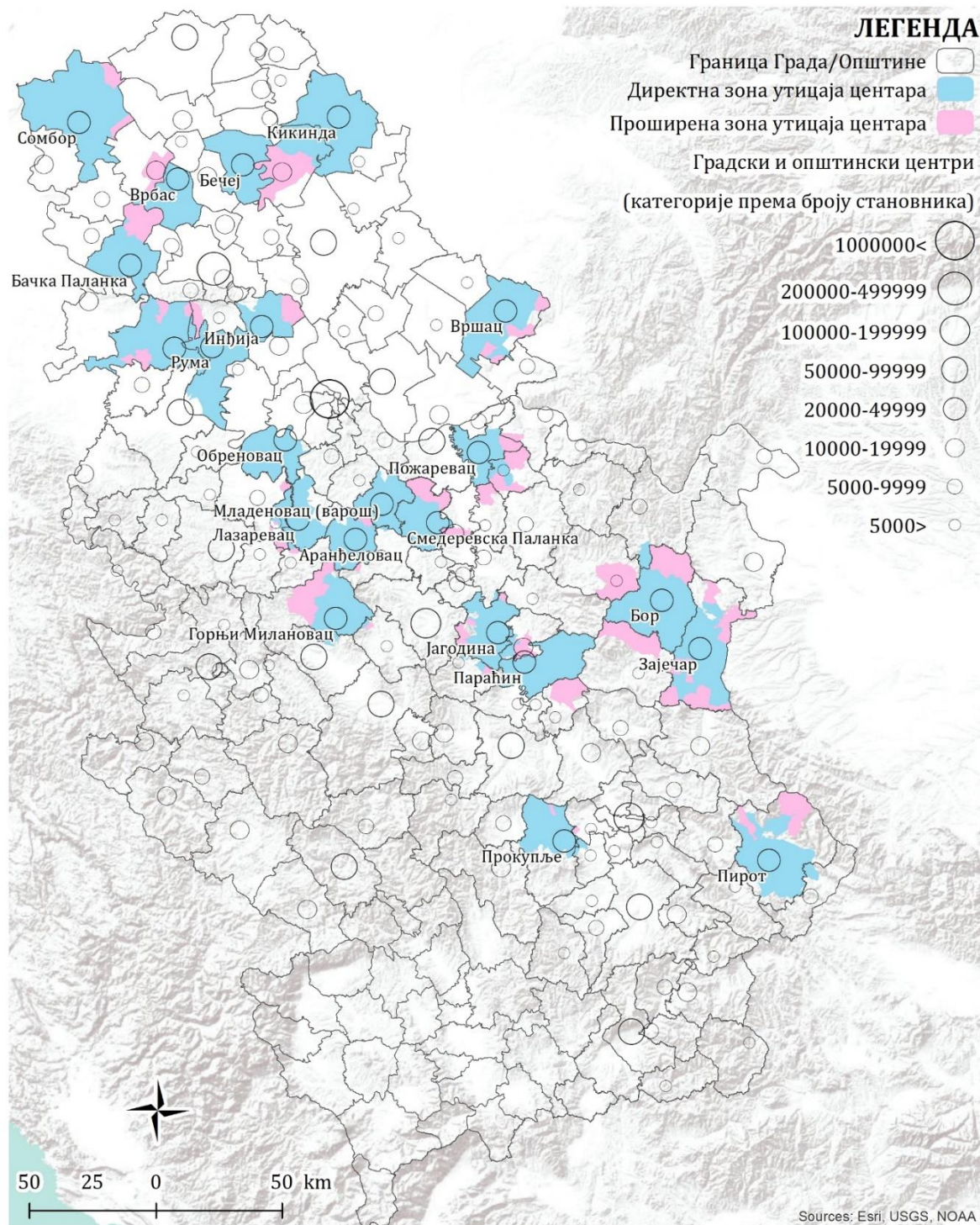
Карта 10. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца (2011. године)

Карта 11. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских центара величине од 50.000 до 100.000 становника (2011. године)

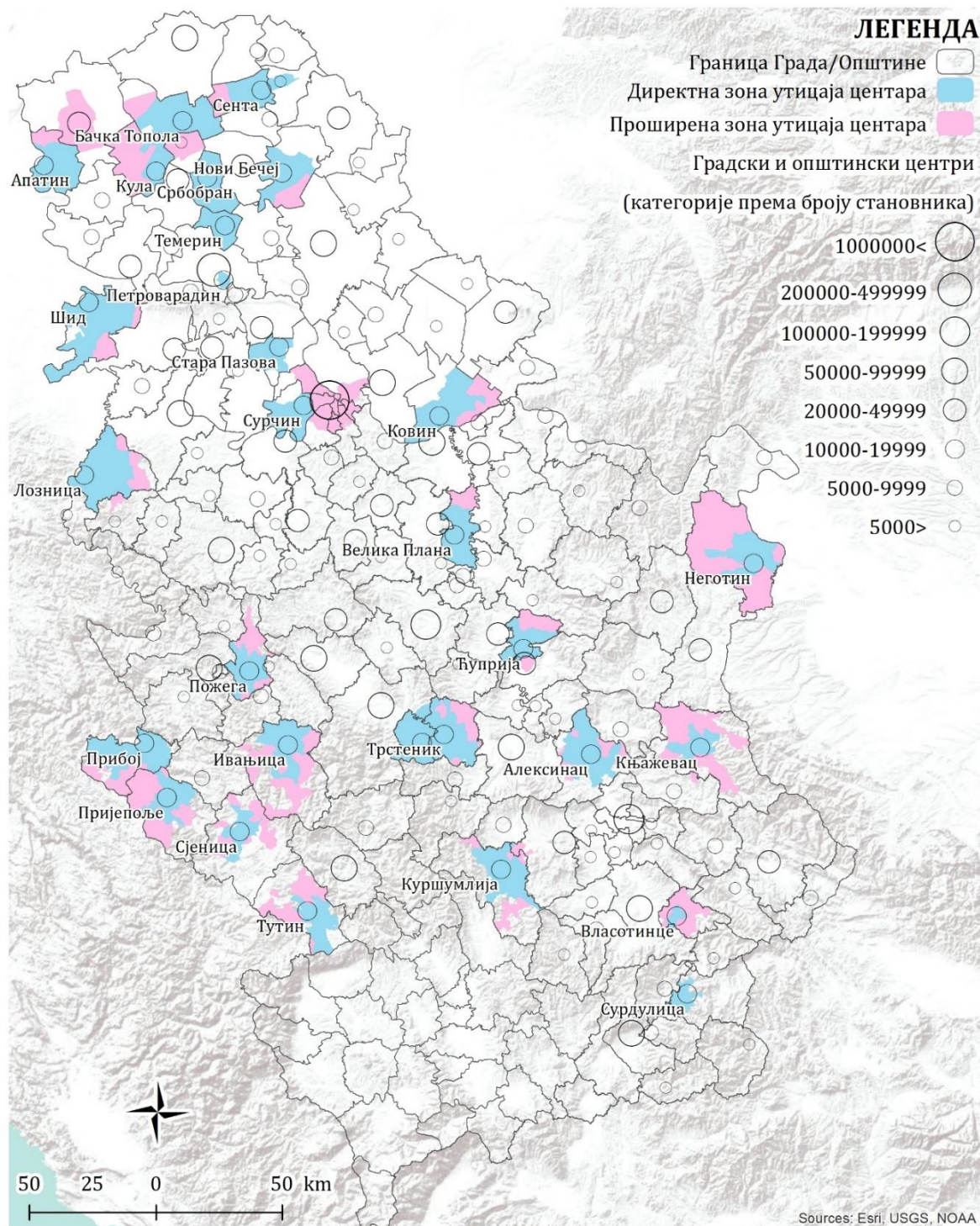

Већина градских и општинских центара из категорије од 20.000 до 50.000 становника директан утицај остварује углавном унутар граница града/општине. Изузетак су Лазаревац, чији се утицај осећа у више насеља општине Лајковац, и Пожаревац, чији се утицај осећа у више насеља општине Мало Црниће (укључујући општински центар). У проширеним зонама утицаја центара ове категорије нашло се више мањих општинских центара, то су: Нови Бечеј (утицај Бечеја), Кула (утицај Врбаса), Лајковац (утицај Лазареваца), Велика Плана (утицај Смедеревске Паланке), Ћуприја (утицај Јагодине), Жагубица (утицај Бора); и градски центар Зајечар (утицај Бора) (Карта 12).

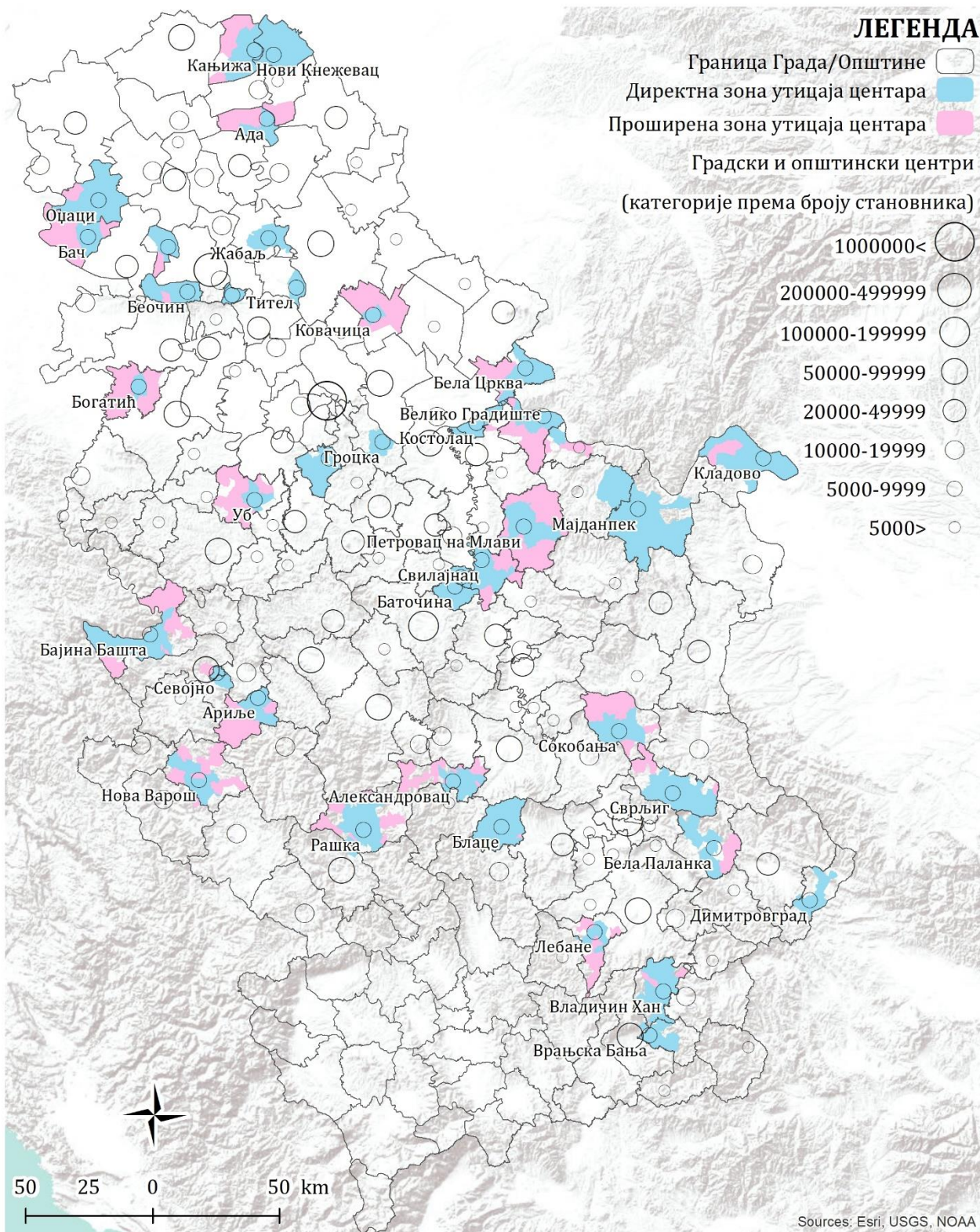
Карта 12. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 20.000 до 50.000 становника (2011. године)

У зони директног утицаја локалних центара из категорије од 10.000 до 20.000 становника налази се општински центар Чока (утицај Сенте), док су се у проширеним зонама утицаја осталих центара нашли: Београд (утицај Сурчина), Сомбор (утицај Апатина), Параћин (утицај Ђуприје), Трстеник (утицај Врњачке Бање) и Мали Иђош (утицај Бачке Тополе). Према знатно већем просторном обухвату проширене зоне утицаја, у односу на директну, издвајају се Неготин, Књажевац, Власотинце, Сјеница, Пријепоље, Ивањица и Тутин (Карта 13). Петроварадин је популационо највећи центар који уопште нема зону утицаја, док Нови Бечеј има само једно насеље у проширеној зони утицаја (Прилог табела 4).

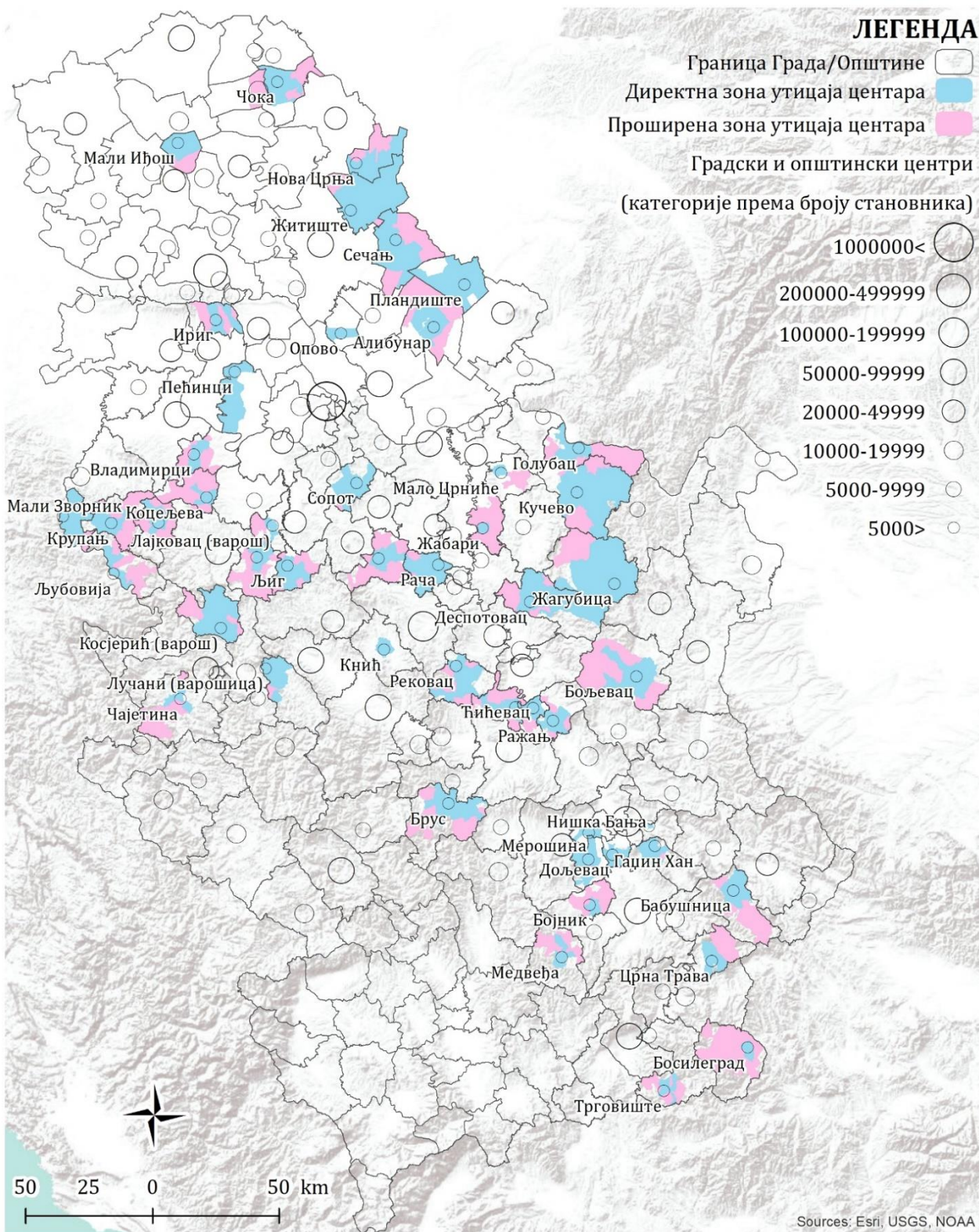
Карта 13. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 10.000 до 20.000 становника (2011. године)

У проширеним зонама утицаја општинских центара из категорије од 5.000 до 10.000 становника налазе се градски центар Ужице (утицај Севојна) и општински центри Нови Кнежевац (утицај Кањиже), Баточина (утицај Лапова) и Голубац (утицај Великог Градишта) (Карта 14). Центри који уопште немају зону утицаја су Жабаљ, Сремски Карловци и Тител, док Богатић, Ковачица и Бач имају само проширену зону утицаја (Прилог табела 4).

Карта 14. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 5.000 до 10.000 становника (2011. године)

Утицај функције рада центара мањих од 5.000 становника има значајно мањи територијални домет, чак и у оквиру општина чији су центри. Једини центар који се налази у зонама утицаја центара из ове категорије је општински центар Сента (у зони проширеног утицаја Чоке) (Карта 15). Општински центри Опово и Нишка Бања уопште немају зону утицаја, док Жабари имају само проширену зону утицаја (Прилог табела 4).

Карта 15. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара мањих од 5.000 становника (2011. године)

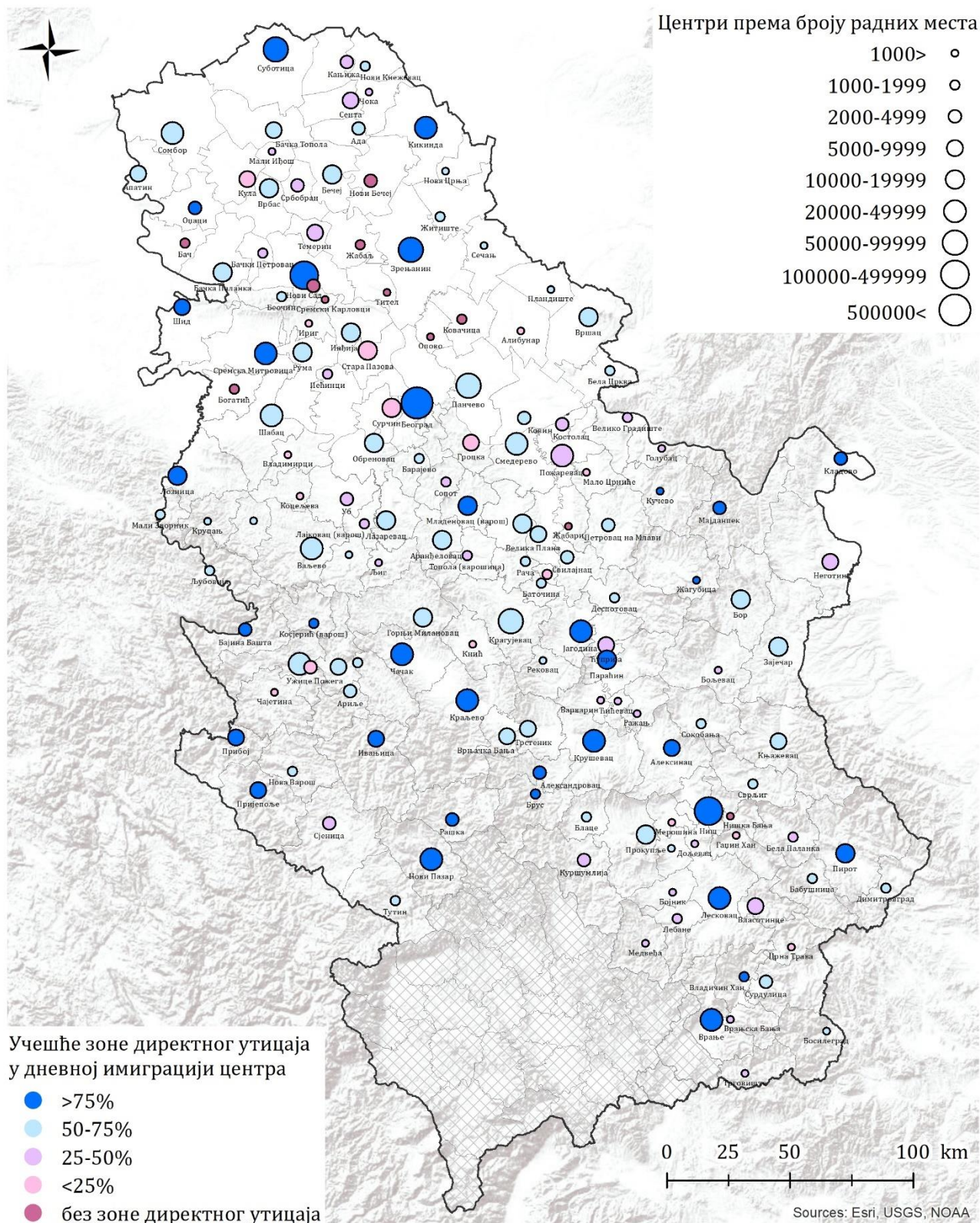
Учешће активног становништва из насеља у директним зонама утицаја у укупном обиму дневне имиграције у градске и општинске центре указује на степен просторне компактности утицаја функције рада центара. Просечна вредност учешћа дневних миграната из насеља зоне директног утицаја у укупном обиму дневне имиграције у локалним центрима је 2011. године износила 52,3%. Вредност стандардне девијације је 25,6%, што указује на велика одступања појединачних центара од просечне вредности. На основу учешћа дневних миграната из зоне директног утицаја у дневној имиграцији, центри су подељени у 4 групе, а као граничне су коришћене процентуалне вредности: 25, 50 и 75.

Зона директног утицаја је доминантно исходиште дневних имиграната у 61% градских и општинских центара (Табела 8). У њих се убрајају сви центри са више од 20.000 становника, осим Пожаревца. У категоријама центара који имају више од 50.000 становника преовлађује високо учешће (изнад 75%) зоне директног утицаја у укупном обиму дневне имиграције. Нешто ниже учешће (од 67-71%) је забележено у Крагујевцу, Ужицу, Смедереву, Шапцу, Панчеву и Ваљеву (Карта 16, Прилог табела 4). У категорији центара од 20.000 до 50.000 становника преовлађују центри у којима је учешће зоне директног утицаја у укупном обиму дневне имиграције од 50-75%. У нижим категоријама центара постепено се смањује заступљеност центара са високим и већинским учешћем зоне директног утицаја у укупном обиму дневне имиграције, а повећава се заступљеност центара чија функција рада има дисперзан и дисконтинуиран утицај. Категорија центара са мање од 5.000 становника је једина у којој доминирају центри у којима је учешће зоне директног утицаја у укупном обиму дневне имиграције испод 50% (Табела 8). Центри без зоне утицаја претежно су лоцирани у зонама утицаја функционално доминантних центара, нпр. Опово и Ковачица у зони утицаја Београда; Петроварадин, Сремски Карловци, Жабал и Тител у зони утицаја Новог Сада; и Нишка Бања у зони утицаја Ниша. Међу центрима са ниским учешћем зоне директног утицаја у обиму дневне имиграције такође се издвајају неки од центара у зонама утицаја Београда (Сурчин, Гроцка и Стара Пазова), Ниша (Мерошина и Гаџин Хан) и Крагујевца (Кнић) (Карта 16).

Табела 8. Дистрибуција центара према степену просторне компактности утицаја функције рада и демографској величини 2011. године

Категорије центара (број становника)	Учешће зоне директног утицаја у обиму дневне имиграције (%)									
	>75		50-75		25-50		<25		0	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
>1000000	1	100,0								
200000-499999	1	100,0								
100000-199999	1	50,0	1	50,0						
50000-99999	8	61,5	5	38,5						
20000-49999	6	27,3	15	68,2	1	4,5				
10000-19999	6	20,7	10	34,5	8	27,6	3	10,3	2	6,9
5000-9999	7	18,4	14	36,8	8	21,1	3	7,9	6	15,8
<5000	4	8,2	16	32,7	16	32,7	10	20,4	3	6,1
Укупно	34	21,9	61	39,4	33	21,3	16	10,3	11	7,1

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Карта 16. Диференцијација центара према степену просторне компактности утицаја функције рада 2011. године, заснованом на учешћу дневних миграната из насеља директне зоне утицаја у укупном обиму дневне имиграције активног становништва

2.1.3 Карактеристике економских активности градских и општинских центара

Анализа је заснована на подацима Пописа становништва на нивоу насеља. Како би се добила реална слика функционалне структуре центара, нарочито оних са јачим интензитетом дневне миграције, коришћена је структура економски активног становништва према месту рада. До наведене структуре се дошло комбинацијом доступних података о структури економски активног становништва према месту становања и структуре дневних имиграната и емиграната, добијене посебном обрадом података.

Функционална структура „просечног центра“⁷⁰ показује изражену концентрацију услужних делатности у градским и општинским центрима. Удео услужних делатности у укупном активном становништву које обавља занимање у центрима је 68,9%, док је на нивоу Републике тај удео 57,8%. У делатностима производног сектора занимање обавља 28,1% активног становништва (републички просек = 26,8%). Индустрија је, са учешћем од 18,2% у укупном активном становништву које обавља занимање у градским и општинским центрима, најзаступљенија делатност. Уједно је и делатност са највећим одступањима од просечне вредности (стандардна девијација 10,7%), чија се заступљеност у активном становништву појединачних центара креће од 3,6% до 62,1% (Табела 9).

Трговина је, са учешћем од 16,7%, најзаступљенија услужна делатност, након чега следе државна управа и администрација (са 12,3%). Међутим, када се државна управа и администрација обједине са образовањем и здравственом и социјалном заштитом, као услужним делатностима које су део система јавно-социјалних услуга, њихово учешће у становништву које обавља занимање у центрима износи 28% (Табела 9).

Делатности код којих је посебно изражена концентрација у централним насељима (преко 90% активног становништва које обавља конкретну делатност у Републици Србији) су: финансијске делатности, комуникације и пословање некретнинама (97,2%), научне, иновационе и техничке делатности (92,2%), државна управа и администрација (91,7%), уметност и рекреација (91,1%), и здравствена и социјална заштита (90,5%). Генерално, у свим услужним делатностима је степен концентрације у градским и општинским центрима виши у односу на учешће центара у становништву Републике које обавља занимање (72,9%). Рударство је једина делатност, поред пољопривреде, шумарства и рибарства, која је доминатно оријентисана на локације изван центара (Табела 9).

Значајно је напоменути да је и унутар саме мреже централних насеља изражена неравномерна дистрибуција претходно поменутих услужних делатности са наглашеном урбаном концентрацијом. У Београду, који као највећи центар рада у активном становништву које занимање обавља у центрима учествује са 30,9%, је концентрисано: 92,6% становништва које обавља делатности екстериторијалних организација и тела, више од половине становништва које обавља делатности информисања и комуникација (57%) и пословања некретнинама (56,1%), као и више од 40% становништва које обавља научне, иновационе и техничке делатности (49,7%), финансијске и делатности осигурања (47,7%), административне делатности (44,5%) и делатности у области уметности и рекреације (41,2%).

---

⁷⁰ Термин *функционална структура „просечног центра“* употребљава Вреск приликом функционалне класификације градова Хрватске, а односи се на структуру активног становништва које обавља занимање у свим центрима (укупно) по делатностима (Vresk, 1996).

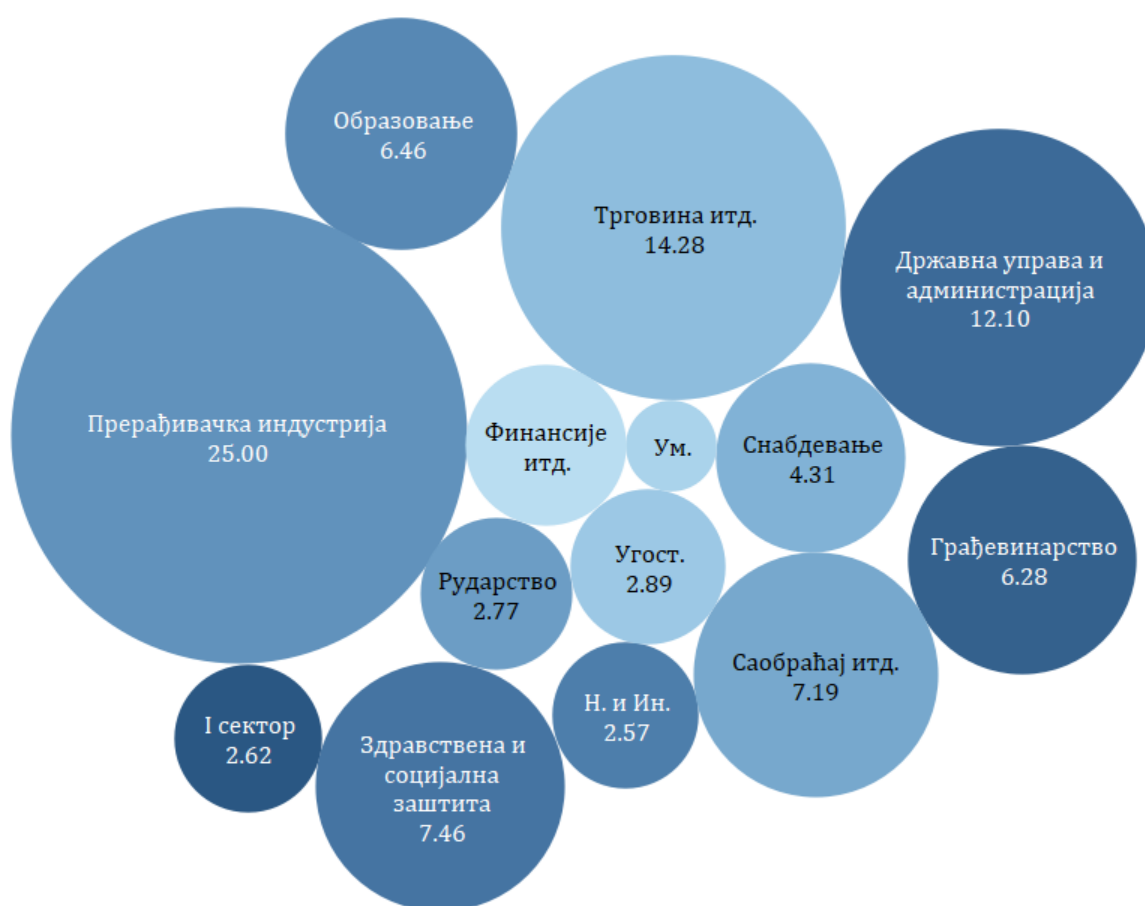
Табела 9. Показатељи структуре активног становништва градских и општинских центара по делатностима 2011. године

Делатности 1. део	Пољопривреда, шумарство, рибарство	Рударство	Прерађивачка индустрија	Снабдевање водом, електричном енергијом итд,	Грађевинарство	Трговина и поправка моторних возила	Саобраћај и складиштење	Услуге смештаја и исхране
Просечна структура центра	2,4	0,7	18,2	3,7	5,6	16,7	6,1	3,2
Минимални удео (%)	0,3	0,0	3,6	0,6	1,2	4,2	1,0	0,9
Максимални удео (%)	39,1	31,2	62,1	33,3	20,4	27,4	30,1	14,6
Стандардна девијација	6,8	3,4	10,7	3,2	2,8	3,9	3,3	1,7
Степен концентрације у центрима	12,1	41,6	76,9	88,5	75,0	82,6	84,3	79,9
Делатности 2. део	Финансијске делатности, комуникације, пословање некретнинама итд,	Научне, иновационе и техничке делатности	Државна управа и администрација	Образовање	Здравствена и социјална заштита	Уметност и рекреација	Остале услужне делатности	Непознато
Просечна структура центра	6,3	4,4	12,3	7,1	8,5	1,9	2,3	0,5
Минимални удео (%)	0,1	0,0	1,5	2,5	1,4	0,1	0,3	0,0
Максимални удео (%)	10,7	8,3	30,4	21,1	31,5	5,5	5,5	5,1
Стандардна девијација	1,4	1,2	4,9	2,4	3,7	0,7	0,6	0,7
Степен концентрације у центрима (%)	97,2	92,2	91,7	80,6	90,5	91,1	85,4	59,8

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

У структури дневних миграната по делатностима на нивоу Републике доминира индустрија, која покреће $\frac{1}{4}$ укупног обима дневне миграције. Индустрија има и највеће одступање учешћа у дневној миграцији у односу на укупно учешће у запослености становништва (17,2% на нивоу Републике). Поред индустрије, и друге производне делатности, као и делатности везане за саобраћај и снабдевање имају израженије учешће у дневној миграцији у односу на учешће активног становништва које их обавља у структури делатности. Пољопривреда традиционално има низак степен учешћа у дневној миграцији (5,6 пута нижи од учешћа у запослености). Услугне делатности које имају израженије учешће у дневној миграцији су из домена државне управе, администрације и здравствене и социјалне заштите, док становништво које обавља услужне делатности код којих је посебно изражена концентрација у централним насељима (финансијске делатности, комуникације, пословање некретнинама, научне, иновационе и техничке делатности, уметност и рекреација) у мањој мери учествује у дневној миграцији (Графикон 10).

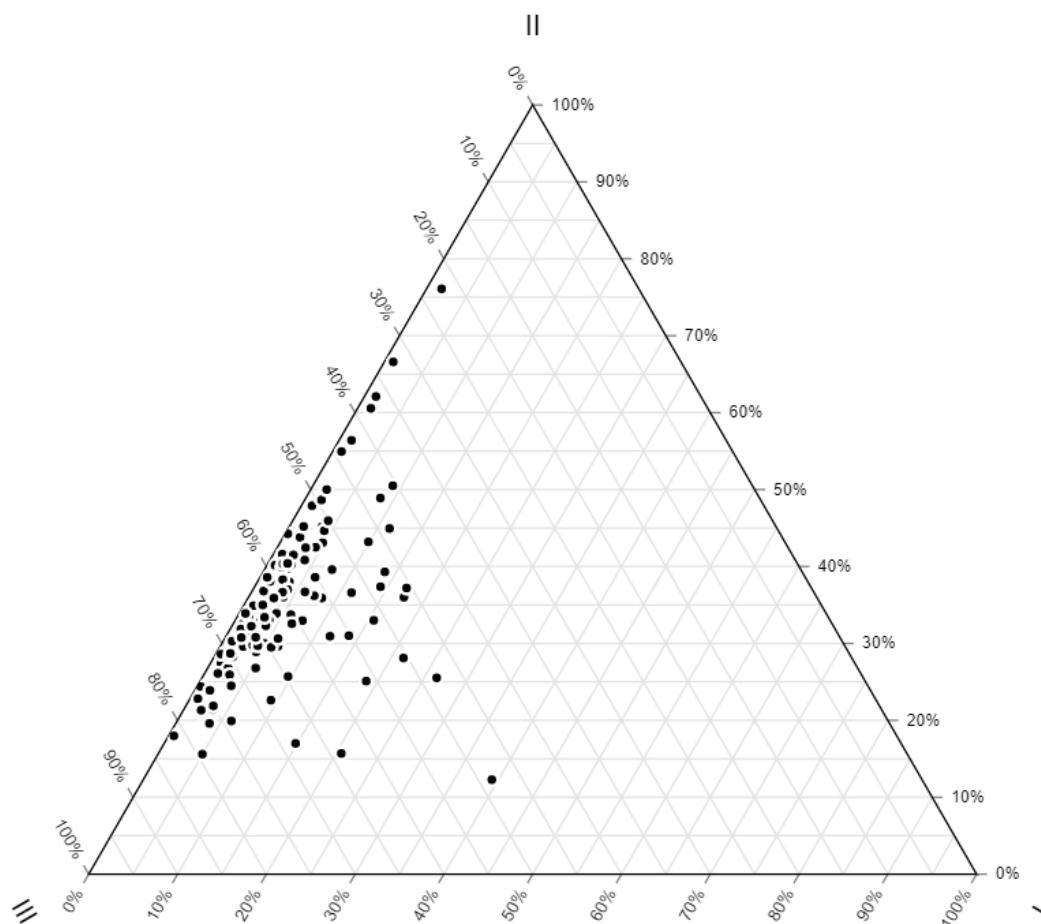
Графикон 10. Учесће (%) економских делатности у укупној дневној миграцији⁷¹

На основу процентуалног учешћа примарних, производних и услужних делатности у активном становништву које обавља занимање у појединачним градским и општинским центрима (Графикон 11) издвојени су функцијски типови центара⁷². У структури центара

⁷¹ Извор података за Графикон 10: (Републички завод за статистику, 2018)

⁷² Примењена функцијска типологија насеља препознаје три основна типа насеља, то су: аграрна, индустријска и услужна. Сваки од наведених типова обухвата три подтипа, од којих један карактерише изражена доминација одређеног сектора (чија је заступљеност већа од 60%), а преостала два представљају прелазне типове (по редоследу заступљености два доминантнија сектора) (Тошић, 1999. према Јефтић,

заступљено је 5 различитих функцијских типова, два индустријска, којима припада укупно 9% центара, и три услужна типа, којима припада преосталих 91%. Заступљеност (%) примарног сектора у појединачним центрима варира од 0,3 (у Лазаревцу) до 39,3 (у Житишту). Заступљеност (%) производног (секундарног) сектора варира од 12,3 (у Житишту) до 76,1 (у Севојну). Док заступљеност (%) услужног (терцијарног) сектора варира од 22,2 (у Севојну) до 81,5 (у Београду) (Графикон 11, Прилог табела 5). Више од половине центара (87) припада доминантно услужном типу (услужни сектор > 60%). Следећи по заступљености је прелазни услужно-индустријски тип, ком припадају 53 центра. Индустријско-услужном типу припада 7 центара, док доминантно индустријском и услужно-аграрном типу припадају по 4 центра (Прилог табела 5).

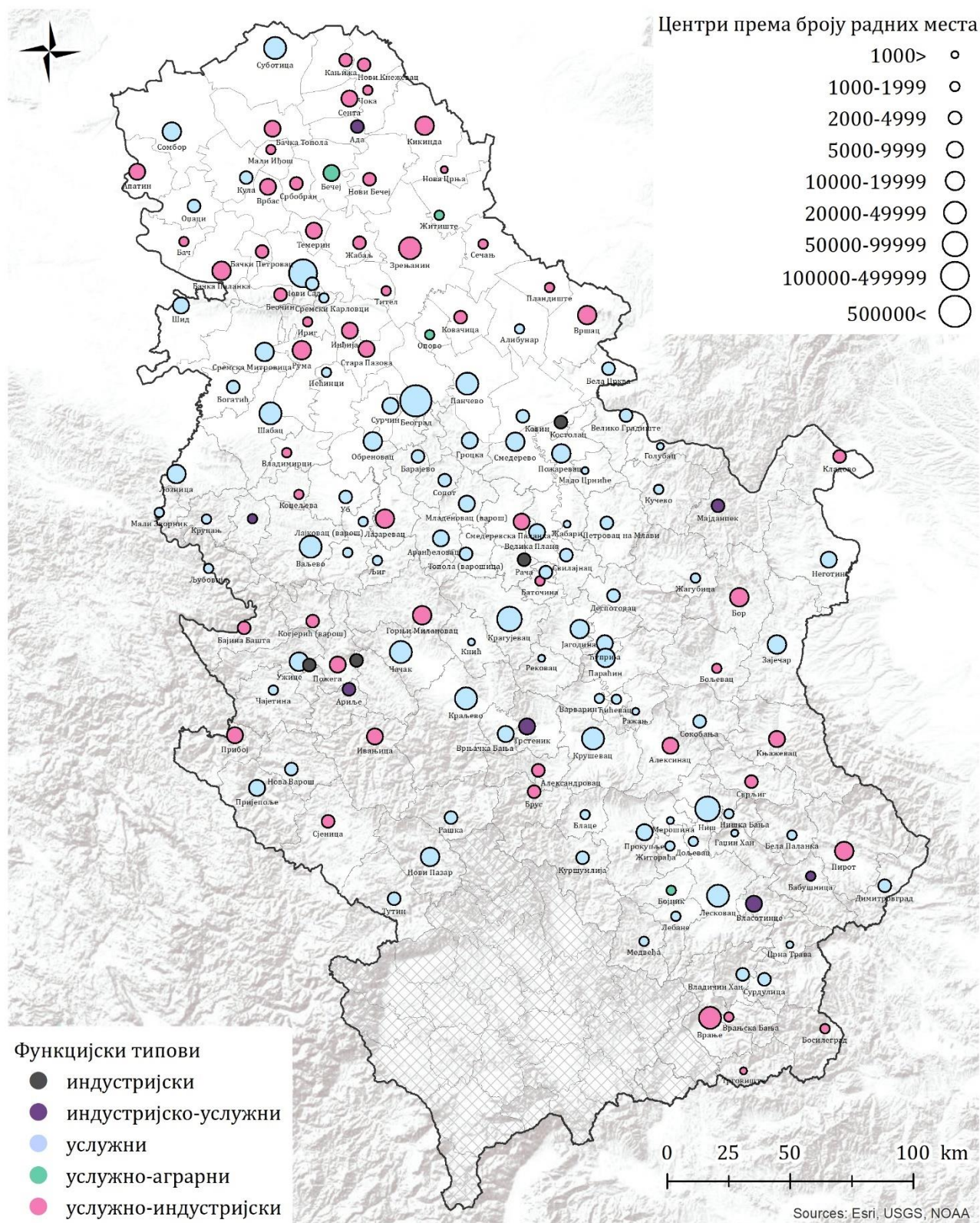
Графикон 11. Дистрибуција градских и општинских центара према структури активног становништва које обавља занимање по секторима делатности⁷³

Војводина је једини регион у ком преовлађују центри услужно-индустријског типа (28), који су чак двостуко заступљенији од центара услужног типа (14). На територији Београда сви центри припадају услужном типу, осим Лазаревца, који припада услужно-индустријском типу. У преостала два региона су центри доминантно услужног карактера скоро троструко заступљенији од центара услужно-индустријског типа (Прилог табела 5, Карта 17).

2019). Типологија је коришћена у бројним истраживањима за праћење функцијске трансформације насеља на основу структуре економски активног становништва према месту становања (Јефтић, 2019; Крунић, 2012; Живановић, 2015).

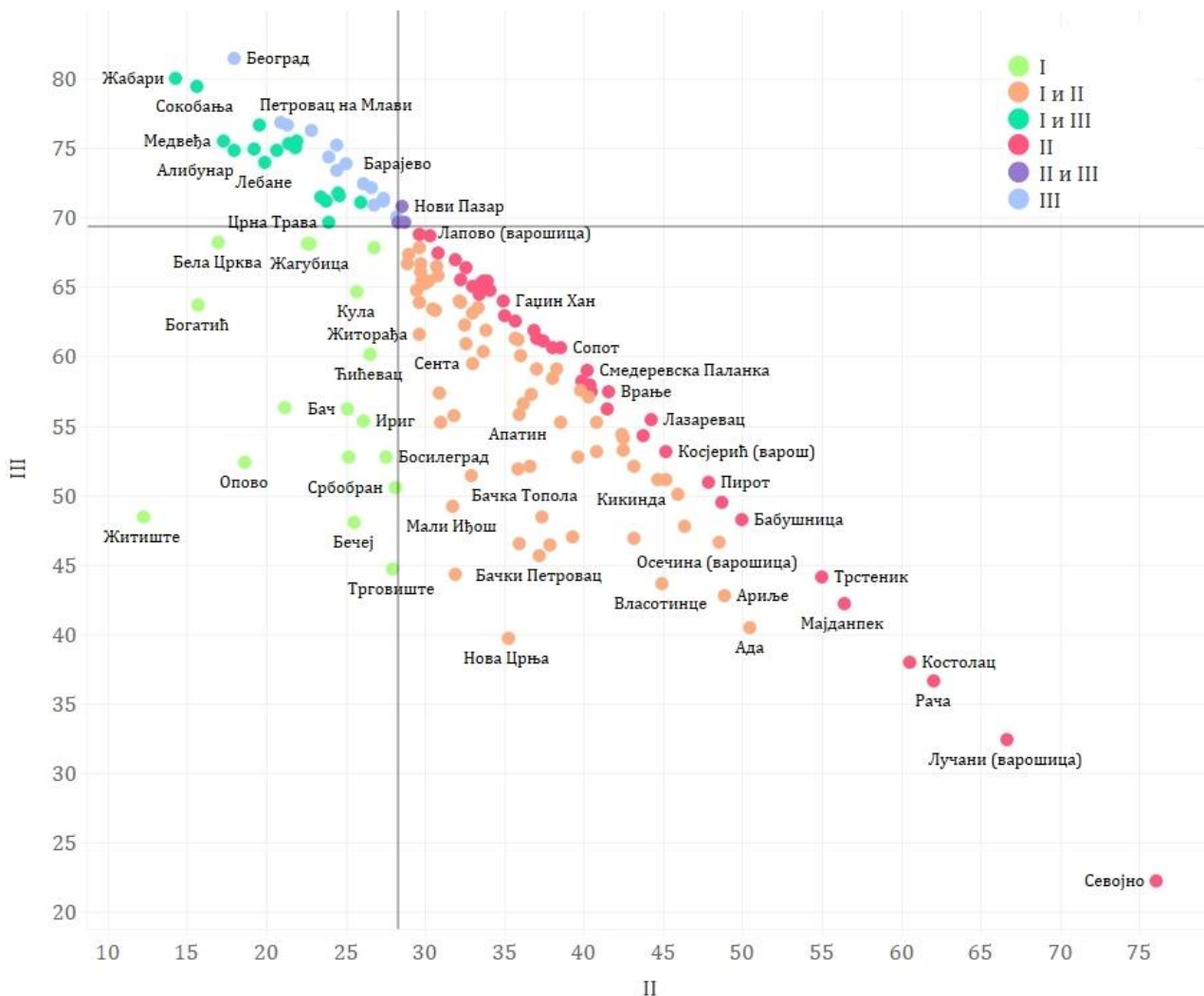
⁷³ Извор података за Графикон 11 и Графикон 12: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

Међу центрима у којима више од 20.000 становника обавља занимање, једино Зрењанин и Врање припадају прелазном услужно-индустријском типу, док сви остали припадају доминантно услужном. Доминантно индустријском типу припадају 4 центра у којима занимање обавља између 2.000 и 5.000 становника, то су: Костолац, Севојно, Рача и Лучани (Прилог табела 5 и Карта 17).

Карта 17. Функцијски типови градских и општинских центара 2011. године

Имајући у виду да функцијски типови центара произилазе из опште структуре привреде, да би се истакле разлике између појединачних центара, извршена је типологија заснована на функцијским индексима⁷⁴ по секторима делатности, који указују на одступања конкретног центра од просечне структуре делатности у свим центрима Србије. Типови центара се одређују тако што се означавају само сектори делатности са функцијским индексом >1, односно сектори чија је заступљеност изнад претходно дефинисаног просека (*Графикон 12*). Типологија препознаје 6 различитих типова, у зависности од тога да ли је изражена концентрација једног или два сектора делатности (Кнаар, 1980).

Графикон 12. Дистрибуција градских и општинских центара у односу на просечне вредности структуре делатности за центре Србије (означени су сектори делатности чија је заступљеност изнад просека)

Применом наведене типологије се може уочити да је у градским и општинским центрима у Србији најчашће производни сектор надпросечно заступљен, у чак 69% центара.

⁷⁴ Функцијски индекс урбаних центара указује на значај одређене функције у конкретном центру у односу на општи значај исте функције у урбаном систему који је предмет анализе. Представља количник процентуалног учешћа запосленог становништва конкретног центра у одређеној делатности или сектору делатности и просечног учешћа одређене делатности или сектора у структури запосленог становништва свих центара (Goodall, 1987).

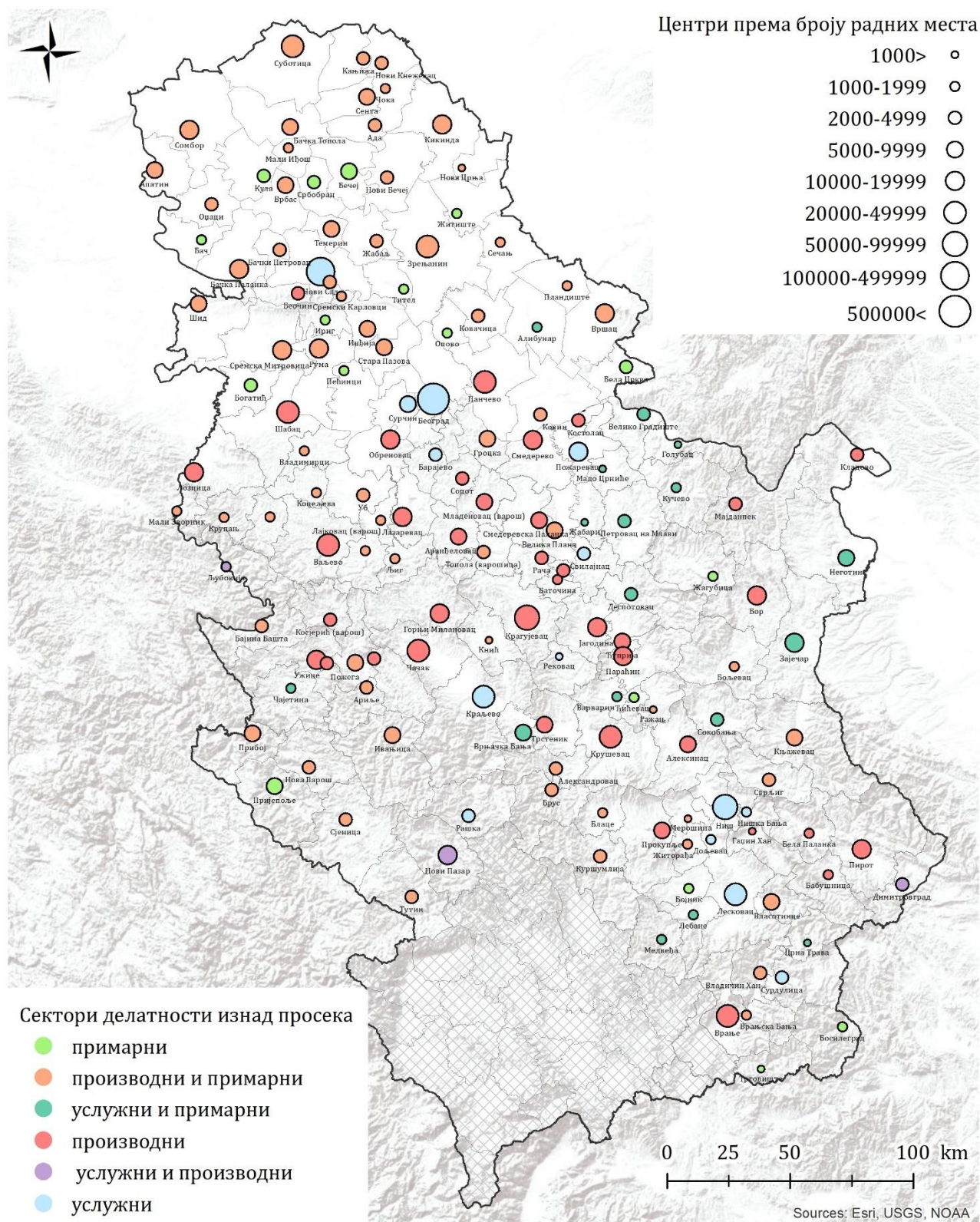
Заступљеност примарног сектора је изнад просечне у 64,5% центара, док је у свега 21,9% центара услужни сектор један од надпросечно заступљених сектора (или једини). Појединачно је најзаступљенији тип центара у којима је учешће примарног и секундарног сектора изнад просека. Овај тип је уједно најзаступљенији у Војводини (69,9%) и региону Шумадије и Западне Србије (39,6%). Следећи по заступљености је тип центара у којима је секундарни сектор једини чије је учешће изнад просека. Овај тип центара је најзаступљенији тип у Београду (50%) и региону Јужне и Источне Србије (27%), док је у региону Шумадије и Западне Србије други по заступљености (35,8%). На нивоу Србије, једнако су заступљени (са по 11%) центри у којима је примарни сектор једини чије је учешће изнад просека и центри у којима је изнад просека учешће примарног и терцијарног сектора. Први су карактеристични за Војводину (10 од 17 центара који припадају овом типу налази се у Војводини и други су по заступљености у Региону), док су други карактеристични за регион Јужне и Источне Србије (12 од 17 центара који припадају овом типу налази се у Региону, а по заступљености су други и изједначени са центарима у којима је учешће примарног и секундарног сектора изнад просека). Најмање су заступљени центри у којима је терцијарни сектор једини чије је учешће изнад просека (9%) и центри у којима је изнад просека учешће секундарног и терцијарног сектора (1,9%) (Карта 18, Табела 10, Прилог табела 5).

У структури градских и општинских центара према надпросечно заступљеним секторима делатности у активном становништву које обавља занимање у центру може се уочити да је у највећим центрима рада, Београду, Новом Саду и Нишу, терцијарни сектор једини чије је учешће изнад просека. У категоријама центара у којима обавља занимање од 10.000 до 50.000 становника најзаступљенији су центри у којима је секундарни сектор једини чије је учешће изнад просека. У нижим категоријама центара, у којима занимање обавља од 1.000 до 10.000 становника најзаступљенији су центри у којима су изнад просека учешће примарног и секундарног сектора. Док су у категорији центара у којима занимање обавља мање од 1000 становника најчешће и подједнако заступљени они у којима је изнад просека учешће примарног и секундарног сектора или примарног и терцијарног сектора (Табела 10 и Карта 18).

Табела 10. Структура градских и општинских центара према надпросечно заступљеним секторима делатности и активном становништву које обавља занимање у центру

Центри рада (величина)	I		I-II		I-III		II		II-III		III	
	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%	број	%
>500000											1	100
100000-499999											1	100
50000-99999											1	100
20000-49999			2	18,2			7	63,6			2	18,2
10000-19999			6	31,6	1	5,3	10	52,6	1	5,3	1	5,3
5000-9999	2	7,4	15	55,6	2	7,4	7	25,9			1	3,7
2000-4999	4	8,9	22	48,9	4	8,9	10	22,2	1	2,2	4	8,9
1000-1999	10	25,6	17	43,6	6	15,4	3	7,7	1	2,6	2	5,1
<1000	1	9,1	4	36,4	4	36,4	1	9,1		0,0	1	9,1
Укупно	17	11,0	66	42,6	17	11,0	38	24,5	3	1,9	14	9,0

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

Карта 18. Типологија градских и општинских центара према позитивном одступању од просечне структуре активног становништва које обавља занимање у центрима по секторима делатности

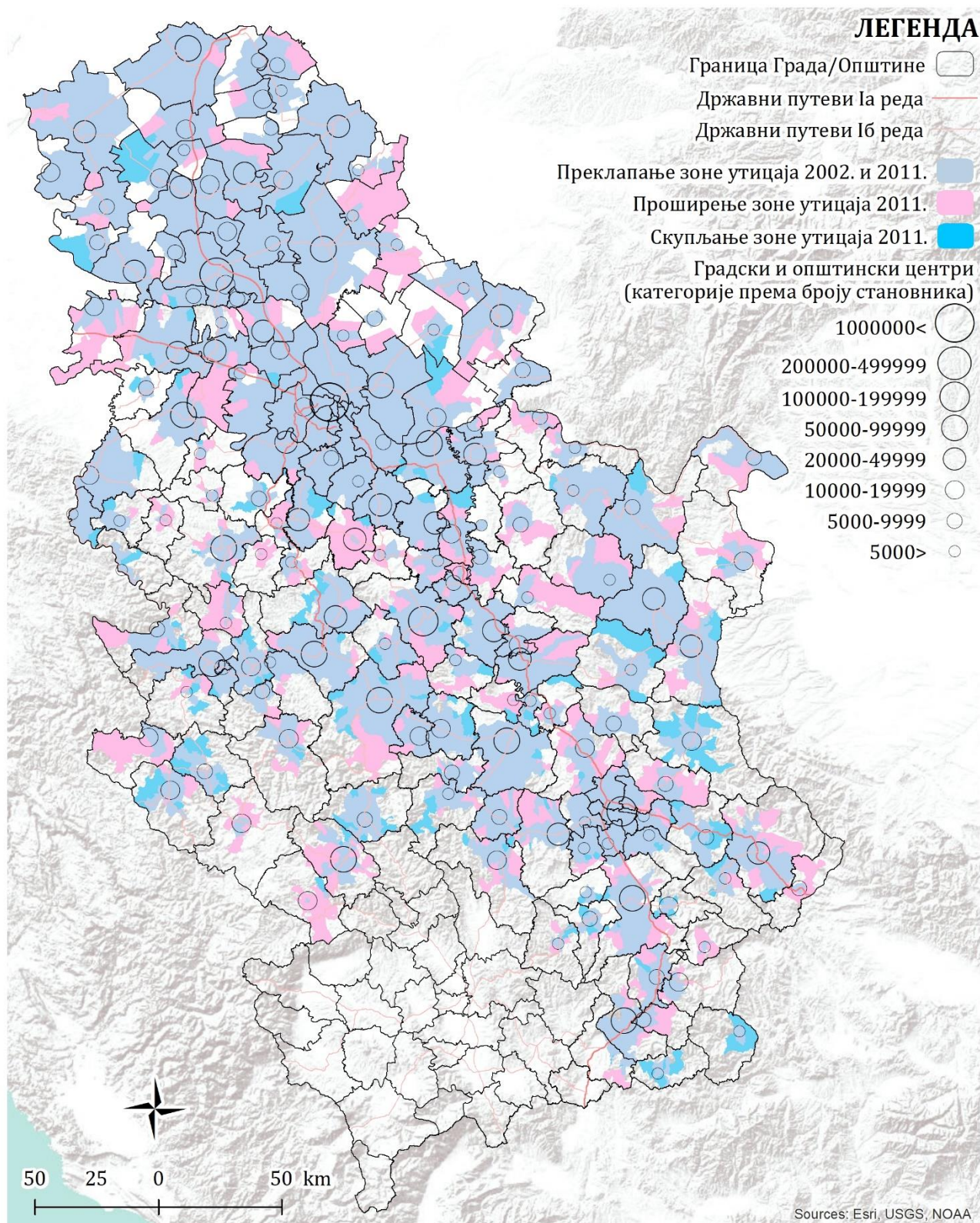
2.2 Развој функције рада градских и општинских центара на почетку 21. века

Центри рада и насеља у зонама њиховог директног утицаја обухватили су мање од половине (47,7%) насељског система Републике Србије 2002. године, док је 52,3% насеља остало ван домета утицаја центара рада. На нивоу појединачних центара, негде је дошло до ширења, док је негде дошло до сужавања зоне утицаја, а у околини неких центара зона утицаја се истовремено и ширила и скупљала (*Карта 19*). На нивоу целокупне територије Србије, салдо ширења и скупљања територијалног домета функције рада центара, тј. разлика између броја насеља која су 2002. године била обухваћена зонама директног утицаја локалних центара, а 2011. године нису и броја насеља која 2002. године нису била у обухвату наведених зона, а 2011. године јесу, је позитиван за 366 насеља, што представља увећање обухвата зона (мерено бројем насеља) за 7,9%. У центрима и насељима у зонама њиховог директног утицаја 2002. године је живело 84,7% становништва Републике. Истовремено је контингент становништва које обавља занимање у градским и општинским центрима умањен за 5,2% (-92.775 становника), док је обим дневне имиграције активног становништва увећан за 5,2% (+23.317 дневних имиграната) (Републички завод за статистику, 2015а; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2014).

Како би се одредио тип промена капацитета и територијалног домета функције рада градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године коришћена су три релативна показатеља. Промена капацитета функције рада, мерена је индексом промене броја активних становника који обављају занимање у центру у наведеном периоду. Други показатељ се односи на обим дневне имиграције, чија је промена такође мерена индексом промене броја дневних имиграната који у одређеном центру обављају занимање. Трећи показатељ се односи на промене територијалног домета функције рада, мерен индексом броја насеља која улазе у обухват директне зоне утицаја. Код свих претходно наведених показатеља вредност већа од 1 означава позитивне промене док вредност мања од 1 (тј. између 0 и 1) означава негативне промене. На основу вредности показатеља, односно карактера промене, издвојено је 5 типова центара (*Табела 11*).

Табела 11. Критеријуми за праћење промена капацитета и територијалног домета функције рада градских и општинских центара

Тип промене	Вредност индекса промене броја:		
	активних становника који обављају занимање у центру	дневних миграната који обављају занимање у центру	насеља у обухвату директне зоне утицаја центра
Јачање функције рада	> 1	> 1	> или = 1
Смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција	< 1	> 1	> 1
Само територијални дomet функције рада повећан	< 1	< 1	> 1
Само обим дневне имиграције повећан	< 1	> 1	< или = 1
Слабљење функције рада	< 1	< 1	< или = 1

Карта 19. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године

Резултати су показали да је у периоду од 2002. до 2011. године у свега 34 центра забележено апсолутно јачање капацитета и територијалног домета функције рада. Просторна дистрибуција ових центара недвосмислено указује на просторну поларизацију функцијског развоја. Највећа концентрација центара који су остварили позитивне промене забележена је на делу дунавског развојног појаса између Београда и

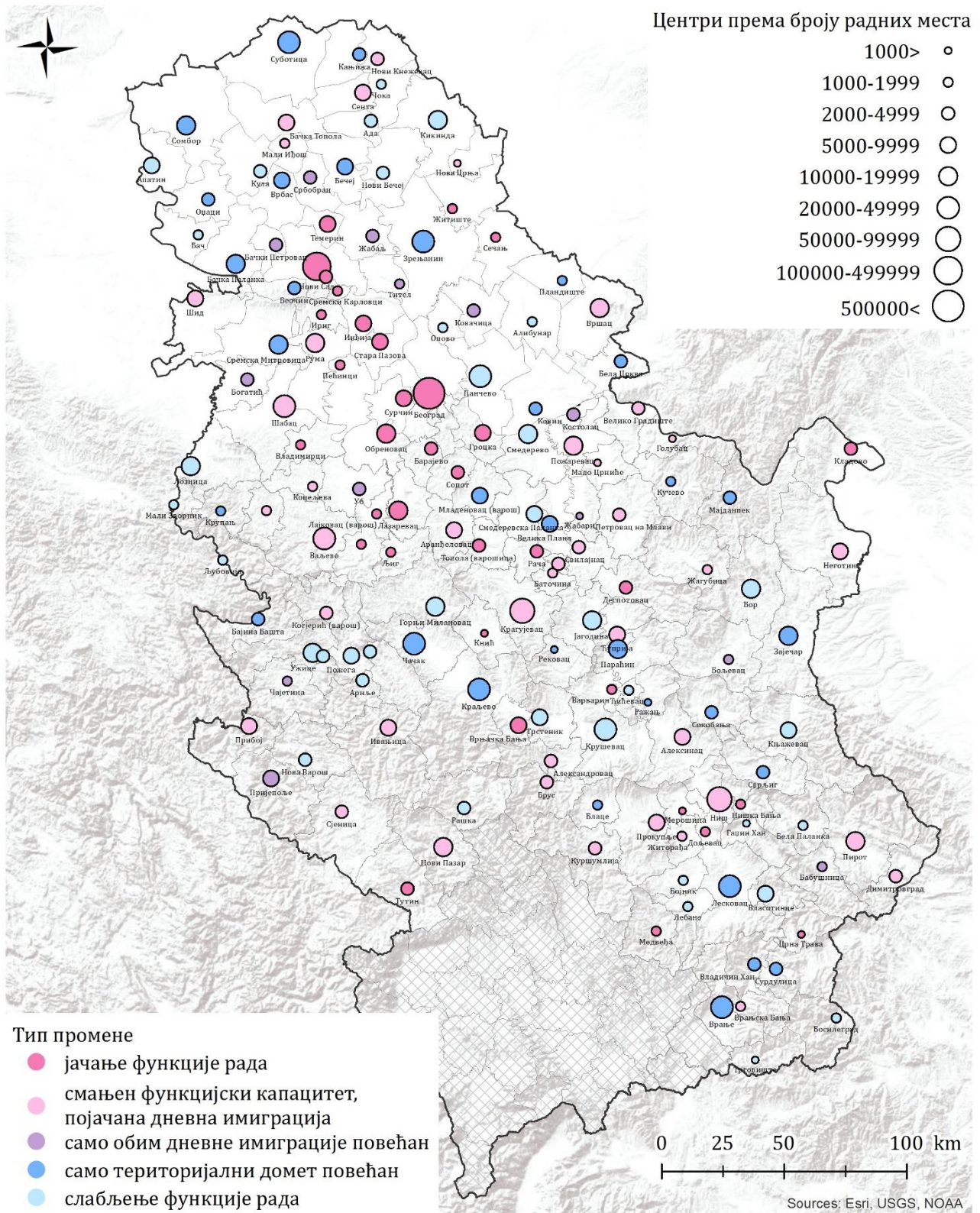
Новог Сада, односно у зонама њиховог утицаја. Поред Београда и Новог Сада, јачење функције рада је забележено у свим општинским центрима (изузев Младеновца) у Београду, затим у Старој Пазови, Инђији и Пећинцима у зони утицаја Београда, и центрима општина Петроварадин, Темерин, Сремски Карловци и Ириг у зони утицаја Новог Сада. Наведени центри су апсорбовали 96,6% укупног пораста броја активних који обављају занимање у претходно поменутих 34 центара. Значајно мања концентрација и интензитет позитивних промена су забележени у околини Ниша (Нишка Бања, Мерошина и Дољевац) и Крагујевца (Рача и Кнић), док је у ова два центара капацитет функције рада смањен, уз јачање дневне имиграције и територијално ширење зоне директног утицаја. Највећа апсолутна промена броја активних који обављају занимање у центрима је забележена у Београду (+48.046), Новом Саду (+12.265), Сурчину (+5.618), Гроцкој (+2.688) и Лазаревцу (+1.637), док је највећи индекс промене забележен у Сурчину (2,77) и Гроцкој (1,75). Највећи пораст обима дневне имиграције забележен је у Београду (+18.188), Сурчину (+4.558), Гроцкој (+2.897) и Новом Саду (+2.248). Београд је остварио значајно ширење зоне утицаја на насеља општина Младеновац и Смедеревска Паланка, са једне стране, и градова Панчево и Зрењанин и општина Опово и Ковачица, са друге стране (*Карта 20, Прилог карта 1, Прилог карта 3, Прилог карта 4, Прилог карта 5, Прилог карта 6, Прилог табела 6*).

Ако изузмемо претходно наведених 5 центара, позитивне промене броја активних становника који обављају занимање у центрима у периоду од 2002. до 2011. године мере се стотинама, док се негативне промене у центрима свих категорија са више од 2.000 активних који обављају занимање у центру, често мере хиљадама (четвороцифрене негативне вредности су забележене у чак 53 центара). Од 12 центара у којима занимање обавља од 20.000 до 100.000 активних становника нема центара у ком је забележено повећање капацитета функције рада. Најнегативније апсолутне промене забележене су у Лесковцу и Крушевцу, где је капацитет функције рада смањен за око 7.000 радних места, док је у Панчеву, Нишу, Бору и Крагујевцу смањен за више од 5.000 радних места (*Карта 21*).

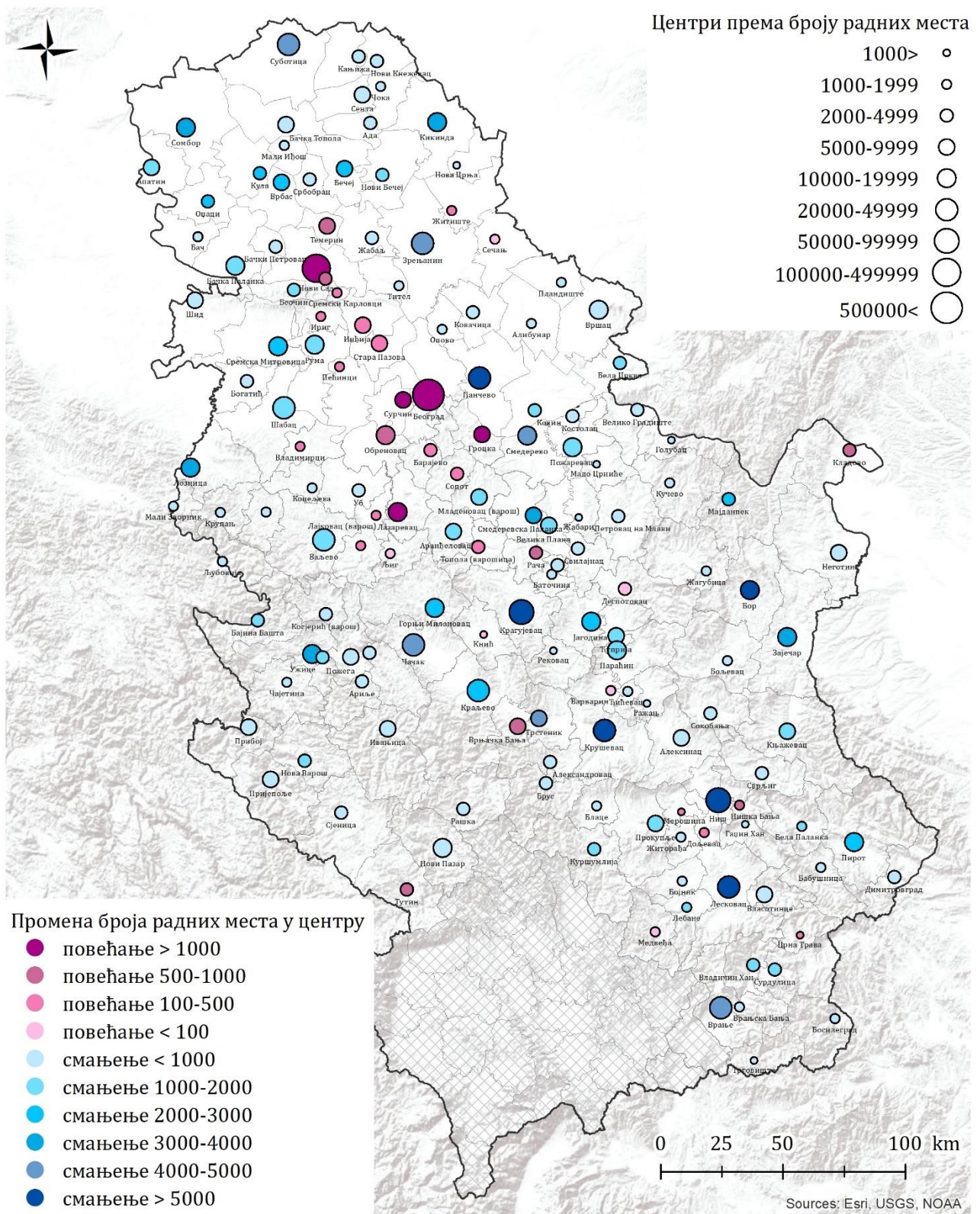
Смањење капацитета функције рада је праћено истовременим повећањем обима дневне имиграције и територијалним ширењем зоне утицаја у 40 градских и општинских центара, међу којима су: Ниш, Крагујевац, Шабац, Ваљево, Нови Пазар, Пожаревац, Пирот, Вршац итд. У 32 центара, међу којима су Суботица, Зрењанин, Чачак, Краљево, Лесковац, Врање, Сомбор, Сремска Митровица, Зајечар итд. поред капацитета функције рада смањен је и обим дневне имиграције, а забележено је територијално ширење зоне утицаја (*Карта 20, Прилог табела 6*). У оба случаја ширење зоне утицаја центара најчешће је било ограничено на насеља територије јединице локалне самоуправе чији су центри (*Прилог карта 2, Прилог карта 3*). Повећање броја имиграната, уз истовремено смањење капацитета функције рада и зоне утицаја забележено је у 13 општинских центара, међу којима су Пријепоље и Костолац (изузев Пријепоља, у питању су центри у којима мање од 5.000 становника обавља занимање). Негативне промене сва три показатеља забележене су у чак 36 градских и општинских центара, међу којима су најзначајнији: Панчево, Крушевац, Смедерево, Ужице, Јагодина, Кикинда, Бор, Лозница, Горњи Милановац итд. (*Карта 20, Прилог табела 6*).

Забележени су и примери центара који су у посматраном периоду формирали зону утицаја, коју 2002. године нису имали (Сурчин, Аранђеловац, Гроцка, Димитровград, Тутин, Лапово, Коцељева, Ириг, Мионица, Варварин, Мали Иђош, Сечањ, Мало Црниће и Црна Трава), као и примери центара који су у периоду од 2002. до 2011. године изгубили зону утицаја (Нови Бечеј, Богатић, Бач и Тител). Док општински центри Петроварадин,

Жабал, Ковачица, Сремски Карловци, Нишка Бања, Опово и Жабари нису имали насеља у зони свог утицаја ни на почетку, ни на крају посматраног периода.

Карта 20. Типологија градских и општинских центара према променама капацитета и територијалног домета функције рада у периоду од 2002. до 2011. године

Карта 21. Промена броја становника који обављају занимање у градским и општинским центрима у периоду од 2002. до 2011. године

2.2.1 Промене у структури економских активности градских и општинских центара

У последњој деценији 20. века у Републици Србији до изражаја долази процес деиндустријализације, као последица периода кризе и рецесије услед распада СФРЈ, санкција УН, ратова, бомбардовања итд. Реформе привреде на почетку 21. века (либерализација тржишта, приватизација, ниска улагања у индустрију итд.), довеле су до ниског нивоа индустријске конкурентности, смањења броја великих индустријских система и девастирања индустријских градова (Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре, 2021).

Како би се испитале промене у структури националне економије на почетку 21. века и њихова дистрибуција унутар урбаног система, тј. начин на који су промене утицале на развој урбаних центара генерално и различитих категорија центара (према капацитету функције рада), анализирана је структура економски активног становништва по делатностима на више просторних нивоа.

У структури активног становништва које обавља занимање у центрима 2002. године доминирала је индустрија, са учешћем 29,1%, док су у услужном сектору највеће учешће имали трговина, саобраћај и складиштење, и угоститељство (услуге смештаја и исхране). Број индустријских радника у градским и општинским центрима се у периоду од 2002. до 2011. године смањио за готово 211 хиљада, односно за чак 40%, док је учешће ове делатности у укупном становништву које обавља занимање опало за скоро 11%. У посматраном периоду је дошло до апсолутног и релативног пада запослености у примарним делатностима, рударству и делатностима саобраћаја и складиштења. Делатности секундарног сектора које су оствариле благи пораст запослености су снабдевање водом, електричном енергијом итд. и грађевинарство. Највећи пораст запослености остварен је у услужном сектору, пре свега у групи осталих делатности, које обухватају административне, финансијске и делатности осигурања, пословање некретнинама, информисање и комуникације, стручне, научне, иновационе и техничке делатности, делатности у области уметности и рекреације итд.⁷⁵, где је забележен пораст од чак 61,1% (више од 110 хиљада становника). Како је већ напоменуто, значајан део наведених делатности је сконцентрисан у Београду, па се и ефекат пораста запослености у њима највише ту манифестовао, док су исте имале значајно мање ефекте у виду компензације губитка индустријске функције у центрима рада нижих категорија. Поред претходне групе делатности, значајан пораст запослености остварен је у делатностима државне управе и одбране, социјалног осигурања (47 хиљада становника) и образовања (25 хиљада становника), док је у здравству забележен пад запослености (око 6 хиљада). Блажи пораст запослености је забележен у трговини (око 8 хиљада) и угоститељству (око 4 хиљаде). На биланс појединих делатности (вероватно у већој мери услужних) утицало је и значајно смањење броја становника (за 41.587) који су сврстани у категорију непознате делатности (Табела 12).

---

⁷⁵ Делатности су груписане на овај начин због разлика у методологији Пописа становништва 2002. и 2011. године. Категоризација услужних делатности 2011. године је другачије организована и значајно детаљнија у односу на 2002. годину.

Табела 12. Промене у структури активног становништва које обавља занимање у центрима, по делатностима, у периоду од 2002. до 2011. године

Делатности	Примарне делатности	Рударство	Индустрија	Снабдевање (водом, ел. енерг. итд.)	Грађевинарство	Трговина, саобраћај и угоститељство	Државна управа, образовање и здравствена и соц. заштита	Остале услужне делатности	Непознато
Структура активног становништва које обавља занимање у центрима (%)									
2002.	3,6	1,0	29,1	2,3	5,1	25,3	20,5	10,2	2,8
2011.	2,4	0,7	18,2	3,7	5,6	26,0	25,6	17,3	0,5
Апсолутна промена активног становништва које обавља занимање у центрима по делатностима у периоду од 2002. до 2011. године									
	-22870	-7379	-210769	21594	3059	-11587	66422	110342	-41587
Стопа промене активног становништва које обавља занимање по делатностима (%)									
	-35,8	-40,2	-40,9	53,6	3,4	-2,6	18,3	61,1	-82,4

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а)

У структури становништва које је обављало занимање у центрима 2002. године, учева се већа заступљеност примарних делатности у нижим категоријама центара. Индустрија је учествовала у запослености са више од 30% у свим категоријама, изузев два највећа центра и категорије центара са мање од хиљаду запослених. Заступљеност трговине, саобраћаја и угоститељства се кретала од 15% у најмањим центрима, до 31,8% у Београду. Остале услужне делатности су такође у значајно већој мери биле заступљене у центрима виших категорија (Табела 13).

Табела 13. Структура активног становништва које обавља занимање (по делатностима) у категоријама центара различитог капацитета функције рада 2002. године

Категорије градских и општинских центара (према капацитету функције рада)	Примарне делатности	Рударство	Индустрија	Снабдевање (водом, електричном енергијом итд.)	Грађевинарство	Трговина, саобраћај и угоститељство	Државна управа, образовање и здравствена и соц. заштита	Остале услужне делатности	Непознато
	%								
>500000	1,1	0,1	17,4	1,6	5,5	31,8	23,5	17,2	1,8
100000-499999	1,6	1,1	20,6	2,0	6,6	29,5	20,8	16,3	1,6
50000-99999	0,8	0,0	30,8	2,0	4,5	23,5	25,2	8,0	5,2
20000-49999	2,5	0,4	35,1	2,1	5,6	24,8	18,7	8,0	2,8
10000-19999	3,8	2,3	34,3	2,8	5,0	22,7	18,6	7,2	3,3
5000-9999	6,3	0,4	36,9	2,5	4,7	21,6	18,0	6,2	3,4
2000-4999	8,8	3,7	34,3	3,5	4,5	19,7	17,6	5,1	2,8
1000-1999	12,0	1,8	32,9	2,1	4,3	18,3	19,9	5,0	3,7
<1000	13,5	1,3	28,3	2,9	3,1	15,5	27,6	4,9	2,9

Извор података: (Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а)

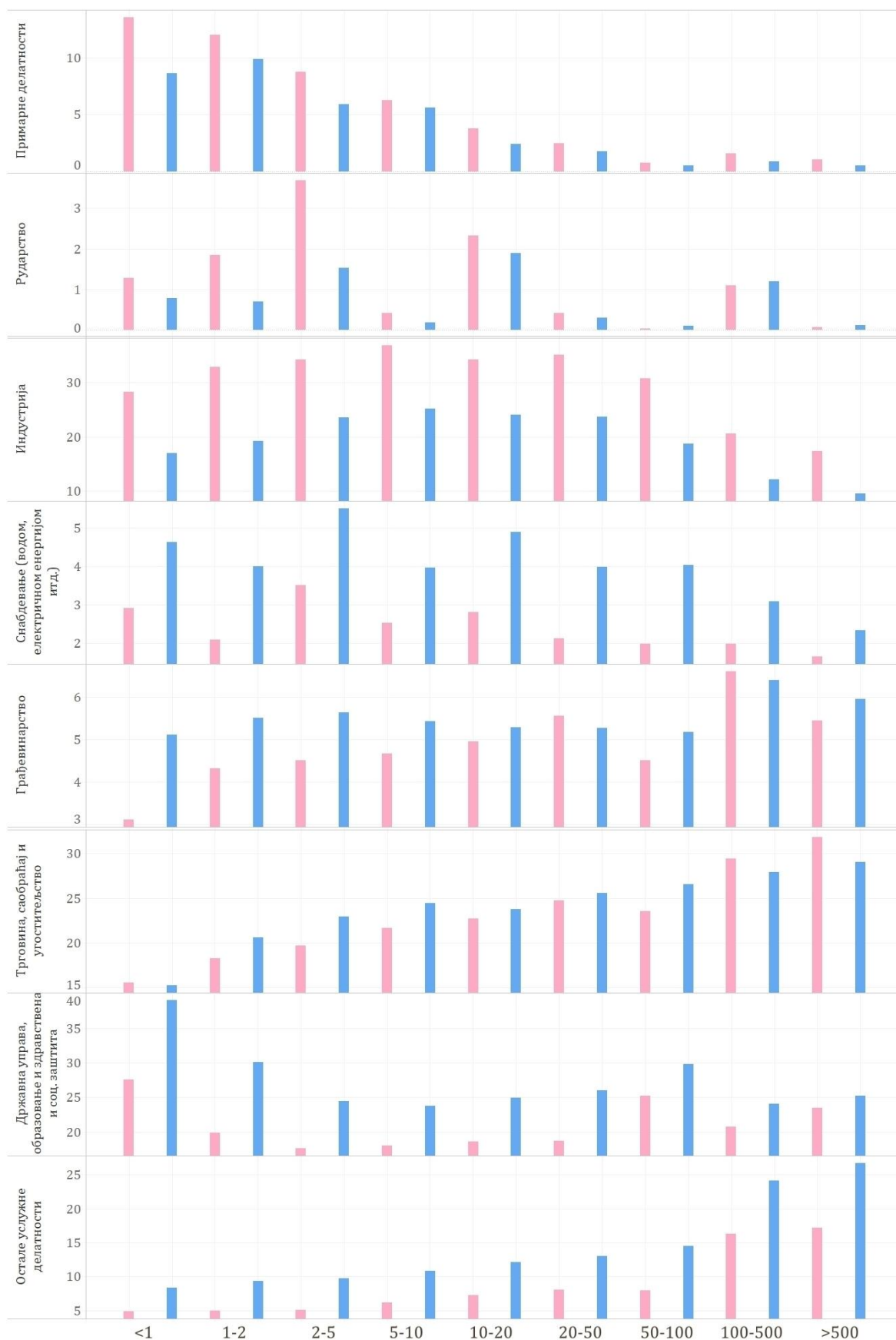
У примарним делатностима и индустрији је у периоду од 2002. до 2011. године у свим категоријама центара забележено смањење учешћа у структури становништва које обавља занимање у центрима, као и апсолутан пад броја становника који обављају наведене делатности. Пад броја индустријских радника креће се, по категоријама, од 35% (категорија у којој се налази Нови Сад) до 50% (категорија центара од 1.000 до 2.000 запослених). Апсолутан пораст становништва које обавља делатности из домена снабдевања и јавно-социјалних услуга, као и услужних делатности које су сврстане у групу осталих, забележен је у категоријама центара свих величина. Учешће наведених делатности у структури становништва које обавља занимање у центрима је такође повећано у свим категоријама центара (Табела 14, Графикон 13).

Табела 14. Стопа промене активног становништва које обавља занимање по делатностима у периоду од 2002. до 2011. године

Категорије градских и општинских центара (према капацитету функције рада)	Укупно	Примарне делатности	Рударство	Индустрија	Снабдевање	Грађевинарство	Трговина, саобраћај и угоститељство	Државна управа, образовање и здр. и соц. заштита	Остале услужне делатности
>500000	10,2	-44,2	105,7	-39,9	55,8	20,4	0,5	18,2	71,1
100000-499999	11,8	-38,5	20,6	-34,5	74,2	8,3	5,9	29,3	65,7
50000-99999	-7,9	-31,3	177,6	-44,0	87,4	5,8	4,2	8,9	67,7
20000-49999	-14,4	-38,1	-36,5	-42,3	60,8	-18,8	-11,5	19,1	38,3
10000-19999	-13,6	-43,5	-29,8	-39,3	50,8	-7,9	-9,4	16,2	44,7
5000-9999	-9,3	-18,9	-60,0	-38,1	43,0	5,6	2,6	19,6	59,2
2000-4999	-16,4	-43,7	-65,5	-42,5	31,5	4,2	-2,6	15,7	59,6
1000-1999	-14,2	-29,4	-67,4	-50,0	64,2	9,3	-3,3	29,9	61,8
<1000	-6,5	-40,5	-42,7	-43,8	48,6	53,2	-8,4	32,3	60,3

Извор података: (Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а; Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

У измењеној структури активног становништва које овабавља занимање, 2011. године, задржале су се претходно уочене правилности у дистрибуцији делатности по категоријама центара према капацитету функције рада. Заступљеност примарних делатности је већа у нижим категоријама центара. Индустрија је слабије заступљена у највећим и најмањим центрима. Учешће индустрије у структури привреде је у центрима од 2 до 50 хиљада запослених изједначено са учешћем трговине, саобраћаја и угоститељства, са једне и стране, и јавно-социјалних услуга са друге стране. Услужни сектор је најразвијенији у Београду (81%) и Новом Саду (76%), захваљујући делатностима из групе осталих, које су у ова два центра подједнако заступљене (26,7% у Београду и 24,1% у Новом Саду) као и друге две групе услужних делатности (јавно-социјалне услуге и трговина, саобраћај и угоститељство), док су у осталим категоријама центара знатно мање заступљене (заступљеност се смањује са смањивањем капацитета функције рада). Центри у којима мање од 2 хиљаде становника обавља занимање, поред веће заступљености примарних делатности, издвајају се и по доминацији јавно-социјалних услуга у структури економских делатности (скоро 40% у центрима са мање од 1.000 запослених) (Табела 15, Графикон 13).

Графикон 13. Учешће активног становништва које обавља занимање по делатностима (у оса) и категоријама центра различитог капацитета функције рада (x оса, у хиљадама) 2002. (црвена боја) и 2011. године (плава боја)

Табела 15. Структура активног становништва које обавља занимање (по делатностима) у категоријама центара различитог капацитета функције рада 2011. године

Категорије градских и општинских центара (према капацитету функције рада)	Примарне делатности	Рударство	Индустрија	Снабдевање (водом, електричном енергијом итд.)	Грађевинарство	Трговина, саобраћај и угоститељство	Државна управа, образовање и здравствена и соц. заштита	Остале услужне делатности	Непознато
	%								
>500000	0,5	0,1	9,5	2,3	6,0	29,1	25,2	26,7	0,6
100000-499999	0,9	1,2	12,1	3,1	6,4	27,9	24,0	24,1	0,3
50000-99999	0,6	0,1	18,8	4,0	5,2	26,6	29,8	14,5	0,4
20000-49999	1,8	0,3	23,7	4,0	5,3	25,6	26,1	13,0	0,4
10000-19999	2,5	1,9	24,1	4,9	5,3	23,8	25,0	12,1	0,5
5000-9999	5,6	0,2	25,2	4,0	5,4	24,5	23,7	10,8	0,6
2000-4999	5,9	1,5	23,6	5,5	5,6	22,9	24,4	9,7	0,7
1000-1999	9,9	0,7	19,2	4,0	5,5	20,6	30,1	9,4	0,6
<1000	8,6	0,8	17,0	4,6	5,1	15,2	39,1	8,4	1,2

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

V КАРАКТЕРИСТИКЕ И РАЗВОЈ МРЕЖЕ НАСЕЉА СРБИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

1. ДЕМОГРАФСКА ОБЕЛЕЖЈА МРЕЖЕ НАСЕЉА

Стаменковић на почетку 21. века констатује да мрежу насеља у Србији карактерише велики број насеља, од којих извештан број не испуњава основне критеријуме које претпоставља статус сталних насеља⁷⁶, и нерационалност просторне организације у појединим њеним деловима (Стаменковић, 2004). Једно од основних обележја мреже насеља Републике Србије и данас је уситњена демографска структура. У прилог томе говори податак да чак 1.628 насеља, односно 35,3% насеља обухваћених анализом, има мање од 200 становника (Табела 16), а од тога чак 520 (11,3%) насеља има мање од 50 становника (Републички завод за статистику, 2014). Мање од 2.000 становника има 90% насеља (од 4.615 насеља за која су доступни подаци последњег пописа становништва), у којима живи тек једна четвртина укупног становништва Републике Србије. Док у претходно поменутих 35,3% насеља, са мање од 200 становника, живи свега 2% укупног становништва. Са друге стране, у 2% насеља са више од 10.000 становника живи 55% становништва. Без становништва је 2011. године било 11 насеља (Табела 16).

Табела 16. Структура насеља према демографској величини 2011. године

Демографска величина насеља ⁷⁷	Насеља			Становништво		
	број насеља	%	кумулативни низ	број становника	%	кумулативни низ
<200	1628	35,28	35,3	143633	2,0	2,0
200-499	1229	26,63	61,9	408421	5,7	7,7
500-999	844	18,29	80,2	598471	8,4	16,1
1000-1999	466	10,10	90,3	651633	9,1	25,1
2000-4999	271	5,87	96,2	830472	11,6	36,7
5000-9999	86	1,86	98,0	600606	8,4	45,1
10000-19999	38	0,82	98,9	562932	7,9	53,0
20000-49999	25	0,54	99,4	778487	10,9	63,8
50000-99999	13	0,28	99,7	858500	12,0	75,8
100000-199999	2	0,04	99,7	333999	4,7	80,5
200000-499999	1	0,02	99,7	231798	3,2	83,7
>1000000	1	0,02	99,8	1166763	16,3	100
без становништва	11	0,24	100,0	0	0,0	
укупно	4615	100		7165715	100	

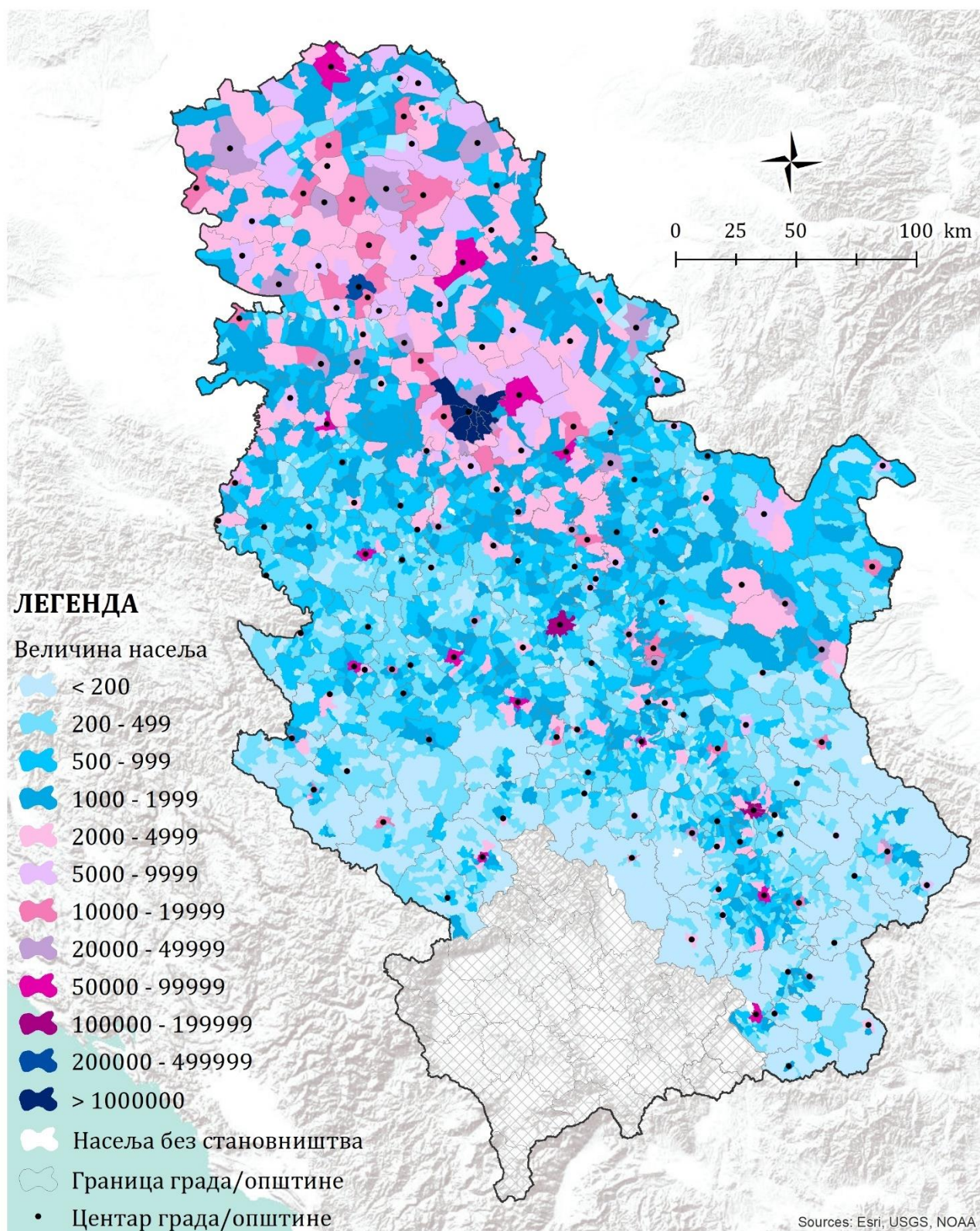
Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

Просторна дистрибуција насеља различите демографске величине указује на изражену демографску поларизацију у мрежи насеља (Карта 22). Готово сва насеља са мање од 200 становника (97,6%) припадају регионима Јужне и Источне Србије (56,4%) и Шумадије и Западне Србије (41,2%). Ова два региона већински учествују и у укупном броју насеља

⁷⁶ Пре свега, наведено се односи на плански и спонтано расељена насеља, тј. насеља без становништва, али и на насеља са изразито малим бројем становника.

⁷⁷ Коришћене категорије насеља према демографској величини препоручене су од стране Економске комисије Уједињених Нација за Европу (United Nations Economic Commission for Europe, 2015). Из категоризације је изостављена категорија од 500000 до 999999 становника, у којој током посматраног периода нема насеља.

следеће две категорије. Више од половине насеља категорија од 200 до 500 становника (57,3%) и од 500 до 1.000 становника (53,2%) припада региону Шумадије и Западне Србије. Са друге стране, регион Војводине има највећу концентрацију насеља из категорија од 2.000 до 50.000 становника (Карта 22).

Карта 22. Демографска величина насеља 2011. године

У односу на претходни попис становништва (2002. године), смањен је како укупан број становника, тако и број становника по категоријама насеља различите демографске величине. Највеће промене су видљиве управо у категорији најмањих насеља, чији је број значајно порастао (за 284 насеља), на рачун осталих категорија, које су ређе стагнирале, а чешће губиле насеља услед њиховог преласка у ниже категорије. Поред тога, порастао је и број насеља без становништва (са 7 на 11 насеља) (Табела 16, Табела 17).

Табела 17. Структура насеља према демографској величини 2002. године

Демографска величина насеља	Насеља			Становништво		
	број насеља	%	кумулативни низ	број становника	%	кумулативни низ
<200	1344	29,1	29,1	133080	1,8	1,8
200-499	1310	28,4	57,5	440831	5,9	7,7
500-999	934	20,2	77,7	663627	8,9	16,7
1000-1999	538	11,7	89,4	742215	10,0	26,7
2000-4999	306	6,6	96,0	922852	12,4	39,1
5000-9999	93	2,0	98,0	645316	8,7	47,8
10000-19999	40	0,9	98,9	586789	7,9	55,7
20000-49999	25	0,5	99,5	748469	10,1	65,8
50000-99999	14	0,3	99,8	903433	12,2	78,0
100000-199999	3	0,1	99,8	513660	6,9	84,9
>1000000	1	0,0	99,8	1119523	15,1	100,0
без становништва	7	0,2	100,0	0	0,0	100,0
укупно	4615	100,0		7419795	100,0	

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

Типологија насеља према смеру и интензитету укупног кретања становништва, у периоду од 2002. до 2011. године, указује на широку распрострањеност процеса депопулације. У наведеном периоду, смањење броја становника забележено је у 88,7% анализираних насеља. Ако се изузму категорије изнад 100.000 становника, у свим осталим категоријама насеља преовладава процес депопулације над стагнацијом и демографском прогресијом. Најинтензивнија депопулација (изумирање, тј. стопа негативне промене већа од 12%) карактерише чак 63,3% насеља, а најзаступљенија је у демографски најмањим насељима. Док је у насељима до 500 становника већина насеља у стадијуму демографског изумирања, са порастом броја становника постепено расте заступљеност насеља које карактеришу слабија депопулација, стагнација и демографска прогресија. Број становника стагнира у свега 2,2% насеља, док је демографска прогресија забележена у укупно 8,8% анализираних насеља (Табела 18).

Са аспекта распрострањености негативних демографских трендова, најнеповољнија је ситуација у региону Војводине, где чак 94,9% насеља карактерише депопулација различитог интензитета. На територији Војводине, процесом депопулације у потпуности је захваћено 38 градова и општина, међу којима су Панчево, Зрењанин, Суботица, Сомбор, Кикинда и Сремска Митровица (са једним насељем које демографски стагнира). Демографска прогресија и стагнација забележене су у више насеља на територији Новог Сада и Петроварадина, док је на територији града Вршца и општина Беочин, Инђија, Ириг, Стара Пазова и Темерин прогресија забележена у по једном насељу (а стагнација или није забележена, или је забележена у једном или два насеља) (Карта 23).

У складу са просторном дистрибуцијом демографски најмањих насеља, најинтензивнија депопулација забележена је у региону Јужне и Источне Србије, где је депопулација захватила 93,3% насеља, од чега је чак 73,1% насеља у категорији изумирања. Процесом депопулације у потпуности су захваћена Борска и Зајечарска статистичка област, и још 9 општина, међу којима су и Смедеревска Паланка и Велика Плана у Подунавској области. У већини преосталих општина забележени су изоловани случајеви насеља у којима је присутна демографска стагнација или прогресија. Нешто значајнија концентрација насеља која карактеришу позитивне демографске промене забележена је само у околини Ниша, док је слабија концентрација (по неколико насеља) забележена у околини Врања, Смедерева и Пожаревца (и Костолца) (Карта 23).

У региону Шумадије и Западне Србије је депопулација такође широко распрострањена (у 85,6% насеља), и доминирају насеља у категорији изумирања (60%). У односу на претходна два региона заступљенија су насеља која карактеришу позитивне демографске промене⁷⁸ (11,3%). Најзначајнија концентрација претходно поменутих насеља забележена је на територији града Новог Пазара и општина Тутин и Сјеница, као и у околини већих центара, као што су: Крагујевац, Краљево, Крушевац, Ваљево, Пријепоље и Јагодина. Слабија концентрација (по неколико насеља) забележена је у околини Чачка, Врњачке Бање, Горњег Милановца, Шапца, Ариља, Ужица, Чајетине, Рашке итд. Док у 31 граду и општини позитивне промене или нису забележене, или су забележене у једном или два насеља (Карта 23).

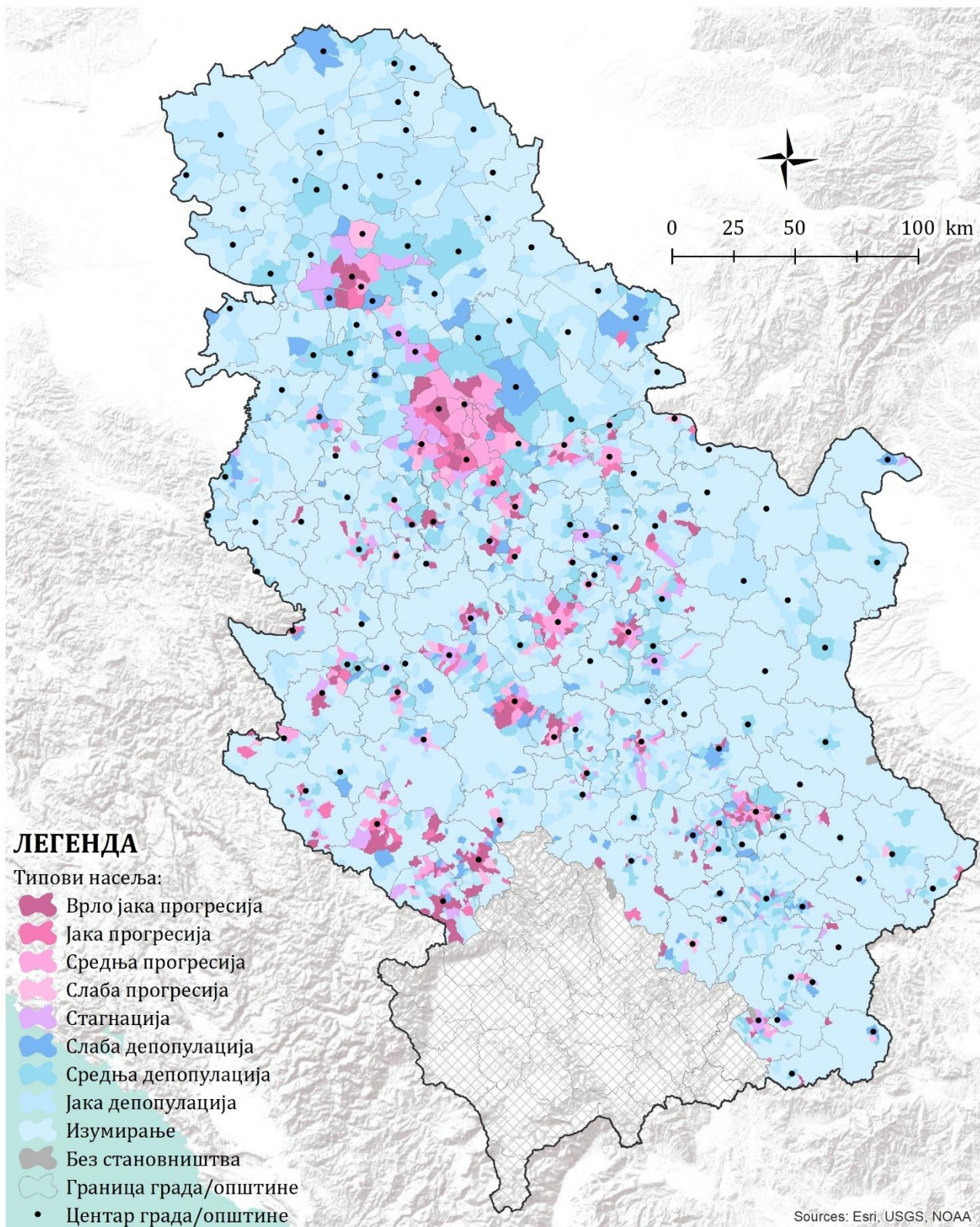
Најповољнију структуру насеља према смеру и интензитету кретања становништва има регион Београда, у ком је демографска прогресија забележена у 39,5%, а стагнација у 6,4% насеља. Већина насеља у којима су забележене позитивне промене сконцентрисана је у непосредној и посредној околини насеља Београд (Карта 23).

Табела 18. Категоризација насеља према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године

Категорије насеља	Прогресија				Стагнација	Депопулација			Изумирање
	врло јака	јака	средња	слаба		слаба	средња	јака	
<200	2,5	1,2	0,5	0,3	1,1	0,9	2,5	5,2	85,7
200-499	2,5	1,0	1,1	1,2	1,4	1,9	6,5	15,3	69,2
500-999	4,5	1,7	1,7	1,4	3,1	3,4	9,1	26,4	48,7
1000-1999	5,8	2,4	4,7	3,9	3,2	4,3	13,5	23,0	39,3
2000-4999	9,2	6,6	3,3	3,0	4,1	8,1	13,3	25,8	26,6
5000-9999	3,5	7,0	5,8	7,0	5,8	8,1	23,3	30,2	9,3
10000-19999	7,9	7,9	7,9	5,3	13,2	7,9	23,7	26,3	0,0
20000-49999	16,0	0,0	16,0	0,0	16,0	8,0	28,0	12,0	4,0
50000-99999	7,7	7,7	0,0	15,4	15,4	23,1	30,8	0,0	0,0
100000-199999	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
200000-499999	100	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
>1000000	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Укупно	173	84	81	68	103	124	337	712	2921
%	3,8	1,8	1,8	1,5	2,2	2,7	7,3	15,4	63,3

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

⁷⁸ Региону Шумадије и Западне Србије припада 65,3% насеља (113 од 173) која карактерише врло јака прогресија.

Карта 23. Просторна дистрибуција насеља према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године

Укупно кретање становништва појединачних насеља резултат је природног и механичког кретања, односно њихових позитивних (наталитет и имиграција) и негативних (морталитет и емиграција) компоненти. Разлагање укупног кретања становништва на његове основне компоненте, неопходно је ради разликовања два, у суштини, различита процеса, како у погледу чиниоца, тако и у погледу последица које имају на развој становништва (Wertheimer-Baletić, 1999).

Како би се утврдиле доминантне компоненте кретања становништва појединачних насеља у мрежи, тј. однос природног и механичког кретања, примењен је модел *Типова општег кретања становништва* (Friganović, 1990. према Nejašmić, 2005). На основу смера и интензитета укупног, природног и механичког кретања становништва, мереног просечном годишњом стопом промене (укупне, природне и механичке)⁷⁹, могуће је разликовати 8 типова кретања становништва. Од тога, 4 имиграциона типа (позитивна вредност стопе салда миграције) и 4 емиграциона типа (негативна вредност стопе салда миграције). Имиграциони типови имају ознаке од И1 до И4, а емиграциони од Е1 до Е4. Тип И1 означава пораст имиграцијом и одликују га позитивне вредности сва три показатеља. Поред типа И1, позитивна стопа укупног кретања одликује типове И2, И3 и Е1, док позитивна стопа природне промене одликује типове Е1, Е2 и Е3. Тип Е4 означава изумирање и одликују га негативне вредности сва три показатеља (Nejašmić, 2005).

Типови кретања становништва одређени су за 4.483 од 4.709 насеља⁸⁰. На нивоу Србије најзаступљенија су насеља која припадају типу Е4, тј. изумирању (насеља у којима је депопулација резултат доминације негативних над позитивним компонентама како природног, тако и механичког кретања становништва), а која у укупном броју насеља учествују са чак 63,6% (*Графикон 14, Табела 19*). Наведени тип насеља има велику заступљеност у свим регионима, изузев региона Београда (где је заступљен у 28% насеља). Чак 80,5% насеља у региону Војводине припада типу Е4, док је заступљеност око просека у регионима Јужне и Источне Србије (64,9%) и Шумадије и Западне Србије (61,3%). Типови Е1, Е2 и Е3, које уз доминацију емиграције над имиграцијом, одликује и позитивно природно кретање становништва, заступљени су у свега 4,3% насеља. Највећа концентрација насеља која припадају наведеним типовима кретања становништва забележена је у региону Шумадије и Западне Србије (161 од укупно 203 насеља), пре свега на територијама града Новог Пазара и општина Сјеница и Тутин (*Карта 24*).

Насеља која поред позитивног миграционог салда карактерише и позитивно природно кретање становништва (тип И1), у укупном броју насеља учествују са свега 1,8%. Већина насеља која припадају овом типу такође је сконцентрисана у региону Шумадије и Западне Србије (63 од 87 насеља), претежно у три претходно наведене јединице локалне самоуправе. Поред тога, тип И1 је присутан и у непосредном окружењу насеља Београд и на територији града Новог Сада. Типове И2 и И3, којима припада 6,7% насеља,

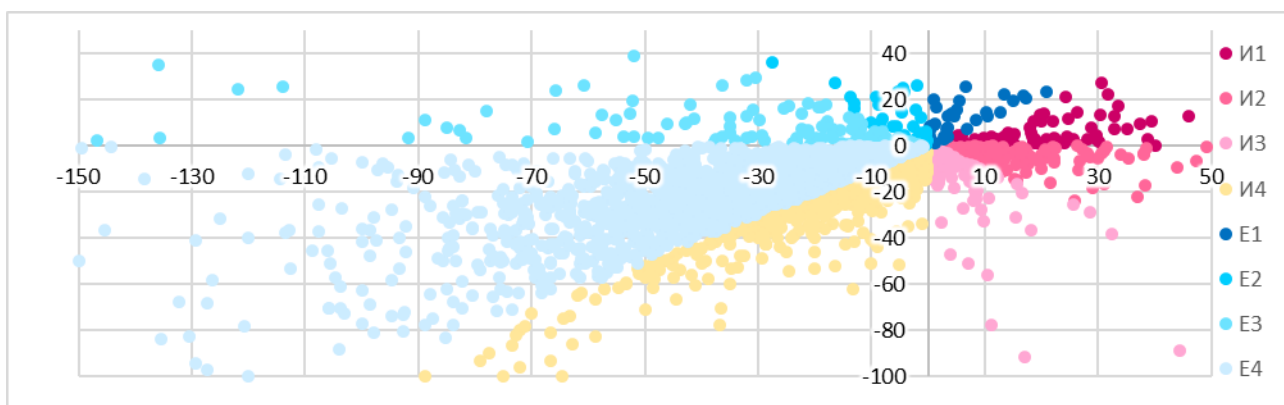
---

⁷⁹ За примену модела коришћени су подаци Пописа становништва 2011. године (Републички завод за статистику, 2014) о броју становника на почетку и крају посматраног периода и подаци виталне статистике о броју живорођених и умрлих у периоду од 2002. до 2011. године (Републички завод за статистику, 2019). Салдо миграције добијен је применом витално-статистичке методе, односно као разлика укупне (пописом регистроване) промене и природне промене (салдо броја рођених и умрлих) (Nejašmić, 2005). Поменута метода даје увид у салдо дефинитивног пресељавања становништва у одређеном периоду, али не и у однос имиграције и емиграције, као ни структуру исходишта и одредишта миграције, о чему ће више бити речи у поглављу VI-2.1.

⁸⁰ Типологијом није обухваћено 226 насеља, од тога: 11 насеља без становништва, 94 насеља за која су непотпуни подаци (насеља општина Бујановац и Прешево) и 121 насеље које је на граници између два типа (неки од индикатора има вредност 0).

карактеришу пораст броја становника, заснован на позитивном миграционом салду, и негативна природна промена. Већа концентрација ових насеља забележена је у околини значајнијих центара, као што су Београд, Нови Сад, Ниш, Крагујевац, Јагодина, као и дуж западноморавске развојне осовине (Карта 24, Табела 19).

Типу И4 који, уз позитиван миграциони салдо, карактерише негативно укупно кретање становништва, припада 18,7% насеља. Мањи део насеља која припадају овом типу, названом врло слаба регенерација имиграцијом, просторно је груписан у околини претходно поменутих центара, где се надовезују на насеља која припадају типовима И2 и И3. Са друге стране, већи део насеља која припадају овом типу кретања становништва, чине веома мала насеља (60,7% насеља има мање од 500 становника) која према смеру и интензитету укупног кретања становништва најчешће одликују јака депопулација и изумирање (63,6% насеља). То су насеља која карактеришу високе стопе морталитета и изразита природна депопулација (пре свега у региону Јужне и Источне Србије), коју веома ниске стопе позитивног миграционог салда не могу да компензују (Графикон 14, Карта 24).

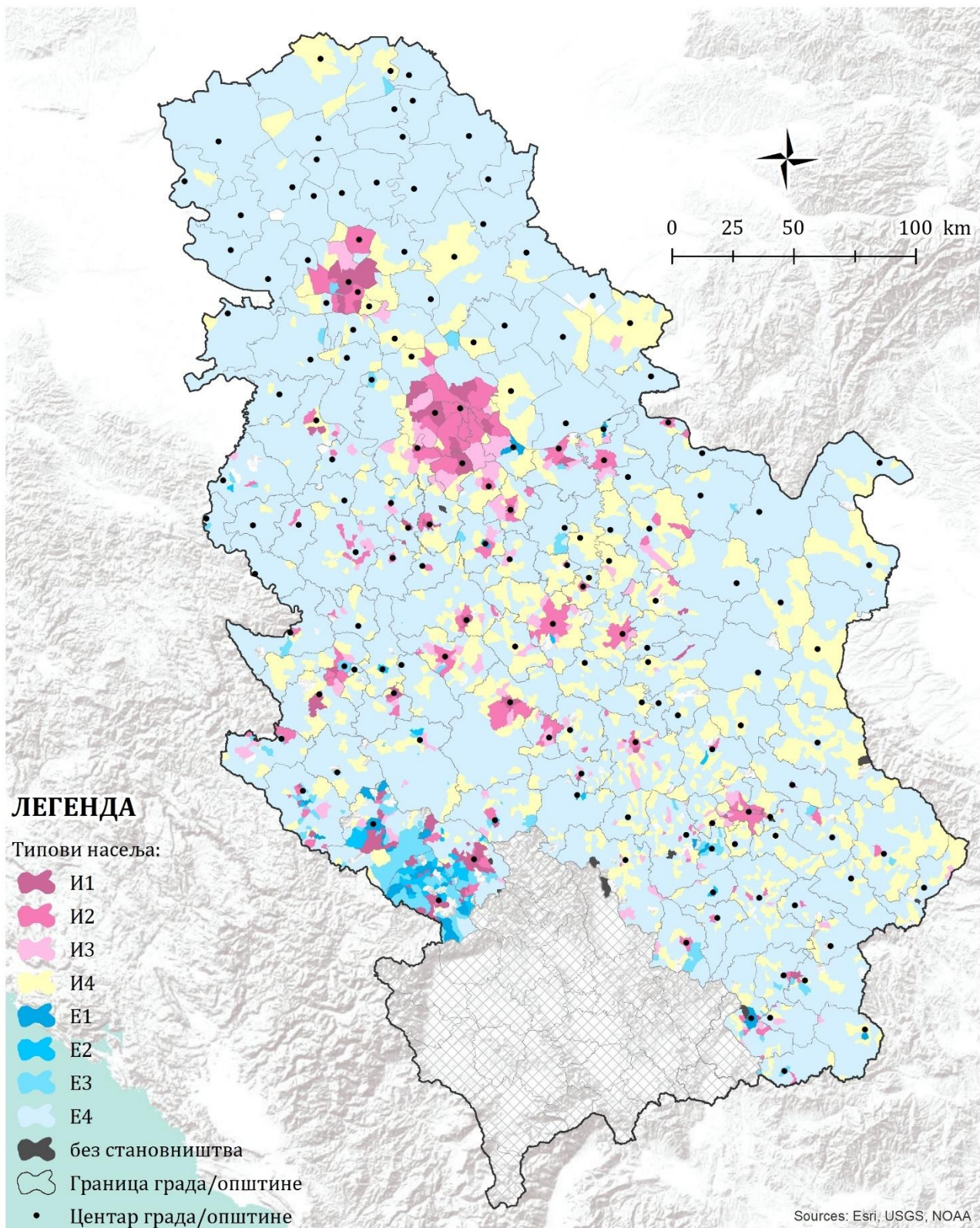

Графикон 14. Дистрибуција различитих типова насеља према просечним годишњим стопама укупног (x оса) и природног кретања становништва (y оса)

Табела 19. Типови кретања становништва у мрежи насеља Србије од 2002-2011. године

Типови насеља	Укупно		Центри		Остала насеља	
	број	%	број	%	број	%
И1	87	1,8	11	7,0	76	1,7
И2	178	3,8	16	10,2	162	3,6
И3	136	2,9	3	1,9	133	2,9
И4	882	18,7	24	15,3	858	18,8
Е1	32	0,7	6	3,8	26	0,6
Е2	36	0,8	5	3,2	31	0,7
Е3	135	2,9	13	8,3	122	2,7
Е4	2997	63,6	76	48,4	2921	64,2
на граници	121	2,6	1	0,6	120	2,6
без података	94	2,0	2	1,3	92	2,0
без становништва	11	0,2		0,0	11	0,2

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014; Републички завод за статистику, 2019)

Карта 24. Просторна дистрибуција насеља према типу кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године

2. ОБЕЛЕЖЈА ФУНКЦИЈЕ РАДА НАСЕЉА КОЈА НЕМАЈУ УПРАВНУ ФУНКЦИЈУ

Анализом функцијских обележја насеља⁸¹ обухваћени су: капацитет функције рада и структура економских делатности самих насеља, функцијска зависност насеља од функције рада других насеља и промене које су забележене у првој деценији 21. века. Капацитет функције рада и структура економских делатности насеља сагледани су кроз обим и структуру активног становништва које у њима обавља занимање. Функцијска зависност насеља сагледана је кроз интензитет дневне емиграције, односно заступљеност дневних емиграната у активном становништву насеља које обавља занимање. Анализа промена функцијских обележја насеља обухвата промене у структури економских активности насеља, као и смер промена капацитета функције рада и функцијске зависности насеља од функције рада других насеља у периоду од 2002. до 2011. године.

У структури насеља према капацитету функције рада, односно броју активних становника који у њима обављају занимање, доминирају насеља са изузетно слабом функцијом рада. Више од половине насеља (58%) припада категоријама насеља у којима мање од 100 становника обавља занимање. Од тога чак 20,5% насеља чине она у којима занимање обавља мање од 20 становника, док је 3,7% насеља потпуно економски неактивно (без активног становништва које у њима обавља занимање). Насеља са нешто јачом функцијом рада, у којима обавља занимање више од 500 активних становника, заступљена су са мање од 5%, а у укупном броју становника који обављају занимање у насељима која нису центри (немају управну функцију) учествују са чак 34% (Табела 20).

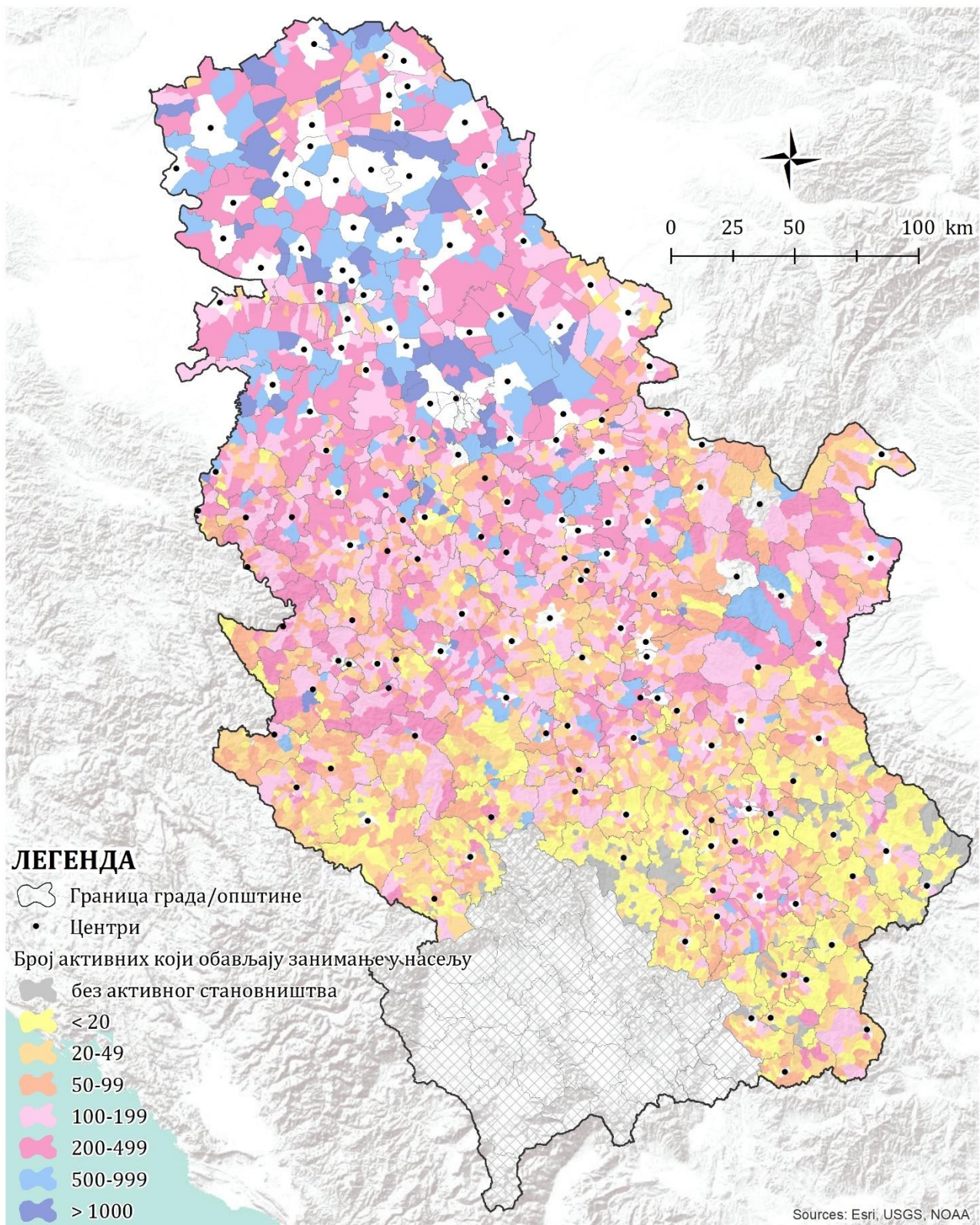
У просторној дистрибуцији насеља различитог капацитета функције рада (Карта 25) изражене су диспропорције сличне диспропорцијама у дистрибуцији становништва (Карта 22). Већина насеља у којима мање од 100 становника обавља занимање и скоро сва насеља без функције рада припадају регионима Јужне и Источне Србије и Шумадије и Западне Србије. Са друге стране, регионима Војводине и Београда припада већина насеља у којима занимање обавља више од 500 активних становника (Карта 25).

Табела 20. Структура насеља према капацитету функције рада (мерен бројем активних становника који обављају занимање у насељима)

Категорије насеља	Насеља			Активно становништво које обавља занимање		
	број	%	к. н. (%)	број	%	к. н. (%)
< 20	915	20,5	20,5	7805	1,3	1,3
20-49	841	18,9	39,4	28400	4,6	5,9
50-99	829	18,6	58,0	59657	9,7	15,6
100-199	871	19,5	77,5	124453	20,2	35,8
200-499	621	13,9	91,4	185917	30,2	66,0
500-999	163	3,7	95,1	110086	17,9	83,9
> 1000	55	1,2	96,3	99267	16,1	100,0
без активног становништва	165	3,7	100	0	0	
Укупно	4460	100		615585	100	

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

⁸¹ Анализом су обухваћена насеља која немају управну функцију, тј. нису обухваћена претходном анализом градских и општинских центара.

Карта 25. Просторна дистрибуција насеља према капацитету функције рада (мерен бројем активних становника који обављају занимање у насељу)

У структури активног становништва које обавља занимање у насељима која немају управну функцију доминира примарни сектор (48,5%). Следећи по заступљености је сектор услуга (27,3%), док је најмања заступљеност секундарног сектора (23,3%). У секундарном сектору се према заступљености истиче индустрија (14,5%), док је у сектору услуга највећа заступљеност трговине и саобраћаја (12,5%), па затим јавно-социјалних услуга (државна управа, образовање и здравствена и социјална заштита - 9%), док су остале услуге заступљене у мањој мери.

У периоду од 2002. до 2011. године, пре свега дошло је до значајног смањења броја становника који обављају занимање у насељима која нису градски и општински центри. Капацитет функције рада наведених насеља смањен је за чак 26,5% (са око 837,3 хиљада на око 615,6 хиљада). Број становника који обављају примарне делатности се смањио за око 209,4 хиљада, а учешће ових делатности у укупном броју становника који обављају занимање у анализираним насељима је са 60,8% (2002. године) спало на 48,5% (2011. године). Заступљеност секундарног сектора делатности је повећана са 18,6% на 23,4%, међутим број становника који обављају делатности овог сектора се смањио (за око 12,6 хиљада). Сектор услуга је једини у ком је забележен и релативан (са 18,2 на 27,3%) и апсолутан пораст (за око 15,5 хиљада).

Како би се пратиле промене у структури економских активности насеља, по истом принципу који је примењен за градске и општинске центре⁸², на основу заступљености сектора делатности у активном становништву које обавља занимање у насељима (која немају управну функцију), издвојени су функцијски типови насеља 2002. и 2011. године (*Карта 26, Карта 27*). У том периоду, од 4.460 анализираних насеља, у 2.521 насељу (56,5%) су се задржали доминантни сектори са почетка посматраног периода, док је у 1.939 насеља (43,5%) дошло до промене функцијског типа (*Прилог карта 7*).

У наведеном периоду су у структури насеља били заступљени сви функцијски типови, а доминирао је аграрни тип насеља. Функција рада је доминантно била заснована на примарним делатностима у 56,5% насеља 2011. године, док је аграрном типу насеља 2002. године припадало 71,3% насеља. Прелазак 14,8% насеља из аграрног у друге типове, пре свега аграрно-услужни и доминантно услужни, који су следећи по заступљености, а затим у аграрно-индустријски, услужно-аграрни итд. указује на диверзификацију функције рада у одређеном броју насеља (*Табела 21*). У мањој мери су били заступљени и супротни процеси, тј. прелазак одређеног броја насеља (283) из других функцијских типова у аграрни, као и потпуни губитак функције рада у 109 аграрних насеља (најчешће у Прокупљу, Куршумлији, Димитровграду и Белој Паланци) (*Прилог карта 7*). У наведеном периоду, смањено је учешће и индустријско-аграрног и аграрно-индустријског типа у укупном броју насеља, што је у складу са променама опште структуре економских делатности анализираних насеља.

Услужни тип је 2011. године био други по заступљености (8%) и уједно тип чије је учешће у структури насеља највише увећано (*Табела 21*) (на рачун свих осталих типова, пре свега аграрних, затим услужно-аграрних, услужно-индустријских и аграрно-услужних). Нешто мање је заступљен аграрно-услужни тип насеља (7,7%), затим индустријски (4,8%), док су аграрно-индустријски, услужно-индустријски и услужно-аграрни типови подједнако заступљени (око 4%). Забележен је пораст заступљености свих прелазних функцијских типова насеља у којима је један од доминантних сектора услужни (*Табела 21, Карта 26, Карта 27*).

---

⁸² Објашњење типологије видети у поглављу IV-2.1.3.

Табела 21. Дистрибуција насеља према функцијским типовима 2002. и 2011. године

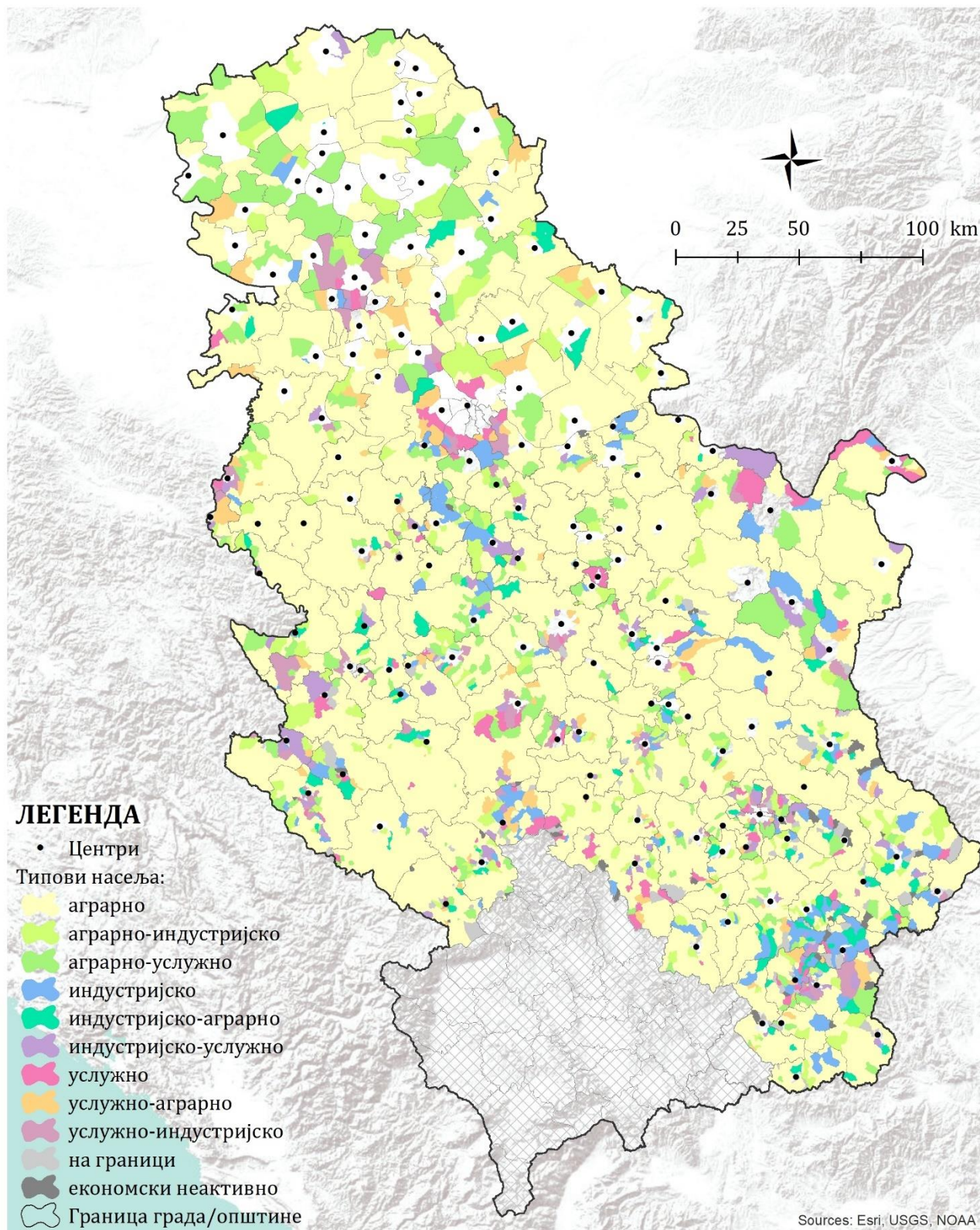
Функцијски тип насеља	2002. године		2011. године		Промена	
	број	%	број	%	број	%
Аграрно	3182	71,3	2521	56,5	-661	-14,8
Аграрно-индустријско	196	4,4	180	4,0	-16	-0,4
Аграрно-услужно	252	5,7	344	7,7	92	2,1
Индустријско	179	4,0	214	4,8	35	0,8
Индустријско-аграрно	100	2,2	80	1,8	-20	-0,4
Индустријско-услужно	107	2,4	127	2,8	20	0,4
Услужно	104	2,3	356	8,0	252	5,7
Услужно-аграрно	99	2,2	174	3,9	75	1,7
Услужно-индустријско	100	2,2	179	4,0	79	1,8
На граници	99	2,2	120	2,7	20	0,4
Економски неактивно	42	0,9	165	3,7	124	2,8

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а)

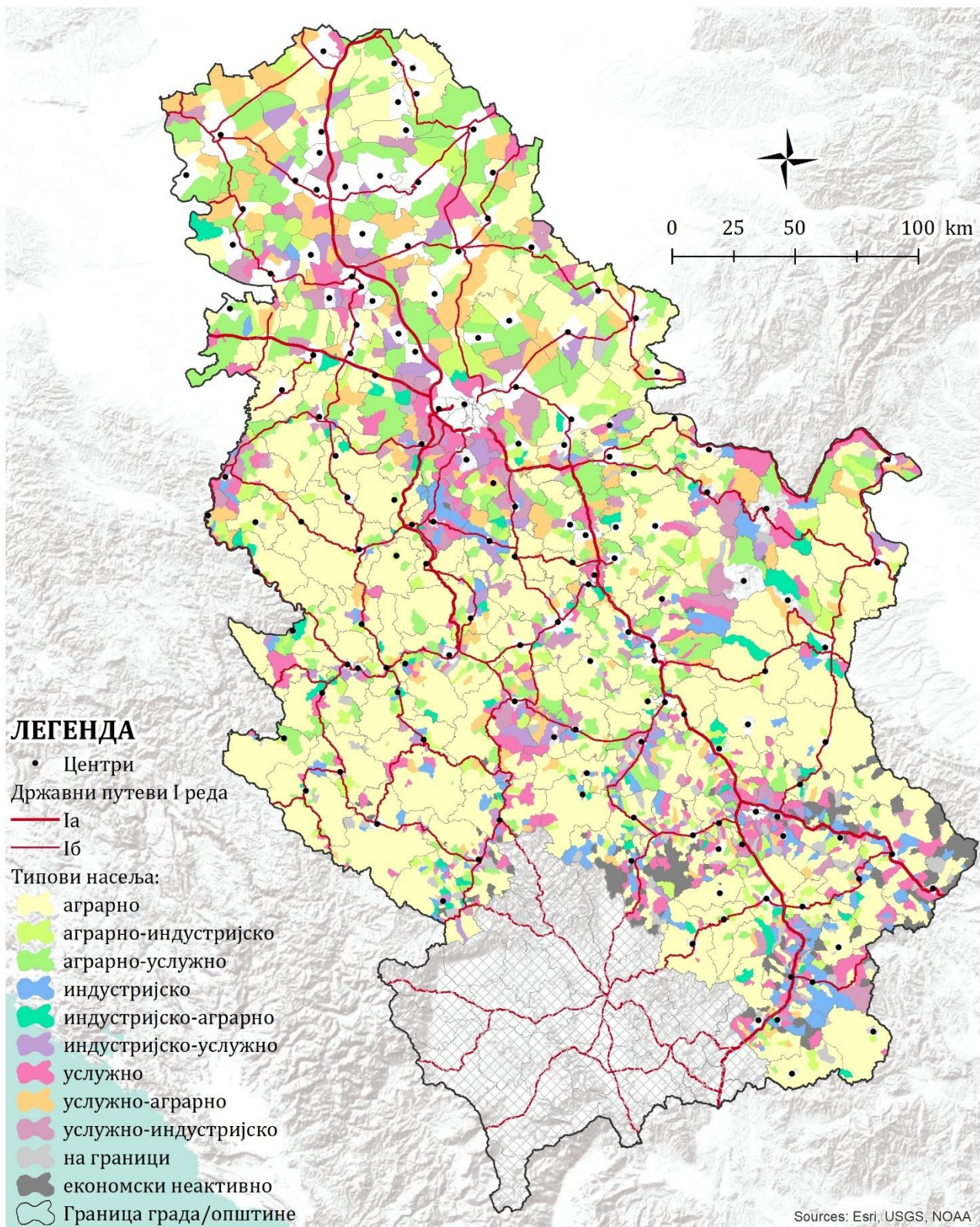
Аграрни типови насеља (аграрни, аграрно-индустријски и аграрно-услужни) доминирају у свим регионима, осим Београдског (26,8% насеља). Регион Шумадије и Западне Србије се издваја по највећој заступљености доминантно аграрних насеља (65,7% насеља), док је у региону Војводине заступљеност аграрно-услужних насеља значајно изнад просека (24% насеља) (Карта 27). Заступљеност индустријских типова насеља (индустријски, индустријско-аграрни и индустријско-услужни) је двоструко већа од просека у Београдском региону (18,8% насеља), док је у региону Војводине испод просека (5,9%). Заступљеност услужних типова насеља је испод просека у региону Шумадије и Западне Србије (11,4% насеља). У региону Војводине је изнад просека заступљеност услужно-аграрних насеља (12,4% насеља). Београдски регион је једини у ком доминирају услужни типови насеља (51,7% насеља), а значајно већа од просечне је заступљеност доминантно услужног (27,5% насеља) и услужно-индустријског (18,8% насеља) функцијског типа (Карта 27). Регион Јужне и Источне Србије има најмања одступања од опште дистрибуције насеља по функцијским типовима.

Заступљеност различитих функцијских типова насеља варира и у односу на капацитет функције рада насеља. У категоријама насеља са већим број становника који у њима обављају занимање дошло је до већег степена диверзификације функције рада. Заступљеност аграрног типа насеља је изнад просека у насељима у којима занимање обавља мање од 200 активних становника, док је значајно нижа у насељима у којима занимање обавља од 500 до 1.000 становника (25,2% насеља) и више од 1.000 становника (5,5% насеља). Заступљеност прелазних типова насеља (аграрно-услужног, услужно-аграрног итд.) расте од нижих ка вишим категоријама. Изузетак је категорија насеља у којима више од више од 1.000 становника обавља занимање, где доминирају услужни (25,5% насеља) и индустријски типови (20% насеља), а следећи по заступљености су услужно-индустријски (18,2%) и индустријско-услужни (12,7%) типови насеља.

Просторна дистрибуција насеља различитих функцијских типова указује на концентрацију насеља вишег степена функцијске трансформације, пре свега услужних, услужно-индустријских и индустријско-услужних, у окружењу функцијски најзначајних центара и дуж значајних путних праваца (у зонама добре саобраћајне повезаности) (Карта 27).

Карта 26. Функцијски типови насеља која немају управну функцију 2002. године

Карта 27. Функцијски типови насеља која немају управну функцију 2011. године

Интензитет дневне емиграције, односно заступљеност дневних миграната у активном становништву насеља које обавља занимање, коришћен је као показатељ степена зависности насеља од функције рада других насеља у периоду од 2002. до 2011. године. На основу интензитета дневне емиграције, насеља су подељена у 4 категорије, а као граничне су коришћене процентуалне вредности: 25, 50 и 75. Као посебне категорије издвојена су: насеља у којима нема активног становништва које обавља занимање (означена као економски неактивна) и насеља у којима у контингенту активног становништва које обавља занимање нема дневних емиграната (означена као миграционо неактивна).

Резултати су показали да се на територији Србије 57,4% насеља (у којима је учешће дневних емиграната у активном становништву које обавља занимање мање од 50%), у већој мери ослања на сопствену функцију рада. Када се томе дода 8% економски и миграционо неактивних насеља, остаје 34,6% насеља која су у већој мери функцијски зависна од функције рада других насеља, него што се ослањају на сопствену (Табела 22).

Табела 22. Дистрибуција насеља према миграционој активности по статистичким регионима

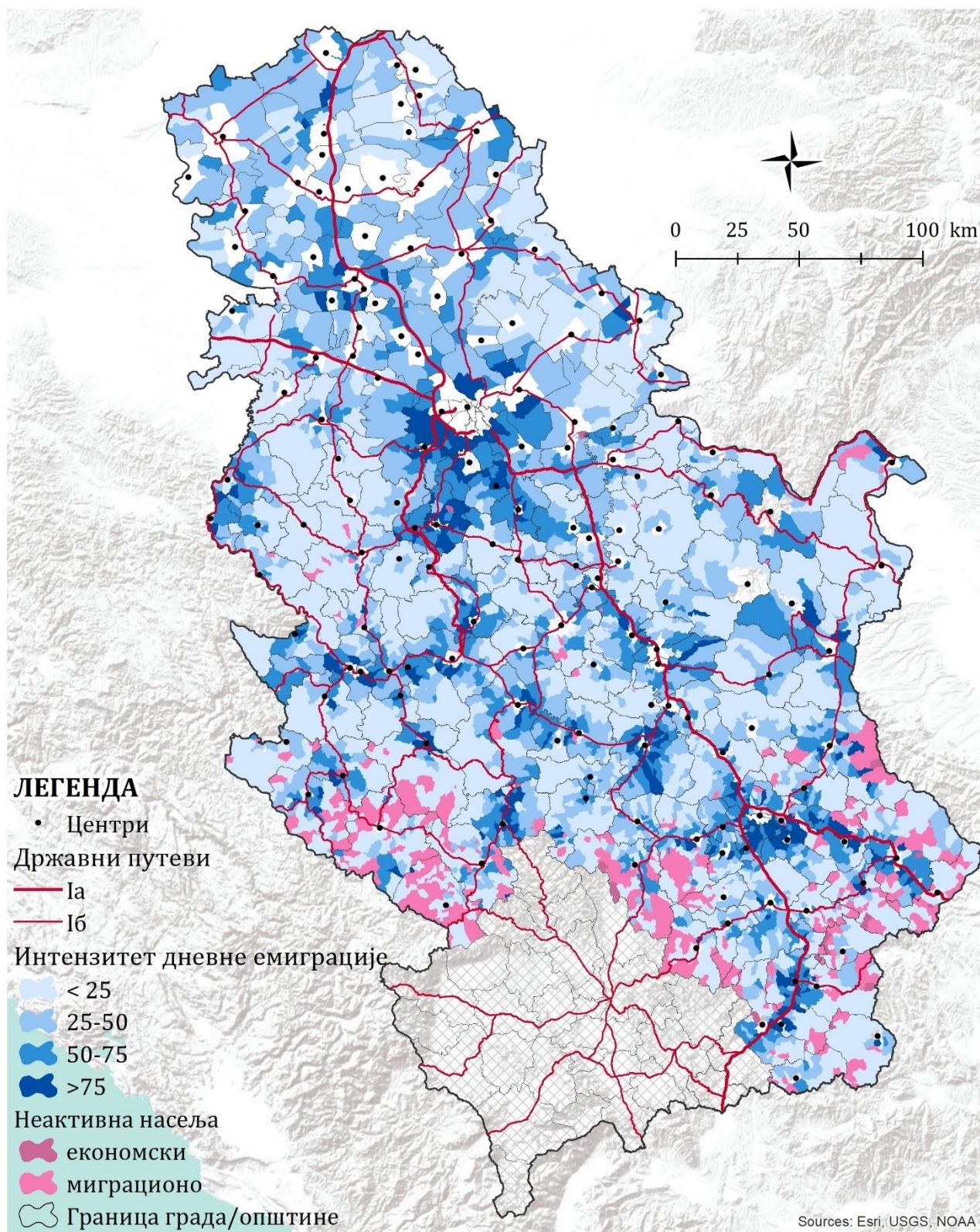
Насеља према интензитету дневне емиграције	Укупно		Војводина		Београд		Шумадија и Западна Србија		Јужна и Источна Србија	
	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.
>75	6,9	14,0	3,1	5,7	38,3	63,1	5,6	9,4	6,6	17,1
50-75	16,7	20,6	16,4	30,9	40,9	29,5	16,0	20,6	15,6	17,5
25-50	26,1	27,0	43,9	43,5	19,5	6,0	25,0	29,7	23,9	21,8
<25	40,9	30,4	36,1	19,2	0,7	0,7	45,6	35,6	40,1	29,7
Неактивна насеља	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.	2002.	2011.
миграционо	8,8	5,5	0,5	0,5	0,0	0,0	7,7	4,1	12,7	8,8
економски	0,6	2,4	0,0	0,2	0,7	0,7	0,2	0,6	1,1	5,1

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а)

У региону Војводине је забележена најмања заступљеност насеља веома јаке миграционе активности, као и највећа заступљеност насеља средње (25-50%) и јаке миграционе активности (50-75%). Приближна (у поређењу са Војводином) заступљеност насеља јаке (50-75%) и убедљиво највећа заступљеност насеља веома јаке (>75%) дневне емиграције забележена је у насељима на територији региона Београда, где је више од 90% насеља доминантно функцијски зависно од функције рада других насеља, пре свега насеља Београд. У регионима Шумадије и Западне Србије и Јужне и Источне Србије доминирају насеља слабе миграционе активности и у њима се налазе готово сва економски и миграционо неактивна насеља (352 од 356 насеља, од тога 97 насеља у првом и 255 насеља у другом региону) (Табела 22).

У периоду од 2002. до 2011. године изражен је тренд јачања функцијске зависности насеља, тј. пораста учешћа дневних миграната у активном становништву (које обавља занимање) насеља, који је на нивоу Републике довео до повећања броја насеља у свим категоријама, изузев у категорији насеља у којима је учешћа дневних емиграната мање од 25%. Највећи пораст остварен је у категорији највећег интензитета миграционе активности, где је број насеља двоструко увећан. У региону Београда је дошло до пораста

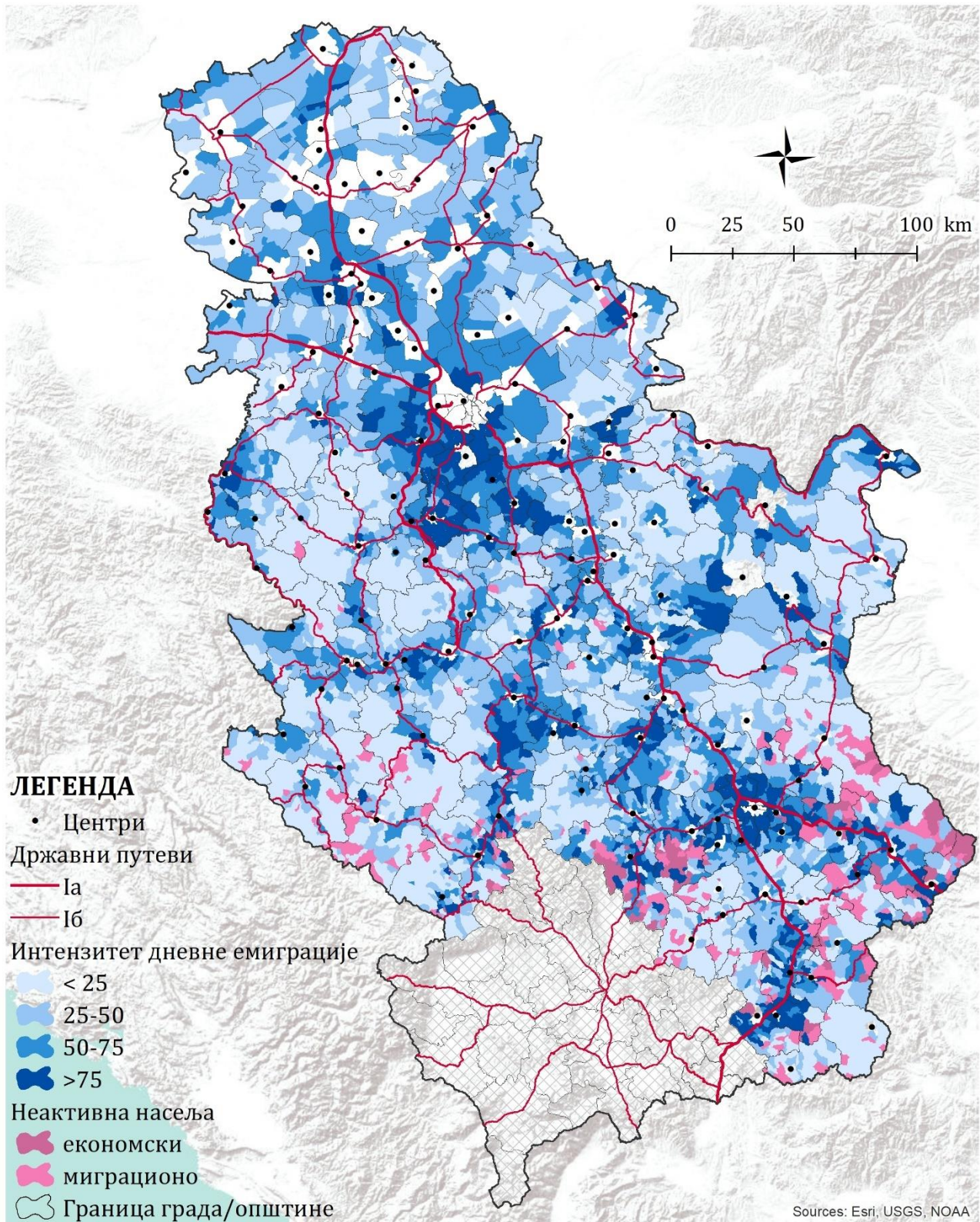
броја насеља једино у категорији насеља највећег интензитета миграционе активности, док је у свим осталим категоријама број насеља стагнирао или је смањен. У наведеном периоду је дошло и до смањења броја миграционо неактивних насеља (са 393 на 247), активирањем дела насеља, са једне стране, али и преласком мањег броја насеља у категорију економски неактивних, са друге стране (Табела 22, Карта 28, Карта 29).

Карта 28. Степен зависности насеља од функције рада других насеља, мерен интензитетом дневне емиграције 2002. године

Просторна дистрибуција насеља (2011. године) указује на постојање зона изражене миграционе активности у окружењу значајнијих центара рада и дуж државних путева првог реда. Са друге стране, могу се уочити зоне слабе миграционе активности у деловима западне, југозападне, источне и југоисточне Србије, које су изван домета утицаја значајних центара рада и са њима слабије саобраћајно повезане (Карта 29).

Карта 29. Степен зависности насеља од функције рада других насеља, мерен интензитетом дневне емиграције 2011. године

Смер функцијског развоја насеља у периоду од 2002. до 2011. године детерминисан је на основу промена капацитета функције рада, односно промене броја становника који раде у насељу, и промене степена зависности насеља од функције рада других насеља, односно промене учешћа дневних емиграната у активном становништву насеља (које обавља занимање). На основу забележених промена издвојено је 6 типова насеља. Као посебна категорија издвојена су насеља која немају функцију рада и/или немају дневну емиграцију и није их могуће свстати у неки од понуђених типова (Табела 23, Карта 30).

Резултати показују да је у периоду од 2002. до 2011. године јачање функције рада забележено у свега 21,3% насеља, док је у преосталих 68,6% насеља дошло до смањења капацитета функције рада. Са друге стране, пораст учешћа дневних миграната у активном становништву насеља које обавља занимање забележен је у 65,4% насеља, док је интензитет дневне емиграције смањен у 25,4% насеља. Функцију рада и/или дневну емиграцију 2011. године није имало чак 9,2% анализираних насеља (Табела 23).

Више од половине (58,8%) анализираних насеља карактерише истовремено слабљење функције рада и јачање интензитета дневне емиграције, односно јачање зависности од функције рада других насеља. Истовремено јачање функције рада и интензитета дневне емиграције забележено је у 6,1% насеља, док 15,3% насеља поред јачања функције рада карактерише слабљење интензитета дневне емиграције. Слабљење функције рада праћено слабљењем дневне емиграције забележено је у 9,8% насеља (Табела 23).

Заступљеност насеља у којима је забележено истовремено јачање функције рада и интензитета дневне емиграције расте од нижих ка вишим категоријама насеља (према капацитету функције рада). Једино у категорији насеља у којима занимање обавља више од 1.000 становника доминирају насеља која карактерише јачање функције рада (50,9% насеља) (Табела 23).

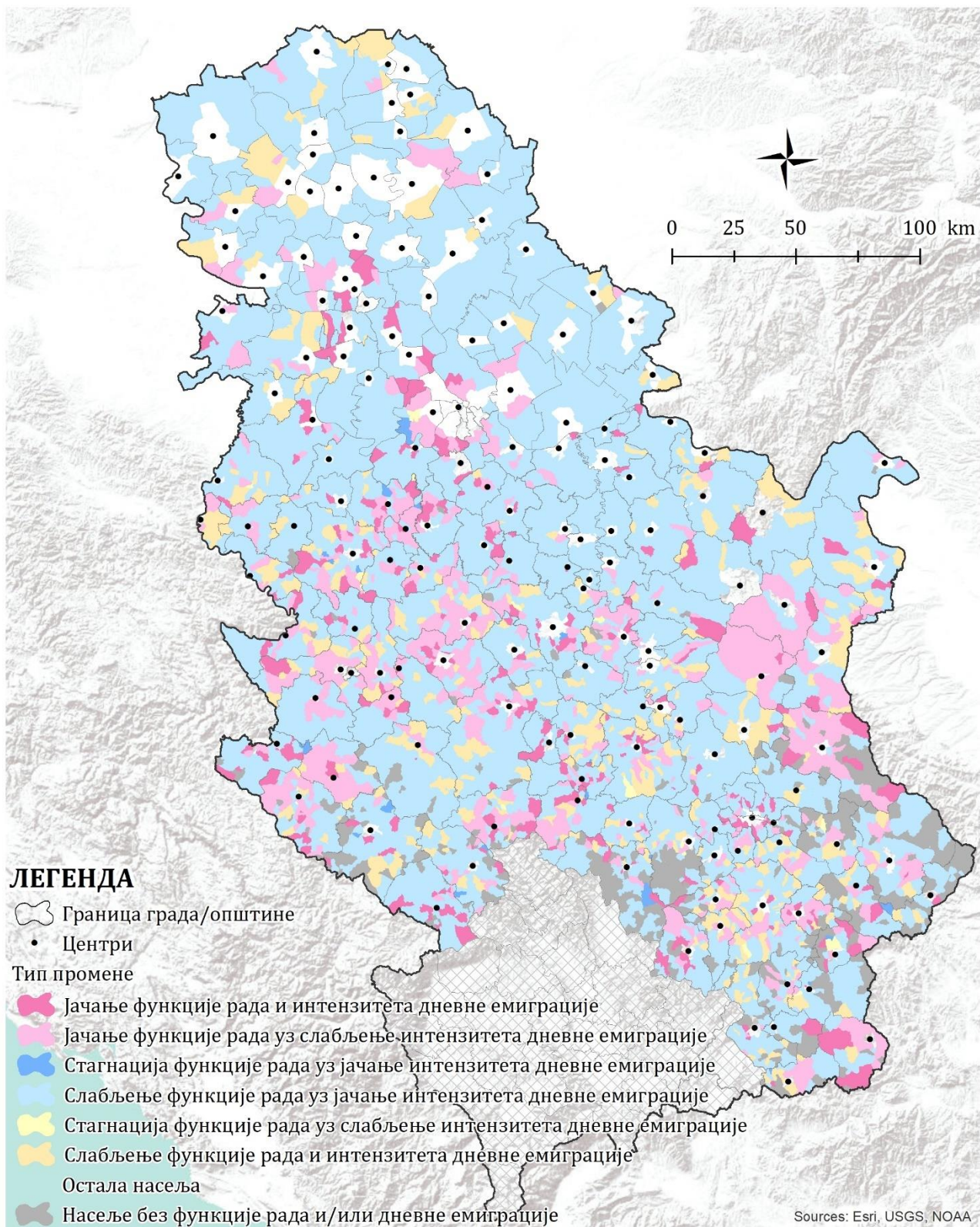
Табела 23. Дистрибуција насеља према типовима промена и капацитету функције рада

Промена ⁸³		Насеља (%) по категоријама према броју становника који раде у насељу							Насеља укупно (%)
Ф.Р.	И.Д.ЕМ	< 20	20-49	50-99	100-199	200-499	500-999	> 1000	
+	+	2,6	5,7	7,0	6,7	7,4	15,3	21,8	6,1
+	-	5,2	11,2	22,0	22,5	19,0	16,6	29,1	15,3
0	+	1,0	0,8	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,5
0	-	0,8	0,4	0,1	0,5	0,2	0,0	0,0	0,4
-	+	62,5	64,9	56,3	59,9	63,6	60,7	40,0	58,8
-	-	7,4	11,4	12,9	10,2	9,5	7,4	9,1	9,8
Без ФР и/или ДЕМ		20,4	5,6	1,4	0,0	0,2	0,0	0,0	9,2

Извор података: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а)

Насеља у којима је забележено јачање функције рада најчешће су просторно блиска центарима рада, међутим нису присутна у окружењу свих центара. На њих се просторно надовезују шире зоне концентрације насеља која карактерише пораст интензитета дневне емиграције, али не и капацитета функције рада. Док су насеља која карактеришу негативне промене оба показатеља функцијског развоја најчешће периферно лоцирана у односу на центре рада (Карта 30).

⁸³ Значење ознака: Ф.Р. - функција рада; И.Д.ЕМ - интензитет дневне емиграције;
+ јачање; - слабљење; 0 - стагнација

Карта 30. Дистрибуција насеља према смеру функцијског развоја у периоду од 2002. до 2011. године

VI УЛОГА ЦЕНТАРА У ПРОЦЕСИМА ДИФЕРЕНЦИРАЊА И ИНТЕГРИСАЊА НАСЕЉСКОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

1. ГРАДСКИ И ОПШТИНСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ ПРОСТОРНО-ФУНКЦИЈСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ У МРЕЖИ НАСЕЉА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Просторно-функцијске везе произилазе из комплексних просторних односа, како између центара и окружења које им гравитира, тако и између центара на одређеној територији. Функционалне карактеристике центра одређују карактеристике његовог односа према гравитационом подручју (зони, сфери утицаја), које представља простор у ком делују функције центра. Најсталније везе између урбаних центара и њихових окружења јесу економске, тј. функција рада, од које у великој мери зависе и друге функције. Економске везе произилазе из квантитативних и квалитативних карактеристика производних и услужних делатности у центрима (Perišić, 1985). Када је у питању образовна функција, на функцијске односе утиче густина појединих врста школа. Већи број истородних институција утиче на сужавање зона њиховог утицаја. Док је домет утицаја административно-управне функције јасно дефинисан границом територије на коју се она односи, што је карактеристично само за ову градску функцију (Ilić, 1970).

Мало је градова код којих се *a priori* може оценити изразит степен примарности једне од функција. Уз то, у пракси је тешко прецизно одредити границе утицаја појединих функција, као и границе утицаја функција више центара, имајући у виду да се утицаји функција преплићу, уз појаву већих или мањих зона разграничења утицаја (Perišić, 1985). Зоне утицаја више центара обично се преклапају на територији на којој слаби утицај једног, а појачава се утицај другог центра и обрнуто. Оштра граница између подручја утицаја суседних центара објективно најчешће не постоји⁸⁴. Могуће је разграничити једино подручја на којима је утицај одређених центара доминантан (Ilić, 1970).

1.1 Подручја преклапања утицаја центара као потенцијал полицентричног развоја

У оквиру анализе потенцијала полицентричне интеграције Европе (ESPON, 2004) наводи се да просторна блискост представља потенцијал за функционалну интеграцију центара, тј. да центри чија се локална тржишта рада преклапају имају највећи потенцијал за функционално повезивање.

Резултати анализе територијалног домета функције рада градских и општинских центара⁸⁵ показали су да континуирана тржишта рада градских и општинских центара у већини случајева не прелазе границе града/општине, што у великој мери сужава подручја на којима се преклапају директни утицаји више центара, која обухватају свега 218 насеља, од којих су 22 насеља градски и општински центри. Наведена насеља су најзаступљенија у околини Београда, Новог Сада и Ниша, и у нешто мањој мери око Крагујевца и Врања (Карта 31). То су уједно центри чији директан утицај у највећој мери превазилази локалне административне границе и прелива се на територије суседних јединица локалне самоуправе, које имају популационо и функцијски значајно слабије центре⁸⁶ (Карта 10, Карта 11). Изван претходно наведених подручја, углавном су

---

⁸⁴ Објективне границе могу бити природни објекти (високе планине, велике реке итд.) као физичка препрека функционалном повезивању, или државне границе (Ilić, 1970).

⁸⁵ Опширније у поглављу IV-2.1.2.

⁸⁶ Од којих неки чак и немају своју зону утицаја (Опово, Петроварадин, Сремски Карловци, Жабал и Нишка Бања).

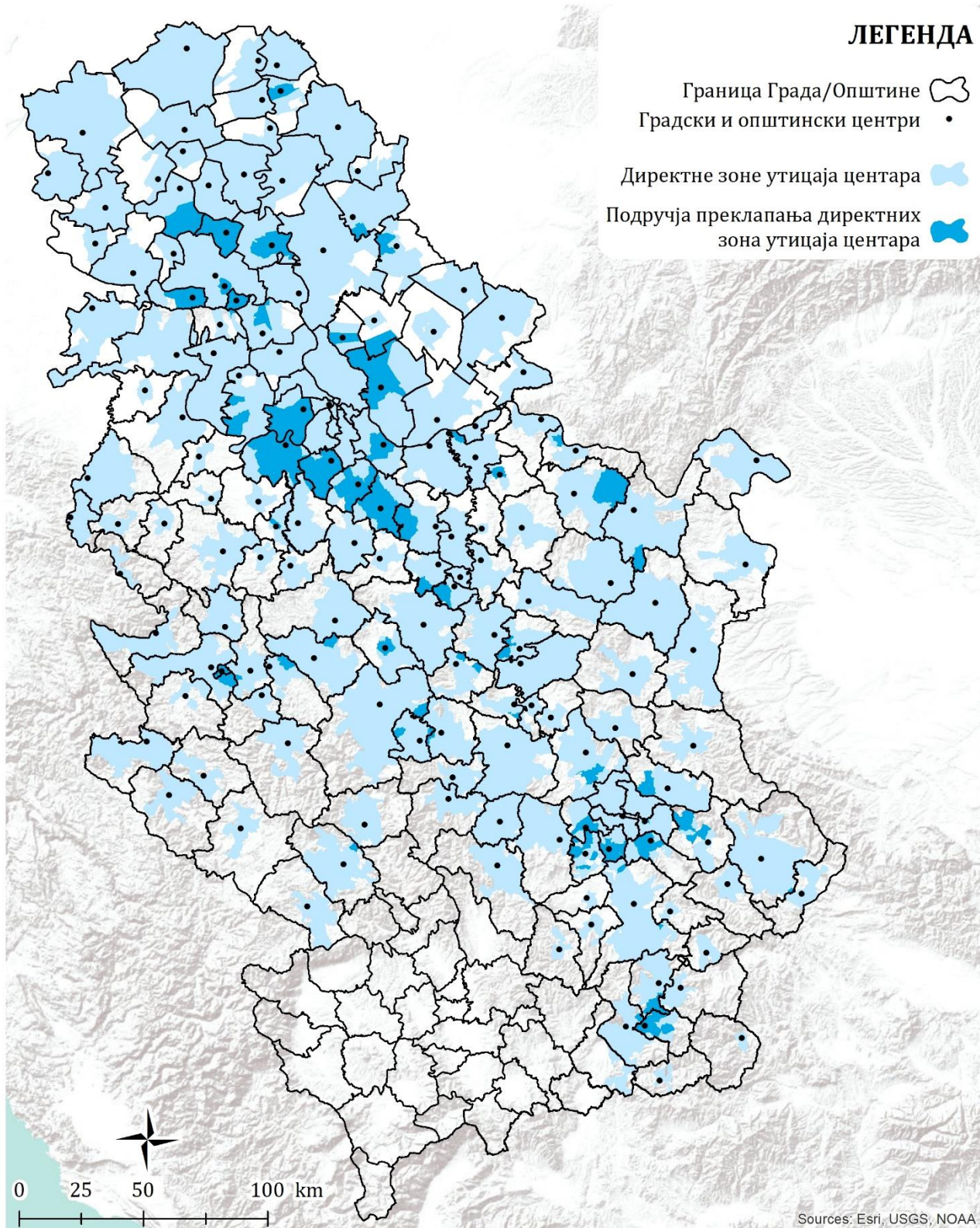
заступљена појединачна насеља, која се налазе у директној зони утицаја два центра, и најчешће су лоцирана уз границе јединица локалне самоуправе (*Карта 31*).

Од поменута 22 центра, чак 8 центара је у зони директног утицаја Београда, од чега су 6 центри градских општина града Београда (сви осим Лазаревца), а преостала 2 су градски центар Панчево и општински центар Опово. У зони директног утицаја Новог Сада налази се 5 центара, поред центра градске општине Петроварадин, то су општински центри Сремски Карловци, Темерин, Жабал и Беочин. У обухвату директне зоне утицаја Ниша налазе се 4 центра, то су, поред центра градске општине Нишка Бања, општински центри Дољевац, Меровина и Гаџин Хан. У зони директног утицаја осталих градских центара налазе се још 4 центра, од тога 2 су центри градских општина: Севојно у зони Ужица и Врањска Бања у зони Врања; док се у зони Крагујевца налази центар општине Кнић, а Мало Црниће у зони утицаја Пожаревца (али не и центар градске општине Костолац). Једини општински центар чија зона утицаја обухвата други центар је Сента, под чијим утицајем је суседна Чока. Дакле, од 22 центра који се налазе у подручјима на којима се преклапају директни утицаји више центара, 10 су центри градских општина, под утицајем центра града ком припадају. Осталих 12 центара су, изузев Панчева, које има већи функцијски значај, сви функцијски веома слаби (*Карта 31*).

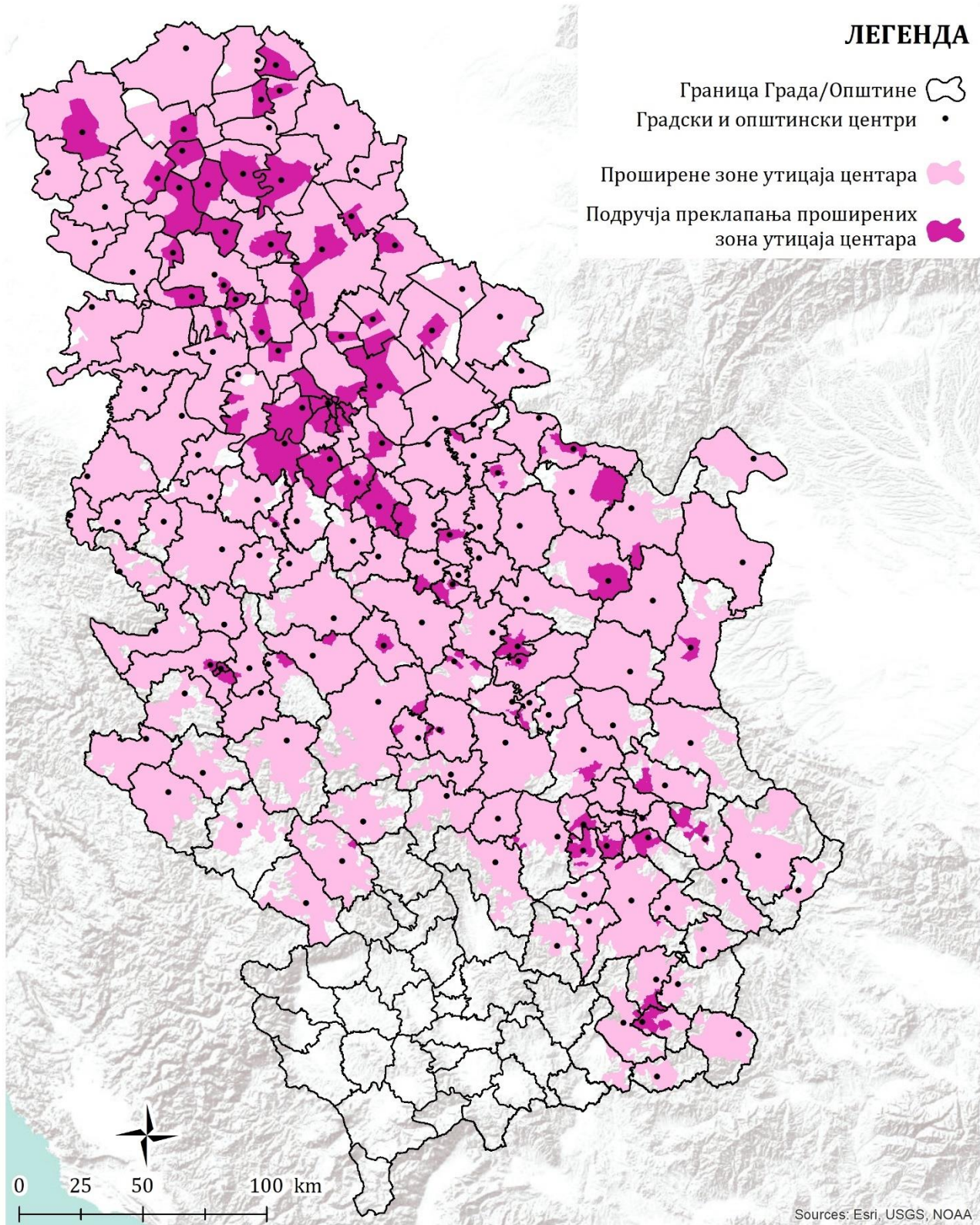
Од 1093 насеља која представљају проширење директних зона утицаја центара рада, свега 45 насеља се налази у подручјима у којима се утицаји центара преклапају. Од тога, чак 34 насеља су градски и општински центри, који су просторно повезани са зонама утицаја суседних центара, којима дају више дневних миграната него било ком другом насељу (*Карта 32*).

Више од половине поменутих центара припада региону Војводине, где просторна блискост и добра саобраћајна повезаност представљају недовољно искоришћен потенцијал за боље функцијско повезивање центара (имајући у виду интензитет функцијских веза, односно интензитет дневне миграције између центара). Проширеном зоном утицаја Новог Сада обухваћен је градски центар Зрењанин и 6 мањих општинских центара (Ириг, Бачки Петровац, Врбас, Србобран, Бечеј и Тител). У проширеним зонама утицаја осталих градских центара у региону Војводине налазе се 4 општинска центра: Бачка Топола (утицај Суботице), Житиште и Сечањ (утицај Зрењанина) и Алибунар (утицај Панчева). Градски центар Сомбор обухваћен је зоном проширеног утицаја Апатина, али не и обрнуто. Преосталих 5 центара су: Нови Бечеј (утицај Бечеја), Кула (утицај Врбаса), Мали Иђош (утицај Бачке Тополе), Нови Кнежевац (утицај Кањиже) и Сента (утицај Чоке) (*Карта 32*).

Проширеним зонама утицаја центара региона Београда обухваћено је и само насеље Београд, из ког највише дневних миграната одлази у центар градске општине Сурчин, општински центри Стара Пазова, Инђија и Ковачица, као део зоне утицаја насеља Београд, и Лајковац из ког највише дневних миграната одлази у Лазаревац. У оквиру западноморавске развојне осовине градски центар Ужице обухваћен је проширеном зоном утицаја Севојна и Трстеник зоном утицаја Врњачке Бање. Проширеном зоном утицаја Крагујеваца обухваћен је општински центар Рековац. У оквиру великоморавске развојне осовине 4 општинска центра су обухваћена зонама утицаја суседних центара: Велика Плана (утицај Смедеревске Паланке), Ћуприја (утицај Јагодине), Параћин (утицај Ћуприје) и Баточина (утицај Лапова). Житорађа и Бела Паланка су део зоне проширеног утицаја Ниша, док се у проширеној зони утицаја Бора налазе градски центар Зајечар и општински центар Жагубица, а Голубац у зони утицаја Великог Градишта (*Карта 32*).

Карта 31. Подручја преклапања зона директног утицаја градских и општинских центара (2011. године)

Карта 32. Подручја преклапања зона проширеног утицаја градских и општинских центара (2011. године)

1.2 Значај функција рада и образовања за просторно-функцијску интеграцију

Како већину центара карактерише одређени степен полифункционалности, у пракси је тешко издвојити неку од функција као изразито примарну. Могуће је, у одређеној мери, на основу анализе централитета одређених функција извршити компарацију њиховог значаја за просторно-функцијску интеграцију. Домет утицаја административно-управне функције јасно је дефинисан границом територије на коју се она односи, односно у случају градских и општинских центара границом града или општине. Границе општина и градова коришћене су у анализи за потребе компарације (законом дефинисане) зоне утицаја административно-управне функције и зона утицаја одабраних централних функција, тј. функције рада и образовања.

Значај функције рада и образовања градских и општинских центара за просторно-функцијску интеграцију мерен је, са једне стране, учешћем активног становништва које обавља занимање и ученика и студената у укупном обиму дневне имиграције. Са друге стране, издвојена су подручја доминантног утицаја функција рада и образовања градских и општинских центара (без обзира на интензитет утицаја), како би се омогућило поређење донета утицаја наведених функција. Дакле, по истом принципу, обједињујући насеља која су међусобно и са доминантним центром просторно повезана издвојена су подручја доминантног утицаја функције рада и функције образовања сваког центра⁸⁷. На тај начин је омогућено и сагледавање функцијског значаја који појединачни центри имају у ширем окружењу, односно где се завршава доминантан утицај једног, а почиње исти утицај другог центра у зонама преплитања утицаја различитих центара.

Градски и општински центри су одредиште за 77,3% укупног обима дневне миграције активног становништва и 85% укупног обима дневне миграције ученика и студената⁸⁸. Дакле, функцијски центалитет је већи када је у питању функција образовања. Међутим, посматрано са аспекта учешћа активног становништва и ученика и студената у укупном обиму дневне миграције, двоструко је већи значај функције рада. Наиме, активно становништво чини 66,3% контингента дневних миграната, док 31,7% чине ученици и студенти. Преосталих 2% чине дневни мигранти који истовремено раде и школују се⁸⁹.

У структури ученика и студената дневних миграната најзаступљенији су ученици средњих школа (38,1%). Ученици основних школа (29,1%) и студенти (29,8%) су једнако заступљени, док су најмање заступљена деца предшколског узраста (1,8%).

Насеље Београд са скоро 151 хиљадом дневних имиграната (једини центар у категорији преко 100.000 дневних имиграната), у укупном броју дневних имиграната чије су одредиште градски и општински центри учествује са 21,4%. Нови Сад, као други центар по броју дневних имиграната (једини у категорији 50.000-100.000 дневних имиграната), има 2,34 пута мањи обим дневне имиграције. Имајући у виду разлику у величини Београда и Новог Сада, разлика у обиму дневне имиграције је релативно мала. Следи их Ниш, који је једини центар у категорији од 20.000 до 50.000 дневних имиграната. У

---

⁸⁷ За потребе издвајања подручја доминантног утицаја центара, одређено је за свако миграционо активно насеље ком градском или општинском центру даје највише дневних миграната из контингента активних становника који обављају занимање, а затим и ком центру даје највише дневних миграната из контингента ученика и студената. Затим су, појединачно за сваку од функција, обједињена насеља према доминантним центрима и издвојена подручја на којима постоји просторни континуитет између одређеног центра и насеља чије становништво одабрану функцију у највећој мери обавља у њему.

⁸⁸ Из укупног обима дневне миграције су изузети дневни мигранти чија су одредишта насеља на територији АП Косово и Метохија или стране државе, као и они чије је одредиште непознато.

⁸⁹ Неведена структура се односи на целокупан контингент дневних миграната, без обзира на одредиште дневне миграције.

категорији од 10.000 до 20.000 дневних имиграната налази се 10 градских центара (заправо, сваки од њих 10 има мање од 15.000 имиграната), то су: Крушевац, Панчево, Шабац, Крагујевац, Суботица, Лесковац, Краљево, Зрењанин, Лозница и Чачак. Занимљиво је да Крагујевац има мањи обим имиграције од неких мањих центара, док нпр. Лозница има већи обим имиграције од других већих центара. У категорији од 5.000 до 10.000 дневних имиграната налази се 11 градских центара (Јагодина, Сремска Митровица, Нови Пазар, Врање, Ваљево, Ужице, Сомбор, Смедерево, Пожаревац, Кикинда и Пирот), али и 5 центара градских општина у Београду (Обреновац, Лазаревац, Сурчин, Младеновац и Гроцка) и општински центри Стара Пазова и Параћин. У преостале три категорије је релативно уједначен број центара: у категорији 2.000-5.000 дневних имиграната налази се 39 центара (преостала 4 градска центра: Прокупље, Вршац, Бор и Зајечар; и 35 општинских центара); 41 општински центар припада категорији 1.000-2.000 дневних имиграната; док 44 општинска центра имају мање од 1.000 дневних имиграната (*Прилог табела 7, Карта 33*).

Просечна вредност учешћа активног становништва у укупном обиму дневне имиграције у градске и општинске центре 2011. године је износила 67,3%, а варирала између 31,5% и 99%. Центре у којима образовна функција преовладава над функцијом рада у погледу обима дневне имиграције (10 центара) најчешће карактерише мали обим дневне имиграције (<2.000 имиграната). Изузетак од претходног правила су градски центри Крагујевац и Нови Пазар. Најбројнији су центри (74 центра) у којима је учешће активног становништва у дневној имиграцији ниже од просека (за центре), али израженије у односу на учешће ученика и студената. У ту категорију спада већина градских центара (20), укључујући и Београд, Нови Сад и Ниш. Градски центри у којима је учешће активног становништва у дневној имиграцији изнад просека су Панчево, Краљево, Врање, Кикинда, Пирот и Бор. У исту категорију спада већина значајнијих центара у околини Београда (поред Панчева, то су Обреновац, Лазаревац, Младеновац и Стара Пазова). Веома високо учешће активног становништва у дневној имиграцији (>80%) најчешће су имали центри које карактерише мали обим дневне имиграције (10 у категорији до 1.000 имиграната и 5 у категорији 1.000-2.000 имиграната). Нешто значајнији центри у којима је изражена доминација функције рада су Сурчин (98,5%) и Севојно (99%), у којима функција образовања практично нема карактер централне функције, и Гроцка (85,9%) (*Карта 33, Прилог табела 7*).

Када су у питању подручја доминантног утицаја функције рада појединачних градских и општинских центара, она се често подудару са подручјем утицаја административно-управне функције. Оступања су најчешћа и највећа у случају популационо и функцијски најјачих центара, који доминирају над значајно слабијим центрима у окружењу. Такође, изражена су одступања на подручјима на којима рељеф, слабија саобраћајна доступност и већа заступљеност популационо малих, економски и миграционо неактивних насеља онемогућавају функцијску интеграцију целокупне локалне територије (*Карта 34*).

У случају Београда је занимљиво да је подручје којим функционално доминира уже од његове зоне директног утицаја. Без обзира на интензитет утицаја овог центра на насеља општина Обреновац и Младеновац, у већини насеља наведених општина ипак је доминантан утицај локалних центара, па је и западни део општине Смедеревска Паланка, где је утицај Београда доминантан, изгубио везу (преко општине Младеновац) са остатком подручја. Такође, утицај градског центра Панчево је јачи од утицаја Београда у зони преклапања утицаја ова два центра на територији града Панчева. На целокупној територији градских општина Палилула, Земун, Сурчин, Чукарица, Вождовац и Барајево и општине Опово, као и на већем делу територија градских општина Гроцка и Сопот и

значајном делу општина Пећинци и Стара Пазова је доминантан утицај функције рада Београда⁹⁰ (*Карта 34, Карта 10*).

Подручје доминантног утицаја функције рада Новог Сада се у великој мери подудара са зоном директног утицаја овог центра, тј. обухвата територију града (укључујући градску општину Петроварадин), општине Темерин, Жабал и Тител, као и мањи део општина Врбас, Србобран, Инђија и Беоцин. Како општински центар Сремски Карловци нема своју зону утицаја, а обухваћен је зоном директног утицаја Новог Сада и једино је насеље у својој општини, може се сматрати да и њим Нови Сад функционално доминира (*Карта 34, Карта 10*).

У случају Ниша, подручје доминантног утицаја је такође делимично сужено у односу на директну зону утицаја. Пре свега, не обухвата делове општине Бела Паланка, а на територији општина Алексинац, Житорађа, Гаџин Хан и Сврљиг обухвата мање насеља. Са друге стране, подручје општину Дољевац обухвата у целини, и скоро целе територије градске општине Нишка Бања и општине Меровина, као и веома мали део града Лесковца (*Карта 34, Карта 10*).

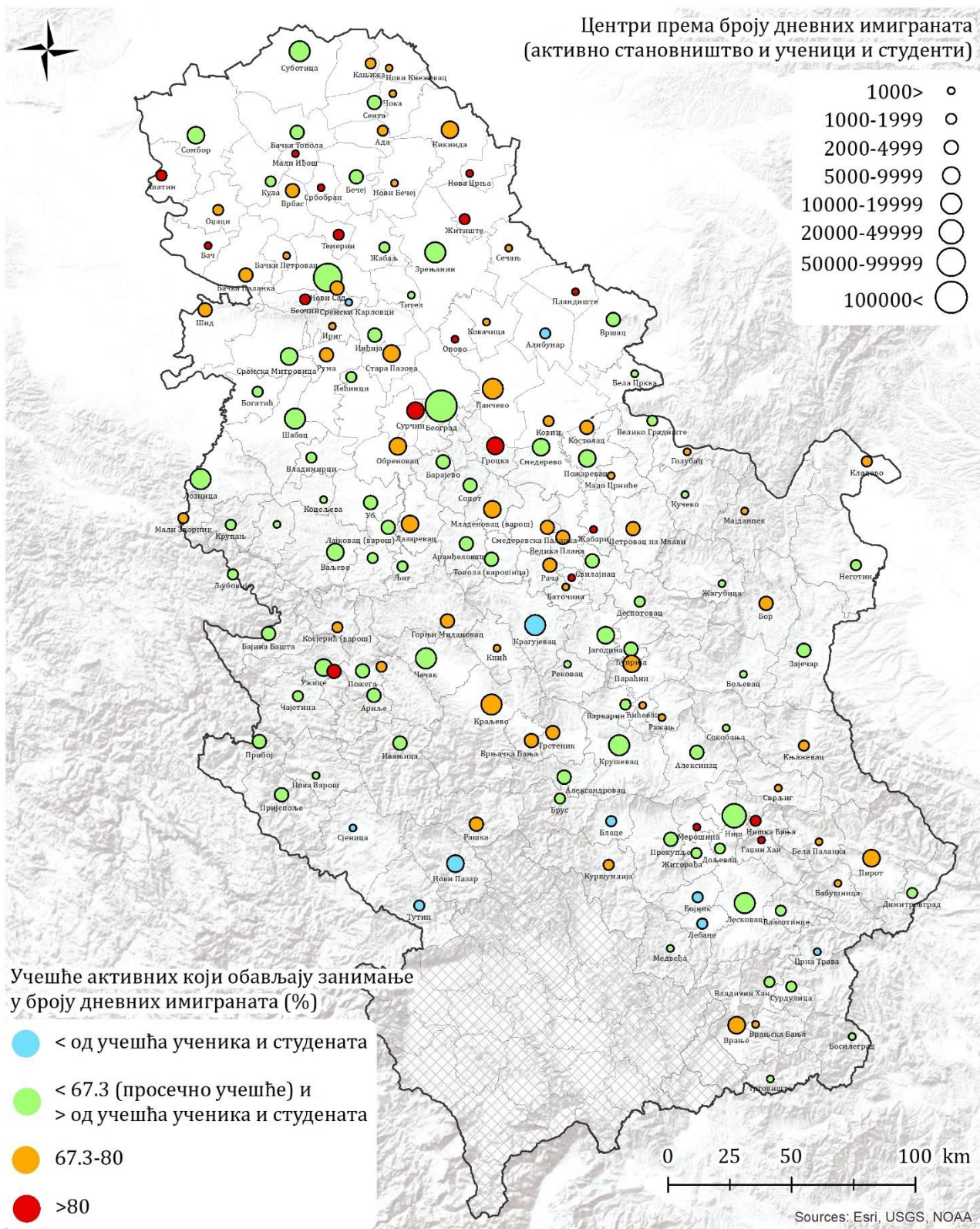
Подручје доминантног утицаја Крагујевца у великој мери се подудара са зоном проширеног утицаја овог центра, тј. обухвата скоро целу општину Кнић и пар насеља у суседним општинама (*Карта 34, Карта 10*).

На територији Војводине, ако се изузме утицај Новог Сада и подручје над којим доминира Београд, одступања подручја доминантног утицаја функције рада од подручја утицаја административно-управне функције су ретка и мала, тј. јављају се у свега пар случајева када центри (Панчево, Кикинда, Рума итд.) функционално доминирају над мањим бројем насеља у суседним општинама (*Карта 34*).

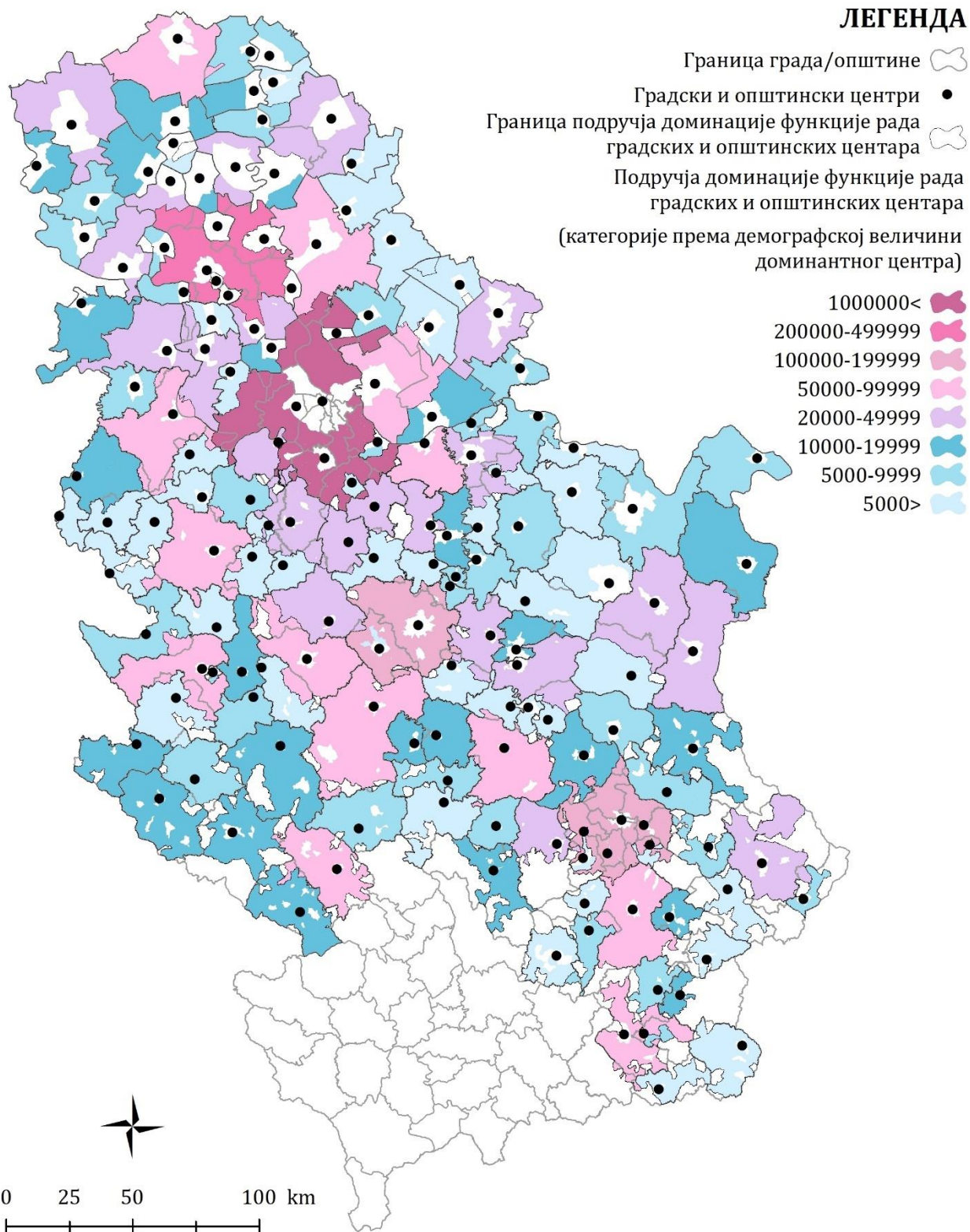
Јужно од Саве и Дунава, одступања су чешћа, али, ако се изузму већ поменути популационо највећи центри, углавном нису велика. Најчешће се јављају појединачна или мање групе насеља, лоцираних уз границе општина и градова, која доминантно гравитирају суседном центру. Подручја доминантног утицаја већине градских центара из категорије од 50 до 100 хиљада становника у мањој мери превазилази границу града (изузетак су градски центри Краљево и Смедерево, који остварују доминантан утицај само у оквиру града). Нешто веће је једино подручје доминантног утицаја Врања, које обухвата део градске општине Врањска Бања и мањи број насеља општина Владичин Хан, Трговиште и Бујановац. Утицај центара из категорије од 20 до 50 хиљада становника, у још мањој мери излази из локалних оквира, а изузетак су Лазаревац, чији се утицај прелива на мање делове територија општина Уб, Лајковац, Љиг и Мионица, и градски центар Пожаревац, који функционално доминира значајним делом општине Мало Црниће, и мањим деловима општина Жабари и Велико Градиште. Подручја доминантног утицаја центара нижих категорија у ретким случајевима (Лозница, Трстеник, Ћуприја, Мајданпек, Костолац итд.) обухватају мањи број насеља суседних општина и градова, а често не покривају ни целокупну локалну територију (*Карта 34*).

---

⁹⁰ Доминантан утицај Београда се осећа и у мањим деловима: градских општина Обреновац, Младеновац и Лазаревац, града Зрењанина и општина Ковачица, Владимирци и Уб.

Карта 33. Градски и општински центри према броју дневних имиграната (укупно активни који обављају занимање и ученици и студенти) и учешћу активних у дневним имигрантима (2011. године)

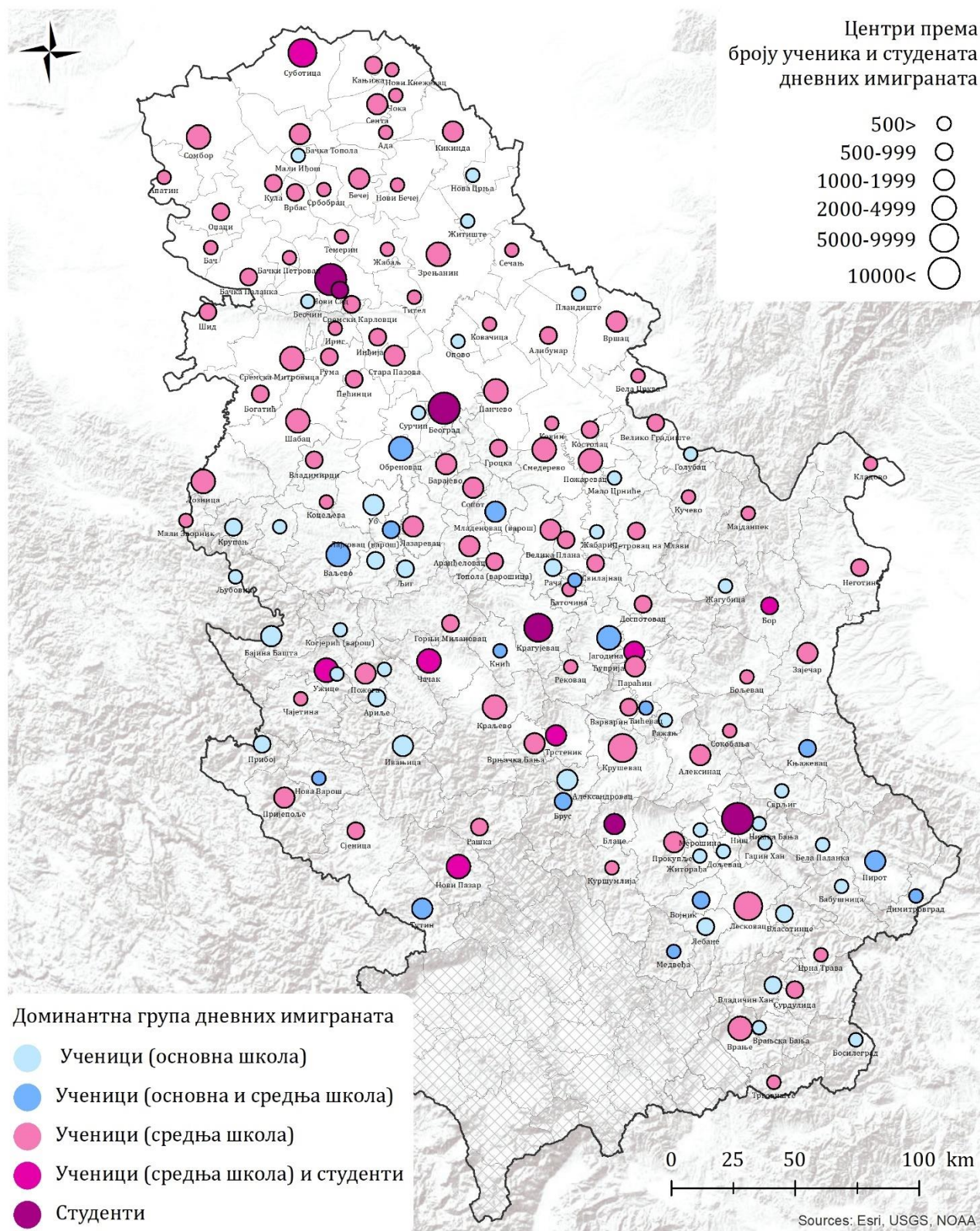

Карта 34. Подручја доминације функције рада градских и општинских центара (2011. године)

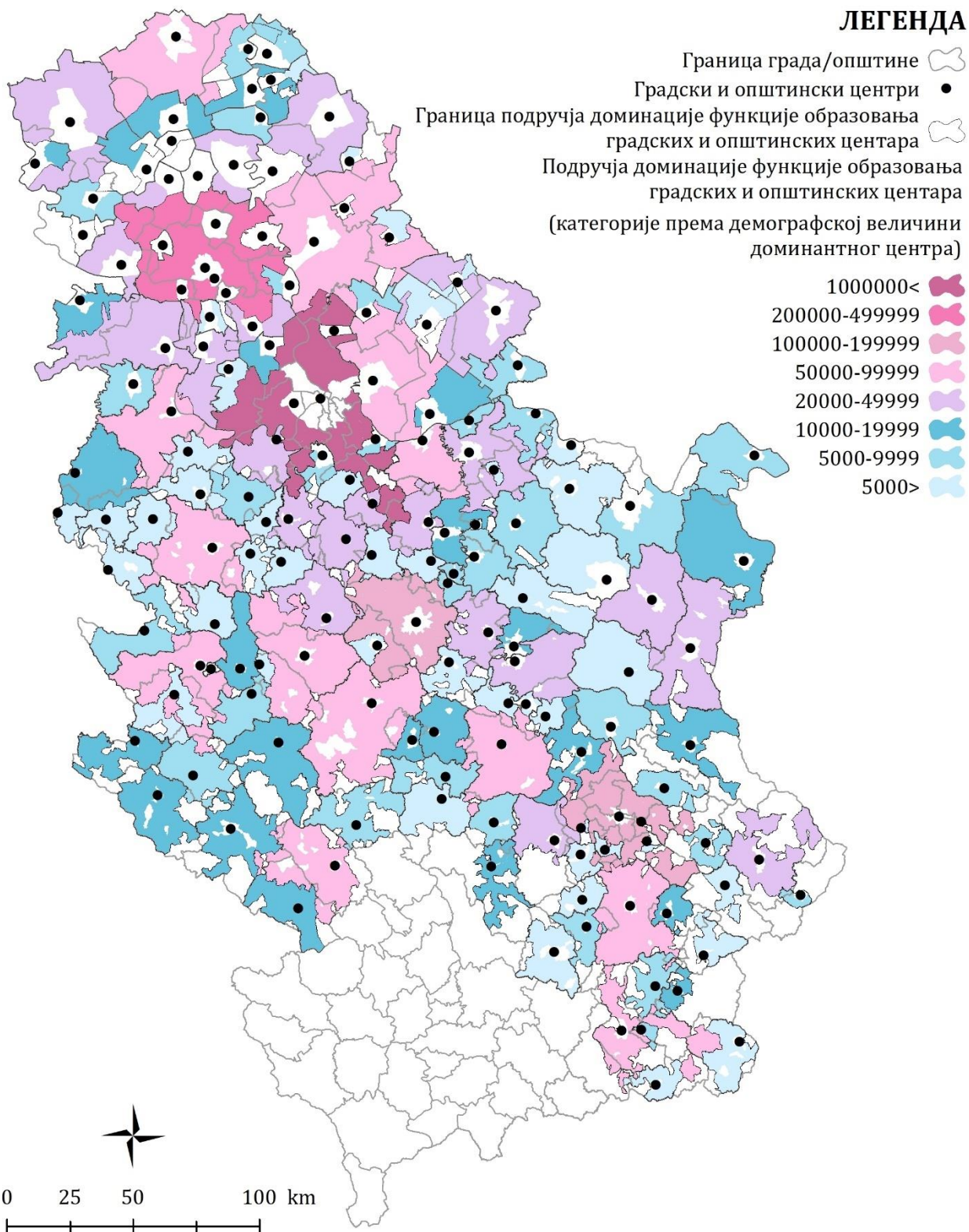
Београд, као највећи образовни центар у Србији, апсорбује 50,5 хиљада, односно 20% укупног контингента ученика и студената дневних миграната. Од тога, 62,4% чине студенти, 29,6% ученици средњих школа, док су свега 7,4% ученици основних школа и 0,5% деца предшколског узраста. Поред Београда, велики број ученика и студената дневних имиграната и високо учешће студената у дневним имигрантима имају Нови Сад, Ниш и Крагујевац. Нови Сад је одредиште дневне миграције за укупно 28,5 хиљада ученика и студената, а од тога 66,5% чине студенти. У односу на Нови Сад, у Ниш свакодневно мигрира скоро двоструко мање (близу 15 хиљада) ученика и студената, а студенти чине 52,6%. У Крагујевцу студенти чине 60% од укупно 6280 ученика и студената дневних имиграната. Поред наведених универзитетских центара, високо учешће студената у структури дневних имиграната забележено је у два знатно мања општинска центра: Петроварадин (који има чак 70% студената од око 500 ученика и студента дневних имиграната) и Блаце (70% студената од око 1.200 ученика и студента дневних имиграната). Ученици средњих школа и студенти доминирају у структури дневних имиграната у следећим центрима: Суботица, Нови Пазар, Чачак, Ужице, Ћуприја, Трстеник и Бор. У 86 градских и општинских центара више од половине, ученика и студената дневних имиграната чине ученици средњих школа. Значајнији центри (од укупно 16) у којима доминирају ученици основних и средњих школа у дневним имигрантима су: градски центри Ваљево, Јагодина и Пирот и центри градских општина Обреновац и Младеновац, док остали центри из ове категорије углавном имају мање од 1.000 ученика и студената дневних имиграната. Ученици основних школа чине више од половине ученика и студената дневних имиграната у преосталих 40 центара. Највећи међу њима, по обиму дневне имиграције ученика и студената, је Бајина Башта са својих 1.154 дневна имигранта, док већина центара (36) има обим дневне имиграције ученика и студената мањи од 1.000 (*Прилог табела 7, Карта 35*).

Када су у питању подручја доминантног утицаја функције образовања градских и општинских центара, ситуација је значајно измењена у односу на подручја доминантног утицаја функције рада. Подручје доминације Београда је, са једне стране, видно мање у општинама Барајево и Сопот, и нешто мање у општинама Владимирци, Стара Пазова, Ковачица и Гроцка, док је, са друге стране, веће у општинама Лазаревац и Младеновац, и просторно повезано (преко насеља општине Младеновац) са западним делом општине Смедеревска Паланка. Подручје доминантног утицаја функције образовања Новог Сада, поред подручја доминантног утицаја функције рада, обухвата и насеља општина Беочин, и Бачки Петровац, део насеља општине Бачка Паланка, и већи број насеља општина Врбас, Србобран, Инђија и Ириг. Утицај Ниша је већи на територији општина Алексинац, Бела Паланка и Гаџин Хан, а мањи у Лесковцу и општинама Дољевац, Житорађа и Меровина. Утицај Крагујевца је мањи у насељима на територији Кнића, Рековца и Јагодине, а нешто већи у Тополи и Рачи. Најзначајнија одступања од подручја доминантног утицаја функције рада забележена су у категорији центара од 50 до 100 хиљада становника. Подручја доминантног утицаја функције образовања поменутих центара значајно превазилазе границе градова чији су центри и шире се на рачун мањих центара у окружењу, који имају слабији капацитет функције образовања. Најизраженији су примери градских центара који имају веће учешће студената у структури дневних имиграната, као што су Чачак (обухвата већи део општине Лучани и део општине Горњи Милановац), Ужице (обухвата више насеља на територији општина Бајина Башта, Чајетина, Нова Варош, Ариље и Пожега), Нови Пазар (обухвата мањи део општина Сјеница и Тутин) и Суботица, као и Зрењанин (обухвата општину Житиште и делове општина Нови Бечеј, Нова Црња, Сечањ и Ковачица), Панчево, Ваљево, Врање итд. Шире подручје доминантног утицаја функције образовања у категорији центара од 20 до 50

хиљада становника имају Сомбор, Сремска Митровица, Вршац и Пожаревац. Утицај функције образовања центара нижих категорија је углавном ужи од утицаја функције рада истих центара. Изузетак су Барајево, Сопот, Лајковац, Кнић, Житорађа, Дољевац и Бољевац, који се налазе у окружењу изразито доминантних центара рада, па из тог разлога имају већи утицај са аспекта јавних услуга, тј. образовања (Карта 36).

Карта 35. Градски и општински центри према броју (и доминантним групама) ученика и студената дневних имиграната (2011. године)

Карта 36. Подручја доминације функције образовања градских и општинских центара (2011. године)

2. ГРАДСКИ И ОПШТИНСКИ ЦЕНТРИ - ФАКТОРИ РАЗВОЈА У МРЕЖИ НАСЕЉА

Токови процеса урбанизације у насељском систему Републике, по угледу на приказане теоријске моделе⁹¹, детерминисани су кроз популациони и функцијски развој, односно кроз редистрибуцију становништва и радних места унутар националног и локалних урбаних система. Као основно средство у анализи развојних процеса у урбаном систему Србије послужиле су претходно дефинисане зоне директног утицаја централних насеља⁹². Правци развоја, тј. зоне интензивније концентрације становништва и економских активности, сагледани су на нивоу локалних урбаних система и њихових саставних делова, тј. градских и општинских центара и насеља у зони њиховог директног утицаја.

2.1 Градски и општински центри као фактор редистрибуције становништва

На основу смера и интензитета популационих промена у градским и општинским центрима и њиховим окружењима, са којима су просторно и функцијски интегрисани, издвојена су 4 типа кретања становништва (са подтипovima) на нивоу локалних урбаних система. Заједничка карактеристика првог и другог типа је популациони раст центра и зоне његовог утицаја као целине. Централизован популациони раст карактерише доминантан раст броја становника у центру, уз истовремено смањење (апсолутна централизација) или блажи раст броја становника (релативна централизација) у зони утицаја. Супротно претходно наведеном, децентрализован популациони раст карактерише доминантан раст броја становника у зони утицаја центра, уз истовремени блажи раст (релативна децентрализација) или смањење броја становника (апсолутна децентрализација) у центру. До смањења броја становника центра и зоне његовог утицаја као целине, може доћи услед доминантног смањења броја становника центра или зоне утицаја у случају демографске регресије, или тоталног смањења броја становника у случају депопулације (Табела 24).

Табела 24. Типови кретања становништва у центрима и њиховим окружењима

Тип кретања становништва центара са зонама утицаја	Популациона промена			Интензитет промене
	Центар и зона утицаја	Центар	Зона утицаја	
Централизован популациони раст	+	+	+ или -	
- апсолутна централизација	+	+	-	
- релативна централизација	+	+	+	раст центра > раста зоне
Децентрализован популациони раст	+	+ или -	+	
- релативна децентрализација	+	+	+	раст центра < раста зоне
- апсолутна децентрализација	+	-	+	
Демографска регресија	-	+ или -	- или +	
- уз раст центра	-	+	-	
- уз раст зоне утицаја	-	-	+	
Депопулација	-	-	-	

Напомена: Прилагођена методологија из *Hall & Hay (1980)* и *Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg (1982)*

⁹¹ У поглављу II-1.4 видети моделе стадијума урбаног развоја које су дефинисали Хол и Хај и Берг и остали.

⁹² Видети поглавље IV-2.1.2.

Резултати су показали да више од 2/3 градских и општинских центара и зона њиховог утицаја карактерише општа депопулација (Графикон 15). Ако се изузму прве три категорије (према демографској величини), односно 4 највећа градска центра, депопулација доминира у свим категоријама центара (Табела 25). У региону Војводине, изузев Новог Сада и Темерина, све центре и зоне њиховог утицаја карактерише депопулација. Исти тренд забележен је и у највећим центрима западне Србије, Ваљеву, Ужицу и Шапцу, као и у Лозници, Пожежи, Ивањици, Пријеполу, Прибоју и другим мањим центрима. У зони Велике Мораве, изузев Јагодине и Баточине, сви центри спадају у депопулационе. У источној и јужној Србији, депопулација такође карактерише већину центара, међу којима су: Бор, Зајечар, Пирот, Прокупље, Књажевац, Власотинце, Неготин, Алексинац, Куршумлија, Сурдулица и др. (Карта 37, Прилог табела 8, Прилог табела 9).

Смањење броја становника центра и зоне његовог утицаја као целине, услед смањења броја становника центра забележено је у 3 подручја у најнижој категорији. Док је демографска регресија услед смањења броја становника зоне утицаја забележена у 17 подручја, која укључују и популационо веће центре као што су: Чачак, Смедерево, Крушевац, Врање и Горњи Милановац, као и неке мање центре у околини Београда (Гроцка и Сопот) и Ниша (Сврљиг, Дољевац и Мерошина), Костолац, Баточину итд. (Табела 25, Графикон 15, Карта 37, Прилог табела 8, Прилог табела 9).

Табела 25. Дистрибуција градских и општинских центара према демографској величини и типовима кретања становништва у центрима и њиховим окружењима у периоду од 2002. до 2011. године

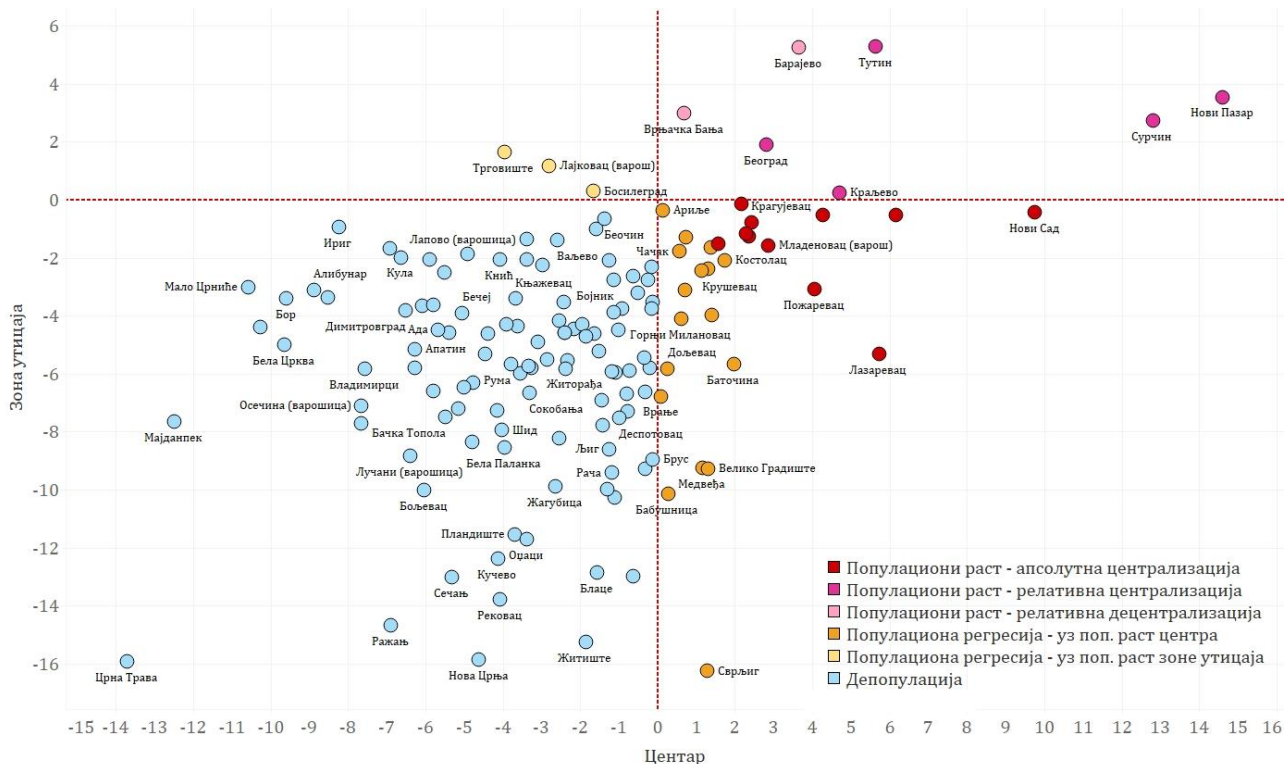
Тип кретања становништва центара са зонама утицаја	Категорије градских и општинских центара (према демографској величини, у хиљадама)								Укупно
	<5	5-10	10-20	20-50	50-100	100-200	200-500	>1000	
Централизован попул. раст	1	-	4	5	2	2	1	1	16
апсолутна цент.	1	-	2	5	-	2	1	-	11
релативна цент.	-	-	2	-	2	-	-	1	5
Децентрализован попул. раст	-	1	1	-	-	-	-	-	2
рел. децент.	-	1	1	-	-	-	-	-	2
апс. децент.	-	-	-	-	-	-	-	-	0
Демографска регресија	8	7	0	1	4	-	-	-	20
уз раст центра	5	7	-	1	4	-	-	-	17
уз раст зоне утицаја	3	-	-	-	-	-	-	-	3
Депопулација	37	24	22	16	7	-	-	-	106
Без зоне утицаја	3	6	2	-	-	-	-	-	11
Укупно	49	38	29	22	13	2	1	1	155

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

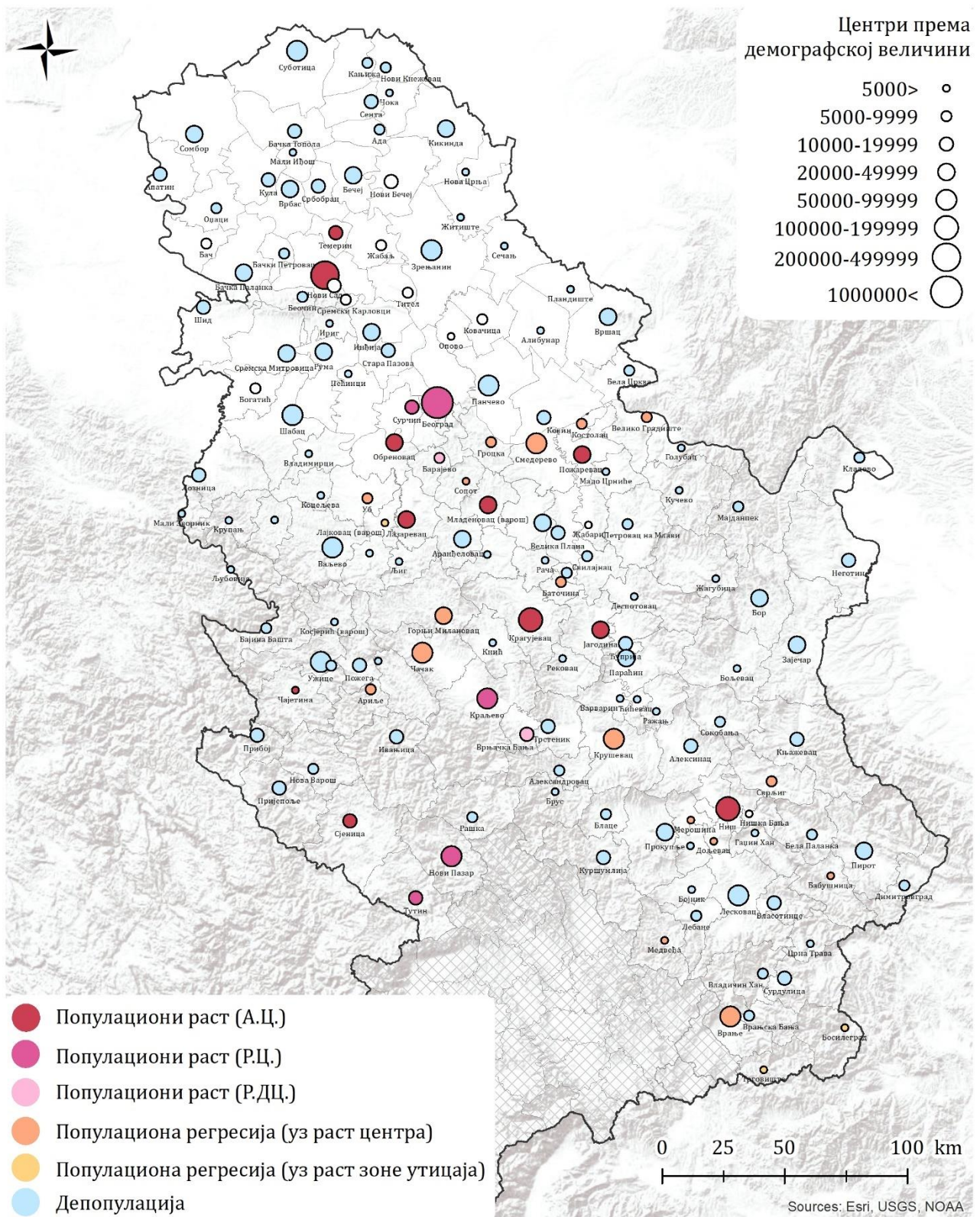
Популациони раст забележен је у свега 18 подручја градских и општинских центара са зонама утицаја. Није забележен ниједан случај апсолутне децентрализације, тј. да се повећала популација подручја само на основу пораста зоне утицаја. Барајево и Врњачка Бања су једини центри на чијем подручју је забележена релативна децентрализација, тј. који су забележили нижи пораст у односу на своју зону утицаја. Релативна

централизација, односно доминантан раст броја становника у центру, уз блажи пораст броја становника у зони утицаја забележени су на подручју Београда и Сурчина, са једне стране, и Краљево, Новог Пазара и Тутина, са друге стране. Популација преосталих 11 подручја увећана је на основу пораста броја становника у центру, уз смањење броја становника у насељима зоне утицаја. Међу њима су подручја: Новог Сада, Ниша, Крагујевца, Пожаревца и Јагодине, затим Лазаревца, Обреновца и Младеновца, као и Темерина, Сјенице и Чајетине (Табела 25, Графикон 15, Карта 37, Прилог табела 8, Прилог табела 9).

Дакле, резултати анализе су показали да је у претходном периоду (од 2002. до 2011. године) раст становништва забележен у малом броју подручја различитих величина. Највећи пораст је забележен у популационо највећим урбаним подручјима, Београду (пораст броја становника за око 79 хиљада) и Новом Саду (пораст броја становника за око 38 хиљада). С тим што је у Београду пораст забележен у центру и окружењу, док је у Новом Саду пораст усмерен на центар, а околина губи становништво. На нивоу подручја, пораст становништва је генерално био интензивнији у самим центрима, него у њиховој околини. Свега 7 подручја карактерише истовремени пораст броја становника у центру и окружењу, са којим је просторно и функцијски интегрисан. То је пре свега подручје Београда, које уједно обухвата и подручја, Сурчина и Барајева. Преостала 4 подручја обухватају центре Рашке области, Краљево, Врњачку Бању, Нови Пазар (треће подручје по забележеном популационом порасту, после Београда и Новог Сада) и Тутин. Са друге стране, процес депопулације је далеко заступљенији и распрострањенији (Графикон 15, Карта 37, Прилог табела 8).

Графикон 15. Дистрибуција подручја градских и општинских центара са зонама утицаја према вредностима стопа промене броја становника у центрима (x оса) и њиховим зонама утицаја (y оса) у периоду од 2002. до 2011. године

Карта 37. Типови кретања становништва подручја градских и општинских центара са зонама утицаја у периоду од 2002. до 2011. године

Имајући у виду чињеницу, на коју у својим радовима упућују Зелински (1971), Радовановић (1989), Вреск (1989) и остали, да просторна динамика становништва следи ефекте друштвених процеса и истовремено делује као повратна спрега, неретко повећавајући развојне диспропорције, анализом су обухваћене и унутрашње миграције,

са циљем да се укаже на доминантне правце пресељавања и зоне наглашене концентрације становништва.

Генерална дистрибуција исходишта и одредишта миграције становништва указује да су градски и општински центри у периоду од 2002. до 2011. године истовремено били доминантна исходишта и доминантна одредишта миграције и да је у контингенту становништва које је у наведеном периоду променило место становања највећи удео становништва које се преселило из једног у други центар. Следеће по заступљености је становништво које је мигрирало на релацији центар - остала насеља (која немају управну функцију). Док су подједнако заступљени мигранти из осталих насеља у центре и друга насеља. Одредиште становништва из АП Косово и Метохија чешће су били центри, него остала насеља, а њихово учешће у укупном обиму миграције је мање од 5%. Мигранти чије је исходиште непознато чине више од 15% укупног контингента становништва досељеног у претходном периоду, а њихово исходиште су двоструко чешће били центри, него остала насеља (Табела 26).

Табела 26. Дистрибуција становништва досељеног у периоду од 2002. до 2011. године према исходишту и одредишту

Одредиште миграције	Исходиште миграције (%)				
	Центри	Остала насеља	АП Косово и Метохија	Непознато	Укупно
Центри	26,5	15,9	2,8	10,5	55,7
Остала насеља	21,9	15,8	1,7	4,9	44,3
Укупно	48,4	31,7	4,5	15,4	100,0

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018)

Дистрибуција исходишта и одредишта миграције на нивоу статистичких региона указује на изразиту доминацију интрарегионалне над интеррегионалном миграцијом, у свим регионима. Интрарегионална миграција је најизраженија у региону Војводине, где се 83% миграната преселило у друго насеље истог региона. Насеља региона Војводине су уједно била и најчешће одредиште миграције, на другом месту су насеља региона Београда, следи регион Шумадије и Западне Србије, док су насеља Јужне и Источне Србије најређе била одредиште миграције. Када су у питању најчешћа исходишта миграције, најзаступљенија су насеља региона Војводине и Шумадије и Западне Србије, а насеља региона Београда су најређе била исходиште миграције (ако изузмемо насеља АП Косово и Метохија). У региону Београда се 61% миграната преселило у друго насеље истог региона. Занимљиво је да су у региону Београда насеља која нису центри 3 пута чешће одредиште миграције у интрарегионалном билансу миграција од центара, док су центри 3 пута чешће исходиште миграције од осталих насеља. Са друге стране, у укупном билансу центри су скоро 2 пута чешће одредиште миграције, што говори да су центри региона Београда (најчешће само насеље Београд) чешће одредиште миграната из других региона, док у самом региону доминирају обрнуте миграције, из центара у остала насеља. У регионима Шумадије и Западне Србије и Јужне и Источне Србије се око 65% миграната преселило у друго насеље истог региона. Регион Шумадије и Западне Србије је једини у ком су остала насеља чешће одредиште миграције од центара. Када је у питању интеррегионална миграција, регион Војводине је најчешће одредиште миграната из региона Београда, док је регион Београда најчешће одредиште интеррегионалне миграције свих других региона. Одредиште миграната из АП Косово и Метохија такође је најчешће био регион Београда, затим Шумадије и Западне Србије, следи регион Јужне и Источне Србије, а најређе је то био регион Војводине (Табела 27).

Табела 27. Дистрибуција миграната према исходишту и одредишту по статистичким регионима и типу насеља (према поседовању управне функције)

Одредиште миграције	Исходиште миграције (%)						Укупно
	Војводина	Београд	Шумадија и Западна Србија	Јужна и Источна Србија	Косово и Метохија	Непознато	
Војводина	20,1	2,4	1,6	1,3	0,5	5,3	31,1
центри	10,8	1,3	1,1	0,9	0,4	3,4	17,8
остала насеља	9,4	1,0	0,5	0,4	0,1	1,9	13,4
Београд	2,9	7,7	6,0	3,9	1,6	5,6	27,7
центри	2,2	1,9	5,1	3,2	1,1	4,6	18,1
остала насеља	0,7	5,8	0,9	0,8	0,6	1,0	9,7
Шумадија и Западна Србија	0,8	1,7	15,5	1,3	1,4	3,1	23,7
центри	0,4	0,9	6,3	0,8	0,8	1,7	10,8
остала насеља	0,4	0,8	9,2	0,5	0,6	1,4	13,0
Јужна и Источна Србија	0,5	1,0	1,0	12,6	1,0	1,4	17,4
центри	0,3	0,5	0,6	6,1	0,6	0,9	9,0
остала насеља	0,2	0,4	0,3	6,5	0,4	0,6	8,3
Укупно	24,3	12,7	24,0	19,1	4,5	15,4	100,0

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018)

Како су у генералној дистрибуцији исходишта и одредишта миграције најчешће биле миграције на релацији центар - центар, њима је посвећена посебна пажња. Доминантно исходиште миграције свих категорија центара (према демографској величини) је насеље Београд, које је одредиште 35% становништва које је мигрирало на релацији центар - центар у претходном периоду. Учешће Београда у претходно поменутом контингенту по категоријама центара варира од 30% миграната из Новог Сада до 49% миграната из категорије центара од 50.000 до 100.000 становника, која је уједно категорија из које је највише становника досељено у Београд. Категорија центара од 50.000 до 100.000 становника је такође и најчешће одредиште миграната из насеља Београд, али и друго генерално најчешће одредиште миграната, после Београда, као и најчешће исходиште миграната. Прве три категорије центара, којима припадају Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац, су једине које у миграцији на релацији центар - центар имају позитиван салдо. Из центара свих осталих категорија се више становништва одселило у друге центре, него што се из њих доселило (Табела 28).

Посматрано на нивоу појединачних центара, највише становника у Београд се доселило из великих центара, као што су: Нови Сад, Панчево, Ваљево, Шабац, Лозница, Крагујевац, Ужице, Чачак, Краљево, Крушевац, Ниш, Лесковац итд. Док се из Београда становништво најчешће селило у Нови Сад (10% укупно досељеног становништва), Сурчин (76% укупно досељеног становништва), Панчево (48% укупно досељеног становништва), Барајево (80% укупно досељеног становништва), Обреновац (60% укупно досељеног становништва) итд. Београд са претходно наведеним центрима појединачно има негативан салдо миграције и доминантно је исходиште миграната у наведене центре.

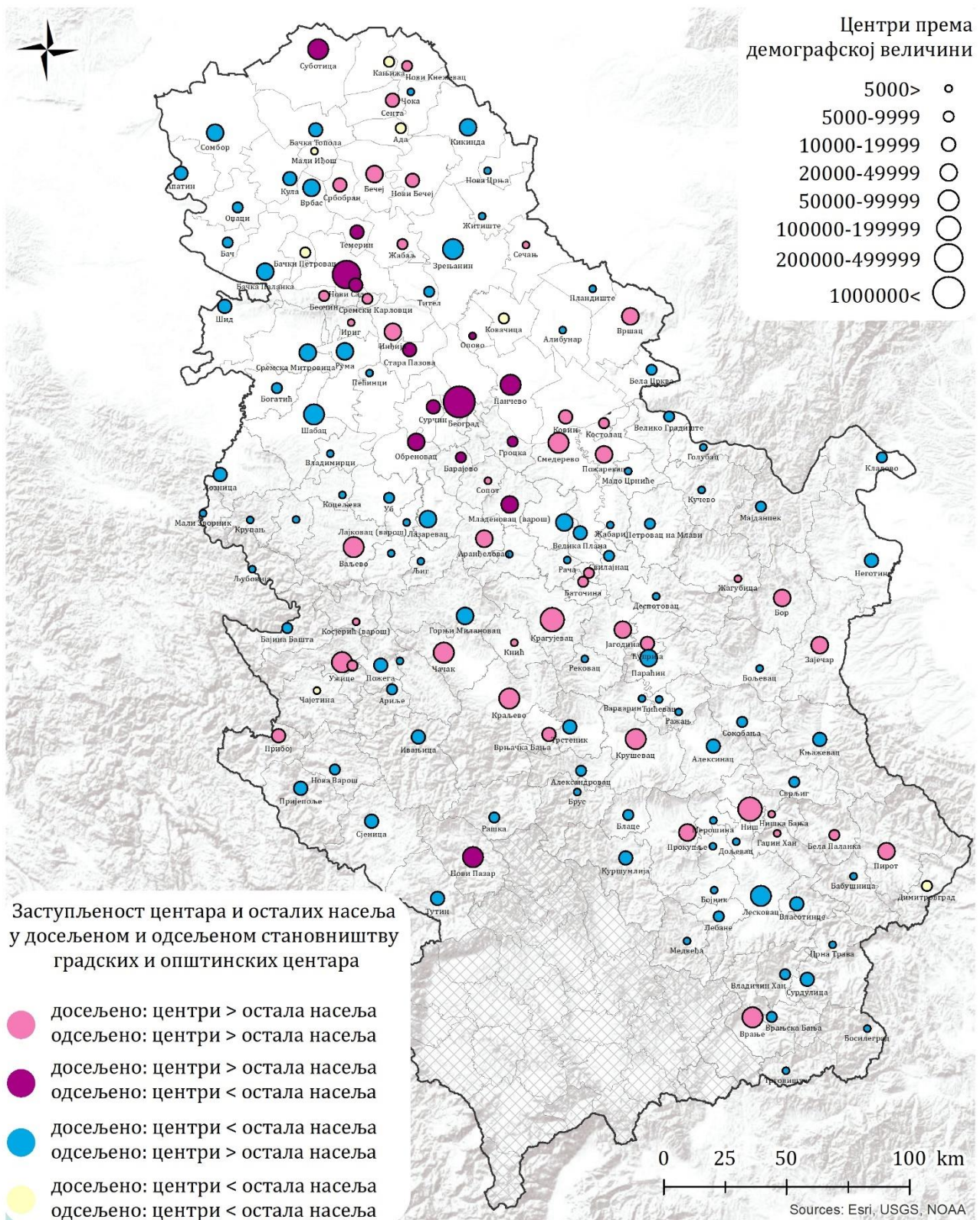
У Нови Сад се највише становника доселило из Београда, Зрењанина, Сомбора итд., док се становништво из Новог Сада најчешће селило у Београд (највише становника) и суседне мање центре, као што су: Петроварадин, Сремски Карловци, Темерин итд. У Ниш се највише становника доселило из Београда и суседних центара, као што су: Прокупље, Лесковац, Врање итд. Са друге стране, из Ниша се скоро половина миграната преселила у Београд и Нови Сад. У Чачак се, на пример, такође највише становника доселило из Београда и суседних центара, као што су: Горњи Милановац, Ивањица, Лучани, Краљево, док се из Чачка 63% миграната преселило у Београд. Дакле, Београд, као највећи и центар који је исходиште и одредиште великог броја миграната, једини је центар који остварује размену становништва са сваким појединачним центром и има значајно учешће у њиховом миграционом билансу. Уочава се да се у Београд и Нови Сад, као центре који имају највећи обим имиграције и емиграције, и највећи позитиван миграциони салдо, највише миграната досељава из удаљенијих популационо великих центара, док се њихово становништво сели у суседне мање центре. Са друге стране, Ниш и Чачак, као представници треће и четврте категорије центара, чешће су одредиште миграната из мањих центара у окружењу, док се њихово становништво најчешће сели у Београд.

Табела 28. Дистрибуција миграната, чије су исходиште и одредиште градски и општински центри, по категоријама центара (према демографској величини, у хиљадама)

Одредиште миграције	Исходиште миграције (%)								Укупно
	>1000	200-500	100-200	50-100	20-50	10-20	5-10	<5	
>1000		1,2	2,5	11,5	7,7	6,1	3,5	2,3	34,9
200-500	1,4		0,4	3,0	4,6	2,4	1,0	0,5	13,4
100-200	0,8	0,1	0,1	2,1	1,7	1,4	1,0	0,6	7,8
50-100	3,3	0,6	0,8	2,2	2,2	2,6	1,6	1,4	14,6
20-50	2,8	0,8	0,8	2,0	2,1	1,8	1,4	1,1	12,8
10-20	2,3	0,7	0,4	1,3	1,4	0,8	0,7	0,5	8,2
5-10	1,5	0,4	0,4	1,1	0,9	0,7	0,5	0,3	5,8
<5	0,5	0,1	0,3	0,5	0,5	0,3	0,2	0,2	2,6
Укупно	12,6	3,8	5,7	23,7	21,2	16,2	9,9	6,9	100,0

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018)

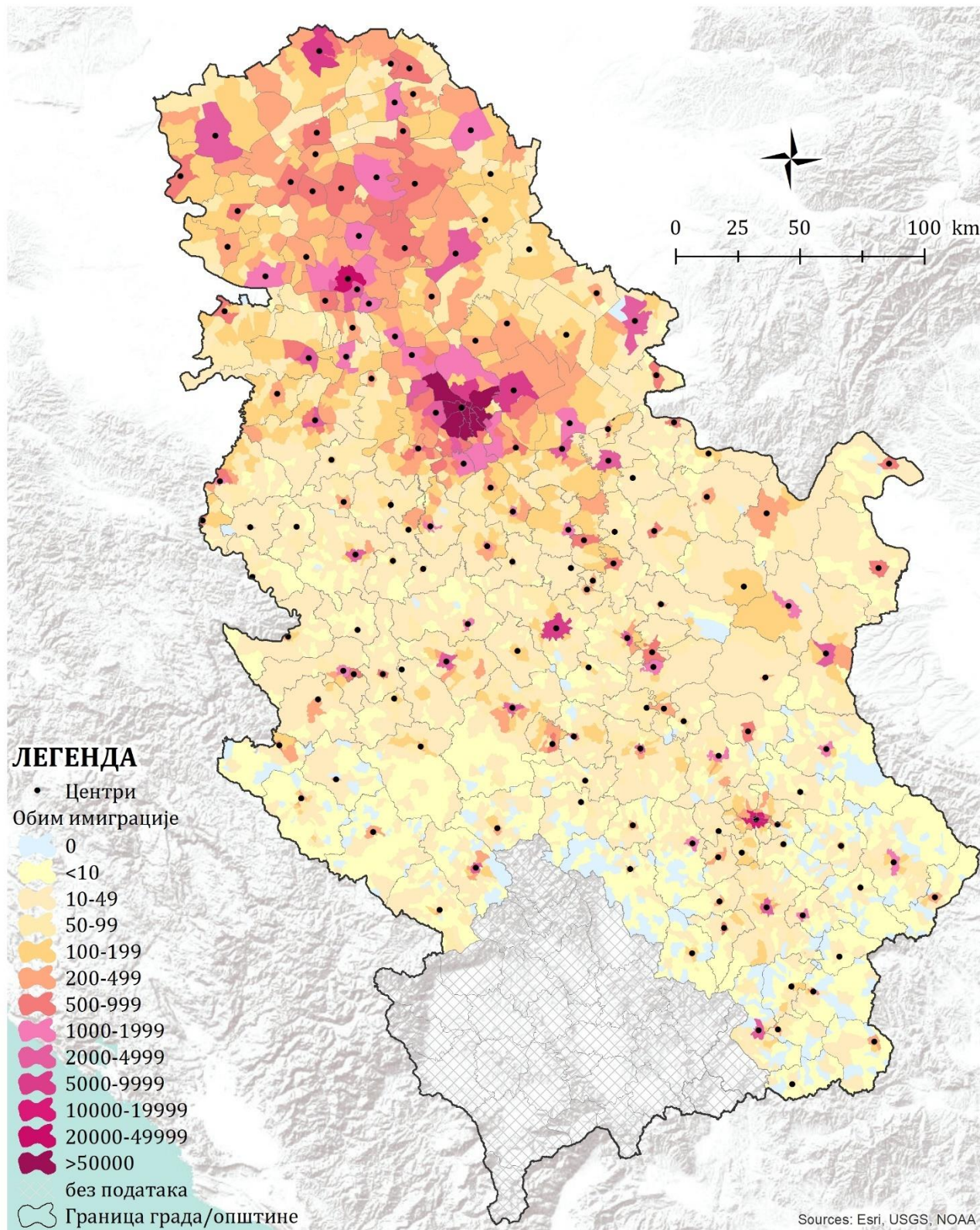
Када су у питању доминантни смерови имиграције и емиграције, у структури градских и општинских центара доминирају они у које се у већој мери досељава становништво осталих насеља (која нису центри), док се њихово становништво у већој мери сели у друге центре. Поменутој категорији припада 58,7% центара, а њихово учешће је веће међу демографски мањим центрима. Супротна ситуација, да се становништво у већој мери досељава из других центара, а сели у већој мери у насеља која нису центри, је карактеристична за демографски веће центре и мање центре у њиховом окружењу. Таква ситуација је забележена у 9% центара, међу којима су: Београд, Нови Сад, Панчево, Суботица и Нови Пазар, и центри у околини Београда (Младеновац, Обреновац, Сурчин, Стара Пазова, Барајево, Гроцка и Опово) и Новог Сада (Петроварадин и Темерин). Други по заступљености су центри у којима у оба смера (имиграција и емиграција) доминирају миграције на релацији центар - центар. У питању је 27,7% центара, међу којима су Ниш и Крагујевац и већи број демографски већих центара (из категорија од 20.000 до 100.000 становника), најчешће лоцираних дуж развојних осовина. Најмање су заступљени центри у које становништво чешће мигрира из осталих насеља, док истовремено њихово становништво мигрира у иста насеља. У питању су демографски мањи центри, до 10.000 становника (Карта 38).

Карта 38. Заступљеност центара и насеља која нису центри у досељеном и одсељеном становништву градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године

У складу са претходним резултатима, најинтензивнија имиграција, ако се изузму градски и општински центри, забележена је у насељима у околини Београда (Борча, Калуђерица, Сремчица, Угриновци, Нови Бановци, Лештане, Рипањ, Падинска Скела, Винча, Врчин, Нова Пазова, Болеч, Добановци итд.) и Новог Сада (Ветерник, Сремска

Каменица, Футог, Каћ, Руменка итд.). Борча је по броју имиграната рангирана одмах после Београда, Новог Сада и Ниша, а испред свих осталих центара. У околини осталих значајнијих центара већи обим имиграције, ако је забележен, забележен је у мањем броју насеља (Палић (Суботица), Барич, Звечка и Рвати (Обреновац), Лаћарак (Сремска Митровица), Мајур (Шабац), Старчево и Омољица (Панчево), Лозничко Поље, Клупци (Лозница), Матарушка Бања (Краљево), Чортановци (Инђија) итд.) (Карта 39).

Карта 39. Дистрибуција досељеног становништва по насељима (од 2002. до 2011. године)

2.2 Градски и општински центри као фактор функцијског развоја окружења

По истом принципу као за популационе промене, на основу смера и интензитета функцијских промена у градским и општинским центрима и њиховим окружењима, са којима су просторно и функцијски интегрисани, издвојена су 4 типа функцијског развоја (са подтиповима) на нивоу локалних урбаних система. Заједничка карактеристика првог и другог типа је јачање функције рада центра и зоне његовог утицаја као целине. Централизован функцијски развој карактерише доминантан раст броја радних места у центру, уз истовремено смањење (апсолутна централизација) или блажи раст броја радних места (релативна централизација) у зони утицаја. Супротно претходно наведеном, децентрализован функцијски развој карактерише доминантан раст броја радних места у зони утицаја центра, уз истовремени блажи раст (релативна децентрализација) или смањење броја радних места (апсолутна децентрализација) у центру. До смањења броја радних места у центру и зони његовог утицаја као целини, може доћи услед доминантног смањења броја радних места у центру или зони утицаја у случају слабљења функције рада, или општег смањења броја радних места у случају апсолутног слабљења функције рада (Табела 29).

Табела 29. Типови функцијских промена у центрима и њиховим окружењима

Функцијски развој центара са зонама утицаја	Функцијска промена			Интензитет промене
	Центар и зона утицаја	Центар	Зона утицаја	
Централизовано јачање функције рада	+	+	+ или -	
- апсолутна централизација	+	+	-	
- релативна централизација	+	+	+	јачање центра > јачања зоне
Децентрализовано јачање функције рада	+	+ или -	+	
- релативна децентрализација	+	+	+	јачање центра < јачања зоне
- апсолутна децентрализација	+	-	+	
Слабљење функције рада	-	+ или -	- или +	
- уз јачање центра	-	+	-	
- уз јачање зоне утицаја	-	-	+	
Апсолутно слабљење функције рада	-	-	-	

Напомена: Прилагођена методологија из *Hall & Hay (1980)* и *Berg, Drewett, Klaassen, Rossi, & Vijverberg (1982)*

Резултати су показали да чак 95 градских и општинских центара и зона њиховог утицаја карактерише апсолутно слабљење функције рада. Ако се изузму Београд и Нови Сад, овај вид функцијске промене доминира у свим категоријама центара (према демографској величини), а карактерише Ниш и Крагујевац, и 10 од 13 центара између 50.000 и 100.000 становника. Апсолутно слабљење функције рада обележје је већине центара дуж развојних осовина, са изузетком средишњих делова дунавске и западноморавске осовине развоја. Слабљење функције рада центра и зоне његовог утицаја као целине, праћено функцијским јачањем центра забележено је у 20 центара. Овај тип промене највише је заступљен у околини Београда (Барајево, Лазаревац, Обреновац, Инђија и Пећинци) и малим општинским центрима Шумадије и Западне Србије. Слабљење функције рада центра праћено функцијским јачањем зоне утицаја мањег интензитета забележено је у 10 центара Шумадије и Западне Србије, међу којима су популационо већи

центри Чачак, Краљево и Ваљево, као и Горњи Милановац, Пожега, Севојно, Нова Варош, Пријепоље итд. и 5 центара Јужне и Источне Србије, међу којима су Бор и Књажевац (*Карта 40, Прилог табела 10*).

Позитивне промене су, у поређењу са популационим развојем, забележене у мањем броју центара. Јачање функције рада забележено је у свега 14 подручја градских и општинских центара са зонама утицаја. Од тога свега 3 подручја бележе релативну централизацију, тј. доминантан пораст броја радних места у центру, уз блажи пораст у зони његовог утицаја, то су: Београд, Сурчин и Темерин. Није забележен ниједан случај јачања функције рада уз релативну децентрализацију. Јачање функције рада на основу пораста броја радних места у центру, уз смањење броја радних места у насељима зоне утицаја, забележено је у 8 подручја, којима су обухваћени Нови Сад, Стара Пазова, Гроцка, Сопот, Тутин итд. Апсолутна децентрализација, тј. јачање функције рада подручја засновано на јачању функције рада зоне утицаја, уз истовремено слабљење центра, забележено је у 3 популационо мала центра (Ариље, Власотинце и Босилеград) (*Карта 40, Прилог табела 10*).

Генерално, у претходном периоду (од 2002. до 2011. године), подручја интензивније концентрације економских активности била су просторно ограничена, на мали број (31) градских и општинских центара и још мањи број (21) зона њиховог директног утицаја. Јачање функције рада, поред подручја утицаја два популационо највећа центра, забележено је у малом броју углавном популационо мањих подручја. Док су негативне промене, које су широко распрострањене, биле чешће и интензивније у околини, него у самим центрима (*Прилог табела 10*).

На основу процентуалног учешћа примарних, производних и услужних делатности у активном становништву које обавља занимање у зонама директног утицаја градских и општинских центара (*Графикон 16*) издвојени су функцијски типови зона утицаја⁹³. Забележена је заступљеност свих 9 функцијских типова, док је виши степен функцијске трансформације, односно диверзификације економских активности, забележен у зонама директног утицаја око 1/3 центара⁹⁴ у којима у активном становништву које обавља занимање не доминира примарни сектор делатности (*Прилог табела 11*).

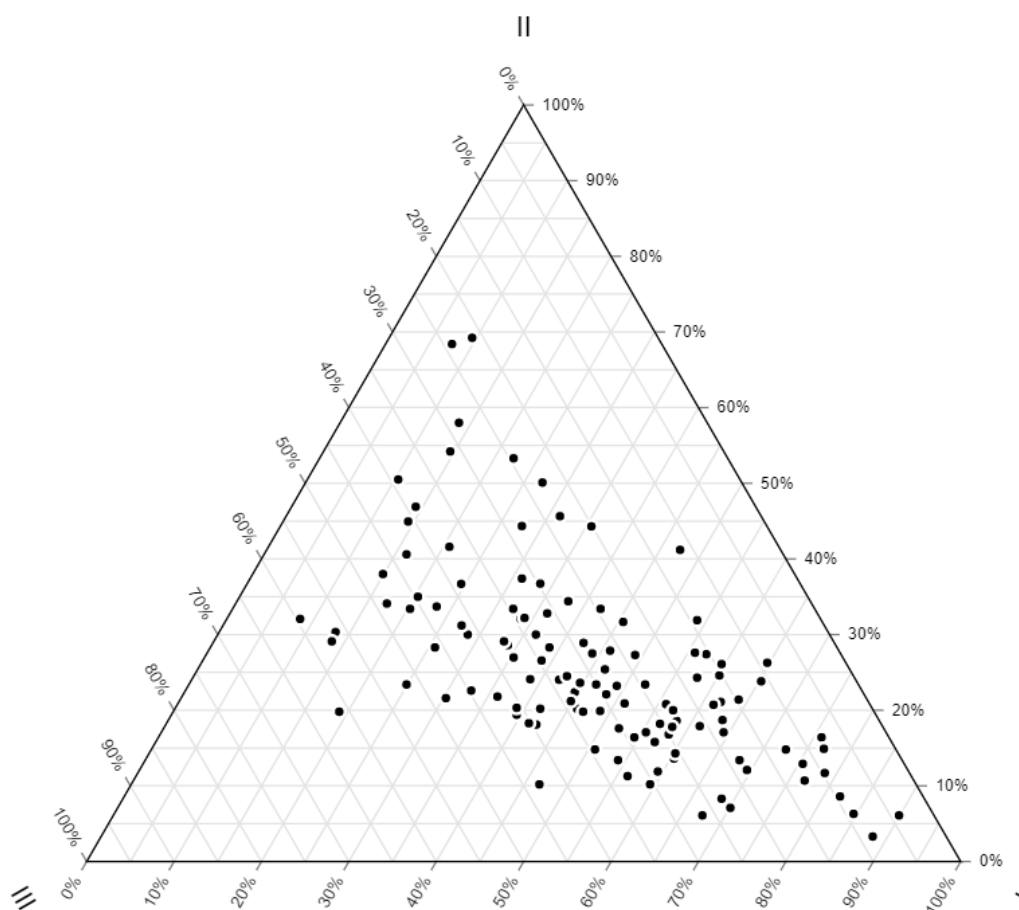
У 97 од 144 зоне утицаја у структури активног становништва које обавља занимање доминира примарни сектор делатности. Од тога, најбројније су зоне које припадају прелазном аграрно-услужном типу (46), затим затим зоне у којима је учешће примарног сектора изнад 60% (36), док аграрно-индустријском типу припада најмање зона (15). Зоне у којима је учешће примарног сектора изнад 60% карактеристичне су за популационо мање центре, а неки од већих центара чије зоне припадају аграрном типу су: Бор, Књажевац, Пријепоље, Прибој, Сјеница, Бачка Топола итд. Значајнији центри чије зоне припадају аграрно-услужном функцијском типу су: Крагујевац, Суботица, Чачак, Нови Пазар и Лесковац; затим у региону Војводине: Сомбор, Сремска Митровица, Кикинда, Вршац; у зони Велике Мораве: Смедеревска Паланка, Јагодина и Параћин; у региону Јужне и Источне Србије: Пожаревац, Зајечар, Прокупље и Пирот; а у околини Београда: Инђија, Стара Пазова и Пећинци. Аграрно-индустријски тип најзаступљенији је у региону Шумадије и Западне Србије, а припадају му зоне утицаја: Шапца, Ваљево, Горњег Милановца, Пожега, Ариља, Бајине Баште, Љубовије, Лучана, Александровца и Баточине; у источној Србији најзначајнији представник овог типа је Неготин; а у околини Београда само Гроцка (*Прилог табела 11, Карта 41*).

⁹³ Објашњење типологије видети у поглављу IV-2.1.3.

⁹⁴ Односи се на 144 центра који имају зону утицаја.

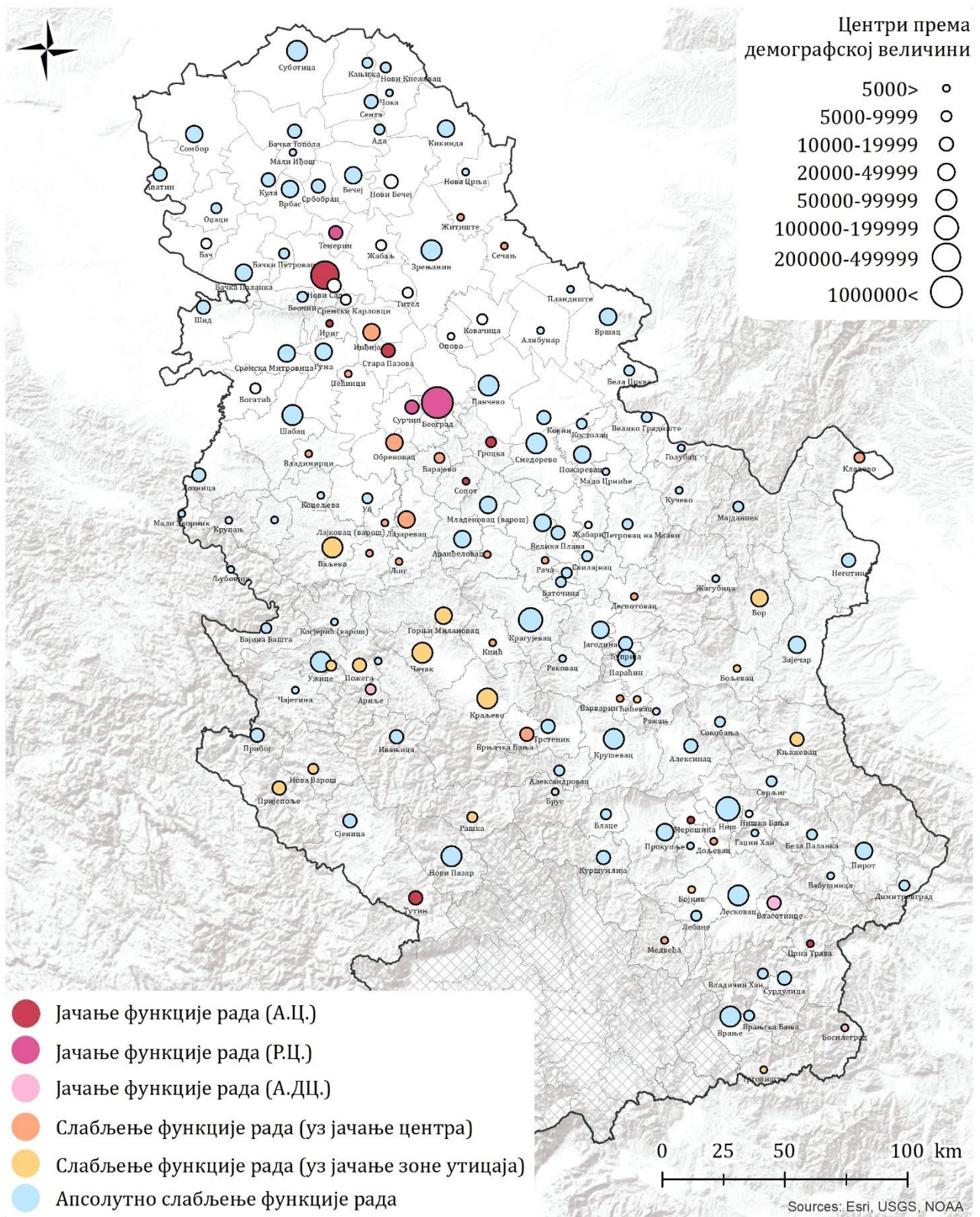
Најмање су заступљене зоне у којима доминира секундарни сектор, а карактеристичне су за средње и веће центре. Изразита доминација овог сектора забележена је само у зони утицаја Лазаревца и Ћићевца. Прелазни индустријско-аграрни тип забележен је у зони утицаја Смедерева и 4 центра у региону Западне Србије, то су: Ужице, Чајетина, Ивањица и Тутин. Док је прелазни индустријско-услужни тип забележен у зони Крушевца, Аранђеловца и Врњачке Бање у региону Шумадије и Западне Србије и зонама Сурдулице, Куршумлије, Мајданпека и Владичиног Хана у региону Јужне и Источне Србије. Једини представник индустријско-услужног типа у региону Војводине је зона утицаја Темерина (Прилог табела 11, Карта 41).

Прелазном услужно-аграрном типу припадају зоне утицаја 11 центара. Овај тип је најзаступљенији у региону Војводине, а најзначајнији центри су Панчево и Зрењанин. Припадају му и зоне Младеновца и Сопота у околини Београда. Услужно-индустријском типу претежно припадају зоне утицаја функцијски значајних центара, међу којима су: Београд, Нови Сад, Ниш, Краљево, Врање, Обреновац и Лозница; као и центара у њиховом окружењу, међу којима су: Барајево, Сеојно, Врањска Бања, Дољевац, Гаџин Хан итд. Изразита доминација услужног сектора забележена је у зонама утицаја Сурчина, Лапова и Димитровграда (Прилог табела 11, Карта 41).

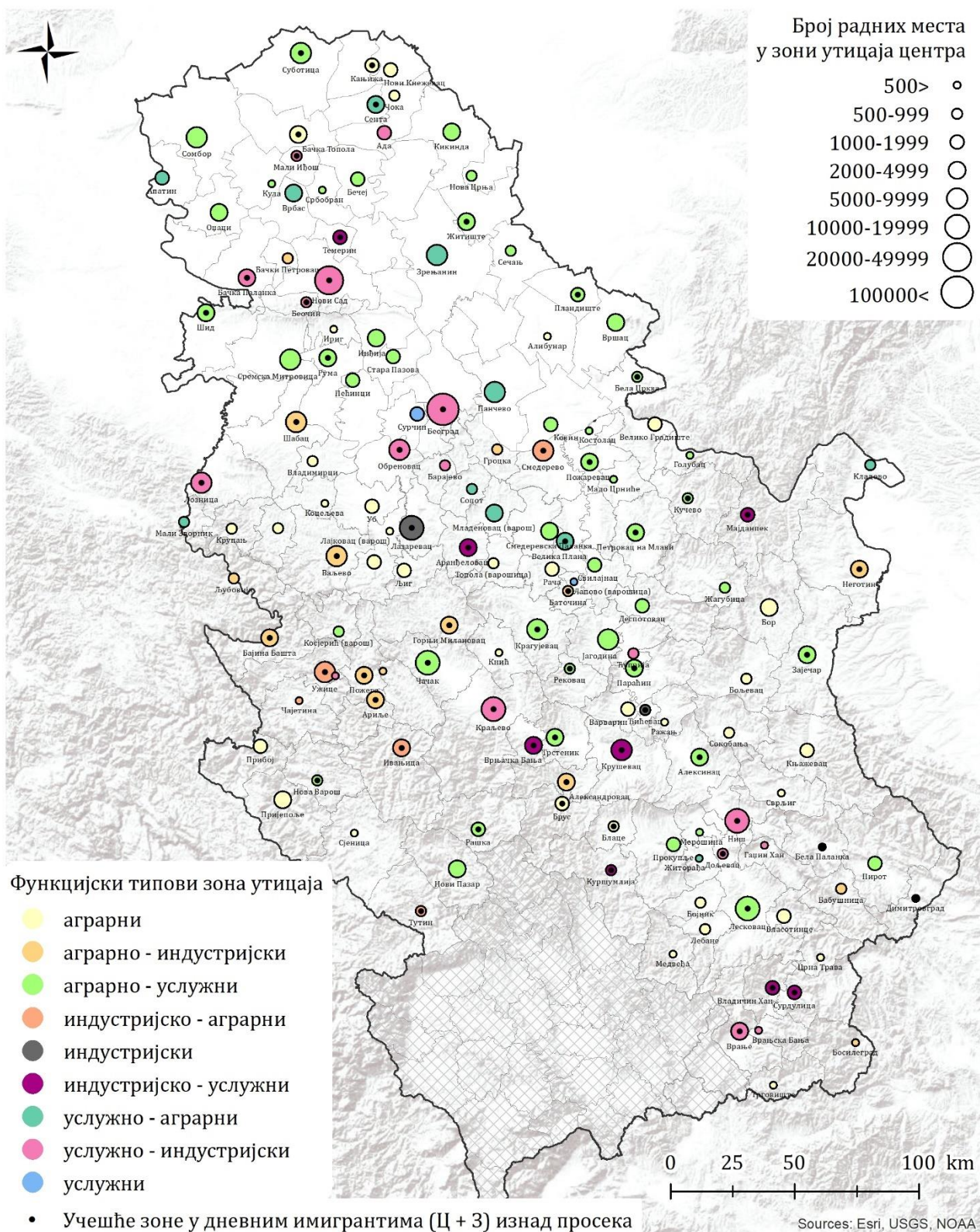
Графикон 16. Дистрибуција зона утицаја градских и општинских центара према структури активног становништва које обавља занимање по секторима делатности⁹⁵

⁹⁵ Извор података за Графикон 16: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

Карта 40. Развој функције рада подручја градских и општинских центара са зонама утицаја у периоду од 2002. до 2011. године

Просечно учешће зона утицаја у укупном броју дневних имиграната у центар и зону утицаја је 17,3%, а максимално учешће је 60,6%. Зоне у којима су забележене вредности изнад просека карактеристичне су за функцијски јаче центре, а најзаступљеније су у региону Шумадије и Западне Србије. Док су највеће вредности забележене у зонама које припадају индустријском функцијском типу (Прилог табела 11, Карта 41).

Карта 41. Функцијска обележја зона утицаја градских и општинских центра (2011. године)

3. СТРУКТУРА И РАЗВОЈ УРБАНОГ СИСТЕМА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ НА ПОЧЕТКУ 21. ВЕКА

За потребе детерминисања функцијско-хијерархијске структуре урбаног система Србије, односно функцијског значаја појединачних градских и општинских центара и њихове улоге у интеграцији насељског система Републике, узети су у обзир: демографска величина центара; капацитет функције рада; значај функција центара (рада и образовања) за задовољавање потреба становништва ширег подручја, мерен укупним обимом дневне имиграције; и домет функција, тј. територијални обухват и популациона величина зона директног утицаја центара, као и обухват подручја на којим центри функционално доминирају.

На врху хијерархијске лествице урбаног система Републике Србије је Београд са својим подручјем утицаја, које доминира урбаним системом како у погледу демографског, тако и функцијског потенцијала. Београд функционално интегрише већину насеља Београдског региона (изузетак су насеља градске општине Лазаревац) и део насеља суседних општина и градова на територији сремске, јужнобанатске и подунавске области, у којима укупно живи више од 1,75 милиона становника. Поменуто подручје обухвата више централних насеља у окружењу, међу којима су: центри градских општина Сурчин, Обреновац, Барајево, Сопот, Младеновац и Гроцка; градски центар Панчево; и општински центар Опово. Највећи број дневних миграната Београду дају и општински центри Стара Пазова, Инђија и Ковачица, али су везе са овим центрима слабијег интензитета. У периоду од 2002. до 2011. године на подручју насеља Београд и зоне његовог директног утицаја била је изражена концентрација како становништва, тако и економских активности. Концентрација је била интензивнија у центру, нарочито када су у питању економске активности. Када су у питању миграције становништва, Београд је на нивоу Републике доминантан фактор поларизације, док на интрарегионалном нивоу преовлађује процес деполаризације, односно пресељавање становништва у остала насеља и мање центре у окружењу. Функцијски развој Београда пре свега је заснован на концентрацији услужних делатности доминантно урбаног карактера (финансијске делатности, пословање некретнинама, информисање и комуникације, научне и иновационе делатности итд.). Јачање функције рада забележено је и у другим центрима који су били обухваћени зоном директног утицаја Београда 2002. године (Сурчин, Обреновац, Барајево, Сопот и Гроцка). Ефекти ширења позитивних развојних утицаја из Београда највише су се осетили у насељима ближег окружења, где је забележен пораст броја становника и капацитета функције рада (*Карта 42*), а у неким насељима и пораст обима дневне имиграције. У насељима окружења је такође забележен и виши степен диверзификације економских активности. Са друге стране, ширење зоне директног утицаја Београда, у истом периоду, остварено је у највећој мери на рачун зона утицаја суседних центара у којима је забележено слабљење функције рада (Младеновац, Панчево, Смедеревска Паланка итд.).

Нови Сад и Ниш су, као једини центри (пored Београда) чији функцијски значај у већој мери превазилази подручје утицаја њихове административно-управне функције, означени као макрорегионални центри. Демографска величина подручја које Нови Сад функционално интегрише је скоро 4 пута мања у односу на подручје под утицајем Београда, док је подручје које интегрише Ниш мање скоро 5,5 пута. Оба центра остварују доминантан утицај над функцијски и популационо значајно слабијим општинским центрима у свом непосредном окружењу. Развој подручја које обухвата Нови Сад и насеља у зони његовог директног утицаја карактеришу позитивне укупне промене и апсолутна централизација, како са аспекта популационог развоја, тако и са аспекта развоја функције рада. Другим речима, концентрација становништва и економских

активности у највећој мери је била изражена у самом Новом Саду, док окружење које је са њим функционално интегрисано бележи негативне укупне промене. Позитивне промене су забележене у мањем броју насеља у непосредном окружењу Новог Сада, међу којима су и општински центри Темерин и Петроварадин (у којима је забележен пораст броја становника и радних места) и Сремски Карловци (забележен пораст броја радних места). Улога Новог Сада у процесима регионалног диференцирања и интегрисања на нивоу Војводине је слична улози Београда на нивоу Републике. Са једне стране, Нови Сад је доминантан фактор поларизације у већем делу Региона (изузетак су источни део Срема и јужни део Баната, који су просторно и функцијски интензивније повезани са Београдом), док је са друге стране присутна редистрибуција становништва и економских активности у остала насеља и мање центре у његовом непосредном окружењу, где је забележен и највиши степен диверзификације економских активности. Функцијски развој Новог Сада је такође у највећој мери заснован на концентрацији услужних делатности доминантно урбаног карактера. У Нишу су у претходном периоду забележени значајно слабљење капацитета функције рада и слабији развојни подстицаји у насељима која су са њим функционално интегрисана. Подручје као целину карактеришу смањење капацитета функције рада и демографски раст заснован на порасту броја становника центра, док су у окружењу промене негативне. Позитивне промене забележене су у мањем броју насеља у непосредном окружењу Ниша, међу којима су и општински центри Мерошина и Дољевац (у којима је забележен пораст броја становника и радних места) и Нишка Бања (забележен пораст броја радних места).

Категоријом центара регионалног значаја обухваћени су центри значајног демографског потенцијала (преко 50 хиљада становника), чији утицај, са аспекта функције рада, у мањој мери превазилази локалне границе, а са аспекта јавно-социјалних услуга (образовна функција) задовољавају потребе становништва нешто ширег подручја. Суботица, Панчево, Зрењанин, Крагујевац, Чачак, Крушевац, Краљево и Лесковац појединачно интегришу подручја на којима живи више од 100 хиљада становника, одредиште су више од 10 хиљада дневних миграната и у њима ради по више од 20 хиљада становника. Шабац, Ваљево, Ужице, Нови Пазар, Смедерево и Врање имају нешто ниже вредности претходно наведених показатеља. На улогу претходно наведених центара у процесима интегрисања простора негативно утичу: периферан положај, фрагментисане зоне утицаја, слабији капацитет функције рада итд. У погледу демографске величине и капацитета функције рада Крагујевац значајно превазилази друге регионалне центре, али је по обиму дневне имиграције и улози у просторно-функцијској интеграцији ближи регионалним него макрорегионалним центрима. Заједничка карактеристика свих центара регионалног значаја је значајно слабљење капацитета функције рада у првој деценији 21. века. Панчево, Зрењанин, Суботицу, Шабац, Ваљево, Ужице и Лесковац, поред слабљења функције рада карактерише и смањење броја становника. У окружењу регионалних центара могу се уочити релативно слаби развојни подстицаји, који се испољавају кроз пораст броја становника и/или радних места и диверзификацију економских активности мањег броја насеља. Пораст броја становника забележен је у зонама утицаја Краљева и Новог Пазара, док је у зонама утицаја Ваљева, Чачка и опет Краљева забележено јачање функције рада, међутим недовољно да би надоместило негативне промене забележене у центрима (Табела 30). Када су у питању унутрашње миграције становништва, у већини регионалних центара доминира пресељавање становништва на релацији центар-центар. Регионални центри претежно привлаче становништво из свог регионалног окружења, подстичући његову даљу демографску и економску поларизацију, док њихово становништво гравитира ка популационо и функцијски јачим центрима, пре свега Београду и Новом Саду. Изузетак

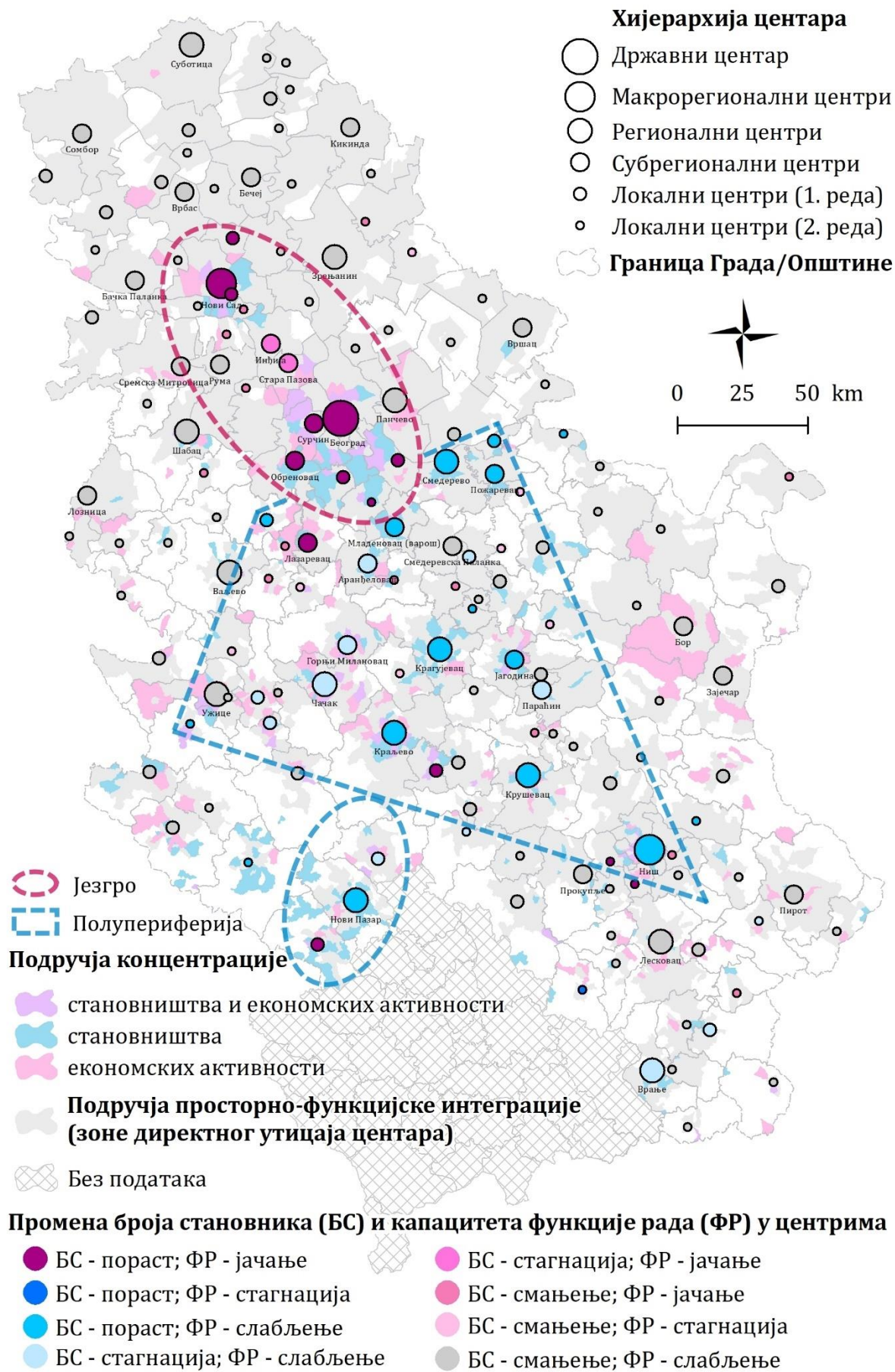
су, са једне стране, Панчево и Суботица, из којих се становништво у већој мери сели у остала насеља, док се са друге стране у Зрењанин, Шабац и Врање становништво у већој мери досељава из осталих насеља.

У категорију центара субрегионалног значаја, сврстани су центри од 20 до 50 хиљада становника, који ретко и у мањој мери остварују утицај изван локалних граница, али их карактеришу солидан капацитет функције рада (од 8 до 20 хиљада радних места) и обим дневне имиграције. Процењено је да субрегионални значај имају и Стара Пазова, Сурчин и Лозница, који имају мање од 20 хиљада становника, али према капацитету функције рада и обиму дневне имиграције превазилазе неке демографски веће центре. У региону Војводине већину центара субрегионалног значаја карактеришу периферан положај и негативне демографске и функцијске промене. Изузетак су Стара Пазова и Инђија, у којима је, под утицајем Београда, изражена концентрација економских активности, али не и становништва. Сурчин је једини субрегионални центар који, заједно са својим подручјем утицаја, бележи позитивне популационе и функцијске промене. Међутим, како су и Сурчин и зона његовог директног утицаја под доминантним функционалним утицајем Београда, развој овог подручја се у значајној мери може приписати доминантном центру. Позитивне популационе и функцијске промене забележене су и у Обреновцу и Лазаревцу, док су позитивне популационе промене забележене у Пожаревцу, Јагодини и Горњем Милановцу, али не и у зонама њиховог утицаја. У зонама утицаја Горњег Милановца и Бора је забележено јачање функције рада, али недовољно да би надоместило негативне промене забележене у центрима. Остале центре субрегионалног значаја и зоне њиховог утицаја карактерише смањење броја становника и слабљење функције рада.

Домет утицаја функција центара који су означени као локални, мањи је од подручја утицаја њихове административно-управне функције. Уколико се не налазе у близини функцијски доминантнијих центара, локални центари остварују доминантан утицај у оквиру своје општине, али је тај утицај слабијег интензитета. Ове центре карактеришу слабији демографски потенцијал (до 20 хиљада становника) и капацитет функције рада (мање од 8 хиљада радних места). Локални центри нижег ранга имају изразито неповољне вредности неког од посматраних показатеља, односно мали значај у просторно-функцијској интеграцији насеља своје општине. То су центри који имају неку или неке од следећих карактеристика: имају мање од 5.000 хиљада становника; немају зону директног утицаја или је обухват те зоне веома мали; имају слаб капацитет функције рада (мање од 3.000 радних места) или мали обим укупне дневне имиграције (мање од 2.000 миграната). Позитивне популационе и/или функцијске развојне тенденције забележене су најчешће у локалним центрима, који су лоцирани у близини функцијски јачих центара, међу којима су: Темерин (околина Новог Сада), Тутин (околина Новог Пазара), Врњачка Бања (близина Краљева, али и специфичне функције у самом центру), Барајево, Гроцка, Сопот (околина Београда), Мерошина, Дољевац, Нишка Бања (околина Ниша), Лајковац (близина Лазаревца) итд. (*Карта 42, Табела 30*).

Генерално посматрано, највиши степен просторно-функцијске интеграције и најјаче функцијске везе успостављени су у региону Београда. Регион Војводине, карактерише добра покривеност подручјима просторно-функцијске интеграције, али је интензитет функцијских веза слабији. У преостала два статистичка региона, виши степен просторно-функцијске интеграције је остварен у окружењу функцијски значајнијих центара и дуж државних путева првог реда. Услед слабије саобраћајне повезаности и већег броја демографски малих и економски и миграционо неактивних насеља, у њима су у већој мери заступљена и функцијски изолована подручја, до којих не допиру утицаји центара вишег хијерархијског ранга (*Карта 42*).

Карта 42. Функцијско-хијерархијска структура и развој урбаног система

Табела 30. Функцијски и популациони развој подручја градских и општинских центра са зонама директног утицаја (у периоду од 2002. до 2011. године) (Прилог карта 8)

		ЈАЧАЊЕ ФУНКЦИЈЕ РАДА			СЛАБЉЕЊЕ ФУНКЦИЈЕ РАДА		АПСОЛУТНО СЛАБЉЕЊЕ ФУНКЦИЈЕ РАДА
		А. Ц.	Р. Ц.	А. ДЦ.	УЗ ЈАЧАЊЕ ЦЕНТРА	УЗ ЈАЧАЊЕ ЗОНЕ УТИЦАЈА	
ПОПУЛАЦИОНИ РАСТ	А. Ц.	Нови Сад	Темерин	-	Лазаревац, Обреновац	-	Ниш, Крагујевац, Младеновац, Пожаревац, Јагодина, Сјеница, Чајетина
	Р. Ц.	Тутин	Београд, Сурчин	-	-	Краљево	Нови Пазар
	Р. ДЦ.	-	-	-	Врњачка Бања, Барајево	-	-
ДЕМОГРАФСКА РЕГРЕСИЈА	УЗ РАСТ ЦЕНТРА	Гроцка, Сопот, Мерошина	-	Ариље	Доњевац, Медвеђа	Чачак, Горњи Милановац	Врање, Крушевац, Смедерево, Баточина, Велико, Градиште, Костолац, Сврљиг, Уб, Бабушница
	УЗ РАСТ ЗОНЕ УТИЦАЈА	-	-	Босилеград	Лајковац	Трговиште	-
ДЕПОПУЛАЦИЈА		Стара Пазова, Ириг, Црна Трава	-	Власотинце	Барварин, Владимирци, Деспотовац, Кнић, Љиг, Мионица, Рача, Топола, Житиште, Пећинци, Сечањ, Кладово, Инђија	Ваљево, Бор, Књажевац, Пожега, Пријепоље, Нова Варош, Рашка, Севојно, Бојник, Бољевац, Ћићевац	Лесковац, Ужице, Шабац, Зрењанин, Панчево, Суботица, Аранђеловац, Зајечар, Параћин, Пирот, Прокупље, Смедеревска Паланка... *

* ДЕПОПУЛАЦИЈА И АПСОЛУТНО СЛАБЉЕЊЕ ФУНКЦИЈЕ РАДА (наставак): Бачка Паланка, Бечеј, Вршац, Кикинда, Рума, Сомбор, Сремска Митровица, Врбас, Алексинац, Велика Плана, Ивањица, Куршумлија, Лозница, Неготин, Прибој, Сурдулица, Трстеник, Ћуприја, Апатин, Бачка Топола, Ковин, Кула, Сента, Србобран, Шид, Александровац, Бајина Башта, Лапово, Бела Паланка, Блаце, Владичин Хан, Врањска Бања, Димитровград, Лебане, Мајданпек, Петровац на Млави, Свилајнац, Сокобања, Ада, Бачки Петровац, Бела Црква, Беочин, Кањижа, Нови Кнежевац, Оџаци, Брус, Гаџин Хан, Голубац, Жагубица, Житорађа, Косјерић, Коцељева, Крупањ, Кучево, Лучани, Љубовија, Мали Зворник, Мало Црниће, Осечина, Ражањ, Рековац, Алибунар, Мали Иђош, Нова Црња, Пландиште, Чока

Са аспекта положаја, достигнутог степена просторно-функцијске интеграције и испољених развојних тенденција у првој деценији 21. века, у оквиру урбаног система Републике Србије диференцирају се: језгро урбаног система и подручја унутрашње периферије и периферије урбаног система.

Језгро урбаног система представљају урбана подручја Београда и Новог Сада, која карактеришу позитивне развојне тенденције, односно интензивна концентрација становништва и економских активности, уз релативну централизацију у оквиру урбаног подручја Београда и апсолутну централизацију у оквиру урбаног подручја Новог Сада. Урбана подручја наведених центара интегришу мања локална тржишта рада, која се развијају под директним и индиректним утицајем доминантних центара.

Подручје које је означено као унутрашња периферија обухвата низ мањих урбаних подручја и локалних тржишта рада, просторно блиских језгру и оних која се налазе у обухвату зона вишег степена просторно-функцијске интеграције (које су у просторним плановима Републике и претходним истаживањима означене као примарне развојне осовине). Поменуто подручје има форму трапеза у чијим су теменима: Уб, Костолац, Ниш и Чајетина. На њега се надовезује ибарска зона популационог прогреса, формирана око урбаног подручја Новог Пазара, која је по својим карактеристикама јединствена у Србији. У питању је простор који, некад и упркос израженој емиграцији, бележи раст броја становника заснован на позитивном природном кретању становништва. Унутрашњу периферију урбаног система карактерише значајна концентрација центара вишег хијерархијског ранга, у којима су забележене умерено позитивне популационе промене и слабљење функцијског капацитета. Дакле, у питању је простор значајног демографског потенцијала, са израженим слабљењем капацитета функције рада (са изузетком Лазаревца и неколико мањих локалних центара), као последице споре компензације нагло ослабљене индустријске функције развојем нових видова производних и услужних делатности.

Периферија урбаног система обухвата већи део Војводине (изузетак су подручја у обухвату језгра урбаног система) и источне, југоисточне, западне и југозападне делове Републике (изузетак су подручја обухваћена унутрашњом периферијом урбаног система). У питању су подручја која карактеришу негативне развојне тенденције, како са аспекта кретања становништва, тако и са аспекта функцијског развоја. Популационо и функцијско слабљење забележено је на целокупној периферији, укључујући и већину централних насеља. Већи део овог подручја карактерише пограничан положај. Јужно од Саве и Дунава, ова подручја су периферно позиционирана у односу на језгро урбаног система и карактеришу их нижи степен просторно-функцијске интеграције, већа међусобна удаљеност центара и слабија саобраћајна доступност.

Генерално, резултати спроведених анализа упућују на закључак да су развојне тенденције на почетку 21. века у већој мери биле усмерене ка даљем диференцирању целокупног урбаног система на прогресивна и подручја која карактеришу стагнација у развоју и регресија, него ка његовом просторно-функцијском интегрисању. Поларизациони ефекти су били израженији од ефеката ширења развојних утицаја централних насеља, како на интеррегионалном, тако и на интрарегионалном и локалном нивоу. На продубљивање поларизације на локалном нивоу указују чињенице: да је у градским и општинским центрима (збирно) забележен благ пораст броја становника, без обзира на генерални тренд смањења броја становника; и да је у насељима која немају управну функцију забележено вишеструко веће (апсолутно и релативно) слабљење капацитета функције рада у поређењу са градским и општинским центрима. На неравномерну дистрибуцију позитивних промена на интеррегионалном и интрарегионалном нивоу указују просторни обухват и дистрибуција подручја у којима су оне забележене и разлике у њиховом интензитету. Концентрација становништва и економских активности у великој мери је ограничена на два просторно блиска урбана центра, који се налазе на самом врху хијерархијске лествице урбаног система и њихово непосредно регионално окружење.

У постојећем просторно, демографски и функцијски поларизованом урбаном систему, са израженим тенденцијама ка даљој поларизацији, додатну препреку постизању уравнотеженијег развоја представља релативно слаба просторно-функцијска интеграција на интеррегионалном нивоу. Нови Сад је једини значајнији центар који је у претходном периоду успео да одржи и развије капацитет функције рада, и да се на тај начин позиционира као садашњи и будући конкурент (северно од Саве и Дунава) значајно популационо и функцијски доминантнијем Београду. У делу урбаног система јужно од Саве и Дунава, није се издвојило ниједно подручје вишег степена просторно-функцијске интеграције, које има популациони и функцијски потенцијал да преузме улогу значајне развојне противтеже подручју Београда. У том погледу, често је истицан потенцијал подручја западноморавске развојне осовине, заснован на њеном централном положају и израженој концентрацији популационо и функцијски значајних центара. Међутим, без обзира на просторну блискост и саобраћајну повезаност, међу доминантним центрима на овом подручју (Ужице, Чачак, Краљево и Крушевац) није остварен значајнији степен просторно-функцијске интеграције (испољен кроз дневне миграције и пресељавање становништва). Поставља се питање колико је, у савременим условима развоја, оправдано подручја Великог, Западног и Јужног Поморавља сматрати осовинама развоја, када се узме у обзир да већи део наведених подручја карактеришу депопулација и функцијско слабљење, односно да су процеси концентрације становништва и економских активности у њима веома слабог интензитета и чешће испољени у форми ареала мањег обухвата, него континуираних подручја. Ниш, као једини макрорегионални центар јужно од Београда, има ограничене могућности за продубљивање просторно-функцијске интеграције са својим ширим регионалним окружењем, које је захваћено процесима опште регресије.

Испољене тендеције ширења зона директног утицаја градских и општинских центара (у условима смањеног капацитета функције рада већине центара), у посматраном периоду, биле су најчешће просторно ограничене на њихово ближе окружење, често уз изостанак реалног пораста обима имиграције. Повећан интензитет дневних миграција најчешће је био резултат слабљења функције рада насеља која немају управну функцију, као и смањења контингента активног становништва истих насеља (које ствара привид јачег интензитета миграције, без апсолутног пораста броја дневних миграната).

VII ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Резултати анализе достигнутог степена просторно-функцијске интеграције и испољених развојних тенденција у првој деценији 21. века недвосмислено указују на диференцирање урбаног система Републике Србије на: прогресивно језгро; подручје унутрашње периферије са израженим слабљењем капацитета функције рада, али релативно очуваним демографским ресурсима; и периферију коју карактерише изражена демографска и функцијска регресија. Урбани систем има одлике просторно и демографски поларизованог система, са неравномерном дистрибуцијом урбаних центара и подручја са којима су просторно-функцијски интегрисани. Преклапање подручја утицаја више центара углавном је просторно ограничено на језгро урбаног система. У оквиру унутрашње периферије подручја утицаја центара су просторно блиска, али су међусобно функцијски слабо повезана. На периферији урбаног система урбани центри су међусобно удаљени и слабије интегрисани са својим окружењем. Развојне диспропорције су изражене на свим просторним нивоима, док савремени развојни процеси указују на тенденцију даљег продубљивања постојећих диспропорција.

Резултати истраживања, са аспекта кретања становништва у урбаном систему, показују да су у претходном периоду позитивне популационе промене забележене у мањем броју урбаних подручја, док је у већини урбаних подручја забележена депопулација. Развојне диспропорције нужно доводе до редистрибуције становништва на штету мањих центара и слабије развијених урбаних подручја, а у корист већих и развијенијих градских центара, па је највећи раст забележен у популационо највећим урбаним подручјима (Београда и Новог Сада). На нивоу урбаних подручја, пораст становништва је генерално био интензивнији у самим центрима, него у њиховом окружењу.

Генерална дистрибуција исходишта и одредишта миграције становништва указује да је миграциона база насеља која немају управну функцију ослабљена, па су градски и општински центри у посматраном периоду истовремено били доминантна исходишта и одредишта миграције. Најчешћа су била пресељавања становништва на релацији центар - центар, а затим пресељавања на релацији центар - насеља која немају управну функцију, која су карактеристична пре свега за језгро урбаног система.

Имајући у виду да је одлука о пресељењу најчешће последица удруженог деловања више фактора (могућност запослења, трошкови становања, доступност јавно-социјалних услуга, квалитет животне средине итд.), потенцијални допринос бољем разумевању миграционе динамике и формулисању сврсисходних развојних мера, које би подстакле кретање становништва у складу са циљевима друштвеног развоја, могла би да представљају квалитативна истраживања ставова различитих категорија становништва о доминантним факторима (*pull* и *push*) који утичу на доношење одлуке.

Утицај функција (рада и образовања) централних насеља у претходном периоду се, са аспекта просторног домета, најчешће осећао у оквиру локалних граница, а код центара вишег ранга и у оквиру делова суседних општина. У условима депопулације и деиндустријализације, могућности центара да подстичу развој насеља у окружењу су биле ограничене. Ефекти утицаја центара најчешће су се огледали кроз дневне миграције активног становништва, а ређе и у мањој мери кроз јачање капацитета функције рада и диверзификацију економских активности у окружењу.

Индустрија је у претходном веку представљала доминантан фактор урбанизације, док је на почетку 21. века била доминантна делатност у централним насељима. Нагло слабљење индустријске функције негативно се одразило на капацитет функције рада већине центара. Највећи пораст запослености у претходном периоду остварен је у

сектору услуга. Међутим, значајан део услужних делатности које нису везане за државну управу и јавно-социјалне услуге сконцентрисан је у Београду и Новом Саду, па се и ефекат пораста запослености највише манифестовао у два највећа центра, док су исте имале значајно мање ефекте у виду компензације индустријске функције у центрима рада нижих категорија.

Резултати спроведених анализа показују да основно стратешко опредељење првог Просторног плана Републике Србије (из 1996. године), које се односи на постизање већег степена укупне функционалне интегрисаности простора Републике, односно ублажавање постојећих регионалних диспропорција кроз смањење релативне концентрације становништва и активности у републичком и покрајинским центрима и стимулсање развоја мањих урбаних центара, није остварено.

Други Просторни план Републике Србије (из 2010. године) је, у циљу побољшања квалитета живота становништва, предвидео постизање подношљиво неуравнотеженог просторног, демографског, економског и општег друштвеног развоја. Попис становништва 2022. године ће омогућити бољи увид у развојне тенденције у другој деценији 21. века и објективно сагледавање у којој мери су остварени циљеви наведеног плана.

У Нацрту новог Просторног плана Републике Србије, чији је плански хоризонт до 2035. године, је истакнута неопходност достизања „општег урбаног контекста“, који подразумева да се елементи квалитета урбаног живота (основни скуп услуга и квалитетна инфраструктура) осећају у свим насељима урбаног система, без обзира на удаљеност од центра и демографску величину. Имајући у виду диспропорције у квалитету „урбане средине“ на релацији центар - периферија, чак и у оквиру урбаних подручја са највишим степеном развоја и просторно-функцијске интеграције, отвара се питање колико су могућности достизања наведеног циља на нивоу урбаног система као целине реалне. Време ће показати да ли је овај концепт, као и концепти „полицентричног развоја“ и „децентрализоване концентрације“, још једна у низу утопијских идеја, које су лепо замишљене, али тешко оствариве.

Досадашње искуство је показало да развој урбаних система карактерише висок степен просторне инерције и да је кретање становништва процес који се не може планирати. Смањен демографски потенцијал и просторне неравномерности у кретању становништва представљају значајну препреку планирању просторног развоја Републике. Имајући у виду широко распрострањену природну депопулацију и ослабљену миграциону базу, као и функцијско слабљење већине градских и општинских центара, доводи се у питање капацитет центара да привуку ново становништво, али и да задрже постојеће. Очекује се да ће и у будућности миграциони токови на интеррегионалном нивоу у великој мери бити одраз развоја и редистрибуције економских активности у простору. Функцијско оснаживање регионалних и субрегионалних центара, усмерено на очување популационих потенцијала и јачање функција подручја изван језгра урбаног система, намеће се као нужан предуслов будућег просторног развоја.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Badovinac, P. (1997). *Centralne urbane funkcije - centri*. Beograd: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Berg, L. v., Drewett, R., Klaassen, L., Rossi, A., & Vijverberg, C. (1982). *Urban Europe: A study of Growth and Decline*. Oxford: Pergamon Press.
- Berry, B. (1964). Cities as systems within systems of cities. *Papers of the Regional Science Association*, 13, 147-163.
- Berry, B. (1970). Labour Market Participation and Regional Potential. *Growth and Change: A Journal of Urban and Regional Policy*, 1(4), 3-10.
- Berry, B., & Garrison, W. (1958). Alternate explanations of urban rank-size relationships. *Annals of the Association of American Geographers*, 48, 83-91.
- Bourne, L., & Damaris, R. (2001). The changing face of Canada: uneven geographies of population and social change. *The Canadian Geographer*, 45(1), 105-119.
- Bourne, L., & Simmons, J. (2002). The Conceptualization and Analysis of Urban Systems: A North American Perspective. "New Forms of Urbanization: Conceptualizing and Measuring Human Settlement in the Twenty-first Century". IUSSP Working Group on Urbanization .
- Bradford, M., & Kent, A. (1977). *Human Geography Theories and their applications*. Oxford: Oxford University Press.
- Breznik, D. (1988). *Demografija: analiza, metodi i modeli*. Beograd: Naučna knjiga.
- Carter, H. (1995). *The Study of Urban Geography*. London: Arnold.
- Champion, A. (1987). Recent Changes in the Pace of Population Decontration in Britain. *Geoforum*, 18(4), 379-401.
- Champion, A. (1992). Urban and Regional Demographic Trends in the Developed World. *Urban Studies*, 29(3), 461-482.
- Cheshire, P. (1995). A New Phase of Urban Development in Western Europe? The Evidence for the 1980s. *Urban Studies*, 32(7), 1045-1063.
- Cheshire, P., & Hay, D. (2018). *Urban Problems in Western Europe: An economic analysis (Routledge Library Editions: Urban Studies)*. London: Routledge.
- Clark, W., & Kuijpers-Linde, M. (1994). Commuting in restructuring urban regions. *Urban Studies*, 31(3), 465-483.
- Derić, B., & Perišić, D. (1996). Kriterijumi regionalizacije teritorije Srbije. У *Prostorno planiranje, regionalni razvoj i zaštita životne sredine 2, Posebna izdanja 28* (стр. 11-18). Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- ESPON. (2004). *ESPON 1.1.1: Potentials for polycentric development in Europe (Project report)*. Stockholm: NORDREGIO Nordic Centre for Spatial Development.
- European Commission. (1999). *ESDP - European Spatial Development Perspective: Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission. (2021a). *Glossary: ESPON (European Spatial Planning Observation Network)*. Презето са European Commission: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/policy/what/glossary/e/espon

- European Commission. (2021b). *Trans-European Transport Network (TEN-T)*. Preuzeto sa European Commission: https://ec.europa.eu/transport/themes/infrastructure/ten-t_en
- European Commission, FAO, UN-Habitat, International Labour Organization, OECD, & The World Bank. (2021). *Applying the Degree of Urbanisation - A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat. (2020a). *Eurostat regional yearbook: 2020 edition*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Eurostat. (2020b). *Statistical regions in the European Union and partner countries: NUTS and statistical regions 2021*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Goodall, B. (1987). *Dictionary of Human Geography*. London: Penguin Books.
- Hall, P., & Hay, D. (1980). *Growth centres in the European urban system*. London: Heinemann Educational Books Ltd.
- Hall, P., & Tewdwr-Jones, M. (2011). *Urban and Regional Planning (5th ed.)*. New York: Routledge.
- Ilić, J. (1970). Karakteristike funkcionalnih odnosa između grada i okoline sa posebnim osvrtom na SR Srbiju. *Stanovništvo*, VIII(3-4), 167-189.
- Kaa, D. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42(1), 3-55.
- Knaap, G. (1980). *Population growth and urban systems development* (T. Studies in applied regional science). Boston/Hague/London: Martinus Nijhoff Publishing.
- Knox, P., & Marston, S. (2016). *Human Geography: Places and Regions in Global Context; 7th edition*. London: Pearson Education.
- Lampard, E. (1965). Historical Aspects of Urbanization. *Y The Study of Urbanization* (crp. 519-554). New York: John Wiley & Sons, Inc.
- Mehlbye, P. (2000). Global Integration Zones - Neighbouring Metropolitan Regions in Metropolitan Clusters. *Informationen zur Raumentwicklung*, 755-762.
- Nejašmić, I. (2005). *Demografija: Stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- OECD/European Commission. (2020). *Cities in the World: A New Perspective on Urbanisation, OECD Urban Studies*. Paris: OECD Publishing.
- Pacione, M. (2005). *Urban Geography: A Global Perspective, 2nd edition*. Routledge.
- Perišić, D. (1985). *O prostornom planiranju* (T. Posebna izdanja broj 15). Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam.
- Piha, B. (1973). *Prostorno planiranje*. Beograd: Novinska ustanova Službeni list SFRJ.
- Saks, D. (2014). *Doba održivog razvoja*. Beograd: Službeni glasnik.
- Schaefer, F. K. (1953). Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43(3), 226-249.
- Simmons, J. (1977). *Migration and the Canadian Urban System: Part I, Spatial Patterns (Research Paper No. 85)*. Toronto: University of Toronto: Centre for Urban and Community Studies.

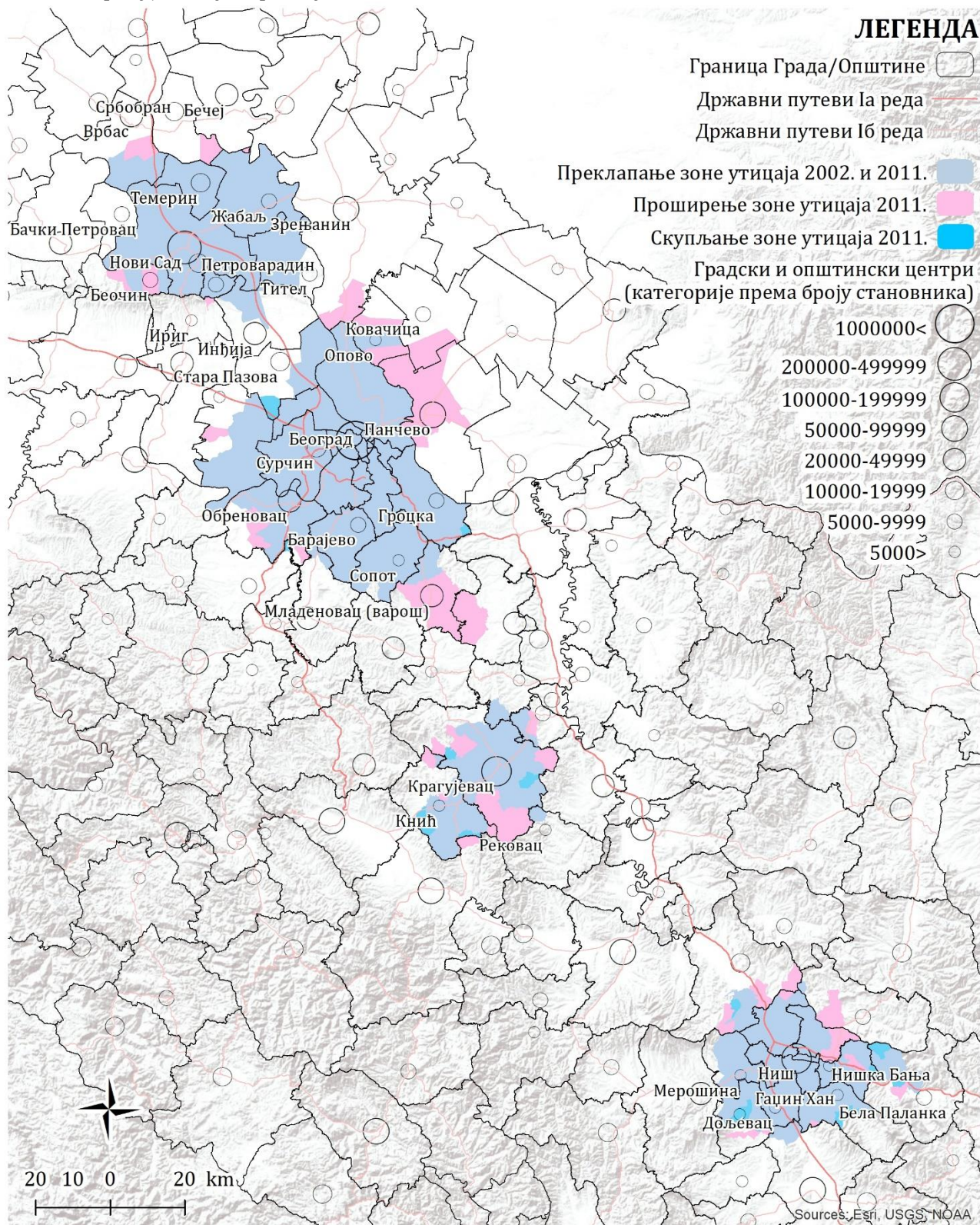
- Simmons, J. (1981). Urban systems: the new regional geography. *Espace géographique*, 10(2), 135-142.
- United Nations Economic Commission for Europe. (2015). *Conference of European Statisticians: Recommendations for the 2020 Censuses of Population and Housing*. New York and Geneva: UNITED NATIONS.
- Van der Laan, L. (1998). Changing Urban Systems: An Empirical Analysis at Two Spatial Levels. *Regional Studies*, 32(3), 235-247.
- Van Nuffel, N., & Saey, P. (2005). Commuting, Hierarchy and Networking: The case of Flanders. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 96(3), 313-327.
- Vojković, G. (2003). Stanovništvo kao element regionalizacije Srbije. *Stanovništvo*, 1-4, 7-42.
- Vresk, M. (1979-80). Gradovi SR Hrvatske i njihove okolice: Problem definiranja gradova i gradskih regija. *Geografski glasnik*, 41-42, 61-70.
- Vresk, M. (1989). Urbanizacija i mobilnost stanovništva. *Geografski glasnik*, 51, 137-142.
- Vresk, M. (1990). *Grad u regionalnom i urbanom planiranju*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vresk, M. (1996). Funkcionalna struktura i funkcionalna klasifikacija gradova Hrvatske. *Geografski glasnik*, 58, 51-67.
- Vresk, M. (1997). *Uvod u geografiju: razvoj, struktura, metodologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vresk, M. (2002a). *Grad i urbanizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vresk, M. (2002b). *Razvoj urbanih sistema u svetu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vujošević, M., Zeković, S., & Maričić, T. (2012). *Novi evropski regionalizam i regionalno upravljanje u Srbiji: Knjiga 1. Opšti aspekti regionalnog pitanja i novi evropski regionalizam (Posebna izdanja br. 69)*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije (IAUS).
- Wertheimer-Baletić, A. (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.
- Zelinsky, W. (1971). The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*, 61(2), 219-249.
- Živanović, Z., Tošić, B., Nikolić, T., & Gatarić, D. (2019). Urban System in Serbia - The Factor in the Planning of Balanced Regional Development. *Sustainability*, 11(4168), 1-19. doi:10.3390/su11154168
- Вељковић, А., Јовановић, Р., & Тошић, Б. (1995). *Градови Србије - центри развоја у мрежи насеља* (Т. Посебна издања књига 44). Београд: Српска академија наука и уметности - Географски институт "Јован Цвијић".
- Грчић, М., & Слука, Н. (2006). *Глобални градови*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду; Географски факултет МГУ "М. Б. Ломоносов".
- Живановић, З. (2015). *Градови средње величине: развојни центри на подручју централне Србије*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- Јефтић, М. (2019). *Функционално урбани регион у просторном планирању*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- ЈП "Путеви Србије". (2020). *Референтни систем: Дигитализована карта државних путева*. Преузето са ЈП "Путеви Србије": <https://www.putevi-srbije.rs/index.php/референтни-систем>

- Крунић, Н. (2012). *Просторно-функцијски односи и везе у мрежи насеља Војводине - докторска дисертација*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- Радовановић, М. (1989). Људске миграције као компонента и чинилац друштвено-историјског и географског процеса. *Гласник Српског географског друштва, LXIX(1)*, 19-32.
- Република Србија. (1996). *Просторни план Републике Србије*. Београд: Службени гласник.
- Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре. (2021). *Просторни план Републике Србије од 2021. до 2035. године - Нацрт*. Београд: Република Србија, Министарство грађевинарства, саобраћаја и инфраструктуре.
- Република Србија, Министарство животне средине, рударства и просторног планирања и Републичка агенција за просторно планирање. (2011). *Просторни план Републике Србије 2010-2020*. Београд: Службени гласник.
- Републички геодетски завод. (2020). *Регистар просторних јединица*. Преузето са Отворени подаци НАЦИОНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА ГЕОПРОСТОРНИХ ПОДАТАКА: <https://opendata.geosrbija.rs/>
- Републички завод за статистику. (2004). *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. - Делатност и пол активног становништва које обавља занимање - Подаци по насељима*. Београд: Република Србија Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику. (2014). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД БРОЈА СТАНОВНИКА 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. И 2011. Подаци по насељима*. Београд: Републички завод за статистику.
- Републички завод за статистику. (2015). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији - Подаци по насељима*. Београд: Непубликовани подаци.
- Републички завод за статистику. (2015а). *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. у Републици Србији: Посебна обрада анонимизираних микроподатака*. Београд: Непубликовани подаци.
- Републички завод за статистику. (2018). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији: Посебна обрада анонимизираних микроподатака*. Београд: Непубликовани подаци.
- Републички завод за статистику. (2019). *Витална статистика: Број живорођених и умрлих по насељима у периоду од 2002. до 2011. године. Подаци по насељима*. Београд: Непубликовани подаци.
- Републички завод за статистику. (2021). *Општине и региони у Републици Србији, 2021*. Београд: Републички завод за статистику.
- Стаменковић, С. (2004). Нека актуелна питања просторне организације мреже насеља и релевантни демографски проблеми у Србији. *Демографија, I*, 115-134.
- Тошић, Д. (2000а). Просторно-функцијске везе и односи у урбаним регијама. *Архитектура и урбанизам, 7*, 50-58.
- Тошић, Д. (2000б). Градски центри - фактори регионалне интеграције Србије. *Гласник Географског друштва Републике Српске, 5*, 83-96.
- Тошић, Д. (2018). *Принципи регионализације*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.

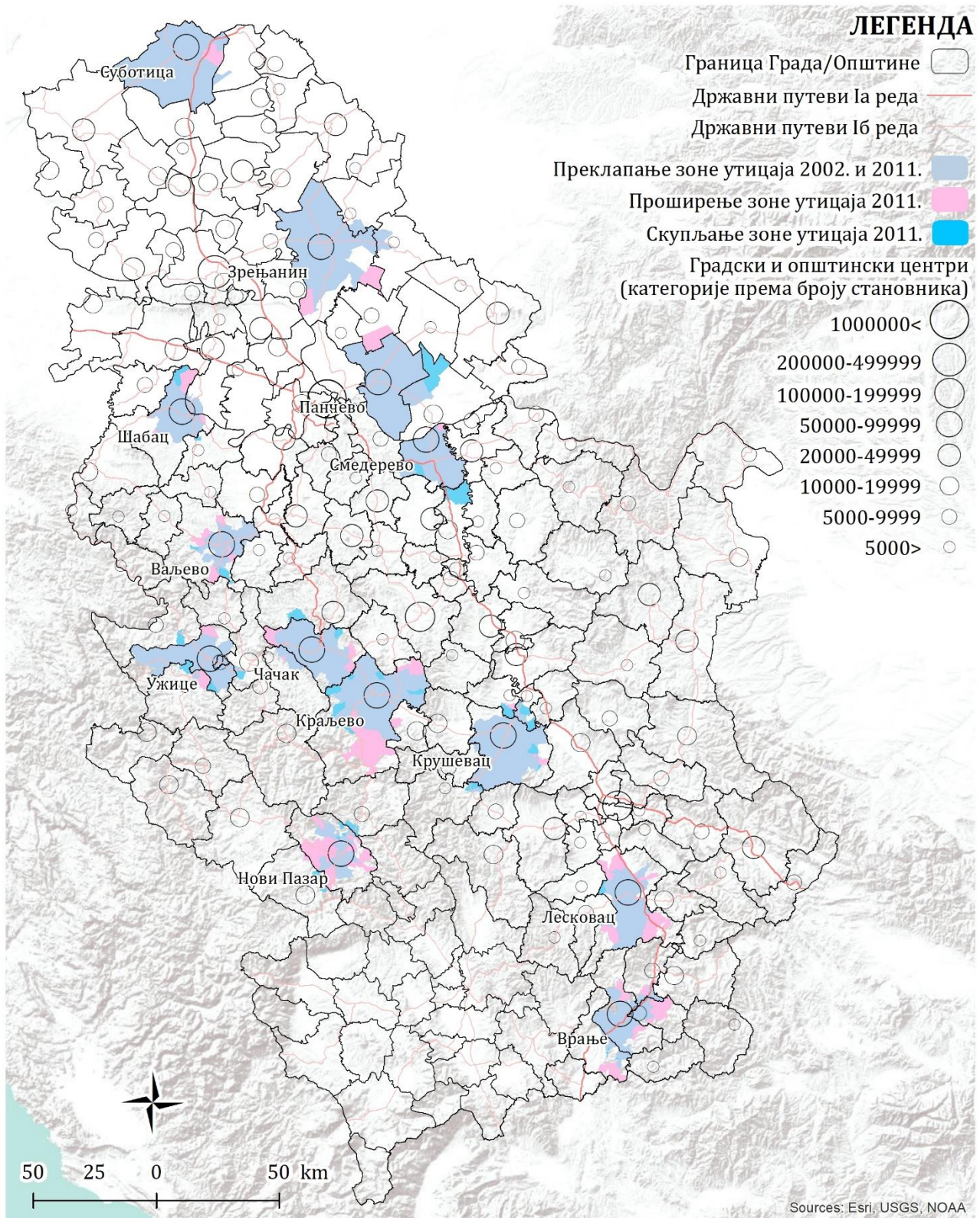
- Тошић, Д., & Крунић, Н. (2005). Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе. *Гласник српског географског друштва*, LXXXV(1), 138-148.
- Тошић, Д., & Невенић, М. (2007). Дневни урбани систем - просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, IV, 163-176.
- Тошић, Д., Крунић, Н., & Петрић, Ј. (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, 27, 35-45.

ПРИЛОЗИ

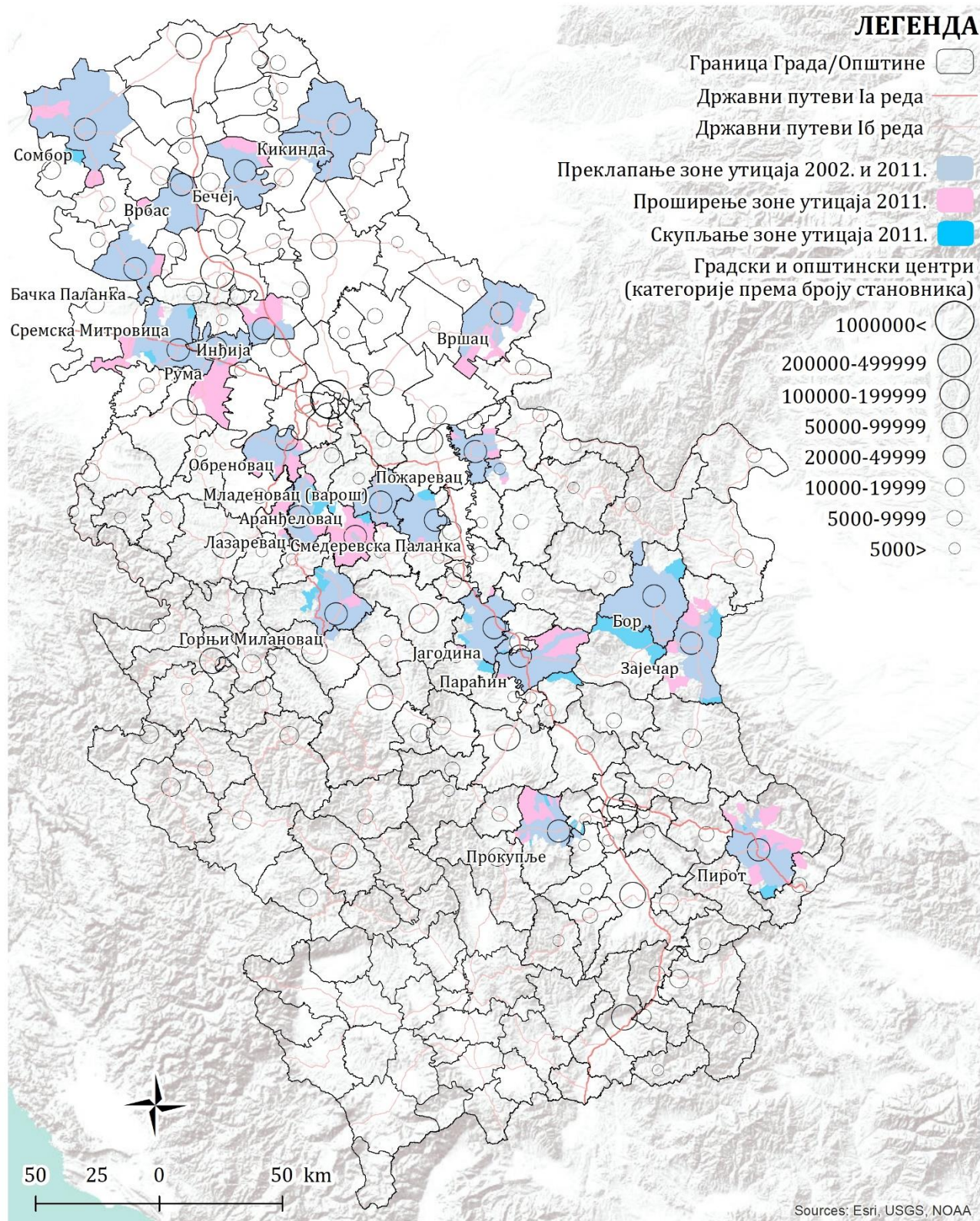
Прилог карта 1. Територијално ширење и скупљање зона утицаја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца у периоду од 2002. до 2011. године

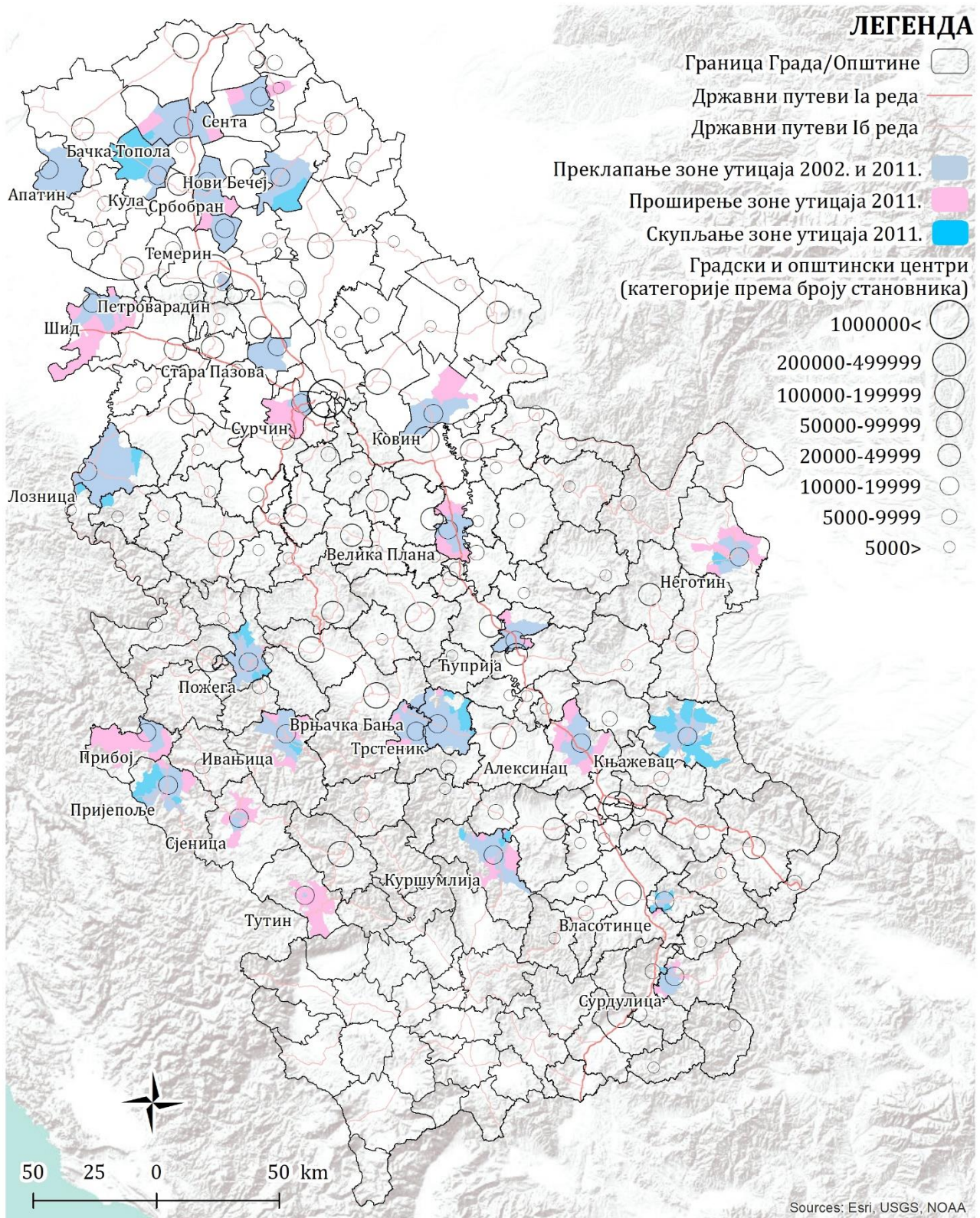
Прилог карта 2. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 50.000 до 100.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године

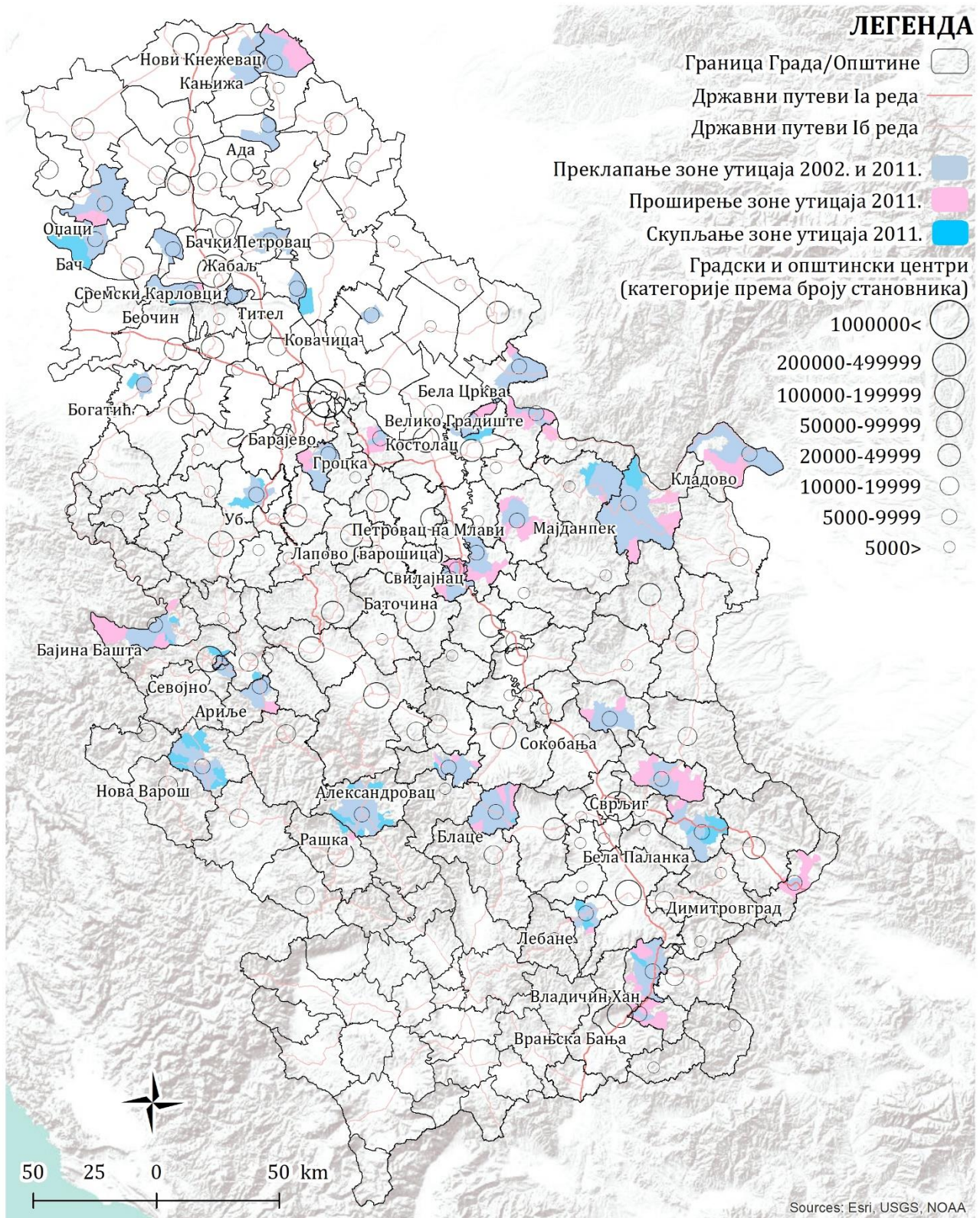
Прилог карта 3. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 20.000 до 50.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године

Прилог карта 4. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 10.000 до 20.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године

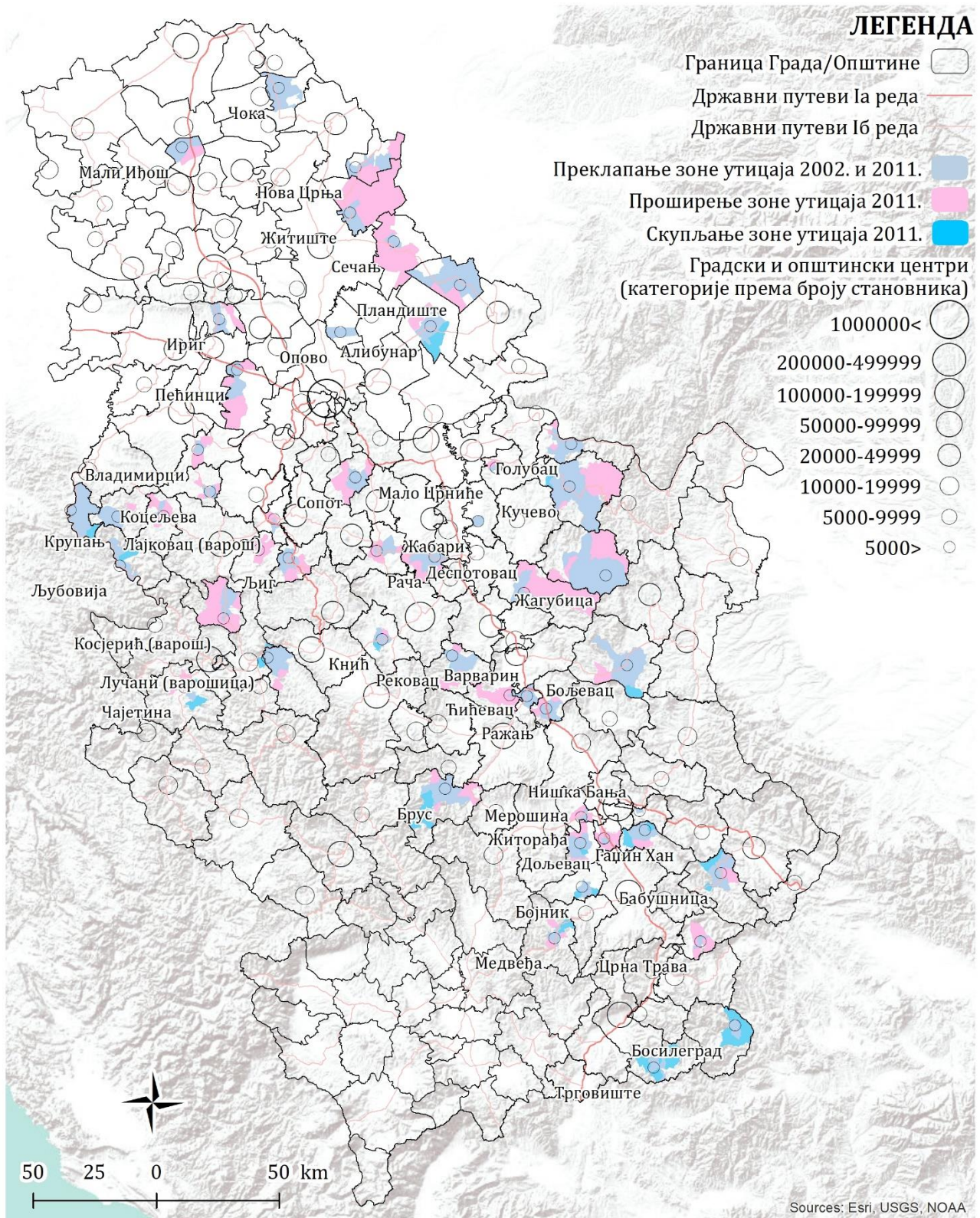

Прилог карта 5. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 5.000 до 10.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године

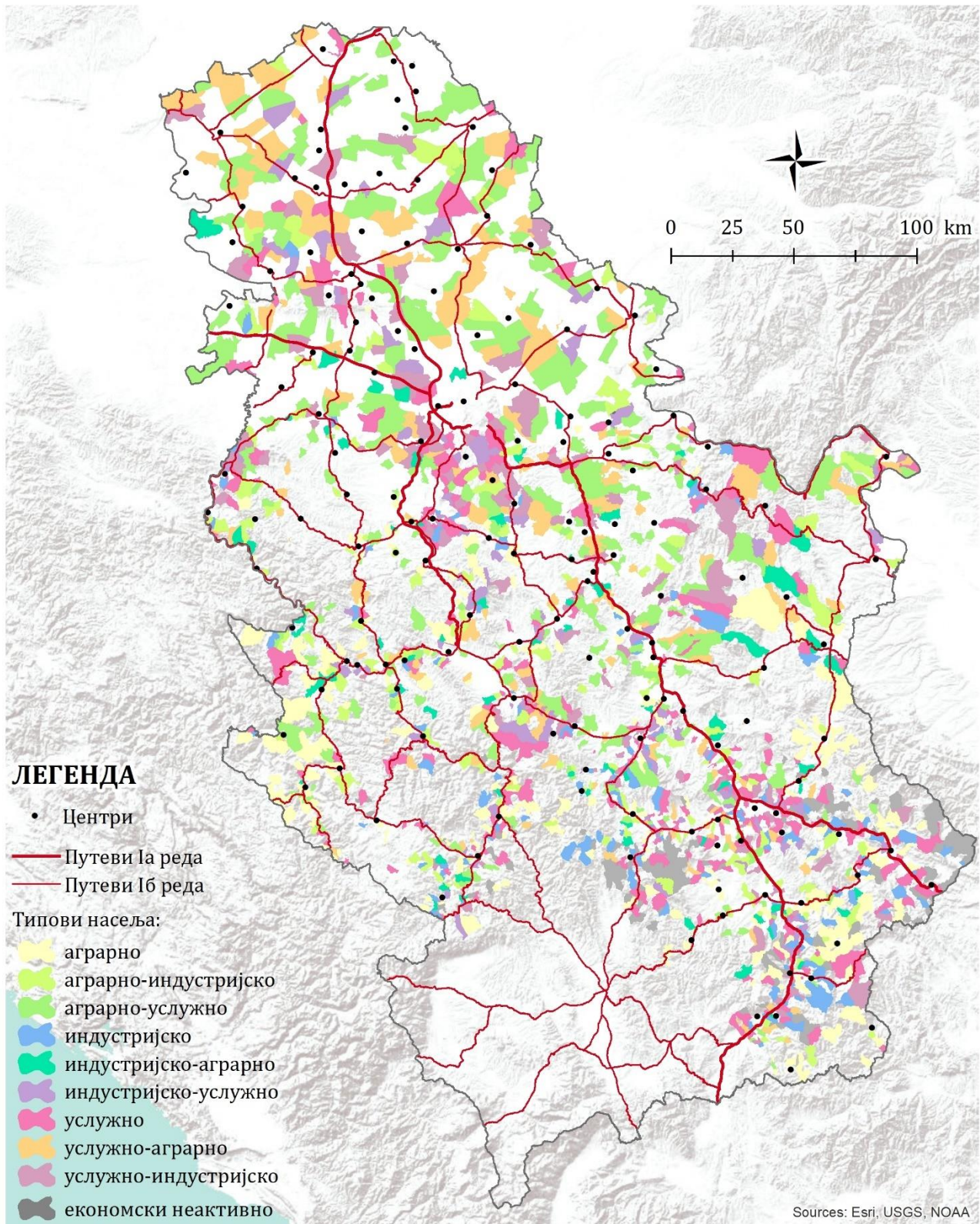

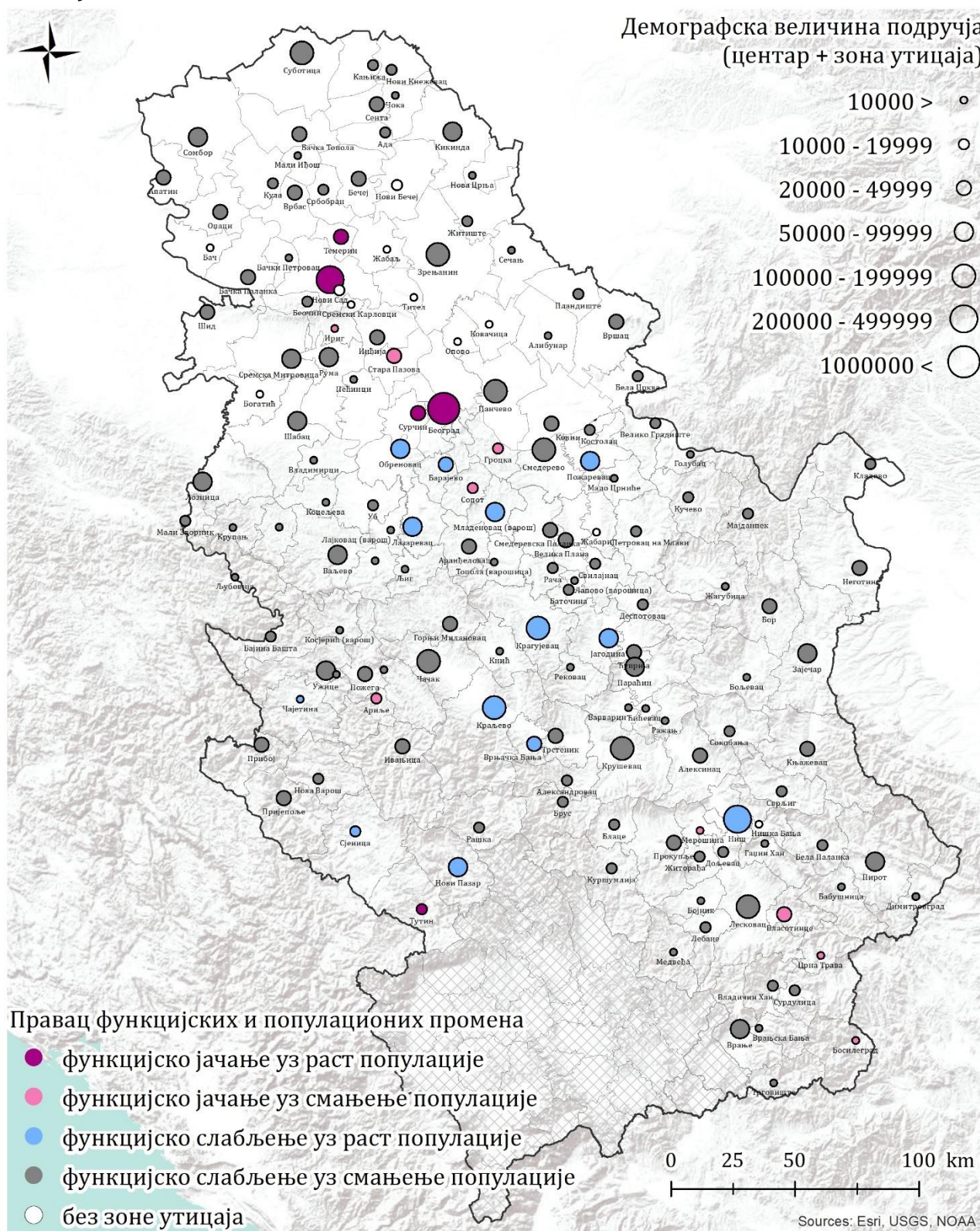
Прилог карта 6. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара мањих од 5.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године

Прилог карта 7. Просторна дистрибуција насеља у којима је дошло до промене функцијског типа у периоду од 2002. до 2011. године (приказани типови се односе на 2011. годину)

Прилог карта 8. Промене броја становника и капацитета функције рада подручја градских и општинских центра са зонама директног утицаја (у периоду од 2002. до 2011. године)

Прилог табела 1. Демографска обележја градских и општинских центара

Центар	Број становника		Демографска величина насеља		Промена (%)	Тип промене*
	2002	2011	2002	2011		
Београд	1119523	1166763	>1000000	>1000000	4,2	П3
Нови Сад	191656	231798	100000-199999	200000-499999	20,9	П1
Ниш	175631	183164	100000-199999	100000-199999	4,3	П3
Крагујевац	146373	150835	100000-199999	100000-199999	3,0	П3
Суботица	99283	97910	50000-99999	50000-99999	-1,4	Р1
Зрењанин	79773	76511	50000-99999	50000-99999	-4,1	Р2
Панчево	77087	76203	50000-99999	50000-99999	-1,1	Р1
Чачак	72698	73331	50000-99999	50000-99999	0,9	С
Нови Пазар	54604	66527	50000-99999	50000-99999	21,8	П1
Краљево	58847	64175	50000-99999	50000-99999	9,1	П2
Смедерево	62805	64175	50000-99999	50000-99999	2,2	П4
Лесковац	63185	60288	50000-99999	50000-99999	-4,6	Р2
Ваљево	61035	58932	50000-99999	50000-99999	-3,4	Р2
Крушевац	57347	58745	50000-99999	50000-99999	2,4	П4
Врање	55052	55138	50000-99999	50000-99999	0,2	С
Шабац	55163	53919	50000-99999	50000-99999	-2,3	Р1
Ужице	55083	52646	50000-99999	50000-99999	-4,4	Р2
Сомбор	51471	47623	50000-99999	20000-49999	-7,5	Р3
Пожаревац	41736	44183	20000-49999	20000-49999	5,9	П3
Пирот	40678	38785	20000-49999	20000-49999	-4,7	Р2
Зајечар	39491	38165	20000-49999	20000-49999	-3,4	Р2
Кикинда	41861	38065	20000-49999	20000-49999	-9,1	Р3
Сремска Митровица	39084	37751	20000-49999	20000-49999	-3,4	Р2
Јагодина	35589	37282	20000-49999	20000-49999	4,8	П3
Вршац	36623	36040	20000-49999	20000-49999	-1,6	Р1
Бор	39387	34160	20000-49999	20000-49999	-13,3	Р4
Рума	32229	30076	20000-49999	20000-49999	-6,7	Р2
Бачка Паланка	29449	28239	20000-49999	20000-49999	-4,1	Р2
Прокупље	27673	27333	20000-49999	20000-49999	-1,2	Р1
Инђија	26247	26025	20000-49999	20000-49999	-0,8	С
Лазаревац	22732	26006	20000-49999	20000-49999	14,4	П1
Обреновац	23929	25429	20000-49999	20000-49999	6,3	П3
Параћин	25292	25104	20000-49999	20000-49999	-0,7	С
Аранђеловац	24905	24797	20000-49999	20000-49999	-0,4	С
Горњи Милановац	23982	24216	20000-49999	20000-49999	1,0	С
Врбас	25907	24112	20000-49999	20000-49999	-6,9	Р2
Бечеј	25976	23895	20000-49999	20000-49999	-8,0	Р3
Младеновац (варош)	22114	23609	20000-49999	20000-49999	6,8	П3
Смедеревска Паланка	25300	23601	20000-49999	20000-49999	-6,7	Р2
Темерин	19216	19661	10000-19999	10000-19999	2,3	П4
Ђуприја	20585	19471	20000-49999	10000-19999	-5,4	Р2
Лозница	19863	19212	10000-19999	10000-19999	-3,3	Р2
Сента	20302	18704	20000-49999	10000-19999	-7,9	Р3

Центар	Број становника		Демографска величина насеља		Промена (%)	Тип промене*
	2002	2011	2002	2011		
Стара Пазова	18645	18602	10000-19999	10000-19999	-0,2	С
Књажевац	19351	18404	10000-19999	10000-19999	-4,9	Р2
Сурчин	14292	18205	10000-19999	10000-19999	27,4	П1
Кула	19301	17866	10000-19999	10000-19999	-7,4	Р3
Апатин	19320	17411	10000-19999	10000-19999	-9,9	Р3
Неготин	17758	16882	10000-19999	10000-19999	-4,9	Р2
Алексинач	17171	16685	10000-19999	10000-19999	-2,8	Р1
Велика Плана	16210	16088	10000-19999	10000-19999	-0,8	С
Власотинце	16212	15882	10000-19999	10000-19999	-2,0	Р1
Трстеник	17180	15282	10000-19999	10000-19999	-11,0	Р3
Прибој	16209	14920	10000-19999	10000-19999	-8,0	Р3
Шид	16311	14893	10000-19999	10000-19999	-8,7	Р3
Петроварадин	13973	14810	10000-19999	10000-19999	6,0	П3
Бачка Топола	16171	14573	10000-19999	10000-19999	-9,9	Р3
Сјеница	13130	14060	10000-19999	10000-19999	7,1	П2
Ковин	14250	13515	10000-19999	10000-19999	-5,2	Р2
Пријепоље	15031	13330	10000-19999	10000-19999	-11,3	Р3
Куршумлија	13639	13200	10000-19999	10000-19999	-3,2	Р2
Пожега	13206	13153	10000-19999	10000-19999	-0,4	С
Нови Бечеј	14452	13133	10000-19999	10000-19999	-9,1	Р3
Србобран	13091	12009	10000-19999	10000-19999	-8,3	Р3
Ивањица	12350	11715	10000-19999	10000-19999	-5,1	Р2
Сурдулица	10914	10888	10000-19999	10000-19999	-0,2	С
Тутин	9111	10094	5000-9999	10000-19999	10,8	П2
Врњачка Бања	9877	10065	5000-9999	10000-19999	1,9	П4
Кањижа	10200	9871	10000-19999	5000-9999	-3,2	Р2
Костолац	9313	9569	5000-9999	5000-9999	2,7	П4
Ада	10547	9564	10000-19999	5000-9999	-9,3	Р3
Лебане	10004	9272	10000-19999	5000-9999	-7,3	Р3
Свилајнац	9395	9198	5000-9999	5000-9999	-2,1	Р1
Жабалъ	9598	9161	5000-9999	5000-9999	-4,6	Р2
Барајево	8325	9158	5000-9999	5000-9999	10,0	П2
Бајина Башта	9543	9148	5000-9999	5000-9999	-4,1	Р2
Бела Црква	10675	9080	10000-19999	5000-9999	-14,9	Р4
Кладово	9142	8869	5000-9999	5000-9999	-3,0	Р1
Оџаци	9940	8811	5000-9999	5000-9999	-11,4	Р3
Нова Варош	10257	8795	10000-19999	5000-9999	-14,3	Р4
Сремски Карловци	8839	8750	5000-9999	5000-9999	-1,0	Р1
Гроцка	8338	8441	5000-9999	5000-9999	1,2	П4
Бела Паланка	8626	8143	5000-9999	5000-9999	-5,6	Р2
Владичин Хан	8338	8030	5000-9999	5000-9999	-3,7	Р2
Сокобања	8407	7982	5000-9999	5000-9999	-5,1	Р2
Беочин	8058	7839	5000-9999	5000-9999	-2,7	Р1
Мајданпек	10071	7699	10000-19999	5000-9999	-23,6	Р4
Сврљиг	7358	7553	5000-9999	5000-9999	2,7	П4
Петровац на Млави	8117	7447	5000-9999	5000-9999	-8,3	Р3

Центар	Број становника		Демографска величина насеља		Промена (%)	Тип промене*
	2002	2011	2002	2011		
Лапово (варошица)	7422	7143	5000-9999	5000-9999	-3,8	P2
Севојно	7445	7101	5000-9999	5000-9999	-4,6	P2
Нови Кнежевац	7581	6960	5000-9999	5000-9999	-8,2	P3
Ариље	6744	6763	5000-9999	5000-9999	0,3	C
Рашка	6619	6590	5000-9999	5000-9999	-0,4	C
Богатић	7350	6488	5000-9999	5000-9999	-11,7	P3
Димитровград	6968	6278	5000-9999	5000-9999	-9,9	P3
Ковачица	6764	6259	5000-9999	5000-9999	-7,5	P3
Александровац	6476	6228	5000-9999	5000-9999	-3,8	P2
Уб	6018	6191	5000-9999	5000-9999	2,9	P4
Бачки Петровац	6727	6155	5000-9999	5000-9999	-8,5	P3
Велико Градиште	5658	5825	5000-9999	5000-9999	3,0	P4
Баточина	5574	5804	5000-9999	5000-9999	4,1	P3
Бач	6087	5399	5000-9999	5000-9999	-11,3	P3
Врањска Бања	5882	5347	5000-9999	5000-9999	-9,1	P3
Тител	5894	5294	5000-9999	5000-9999	-10,2	P3
Блаце	5465	5253	5000-9999	5000-9999	-3,9	P2
Топола (варошица)	5422	4973	5000-9999	<5000	-8,3	P3
Мали Иђош	5465	4890	5000-9999	<5000	-10,5	P3
Ћићевац	5094	4667	5000-9999	<5000	-8,4	P3
Брус	4653	4636	<5000	<5000	-0,4	C
Бабушница	4575	4601	<5000	<5000	0,6	C
Опово	4693	4527	<5000	<5000	-3,5	P2
Крупањ	4912	4429	<5000	<5000	-9,8	P3
Ириг	4848	4415	<5000	<5000	-8,9	P3
Мали Зворник	4736	4407	<5000	<5000	-6,9	P2
Нишка Бања	4437	4380	<5000	<5000	-1,3	P1
Деспотовац	4363	4197	<5000	<5000	-3,8	P2
Коцељева	4645	4182	<5000	<5000	-10,0	P3
Чока	4707	4028	<5000	<5000	-14,4	P4
Косјерић (варош)	4116	3992	<5000	<5000	-3,0	P2
Кучево	4506	3944	<5000	<5000	-12,5	P4
Љубовија	4130	3929	<5000	<5000	-4,9	P2
Пландиште	4270	3825	<5000	<5000	-10,4	P3
Лучани (варошица)	4053	3387	<5000	<5000	-16,4	P4
Житорађа	3543	3370	<5000	<5000	-4,9	P2
Чајетина	3162	3336	<5000	<5000	5,5	P3
Бољевац	3784	3333	<5000	<5000	-11,9	P3
Лајковац (варош)	3443	3249	<5000	<5000	-5,6	P2
Љиг	3327	3226	<5000	<5000	-3,0	P2
Бојник	3159	3100	<5000	<5000	-1,9	P1
Алибунар	3431	3007	<5000	<5000	-12,4	P4
Житиште	3242	2903	<5000	<5000	-10,5	P3

Центар	Број становника		Демографска величина насеља		Промена (%)	Тип промене*
	2002	2011	2002	2011		
Медвеђа	2810	2860	<5000	<5000	1,8	П4
Осечина (варошица)	3172	2704	<5000	<5000	-14,8	Р4
Босилеград	2702	2624	<5000	<5000	-2,9	Р1
Рача	2744	2603	<5000	<5000	-5,1	Р2
Жагубица	2823	2590	<5000	<5000	-8,3	Р3
Пећинци	2659	2581	<5000	<5000	-2,9	Р1
Кнић	2294	2181	<5000	<5000	-4,9	Р2
Варварин	2198	2169	<5000	<5000	-1,3	Р1
Сечањ	2647	2107	<5000	<5000	-20,4	Р4
Сопот	1752	1920	<5000	<5000	9,6	П2
Трговиште	1864	1767	<5000	<5000	-5,2	Р2
Владимирци	2034	1662	<5000	<5000	-18,3	Р4
Дољевац	1625	1657	<5000	<5000	2,0	П4
Голубац	1896	1653	<5000	<5000	-12,8	Р4
Мионица (варошица)	1723	1620	<5000	<5000	-6,0	Р2
Рековац	1930	1587	<5000	<5000	-17,8	Р4
Нова Црња	1861	1509	<5000	<5000	-18,9	Р4
Ражањ	1537	1245	<5000	<5000	-19,0	Р4
Гаџин Хан	1245	1223	<5000	<5000	-1,8	Р1
Жабари	1745	1174	<5000	<5000	-32,7	Р4
Мерошина	873	905	<5000	<5000	3,7	П3
Мало Црниће	882	724	<5000	<5000	-17,9	Р4
Црна Трава	563	434	<5000	<5000	-22,9	Р4

Извор података: (Републички завод за статистику, 2014)

* Ознаке (тип промене): П1 - врло јака прогресија; П2 - јака прогресија; П3 - средња прогресија; П4 - слаба прогресија; С - стагнација; Р1 - слаба депопулација; Р2 - средња депопулација; Р3 - јака депопулација; Р4 - изумирање.

Прилог табела 2. Миграција становништва градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године (контингент пописом регистрованог досељеног становништва)

Центар	Салдо унутрашње миграције	Стопа имиграције (%)	Стопа емиграције (%)	Стопа салда миграције (%)	Однос имиграције и емиграције
Београд	33292	6,93	3,96	2,97	1,75
Нови Сад	19419	17,71	7,58	10,13	2,34
Ниш	2850	6,46	4,84	1,62	1,34
Крагујевац	1007	4,22	3,53	0,69	1,19
Суботица	1233	5,73	4,48	1,24	1,28
Зрењанин	70	6,09	6,00	0,09	1,01
Панчево	1227	7,37	5,78	1,59	1,28
Чачак	589	5,66	4,85	0,81	1,17
Лесковац	-2634	3,81	7,98	-4,17	0,48
Смедерево	-330	4,44	4,97	-0,53	0,89
Ваљево	-848	4,40	5,79	-1,39	0,76
Краљево	-164	6,54	6,82	-0,28	0,96
Крушевац	-847	6,21	7,69	-1,48	0,81
Шабац	-954	6,03	7,76	-1,73	0,78
Ужице	-2069	3,44	7,20	-3,76	0,48
Врање	-1440	3,90	6,52	-2,62	0,60
Нови Пазар	329	3,86	3,26	0,60	1,18
Сомбор	-219	5,41	5,84	-0,43	0,93
Кикинда	-1164	3,89	6,67	-2,78	0,58
Пожаревац	963	7,31	5,00	2,31	1,46
Пирот	-814	3,14	5,14	-2,00	0,61
Зајечар	-385	5,40	6,37	-0,97	0,85
Бор	-1630	3,44	7,58	-4,14	0,45
Сремска Митровица	-474	5,89	7,11	-1,21	0,83
Вршац	131	5,65	5,29	0,36	1,07
Јагодина	827	8,00	5,68	2,32	1,41
Рума	-203	5,18	5,81	-0,63	0,89
Бачка Паланка	-37	5,34	5,47	-0,13	0,98
Прокупље	-1462	4,68	9,96	-5,28	0,47
Инђија	511	6,98	5,03	1,95	1,39
Бечеј	-319	4,24	5,47	-1,23	0,78
Врбас	-960	3,78	7,48	-3,71	0,50
Смедеревска Паланка	-697	4,57	7,32	-2,75	0,62
Параћин	-2	5,86	5,86	-0,01	1,00
Аранђеловац	-378	5,88	7,40	-1,52	0,79
Горњи Милановац	-418	5,40	7,14	-1,74	0,76
Обреновац	1124	12,66	7,97	4,70	1,59
Лазаревац	458	7,79	5,78	2,01	1,35
Младеновац (варош)	424	7,17	5,25	1,92	1,37
Ђуприја	-343	4,48	6,15	-1,67	0,73

Центар	Салдо унутрашње миграције	Стопа имиграције (%)	Стопа емиграције (%)	Стопа салда миграције (%)	Однос имиграције и емиграције
Сента	-47	5,11	5,34	-0,23	0,96
Лозница	-1607	7,55	15,64	-8,09	0,48
Књажевац	-79	5,78	6,19	-0,41	0,93
Апатин	-300	3,58	5,13	-1,55	0,70
Кула	-306	4,70	6,29	-1,59	0,75
Темерин	933	9,58	4,72	4,86	2,03
Стара Пазова	350	7,91	6,03	1,88	1,31
Неготин	-299	5,38	7,07	-1,68	0,76
Трстеник	-432	5,56	8,07	-2,51	0,69
Алексинач	-562	6,17	9,44	-3,27	0,65
Шид	-505	4,84	7,94	-3,10	0,61
Власотинце	225	6,21	4,82	1,39	1,29
Велика Плана	26	4,86	4,70	0,16	1,03
Прибој	-1279	3,94	11,83	-7,89	0,33
Бачка Топола	-507	5,57	8,70	-3,14	0,64
Пријеполје	-1486	3,17	13,06	-9,89	0,24
Нови Бечеј	283	6,52	4,56	1,96	1,43
Сурчин	2531	21,91	4,21	17,71	5,21
Ковин	194	7,37	6,01	1,36	1,23
Петроварадин	1979	17,66	3,49	14,16	5,06
Куршумлија	-724	3,61	8,92	-5,31	0,41
Пожега	-283	6,44	8,59	-2,14	0,75
Сјеница	-366	3,50	6,28	-2,79	0,56
Србобран	-66	4,59	5,10	-0,50	0,90
Ивањица	-861	3,56	10,53	-6,97	0,34
Сурдулица	-486	5,37	9,82	-4,45	0,55
Бела Црква	-215	5,42	7,44	-2,01	0,73
Ада	74	5,99	5,29	0,70	1,13
Нова Варош	-854	3,33	11,66	-8,33	0,29
Кањижа	273	7,71	5,03	2,68	1,53
Мајданпек	-865	4,08	12,67	-8,59	0,32
Лебане	-293	5,47	8,40	-2,93	0,65
Оџаци	-461	5,18	9,82	-4,64	0,53
Врњачка Бања	-197	8,88	10,87	-1,99	0,82
Жабаљ	11	6,13	6,01	0,11	1,02
Бајина Башта	-590	5,17	11,35	-6,18	0,46
Свилајнац	-14	6,71	6,85	-0,15	0,98
Костолац	-91	5,73	6,71	-0,98	0,85
Кладово	-7	6,07	6,15	-0,08	0,99
Тутин	104	8,65	7,51	1,14	1,15
Сремски Карловци	465	12,12	6,86	5,26	1,77
Бела Паланка	-78	4,74	5,65	-0,90	0,84
Сокобања	158	8,53	6,65	1,88	1,28
Владичин Хан	-96	7,15	8,30	-1,15	0,86

Центар	Салдо унутрашње миграције	Стопа имиграције (%)	Стопа емиграције (%)	Стопа салда миграције (%)	Однос имиграције и емиграције
Гроцка	-82	9,68	10,66	-0,98	0,91
Барајево	1016	18,74	6,53	12,20	2,87
Петровац на Млави	-55	7,08	7,76	-0,68	0,91
Беочин	111	9,25	7,87	1,38	1,18
Нови Кнежевац	-104	8,69	10,06	-1,37	0,86
Севојно	373	8,48	3,47	5,01	2,45
Лапово (варошица)	-35	3,72	4,19	-0,47	0,89
Сврљиг	-64	6,28	7,15	-0,87	0,88
Богатић	-137	5,93	7,80	-1,86	0,76
Димитровград	-136	4,65	6,60	-1,95	0,70
Ковачица	58	4,48	3,62	0,86	1,24
Ариље	-141	7,74	9,83	-2,09	0,79
Бачки Петровац	206	7,36	4,30	3,06	1,71
Рашка	-572	7,33	15,97	-8,64	0,46
Александровац	-274	5,85	10,08	-4,23	0,58
Бач	-58	6,13	7,08	-0,95	0,87
Уб	-61	9,37	10,39	-1,01	0,90
Тител	-92	5,41	6,97	-1,56	0,78
Врањска Бања	63	4,79	3,72	1,07	1,29
Велико Градиште	285	9,95	4,91	5,04	2,03
Баточина	123	7,30	5,10	2,21	1,43
Блаце	-178	4,94	8,20	-3,26	0,60
Мали Иђош	41	5,38	4,63	0,75	1,16
Топола (варошица)	-81	7,80	9,30	-1,49	0,84
Ћићевац	-29	4,85	5,42	-0,57	0,89
Крупань	-286	7,49	13,31	-5,82	0,56
Ириг	80	7,76	6,11	1,65	1,27
Мали Зворник	253	13,53	8,19	5,34	1,65
Чока	-54	7,61	8,75	-1,15	0,87
Опово	91	8,14	6,20	1,94	1,31
Брус	-178	7,01	10,83	-3,83	0,65
Коцељева	-27	6,44	7,02	-0,58	0,92
Бабушница	1	8,77	8,74	0,02	1,00
Кучево	23	7,46	6,95	0,51	1,07
Нишка Бања	139	8,56	5,43	3,13	1,58
Деспотовац	63	9,72	8,27	1,44	1,17
Пландиште	-201	4,78	9,48	-4,71	0,50
Љубовија	-476	8,98	20,51	-11,53	0,44
Косјерић (варош)	-273	4,42	11,05	-6,63	0,40
Лучани (варошица)	-198	6,59	11,47	-4,89	0,57
Бољевац	-151	6,66	10,65	-3,99	0,63

Центар	Салдо унутрашње миграције	Стопа имиграције (%)	Стопа емиграције (%)	Стопа салда миграције (%)	Однос имиграције и емиграције
Житорађа	6	7,87	7,71	0,17	1,02
Лајковац (варош)	-92	9,12	11,79	-2,67	0,77
Алибунар	-43	5,54	6,79	-1,25	0,82
Љиг	-61	8,39	10,22	-1,83	0,82
Житиште	-92	6,11	8,95	-2,84	0,68
Осечина (варошица)	-90	5,80	8,64	-2,84	0,67
Чајетина	78	11,61	9,14	2,47	1,27
Бојник	-17	10,48	11,02	-0,54	0,95
Жагубица	-44	5,49	7,05	-1,56	0,78
Медвеђа	-181	4,02	10,46	-6,44	0,38
Рача	-32	7,87	9,04	-1,17	0,87
Босилеград	-79	7,77	10,70	-2,92	0,73
Пећинци	-61	8,91	11,21	-2,29	0,80
Сечањ	-168	3,51	9,86	-6,35	0,36
Кнић	27	7,85	6,67	1,18	1,18
Варварин	-59	8,33	11,01	-2,68	0,76
Владимирци	-84	6,64	10,77	-4,13	0,62
Рековац	-40	7,41	9,48	-2,07	0,78
Голубац	-11	7,07	7,65	-0,58	0,92
Трговиште	-142	3,81	11,43	-7,62	0,33
Нова Црња	-61	5,48	8,76	-3,28	0,63
Сопот	19	18,44	17,35	1,08	1,06
Жабари	-49	3,67	6,48	-2,81	0,57
Мионица (варошица)	-127	8,59	15,96	-7,37	0,54
Дољевац	-4	9,17	9,42	-0,25	0,97
Ражањ	-76	8,07	13,01	-4,94	0,62
Гаџин Хан	40	10,92	7,71	3,21	1,42
Мало Црниће	-3	5,33	5,67	-0,34	0,94
Мерошина	11	10,42	9,16	1,26	1,14
Црна Трава	-79	10,12	24,16	-14,03	0,42

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Прилог табела 3. Карактеристике функције рада градских и општинских центара 2011. године

Центар	Број становника који обављају занимање у центру	Број становника који станују и обављају занимање у центру	Број дневних имиграната	Учешће дневних миграната у становништву које обавља занимање у центру (%)	Однос броја дневних имиграната и емиграната
Београд	519560	410703	108857	21,0	5,56
Нови Сад	116316	77729	38587	33,2	3,83
Ниш	72962	51731	21231	29,1	3,40
Крагујевац	50039	43912	6127	12,2	1,87
Суботица	37642	30706	6936	18,4	3,43
Панчево	30262	20083	10179	33,6	1,88
Зрењанин	29634	22463	7171	24,2	2,68
Чачак	27206	21036	6170	22,7	1,87
Крушевац	24699	15347	9352	37,9	4,66
Краљево	24091	16148	7943	33,0	2,19
Шабац	23023	15218	7805	33,9	3,28
Ваљево	22370	18168	4202	18,8	1,73
Лесковац	20760	14282	6478	31,2	3,36
Врање	20507	15245	5262	25,7	2,51
Смедерево	19724	15142	4582	23,2	1,12
Ужице	19679	15346	4333	22,0	1,32
Сомбор	18934	14342	4592	24,3	3,93
Нови Пазар	16005	12427	3578	22,4	11,04
Сремска Митровица	15964	10606	5358	33,6	3,57
Јагодина	15908	10087	5821	36,6	4,63
Кикинда	15480	11532	3948	25,5	5,98
Пожаревац	15377	11973	3404	22,1	1,20
Пирот	15000	11394	3606	24,0	4,58
Вршац	13529	11063	2466	18,2	3,69
Бор	13082	10559	2523	19,3	5,10
Зајечар	12499	10378	2121	17,0	2,28
Лозница	11811	4845	6966	59,0	9,43
Лазаревац	11407	5726	5681	49,8	1,18
Обреновац	10902	4993	5909	54,2	1,50
Рума	10579	8081	2498	23,6	1,48
Горњи Милановац	10528	7671	2857	27,1	2,74
Бачка Паланка	10414	7857	2557	24,6	2,28
Параћин	10365	6440	3925	37,9	4,35
Младеновац (варош)	9881	5264	4617	46,7	1,99
Прокупље	9435	6907	2528	26,8	2,46
Врбас	9178	6378	2800	30,5	3,29
Смедеревска Паланка	8952	5855	3097	34,6	2,89

Центар	Број становника који обављају занимање у центру	Број становника који станују и обављају занимање у центру	Број дневних имиграната	Учешће дневних миграната у становништву које обавља занимање у центру (%)	Однос броја дневних имиграната и емиграната
Сурчин	8793	2074	6719	76,4	1,61
Бечеј	8452	6830	1622	19,2	2,86
Аранђеловац	8386	5880	2506	29,9	1,37
Инђија	8354	6301	2053	24,6	0,98
Стара Пазова	8305	4326	3979	47,9	2,25
Трстеник	7338	4004	3334	45,4	4,58
Ђуприја	6960	4836	2124	30,5	3,44
Бачка Топола	6706	4323	2383	35,5	3,97
Књажевац	6675	5451	1224	18,3	2,40
Сента	6527	5451	1076	16,5	1,87
Гроцка	6260	1517	4743	75,8	3,95
Пожега	5987	3466	2521	42,1	2,46
Алексинач	5977	3598	2379	39,8	2,05
Неготин	5802	4786	1016	17,5	1,28
Пријепоље	5795	3334	2461	42,5	8,31
Шид	5719	4128	1591	27,8	2,58
Темерин	5647	4266	1381	24,5	0,58
Велика Плана	5516	3572	1944	35,2	2,01
Апатин	5490	4386	1104	20,1	2,17
Ивањица	5321	3391	1930	36,3	2,98
Прибој	5240	3762	1478	28,2	5,15
Власотинце	5189	4282	907	17,5	1,48
Врњачка Бања	5129	2365	2764	53,9	4,64
Кула	4990	3875	1115	22,3	0,91
Ковин	4716	3334	1382	29,3	1,90
Кладово	4548	3065	1483	32,6	9,33
Бајина Башта	4399	2580	1819	41,4	4,11
Костолац	4362	1887	2475	56,7	2,51
Кањижа	4196	2873	1323	31,5	2,98
Куршумлија	4035	3105	930	23,0	1,96
Свилајнац	3963	2512	1451	36,6	6,42
Ада	3920	2738	1182	30,2	3,17
Ариље	3827	2009	1818	47,5	3,45
Нови Бечеј	3738	3267	471	12,6	0,81
Петровац на Млави	3738	2277	1461	39,1	4,40
Александровац	3722	1747	1975	53,1	7,37
Оџаци	3493	2117	1376	39,4	3,52
Петроварадин	3399	1509	1890	55,6	0,55
Севојно	3258	1071	2187	67,1	1,76
Сјеница	3252	2960	292	9,0	0,78
Србобран	3181	2663	518	16,3	0,85

Центар	Број становника који обављају занимање у центру	Број становника који станују и обављају занимање у центру	Број дневних имиграната	Учешће дневних миграната у становништву које обавља занимање у центру (%)	Однос броја дневних имиграната и емиграната
Уб	3138	1626	1512	48,2	2,44
Мајданпек	3109	2344	765	24,6	2,56
Рашка	3083	1368	1715	55,6	2,81
Сурдулица	3009	2129	880	29,2	1,17
Барајево	2868	1134	1734	60,5	1,07
Сокобања	2800	2183	617	22,0	2,24
Бачки Петровац	2644	1862	782	29,6	2,02
Топола (варошица)	2614	1303	1311	50,2	4,14
Богатић	2607	1732	875	33,6	3,57
Нови Кнежевац	2578	2041	537	20,8	1,25
Бела Црква	2576	2089	487	18,9	1,63
Жабалъ	2499	1732	767	30,7	1,04
Беочин	2461	1373	1088	44,2	1,40
Сопот	2432	453	1979	81,4	8,95
Димитровград	2415	1586	829	34,3	3,04
Велико Градиште	2408	1587	821	34,1	4,41
Брус	2402	1239	1163	48,4	4,67
Тутин	2390	1693	697	29,2	4,56
Нова Варош	2378	1982	396	16,7	0,81
Рача	2316	661	1655	71,5	13,13
Лапово (варошица)	2306	1541	765	33,2	2,57
Сврљиг	2253	1755	498	22,1	1,35
Ковачица	2246	1483	763	34,0	2,65
Владичин Хан	2232	1390	842	37,7	1,37
Деспотовац	2177	990	1187	54,5	5,55
Лучани (варошица)	2109	905	1204	57,1	4,35
Косјерић (варош)	2085	1159	926	44,4	5,65
Лебане	1979	1467	512	25,9	1,23
Лајковац (варош)	1959	659	1300	66,4	2,23
Блаце	1932	1246	686	35,5	3,21
Бабушница	1917	1201	716	37,4	3,51
Мали Зворник	1909	1097	812	42,5	6,44
Пећинци	1877	628	1249	66,5	4,84
Љубовија	1843	1104	739	40,1	4,40
Житиште	1824	706	1118	61,3	6,62
Бач	1774	1336	438	24,7	1,50
Баточина	1771	1153	618	34,9	1,48
Бела Паланка	1749	1478	271	15,5	0,49

Центар	Број становника који обављају занимање у центру	Број становника који станују и обављају занимање у центру	Број дневних имиграната	Учешће дневних миграната у становништву које обавља занимање у центру (%)	Однос броја дневних имиграната и емиграната
Коцељева	1713	1285	428	25,0	1,52
Сремски Карловци	1692	1252	440	26,0	0,27
Крупањ	1681	1033	648	38,5	2,93
Љиг	1661	887	774	46,6	3,05
Ириг	1600	1111	489	30,6	1,14
Чока	1576	965	611	38,8	1,51
Бољевац	1560	1013	547	35,1	3,46
Владимирци	1536	459	1077	70,1	9,88
Тител	1516	1128	388	25,6	1,24
Мионица (варошица)	1501	496	1005	67,0	9,76
Кучево	1488	895	593	39,9	6,05
Нишка Бања	1479	443	1036	70,0	1,19
Босилеград	1476	1067	409	27,7	6,82
Варварин	1469	507	962	65,5	6,73
Осечина (варошица)	1431	906	525	36,7	8,08
Пландиште	1425	951	474	33,3	1,89
Мали Иђош	1364	1017	347	25,4	1,26
Ћићевац	1363	943	420	30,8	0,80
Бојник	1288	790	498	38,7	5,03
Чајетина	1263	593	670	53,0	1,04
Житорађа	1213	578	635	52,3	2,38
Врањска Бања	1167	532	635	54,4	1,04
Опово	1116	796	320	28,7	0,40
Алибунар	1114	585	529	47,5	2,39
Сечањ	1114	520	594	53,3	5,60
Жагубица	1097	618	479	43,7	10,89
Дољевац	1072	172	900	84,0	4,05
Медвеђа	1014	649	365	36,0	2,24
Рековац	936	417	519	55,4	8,51
Кнић	936	408	528	56,4	2,95
Трговиште	897	675	222	24,7	1,95
Мерошина	877	146	731	83,4	7,03
Гаџин Хан	810	238	572	70,6	3,94
Нова Црња	796	355	441	55,4	7,60
Голубац	732	399	333	45,5	2,87
Ражањ	720	284	436	60,6	7,52
Жабари	610	233	377	61,8	5,54
Мало Црниће	381	118	263	69,0	3,17
Црна Трава	313	168	145	46,3	14,50

Извори: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

Прилог табела 4. Територијални домет функције рада градских и општинских центара 2011. године

Центар	Директна зона утицаја				Проширена зона утицаја	
	Број насеља	Број становника	Дневни имигранати		Број насеља	Број становника
			број	%		
Београд	133	587632	84143	77,3	143	644216
Нови Сад	39	217818	29783	77,2	48	374448
Ниш	175	137889	17335	81,6	183	151682
Крагујевац	71	35818	4341	70,9	102	48848
Суботица	19	45067	5500	79,3	21	60109
Зрењанин	20	43377	5543	77,3	24	51426
Панчево	11	57395	6862	67,4	14	66960
Чачак	55	39396	4722	76,5	64	45495
Нови Пазар	57	29939	2736	76,5	79	34610
Краљево	59	54778	6441	81,1	72	59449
Смедерево	22	40344	3192	69,7	27	44034
Лесковац	86	65433	4927	76,1	111	78078
Ваљево	37	18841	2817	67,0	79	32525
Крушевац	81	61379	7684	82,2	97	71528
Врање	65	26921	3946	75,0	85	27962
Шабац	25	42005	5410	69,3	61	68747
Ужице	33	24747	3031	70,0	47	29933
Сомбор	13	34790	3108	67,7	15	38280
Пожаревац	22	16582	1624	47,7	34	26366
Пирот	43	17744	3091	85,7	48	18146
Зајечар	17	13418	1367	64,5	33	18695
Кикинда	11	28896	3613	91,5	11	28896
Сремска Митровица	19	38393	4132	77,1	25	42189
Јагодина	49	37364	5005	86,0	56	58132
Вршац	17	13605	1561	63,3	21	15490
Бор	11	13273	1848	73,2	19	58509
Рума	15	21317	1492	59,7	17	22407
Бачка Паланка	9	18711	1733	67,8	13	27289
Прокупље	60	16101	1411	55,8	64	16981
Инђија	6	15281	1124	54,7	9	19071
Лазаревац	30	31437	3066	54,0	38	37726
Обреновац	27	45290	4308	72,9	27	45290
Параћин	34	29138	3051	77,7	39	32590
Аранђеловац	15	18173	1860	74,2	18	20091
Горњи Милановац	35	13114	1938	67,8	53	17222
Врбас	6	17980	1611	57,5	7	35846
Бечеј	5	13607	933	57,5	6	26740
Младеновац (варош)	21	29080	3765	81,5	21	29080
Смедеревска Паланка	13	19638	1900	61,3	18	42771
Темерин	2	8626	626	45,3	2	8626

Центар	Директна зона утицаја				Проширена зона утицаја	
	Број насеља	Број становника	Дневни имигранати		Број насеља	Број становника
			број	%		
Ђуприја	11	8938	1004	47,3	16	36278
Лозница	39	56265	6332	90,9	50	60096
Сента	3	6322	396	36,8	5	8640
Стара Пазова	2	9473	822	20,7	2	9473
Књажевац	15	5573	790	64,5	49	11182
Сурчин	5	17111	1043	15,5	6	1183874
Кула	2	1902	184	16,5	6	25235
Апатин	3	9566	718	65,0	5	59141
Неготин	12	7055	460	45,3	38	20174
Алексинач	35	25136	1833	77,0	46	27893
Велика Плана	10	17005	1117	57,5	12	24814
Власотинце	7	4534	411	45,3	33	12790
Трстеник	38	20141	2040	61,2	51	30003
Прибој	23	11219	1381	93,4	29	12081
Шид	14	16175	1211	76,1	17	19036
Петроварадин	0	0	0	0,0	0	0
Бачка Топола	18	10836	1278	53,6	21	23938
Сјеница	15	1893	76	26,0	29	4582
Ковин	5	10177	704	50,9	7	11697
Пријепоље	27	15055	2011	81,7	51	18241
Куршумлија	37	3770	292	31,4	51	5272
Пожега	23	10987	1445	57,3	38	15810
Нови Бечеј	0	0	0	0,0	1	3284
Србобран	1	2300	161	31,1	1	2300
Ивањица	15	12923	1727	89,5	28	16494
Сурдулица	17	7872	611	69,4	17	7872
Тутин	26	9213	444	63,7	57	15311
Врњачка Бања	14	17910	2053	74,3	15	33192
Кањижа	7	5982	458	34,6	12	20988
Костолац	5	5105	644	26,0	6	5999
Ада	1	6009	757	64,0	6	9980
Лебане	8	4606	224	43,8	22	7353
Свилајнац	10	9000	887	61,1	20	14187
Жабаљ	0	0	0	0,0	0	0
Барајево	11	15744	997	57,5	11	15744
Бајина Башта	15	10719	1634	89,8	29	15221
Бела Црква	7	5017	356	73,1	11	8078
Кладово	17	9702	1354	91,3	18	9781
Оџаци	7	19599	1172	85,2	8	21343
Нова Варош	8	3374	206	52,0	20	6044
Сремски Карловци	0	0	0	0,0	0	0
Гроцка	2	5326	317	6,7	2	5326
Бела Паланка	19	2532	116	42,8	25	3180

Центар	Директна зона утицаја				Проширена зона утицаја	
	Број насеља	Број становника	Дневни имигранати		Број насеља	Број становника
			број	%		
Владичин Хан	37	11651	666	79,1	39	12153
Сокобања	9	3543	326	52,8	17	7047
Беоцин	6	7787	662	60,8	7	7887
Мајданпек	11	7454	582	76,1	11	7454
Сврљиг	23	5269	296	59,4	27	5799
Петровац на Млави	15	11191	903	61,8	33	23812
Лапово (варошица)	1	694	92	12,0	3	6704
Севојно	5	2561	196	9,0	6	55207
Нови Кнежевац	8	4309	276	51,4	8	4309
Ариље	12	8113	1135	62,4	21	12029
Рашка	31	12296	1323	77,1	39	14730
Богатић	0	0	0	0,0	12	21426
Димитровград	12	3238	467	56,3	12	3238
Ковачица	0	0	0	0,0	6	14651
Александровац	30	13453	1595	80,8	45	18510
Уб	7	5739	625	41,3	26	17000
Бачки Петровац	1	2775	240	30,7	2	4777
Велико Градиште	13	5964	387	47,1	33	15373
Баточина	9	5401	324	52,4	9	5401
Бач	0	0	0	0,0	5	9006
Врањска Бања	12	3579	218	34,3	12	3579
Тител	0	0	0	0,0	0	0
Блаце	37	6322	487	71,0	38	6406
Топола (варошица)	5	4356	534	40,7	22	15680
Мали Иђош	1	3161	126	36,3	2	7141
Ћићевац	2	1657	120	28,6	4	3913
Брус	23	7440	945	81,3	34	9721
Бабушница	16	4116	503	70,3	31	6023
Опово	0	0	0	0,0	0	0
Крупањ	6	3794	380	58,6	18	11265
Ириг	3	354	57	11,7	8	5254
Мали Зворник	9	7085	589	72,5	11	8075
Нишка Бања	0	0	0	0,0	0	0
Деспотовац	17	11118	873	73,5	26	16281
Коцељева	3	607	40	9,3	15	8598
Чока	2	3475	278	45,5	7	23698
Косјерић (варош)	18	5928	719	77,6	25	8003
Кучево	13	7412	465	78,4	17	8777
Љубовија	7	4066	468	63,3	16	7081
Пландиште	10	6380	355	74,9	10	6380

Центар	Директна зона утицаја				Проширена зона утицаја	
	Број насеља	Број становника	Дневни имигранати		Број насеља	Број становника
			број	%		
Лучани (варошица)	14	5447	775	64,4	15	5805
Житорађа	15	7711	328	51,7	16	7934
Чајетина	2	881	53	7,9	6	4842
Бољевац	8	2935	257	47,0	14	5720
Лајковац (варош)	3	3575	419	32,2	9	6041
Љиг	12	4101	386	49,9	19	6763
Бојник	3	1864	164	32,9	19	7029
Алибунар	1	1191	42	7,9	7	12145
Житиште	9	12218	775	69,3	11	13938
Медвеђа	4	1089	106	29,0	14	2196
Осечина (варошица)	4	2512	266	50,7	15	7112
Босилеград	2	1995	292	71,4	21	4597
Рача	16	8145	953	57,6	18	8900
Жагубица	7	5143	363	75,8	10	8272
Пећинци	7	6733	538	43,1	7	6733
Кнић	2	416	36	6,8	2	416
Варварин	7	6285	476	49,5	17	14379
Сечањ	5	6189	336	56,6	10	11160
Сопот	9	10200	870	44,0	10	10732
Трговиште	4	624	78	35,1	14	1249
Владимирци	4	2594	185	17,2	13	7523
Доњевац	8	9844	405	45,0	8	9844
Голубац	9	2025	131	39,3	17	4972
Мионица (варошица)	10	4764	558	55,5	24	9519
Рековац	16	5339	319	61,5	25	7864
Нова Црња	3	4560	252	57,1	5	8763
Ражањ	8	2082	185	42,4	12	3742
Гаџин Хан	8	1782	125	21,9	9	1821
Жабари	0	0	0	0,0	12	7525
Мерошина	5	3432	175	23,9	5	3432
Мало Црниће	1	566	31	11,8	4	3030
Црна Трава	5	228	20	13,8	12	1002

Извори: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Прилог табела 5. Структура активног становништва које обавља занимање у центрима (по секторима делатности) и функцијска типологија центара

Центар	Примарни сектор (%)	Секундарни сектор (%)	Терцијарни сектор (%)	Функцијски тип	Изнад просека*
Београд	0,6	18,0	81,5	услужни	III
Нови Сад	0,9	22,8	76,3	услужни	III
Ниш	0,4	24,4	75,2	услужни	III
Крагујевац	0,9	33,7	65,4	услужни	II
Суботица	2,7	30,7	66,5	услужни	I-II
Панчево	2,1	33,4	64,5	услужни	II
Зрењанин	2,6	39,8	57,6	услужно - индустријски	I-II
Чачак	2,0	33,0	65,0	услужни	II
Крушевац	1,1	32,6	66,4	услужни	II
Краљево	1,3	26,6	72,1	услужни	III
Шабац	1,2	31,9	67,0	услужни	II
Ваљево	1,6	37,1	61,3	услужни	II
Лесковац	1,2	27,4	71,4	услужни	III
Врање	1,0	41,6	57,4	услужно - индустријски	II
Ужице	1,1	34,1	64,7	услужни	II
Смедерево	1,4	37,5	61,1	услужни	II
Сомбор	6,2	30,5	63,4	услужни	I-II
Сремска Митровица	4,4	28,9	66,7	услужни	I-II
Јагодина	1,3	36,8	61,9	услужни	II
Нови Пазар	0,6	28,6	70,8	услужни	II-III
Кикинда	3,7	45,2	51,1	услужно - индустријски	I-II
Пожаревац	1,7	23,9	74,4	услужни	III
Пирот	1,2	47,9	50,9	услужно - индустријски	II
Вршац	3,6	38,0	58,4	услужно - индустријски	I-II
Бор	1,9	43,8	54,3	услужно - индустријски	II
Зајечар	3,9	24,6	71,5	услужни	I-III
Лозница	1,3	33,5	65,2	услужни	II
Лазаревац	0,3	44,2	55,4	услужно - индустријски	II
Обреновац	2,2	32,2	65,5	услужни	II
Рума	3,9	40,8	55,2	услужно - индустријски	I-II
Горњи Милановац	1,9	48,7	49,5	услужно - индустријски	II
Бачка Паланка	4,8	43,1	52,1	услужно - индустријски	I-II
Параћин	1,4	38,1	60,6	услужни	II
Младеновац (варош)	1,1	34,9	64,0	услужни	II
Прокупље	1,5	29,7	68,8	услужни	II
Врбас	6,2	38,6	55,2	услужно - индустријски	I-II
Смедеревска Паланка	0,9	40,2	59,0	услужно - индустријски	II
Сурчин	2,2	20,9	76,8	услужни	III
Бечеј	26,4	25,5	48,0	услужно - аграрни	I
Аранђеловац	0,7	33,9	65,4	услужни	II

Центар	Примарни сектор (%)	Секундарни сектор (%)	Терцијарни сектор (%)	Функцијски тип	Изнад просека*
Инђија	3,4	42,5	54,1	услужно - индустријски	I-II
Стара Пазова	4,3	42,5	53,2	услужно - индустријски	I-II
Трстеник	1,0	55,0	44,1	индустријско - услужни	II
Ђуприја	1,0	30,3	68,7	услужни	II
Бачка Топола	15,6	33,0	51,4	услужно - индустријски	I-II
Књажевац	13,7	39,3	47,0	услужно - индустријски	I-II
Сента	7,6	33,0	59,5	услужно - индустријски	I-II
Гроцка	2,6	29,6	67,8	услужни	I-II
Пожега	2,7	38,3	59,0	услужно - индустријски	I-II
Алексинач	1,8	39,9	58,3	услужно - индустријски	II
Пријепоље	5,4	26,8	67,8	услужни	I
Неготин	3,3	21,4	75,3	услужни	I-III
Шид	6,5	29,6	63,8	услужни	I-II
Темерин	9,9	43,2	46,9	услужно - индустријски	I-II
Апатин	8,3	35,9	55,8	услужно - индустријски	I-II
Велика Плана	3,9	36,0	60,0	услужни	I-II
Ивањица	7,6	39,6	52,8	услужно - индустријски	I-II
Прибој	3,9	37,0	59,1	услужно - индустријски	I-II
Власотинце	11,4	44,9	43,6	индустријско - услужни	I-II
Врњачка Бања	3,1	21,9	75,1	услужни	I-III
Кула	9,6	25,7	64,7	услужни	I
Ковин	5,9	33,7	60,3	услужни	I-II
Кладово	1,7	40,4	58,0	услужно - индустријски	II
Бајина Башта	2,7	40,3	57,0	услужно - индустријски	I-II
Костолац	1,5	60,5	37,9	индустријски	II
Кањижа	7,3	36,2	56,5	услужно - индустријски	I-II
Куршумлија	4,2	33,9	61,9	услужни	I-II
Ада	9,0	50,5	40,5	индустријско - услужни	I-II
Свилајнац	2,3	26,8	70,9	услужни	III
Ариље	8,4	48,9	42,7	индустријско - услужни	I-II
Нови Бечеј	17,5	36,0	46,5	услужно - индустријски	I-II
Александровац	4,2	44,6	51,1	услужно - индустријски	I-II
Петровац на Млави	3,8	19,6	76,6	услужни	I-III
Озаци	6,6	32,6	60,9	услужни	I-II
Петроварадин	3,8	32,2	64,0	услужни	I-II
Севојно	1,7	76,1	22,2	индустријски	II
Сјеница	6,0	36,7	57,3	услужно - индустријски	I-II
Србобран	21,4	28,1	50,5	услужно - индустријски	I
Уб	4,8	30,0	65,2	услужни	I-II
Мајданпек	1,4	56,4	42,2	индустријско - услужни	II
Рашка	2,0	21,3	76,6	услужни	III
Сурдулица	1,8	28,2	70,0	услужни	III
Барајево	1,5	26,1	72,4	услужни	III
Сокобања	5,0	15,6	79,4	услужни	I-III

Центар	Примарни сектор (%)	Секундарни сектор (%)	Терцијарни сектор (%)	Функцијски тип	Изнад просека*
Бачки Петровац	17,2	37,2	45,6	услужно - индустријски	I-II
Топола (варошица)	2,9	35,9	61,2	услужни	I-II
Богатић	20,6	15,7	63,7	услужни	I
Нови Кнежевац	14,2	37,4	48,5	услужно - индустријски	I-II
Бела Црква	14,8	17,0	68,2	услужни	I
Жабалъ	13,8	31,0	55,2	услужно - индустријски	I-II
Беочин	2,3	41,5	56,2	услужно - индустријски	II
Сопот	0,8	38,6	60,6	услужни	II
Димитровград	2,1	28,3	69,6	услужни	II-III
Брус	3,2	42,4	54,3	услужно - индустријски	I-II
Велико Градиште	2,9	25,9	71,1	услужни	I-III
Нова Варош	3,8	33,0	63,1	услужни	I-II
Рача	1,3	62,1	36,6	индустријски	II
Тутин	3,6	29,8	66,7	услужни	I-II
Лапово (варошица)	1,8	30,8	67,5	услужни	II
Сврљиг	4,0	46,0	50,1	услужно - индустријски	I-II
Ковачица	11,3	36,6	52,1	услужно - индустријски	I-II
Владичин Хан	4,2	29,7	66,1	услужни	I-II
Деспотовац	3,8	24,5	71,7	услужни	I-III
Лучани (варошица)	1,0	66,6	32,4	индустријски	II
Косјерић (варош)	1,6	45,2	53,2	услужно - индустријски	II
Лебане	6,1	19,9	73,9	услужни	I-III
Лајковац (варош)	3,8	32,3	63,9	услужни	I-II
Блаце	3,4	30,8	65,8	услужни	I-II
Бабушница	1,8	50,0	48,2	индустријско - услужни	II
Мали Зворник	3,1	33,4	63,5	услужни	I-II
Пећинци	9,2	22,6	68,1	услужни	I
Љубовија	1,6	28,7	69,7	услужни	II-III
Житиште	39,3	12,3	48,5	услужно - аграрни	I
Бач	18,7	25,1	56,2	услужно - индустријски	I
Баточина	2,2	40,4	57,4	услужно - индустријски	II
Бела Паланка	2,1	35,0	62,9	услужни	II
Коцељева	11,7	30,9	57,3	услужно - индустријски	I-II
Сремски Карловци	5,8	29,5	64,7	услужни	I-II
Крупањ	6,0	30,6	63,3	услужни	I-II
Љиг	5,2	32,5	62,3	услужни	I-II
Ириг	18,6	26,1	55,3	услужно - индустријски	I
Чока	15,7	37,8	46,4	услужно - индустријски	I-II
Бољевац	12,4	31,8	55,7	услужно - индустријски	I-II
Владимирци	6,0	40,8	53,2	услужно - индустријски	I-II

Центар	Примарни сектор (%)	Секундарни сектор (%)	Терцијарни сектор (%)	Функцијски тип	Изнад просека*
Тител	22,0	25,2	52,7	услужно - индустријски	I
Мионица (варошица)	3,0	35,7	61,3	услужни	I-II
Нишка Бања	1,1	25,1	73,9	услужни	III
Кучево	5,8	19,2	74,9	услужни	I-III
Босилеград	19,7	27,5	52,8	услужно - индустријски	I
Варварин	4,5	20,7	74,9	услужни	I-III
Осечина (варошица)	4,9	48,5	46,6	индустријско - услужни	I-II
Пландиште	23,8	31,9	44,3	услужно - индустријски	I-II
Ђићевац	13,3	26,5	60,1	услужни	I
Мали Иђош	19,0	31,8	49,2	услужно - индустријски	I-II
Бојник	22,5	21,2	56,3	услужно - аграрни	I
Чаетина	2,5	21,9	75,5	услужни	I-III
Житорађа	8,7	29,7	61,6	услужни	I-II
Врањска Бања	5,9	46,3	47,7	услужно - индустријски	I-II
Сечањ	12,3	35,8	51,8	услужно - индустријски	I-II
Опово	28,9	18,7	52,4	услужно - аграрни	I
Алибунар	7,2	18,0	74,8	услужни	I-III
Жагубица	9,2	22,8	68,1	услужни	I
Дољевац	1,5	27,4	71,1	услужни	III
Медвеђа	7,2	17,3	75,5	услужни	I-III
Рековац	2,1	24,5	73,4	услужни	III
Кнић	4,3	30,2	65,4	услужни	I-II
Трговиште	27,4	27,9	44,7	услужно - индустријски	I
Мерошина	3,7	29,0	67,4	услужни	I-II
Гаџин Хан	1,7	35,7	62,5	услужни	II
Нова Црња	25,0	35,2	39,7	услужно - индустријски	I-II
Голубац	5,0	23,8	71,2	услужни	I-III
Ражањ	4,8	29,8	65,5	услужни	I-II
Жабари	5,7	14,3	80,0	услужни	I-III
Мало Црниће	5,1	23,5	71,4	услужни	I-III
Црна Трава	6,4	24,0	69,6	услужни	I-III

Извори: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

* Означени су сектори делатности чија је заступљеност изнад просека свих градских и општинских центара заједно (сектори: I - примарни, II - секундарни, III - терцијарни).

Прилог табела 6. Показатељи промена капацитета и домета функције рада градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године

Центар	Индекс промене 2011/2002. године			Карактеристике промене
	Капацитет функције рада	Обим дневне имиграције	Број насеља у зони директног утицаја	
Београд	1,10	1,20	1,20	јачање функције рада
Нови Сад	1,12	1,06	1,15	јачање функције рада
Ниш	0,93	1,00	1,09	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Крагујевац	0,91	1,22	1,29	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Суботица	0,89	0,94	1,06	само територијални домет повећан
Панчево	0,85	0,88	1,00	слабљење функције рада
Зрењанин	0,86	0,90	1,11	само територијални домет повећан
Чачак	0,86	0,89	1,06	само територијални домет повећан
Крушевац	0,78	0,76	0,96	слабљење функције рада
Краљево	0,91	0,98	1,11	само територијални домет повећан
Шабац	0,94	1,12	1,04	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Ваљево	0,93	1,32	1,12	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Лесковац	0,74	0,79	1,34	само територијални домет повећан
Врање	0,82	0,98	1,07	само територијални домет повећан
Смедерево	0,83	0,73	0,85	слабљење функције рада
Ужице	0,87	0,84	0,94	слабљење функције рада
Сомбор	0,85	0,89	1,08	само територијални домет повећан
Нови Пазар	0,97	1,43	1,68	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Сремска Митровица	0,87	0,95	1,12	само територијални домет повећан
Јагодина	0,89	0,91	0,92	слабљење функције рада
Кикинда	0,80	0,80	1,00	слабљење функције рада
Пожаревац	0,94	1,07	1,22	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Пирот	0,86	1,29	1,34	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Вршац	0,94	1,24	2,13	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Бор	0,71	0,83	0,69	слабљење функције рада
Зајечар	0,78	0,92	1,13	само територијални домет повећан
Лозница	0,78	0,78	0,89	слабљење функције рада
Лазаревац	1,17	1,16	1,00	јачање функције рада
Обреновац	1,07	1,09	1,50	јачање функције рада
Рума	0,86	1,02	1,88	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Горњи Милановац	0,79	0,86	0,88	слабљење функције рада
Бачка Паланка	0,86	0,91	1,13	само територијални домет повећан
Параћин	0,84	0,86	1,21	само територијални домет повећан

Центар	Индекс промене 2011/2002. године			Карактеристике промене
	Капацитет функције рада	Обим дневне имиграције	Број насеља у зони директног утицаја	
Младеновац (варош)	0,88	0,84	1,05	само територијални домет повећан
Прокупље	0,88	1,04	1,36	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Врбас	0,81	0,86	1,20	само територијални домет повећан
Смедеревска Паланка	0,70	0,78	1,00	слабљење функције рада
Сурчин	2,77	3,11	**	јачање функције рада
Бечеј	0,78	0,87	1,25	само територијални домет повећан
Аранђеловац	0,85	2,04	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Инђија	1,02	1,46	2,00	јачање функције рада
Стара Пазова	1,05	1,44	1,00	јачање функције рада
Трстеник	0,61	0,58	0,79	слабљење функције рада
Ђуприја	0,84	1,06	1,38	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Бачка Топола	0,91	1,06	1,64	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Књажевац	0,79	0,79	0,33	слабљење функције рада
Сента	0,92	1,40	3,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Гроцка	1,75	2,57	**	јачање функције рада
Пожега	0,88	0,91	0,79	слабљење функције рада
Алексинач	0,87	1,07	2,19	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Неготин	0,88	1,15	2,40	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Пријепоље	0,88	1,18	0,90	само обим д. имиграције повећан
Шид	0,92	1,30	2,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Темерин	1,11	1,73	2,00	јачање функције рада
Велика Плана	0,81	0,97	2,50	само територијални домет повећан
Апатин	0,82	1,00	1,00	слабљење функције рада
Ивањица	0,92	1,05	1,25	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Прибој	0,96	2,81	7,67	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Власотинце	0,94	0,94	0,70	слабљење функције рада
Врњачка Бања	1,12	1,53	2,33	јачање функције рада
Кула	0,71	0,68	0,40	слабљење функције рада
Ковин	0,82	0,97	1,67	само територијални домет повећан
Кладово	1,14	1,45	1,42	јачање функције рада
Бајина Башта	0,80	0,85	1,15	само територијални домет повећан
Костолац	0,91	1,19	0,71	само обим д. имиграције повећан
Кањижа	0,84	0,97	1,17	само територијални домет повећан
Куршумлија	0,79	1,43	1,37	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција

Центар	Индекс промене 2011/2002. године			Карактеристике промене
	Капацитет функције рада	Обим дневне имиграције	Број насеља у зони директног утицаја	
Свилајнац	0,89	1,06	2,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Ада	0,84	0,95	1,00	слабљење функције рада
Ариље	0,95	0,99	1,00	слабљење функције рада
Петровац на Млави	0,96	1,24	2,14	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Нови Бечеј	0,74	0,79	***	слабљење функције рада
Александровац	0,87	1,00	1,07	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Оџаци	0,59	0,54	1,17	само територијални домет повећан
Петроварадин	1,29	1,52	*	јачање функције рада
Севојно	0,63	0,60	0,71	слабљење функције рада
Сјеница	0,88	2,23	15,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Србобран	0,79	1,23	1,00	само обим д. имиграције повећан
Уб	0,93	1,04	0,64	само обим д. имиграције повећан
Мајданпек	0,56	0,54	1,22	само територијални домет повећан
Рашка	0,81	0,87	0,74	слабљење функције рада
Сурдулица	0,71	0,91	1,42	само територијални домет повећан
Барајево	1,08	1,07	1,22	јачање функције рада
Сокобања	0,83	0,77	1,29	само територијални домет повећан
Бачки Петровац	0,94	1,23	1,00	само обим д. имиграције повећан
Топола (варошица)	1,07	1,91	2,50	јачање функције рада
Богатић	0,82	1,05	***	само обим д. имиграције повећан
Нови Кнежевац	0,86	1,17	4,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Бела Црква	0,64	0,67	1,17	само територијални домет повећан
Жабалъ	0,82	1,25	*	само обим д. имиграције повећан
Беоцин	0,68	0,83	1,20	само територијални домет повећан
Сопот	1,21	1,23	3,00	јачање функције рада
Димитровград	0,88	2,23	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Велико Градиште	0,96	1,35	6,50	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Брус	0,97	1,16	1,05	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Тутин	1,36	9,42	**	јачање функције рада
Нова Варош	0,59	0,51	0,53	слабљење функције рада
Рача	1,50	2,31	1,78	јачање функције рада
Лапово (варошица)	0,87	1,32	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Сврљиг	0,72	0,74	2,56	само територијални домет повећан
Ковачица	0,90	1,35	*	само обим д. имиграције повећан
Владичин Хан	0,59	0,61	1,19	само територијални домет повећан
Деспотовац	1,02	1,35	3,40	јачање функције рада

Центар	Индекс промене 2011/2002. године			Карактеристике промене
	Капацитет функције рада	Обим дневне имиграције	Број насеља у зони директног утицаја	
Лучани (варошица)	0,78	0,90	1,00	слабљење функције рада
Косјерић (варош)	0,98	1,52	4,50	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Лебане	0,51	0,49	0,80	слабљење функције рада
Лајковац (варош)	1,09	1,23	3,00	јачање функције рада
Блаце	0,86	0,94	1,16	само територијални домет повећан
Бабушница	0,80	1,04	1,00	само обим д. имиграције повећан
Мали Зворник	0,81	0,59	0,82	слабљење функције рада
Пећинци	1,09	1,42	2,33	јачање функције рада
Љубовија	0,84	0,96	0,78	слабљење функције рада
Житиште	1,17	1,66	9,00	јачање функције рада
Бач	0,72	0,73	***	слабљење функције рада
Баточина	0,81	1,00	1,80	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Бела Паланка	0,56	0,55	0,76	слабљење функције рада
Коцељева	0,83	1,64	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Сремски Карловци	1,11	1,45	*	јачање функције рада
Крупањ	0,68	0,78	1,20	само територијални домет повећан
Љиг	1,01	1,03	1,50	јачање функције рада
Ириг	1,30	1,86	**	јачање функције рада
Чока	0,86	0,94	1,00	слабљење функције рада
Бољевац	0,87	1,02	1,00	само обим д. имиграције повећан
Владимирци	1,32	1,97	2,00	јачање функције рада
Тител	0,77	1,38	***	само обим д. имиграције повећан
Мионица (варошица)	1,22	1,50	**	јачање функције рада
Кучево	0,64	0,72	1,30	само територијални домет повећан
Нишка Бања	1,53	3,49	*	јачање функције рада
Босилеград	0,93	0,70	0,18	слабљење функције рада
Варварин	1,06	1,33	**	јачање функције рада
Осечина (варошица)	0,89	1,73	4,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Пландиште	0,73	0,79	1,25	само територијални домет повећан
Мали Иђош	0,89	2,02	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Ћићевац	0,78	0,86	1,00	слабљење функције рада
Бојник	0,76	0,85	0,60	слабљење функције рада
Чајетина	0,84	1,13	0,67	само обим д. имиграције повећан
Житорађа	0,89	1,08	1,67	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Врањска Бања	0,86	1,30	6,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Опово	0,81	0,99	*	слабљење функције рада

Центар	Индекс промене 2011/2002. године			Карактеристике промене
	Капацитет функције рада	Обим дневне имиграције	Број насеља у зони директног утицаја	
Сечањ	1,01	1,60	**	јачање функције рада
Алибунар	0,63	0,73	1,00	слабљење функције рада
Жагубица	0,76	1,02	1,75	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Дољевац	1,21	1,40	8,00	јачање функције рада
Медвеђа	1,03	1,58	1,00	јачање функције рада
Рековац	0,81	0,97	1,60	само територијални домет повећан
Кнић	1,04	1,53	1,00	јачање функције рада
Трговиште	0,87	0,74	0,33	слабљење функције рада
Мерошина	1,46	1,73	5,00	јачање функције рада
Гаџин Хан	0,78	0,86	0,89	слабљење функције рада
Нова Црња	0,87	1,47	3,00	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Голубац	0,90	1,29	1,50	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Ражањ	0,80	0,96	1,60	само територијални домет повећан
Жабари	0,97	1,62	*	само обим д. имиграције повећан
Мало Црниће	0,97	1,48	**	смањен функцијски капацитет, појачана дневна имиграција
Црна Трава	1,48	-	**	јачање функције рада

Извори: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2015а; Републички завод за статистику, 2004)

Значење ознака:

* центар у посматраном периоду није имао насеља у директној зони утицаја;

** центар није имао насеља у директној зони утицаја, али је у периоду до 2011. године формирана зона утицаја;

*** центар је имао насеља у директној зони утицаја 2002. године, а 2011. године није.

Прилог табела 7. Обим дневне имиграције у градске и општинске центре и структура дневних миграната (2011. године)

Центар	Број дневних имиграната	Учешће у укупној дневној имиграцији (%)			Структура ученика и студената дневних имиграната према нивоу образовања			
		Активни	Ученици и студенти	Раде и шкољују се	Предшколско	Основно	Средње	Више и високо
Београд	150907	66,5	27,9	5,6	0,5	7,4	29,6	62,4
Нови Сад	64451	55,8	40,1	4,0	0,3	5,4	27,8	66,5
Ниш	34998	57,5	39,3	3,2	0,9	11,2	35,2	52,6
Крушевац	14371	64,0	34,9	1,1	1,7	20,5	59,2	18,6
Панчево	13443	75,0	24,3	0,7	0,4	7,3	80,4	12,0
Шабац	12454	60,5	37,3	2,1	1,0	19,5	56,4	23,1
Крагујевац	12011	47,7	49,0	3,3	0,8	10,0	29,4	59,9
Суботица	11833	56,0	41,4	2,7	0,5	8,8	45,9	44,8
Лесковац	11793	53,8	45,1	1,2	0,5	15,3	61,6	22,5
Краљево	11570	68,0	31,3	0,7	2,2	26,4	64,6	6,8
Зрењанин	10878	63,2	34,1	2,7	0,4	7,0	64,5	28,0
Лозница	10345	67,1	32,7	0,3	2,1	26,4	68,0	3,5
Чачак	10324	56,6	40,2	3,2	0,9	10,3	47,5	41,3
Јагодина	8823	64,7	34,0	1,3	1,5	24,9	49,3	24,3
Обреновац	8643	68,3	31,6	0,1	3,6	47,9	48,5	0,0
Сремска Митровица	8397	62,6	36,2	1,2	0,4	13,4	73,4	12,8
Нови Пазар	8306	42,1	56,9	1,0	2,9	29,3	37,4	30,4
Врање	7608	67,9	30,8	1,3	0,8	15,0	53,3	30,9
Ваљево	7262	55,9	42,1	2,0	2,5	27,4	45,9	24,2
Лазаревац	7249	77,4	21,6	0,9	1,7	32,6	58,3	7,3
Ужице	7242	57,5	40,2	2,4	1,7	15,5	44,8	38,0
Сомбор	7236	61,9	36,5	1,6	0,1	7,0	69,3	23,6
Смедерево	7003	64,9	34,6	0,5	0,6	21,6	73,7	4,1
Сурчин	6814	98,5	1,4	0,1	6,9	82,2	6,9	4,0
Младеновац	6474	70,7	28,7	0,6	3,3	46,4	46,4	3,9
Параћин	5718	68,4	31,4	0,3	0,9	29,6	64,7	4,7
Пожаревац	5542	60,0	38,6	1,4	0,3	16,4	58,3	25,0
Гроцка	5518	85,9	14,0	0,1	1,9	20,8	77,1	0,1
Кикинда	5214	74,9	24,3	0,8	0,1	7,8	76,9	15,3
Пирот	5166	69,4	30,2	0,4	2,8	41,1	44,9	11,1
Стара Пазова	5056	78,6	21,3	0,1	0,4	11,2	87,8	0,6
Трстеник	4681	69,5	28,8	1,7	1,5	19,3	47,0	32,2
Смедеревска Паланка	4402	69,9	29,6	0,5	0,8	26,4	68,6	4,2
Прокупље	4390	56,1	42,4	1,5	0,5	26,5	54,3	18,7
Вршац	4320	55,6	42,9	1,5	0,2	12,7	57,6	29,6
Аранђеловац	4145	59,6	39,5	0,9	2,4	36,3	53,6	7,7
Пожега	3895	64,6	35,3	0,1	2,2	41,8	56,0	0,1
Пријепоље	3798	64,2	35,2	0,6	3,5	35,6	56,2	4,8

Центар	Број дневних имиграната	Учешће у укупној дневној имиграцији (%)			Структура ученика и студената дневних имиграната према нивоу образовања			
		Активни	Ученици и студенти	Раде и шкољују се	Предшколско	Основно	Средње	Више и високо
Врњачка Бања	3797	72,5	27,2	0,3	2,4	29,0	58,3	10,3
Алексинач	3784	62,2	37,1	0,7	0,4	17,4	56,0	26,1
Врбас	3756	74,3	25,5	0,3	0,0	8,5	89,4	2,1
Ђуприја	3690	53,9	42,4	3,7	0,8	19,0	41,0	39,2
Бачка Топола	3638	64,7	34,5	0,8	1,1	20,5	66,1	12,2
Горњи Милановац	3595	79,4	20,5	0,0	1,5	40,5	57,8	0,3
Бачка Паланка	3451	73,9	25,9	0,2	0,4	14,0	84,4	1,2
Бор	3418	72,4	26,2	1,4	0,3	19,4	41,3	39,0
Рума	3416	73,0	26,9	0,1	0,5	29,6	69,5	0,3
Зајечар	3258	62,6	34,9	2,5	1,1	14,4	57,2	27,3
Костолац	3233	76,2	23,4	0,3	1,8	31,4	63,9	2,9
Александровац	3109	63,4	36,5	0,2	2,8	56,9	38,0	2,3
Сопот	3054	64,7	35,2	0,1	2,0	37,4	60,5	0,0
Инђија	3004	67,0	31,7	1,3	0,2	15,2	77,8	6,9
Ивањица	2979	64,7	35,2	0,1	2,9	58,4	38,5	0,2
Бајина Башта	2970	61,1	38,8	0,1	6,5	55,6	37,5	0,3
Барајево	2758	62,7	37,1	0,2	2,3	42,7	53,5	1,5
Ариље	2757	65,8	34,1	0,1	5,0	57,7	37,2	0,1
Велика Плана	2752	70,6	29,4	0,1	0,7	15,8	81,6	1,9
Бечеј	2664	60,7	39,1	0,2	0,2	11,7	88,1	0,0
Уб	2638	57,2	42,7	0,1	4,4	57,0	38,4	0,1
Рашка	2523	67,9	32,0	0,0	7,2	35,4	57,4	0,1
Прибој	2419	61,1	38,9	0,0	6,1	58,5	35,2	0,2
Петроварадин	2380	77,4	20,6	2,0	0,7	3,0	26,4	69,9
Свилајнац	2318	62,4	37,4	0,2	1,8	31,4	63,4	3,3
Севојно	2208	99,0	1,0	0,0	28,6	71,4	0,0	0,0
Топола	2185	59,9	40,0	0,1	2,5	43,5	53,8	0,2
Лајковац	2172	59,7	40,1	0,2	8,2	46,5	45,3	0,0
Рача	2168	76,3	23,7	0,0	2,3	53,6	44,1	0,0
Петровац на Млави	2152	67,5	32,1	0,4	2,6	42,1	53,0	2,3
Шид	2147	73,9	25,9	0,2	1,2	40,8	56,1	1,8
Сента	2107	49,8	48,9	1,2	0,0	4,6	84,9	10,5
Владимирци	1988	53,9	45,8	0,3	0,8	31,2	67,8	0,2
Оџаци	1954	69,8	29,6	0,6	0,5	8,3	87,1	4,1
Кладово	1944	75,7	23,7	0,6	3,0	43,2	52,3	1,5
Кула	1927	57,4	42,1	0,5	0,0	10,5	88,8	0,7
Деспотовац	1913	62,0	38,0	0,1	1,7	45,0	53,4	0,0
Пећинци	1886	64,8	33,8	1,4	0,5	31,8	60,6	7,1
Тутин	1877	36,5	62,9	0,6	2,3	46,5	49,5	1,8
Брус	1867	62,1	37,7	0,2	2,4	49,2	48,1	0,3

Центар	Број дневних имиграната	Учешће у укупној дневној имиграцији (%)			Структура ученика и студената дневних имиграната према нивоу образовања			
		Активни	Ученици и студенти	Раде и шкољују се	Предшколско	Основно	Средње	Више и високо
Кањижа	1850	71,1	28,5	0,4	0,0	27,2	71,3	1,5
Ковин	1785	77,4	22,6	0,1	0,2	16,6	82,9	0,2
Блаце	1769	31,5	61,2	7,3	0,6	14,2	14,9	70,4
Књажевац	1726	70,7	29,1	0,2	5,0	48,7	43,4	3,0
Варварин	1674	57,4	42,5	0,1	1,5	42,2	56,1	0,1
Мионица	1669	60,2	39,8	0,1	9,8	70,5	19,7	0,0
Богатић	1637	53,5	46,5	0,0	0,7	32,7	66,7	0,0
Неготин	1634	61,6	37,8	0,6	2,1	33,5	51,4	13,1
Темерин	1568	88,0	11,9	0,1	1,1	8,5	90,4	0,0
Сурдулица	1550	56,3	43,2	0,5	0,9	40,3	58,4	0,4
Ада	1528	77,2	22,6	0,1	0,3	7,5	92,0	0,3
Лучани	1506	79,9	20,1	0,0	4,0	64,9	31,1	0,0
Власотинце	1499	60,3	39,5	0,2	1,0	51,9	47,1	0,0
Владичин Хан	1477	56,9	43,0	0,1	2,4	53,2	44,4	0,0
Велико Градиште	1368	60,0	40,0	0,0	2,2	43,5	54,3	0,0
Апатин	1358	81,3	18,7	0,0	0,8	15,7	83,5	0,0
Дољевац	1356	66,4	33,6	0,0	0,7	60,3	38,8	0,2
Љиг	1352	57,2	42,8	0,0	3,1	50,9	46,0	0,0
Куршумлија	1340	69,3	30,6	0,1	1,5	42,8	55,5	0,2
Косјерић	1309	70,7	29,3	0,0	4,7	63,2	32,1	0,0
Беоцин	1270	85,7	14,3	0,0	3,8	95,6	0,5	0,0
Нишка Бања	1248	83,0	17,0	0,0	1,9	84,0	10,4	3,8
Димитровград	1211	67,2	31,5	1,2	0,8	37,3	34,5	27,5
Крупањ	1168	55,5	44,5	0,0	2,5	62,5	35,0	0,0
Жабалъ	1158	65,5	33,8	0,8	0,0	9,0	90,8	0,3
Житиште	1129	99,0	1,0	0,0	0,0	90,9	9,1	0,0
Љубовија	1099	67,0	32,8	0,3	3,9	52,1	41,3	2,8
Житорађа	1080	58,8	41,2	0,0	2,5	50,8	46,7	0,0
Алибунар	1078	48,5	50,9	0,6	0,4	10,1	86,8	2,7
Мали Зворник	1047	77,6	22,4	0,0	3,8	31,5	64,3	0,4
Лебане	1041	49,1	50,8	0,1	0,9	53,4	45,7	0,0
Бојник	1025	48,5	51,4	0,1	3,0	47,5	49,2	0,2
Чајетина	1002	66,9	33,1	0,0	1,5	29,5	69,0	0,0
Бачки Петровац	980	78,8	20,2	1,0	1,4	10,1	76,0	12,5
Сокобања	978	62,6	36,9	0,5	0,0	47,5	51,4	1,1
Бабушница	977	73,3	26,7	0,0	9,6	54,0	36,0	0,4
Ковачица	967	78,9	21,1	0,0	0,5	5,9	93,1	0,5
Мајданпек	958	79,2	20,1	0,6	0,0	12,6	80,9	6,5
Сремски Карловци	951	40,7	53,7	5,6	0,7	5,5	72,0	21,8
Кучево	918	64,6	35,4	0,0	3,1	39,7	56,9	0,3

Центар	Број дневних имиграната	Учешће у укупној дневној имиграцији (%)			Структура ученика и студената дневних имиграната према нивоу образовања			
		Активни	Ученици и студенти	Раде и шкољују се	Предшколско	Основно	Средње	Више и високо
Лапово	901	84,7	15,1	0,2	0,0	31,9	46,4	21,7
Врањска Бања	864	73,3	26,5	0,2	3,9	61,9	19,0	15,2
Баточина	853	72,5	27,5	0,0	2,1	40,0	56,2	1,7
Бољевац	845	64,6	35,3	0,1	1,0	43,5	55,5	0,0
Мерошина	842	86,8	13,2	0,0	9,0	91,0	0,0	0,0
Осечина	840	62,5	37,5	0,0	3,5	62,5	34,0	0,0
Чока	833	73,2	26,7	0,1	0,4	26,9	72,6	0,0
Бела Црква	826	58,2	41,0	0,7	0,6	17,1	80,6	1,7
Сјеница	821	35,6	64,4	0,0	1,1	43,3	55,4	0,2
Жагубица	813	58,3	41,1	0,6	1,8	52,8	43,1	2,4
Рековац	797	65,0	34,9	0,1	1,8	35,1	63,1	0,0
Сечањ	786	75,6	24,4	0,0	0,0	9,4	90,6	0,0
Коцелјева	761	56,2	43,8	0,0	3,6	38,7	57,7	0,0
Нови Кнежевац	759	70,5	29,2	0,3	0,9	12,9	86,2	0,0
Кнић	749	70,5	29,5	0,0	3,2	47,5	49,3	0,0
Нова Варош	709	54,3	44,1	1,6	1,5	34,6	43,5	20,4
Тител	692	56,1	43,9	0,0	0,0	16,8	83,2	0,0
Босилеград	681	60,1	39,9	0,0	2,6	62,1	35,3	0,0
Медвеђа	673	53,9	45,8	0,3	1,9	32,9	48,4	16,8
Ириг	666	73,4	26,6	0,0	0,0	46,9	53,1	0,0
Сврљиг	659	75,6	24,4	0,0	7,5	57,1	35,4	0,0
Гацин Хан	627	91,2	8,8	0,0	7,3	90,9	1,8	0,0
Нови Бечеј	606	77,6	22,3	0,2	0,0	4,4	95,6	0,0
Ражањ	604	72,2	27,8	0,0	4,2	95,2	0,6	0,0
Ћићевац	587	71,6	28,4	0,0	3,0	47,9	49,1	0,0
Србобран	569	90,9	9,0	0,2	0,0	13,5	86,5	0,0
Пландиште	560	84,6	15,4	0,0	8,1	91,9	0,0	0,0
Бач	523	83,7	16,3	0,0	1,2	7,1	91,8	0,0
Голубац	472	70,6	29,4	0,0	2,9	97,1	0,0	0,0
Нова Црња	461	95,7	4,3	0,0	0,0	100,0	0,0	0,0
Жабари	409	92,2	7,8	0,0	6,3	90,6	3,1	0,0
Бела Паланка	363	74,7	25,3	0,0	6,5	56,5	37,0	0,0
Трговиште	361	61,5	38,5	0,0	4,3	40,3	55,4	0,0
Мало Црниће	359	73,3	26,7	0,0	1,0	99,0	0,0	0,0
Мали Иђош	350	99,1	0,9	0,0	33,3	66,7	0,0	0,0
Опово	327	97,9	2,1	0,0	0,0	85,7	0,0	14,3
Црна Трава	294	49,3	50,7	0,0	0,7	11,4	87,9	0,0

Извори: (Републички завод за статистику, 2018)

Прилог табела 8. Дистрибуција и кретање становништва градских и општинских центара (Ц) и зона њиховог утицаја (З)

Центар	Број становника (центар + зона)	Становништво (%)		Промена броја становника (у периоду од 2002-2011. године)		
	2011.	Ц	З	Ц + З	Ц	З
Београд	1754395	66,5	33,5	79282	47240	32042
Нови Сад	449616	51,6	48,4	38327	40142	-1815
Ниш	321053	57,1	42,9	3478	7533	-4055
Крагујевац	186653	80,8	19,2	3047	4462	-1415
Суботица	142977	68,5	31,5	-6985	-1373	-5612
Панчево	133598	57,0	43,0	-4525	-884	-3641
Лесковац	125721	48,0	52,0	-8874	-2897	-5977
Крушевац	120124	48,9	51,1	-1583	1398	-2981
Зрењанин	119888	63,8	36,2	-8599	-3262	-5337
Краљево	118953	53,9	46,1	5607	5328	279
Чачак	112727	65,1	34,9	-1393	633	-2026
Смедерево	104519	61,4	38,6	-1138	1370	-2508
Нови Пазар	96466	69,0	31,0	14818	11923	2895
Шабац	95924	56,2	43,8	-3317	-1244	-2073
Сомбор	82413	57,8	42,2	-10594	-3848	-6746
Врање	82059	67,2	32,8	-5869	86	-5955
Ваљево	77773	75,8	24,2	-3237	-2103	-1134
Ужице	77393	68,0	32,0	-4276	-2437	-1839
Сремска Митровица	76144	49,6	50,4	-5091	-1333	-3758
Лозница	75477	25,5	74,5	-6117	-651	-5466
Јагодина	74646	49,9	50,1	831	1693	-862
Обреновац	70719	36,0	64,0	1409	1500	-91
Кикинда	66961	56,8	43,2	-8699	-3796	-4903
Пожаревац	60765	72,7	27,3	591	2447	-1856
Лазаревац	57443	45,3	54,7	237	3274	-3037
Пирот	56529	68,6	31,4	-4908	-1893	-3015
Параћин	54242	46,3	53,7	-4059	-188	-3871
Младеновац (варош)	52689	44,8	55,2	679	1495	-816
Зајечар	51583	74,0	26,0	-3865	-1326	-2539
Рума	51393	58,5	41,5	-5367	-2153	-3214
Вршац	49645	72,6	27,4	-2007	-583	-1424
Бор	47433	72,0	28,0	-7075	-5227	-1848
Бачка Паланка	46950	60,1	39,9	-4197	-1210	-2987
Прокупље	43434	62,9	37,1	-3075	-340	-2735
Смедеревска Паланка	43239	54,6	45,4	-4562	-1699	-2863
Аранђеловац	42970	57,7	42,3	-1336	-108	-1228
Врбас	42092	57,3	42,7	-3760	-1795	-1965
Алексинач	41821	39,9	60,1	-3172	-486	-2686
Инђија	41306	63,0	37,0	-1600	-222	-1378
Бечеј	37502	63,7	36,3	-3689	-2081	-1608
Горњи Милановац	37330	64,9	35,1	-1358	234	-1592
Трстеник	35423	43,1	56,9	-4409	-1898	-2511
Сурчин	35316	51,5	48,5	4749	3913	836

Центар	Број становника (центар + зона)	Становништво (%)		Промена броја становника (у периоду од 2002-2011. године)		
	2011.	Ц	З	Ц + З	Ц	З
Велика Плана	33093	48,6	51,4	-2041	-122	-1919
Шид	31068	47,9	52,1	-4221	-1418	-2803
Оџаци	28410	31,0	69,0	-5052	-1129	-3923
Ђуприја	28409	68,5	31,5	-2459	-1114	-1345
Пријепоље	28385	47,0	53,0	-2470	-1701	-769
Темерин	28287	69,5	30,5	12	445	-433
Стара Пазова	28075	66,3	33,7	-711	-43	-668
Врњачка Бања	27975	36,0	64,0	991	188	803
Апатин	26977	64,5	35,5	-3480	-1909	-1571
Прибој	26139	57,1	42,9	-2832	-1289	-1543
Бачка Топола	25409	57,4	42,6	-3784	-1598	-2186
Сента	25026	74,7	25,3	-2596	-1598	-998
Барајево	24902	36,8	63,2	2033	833	1200
Ивањица	24638	47,5	52,5	-1556	-635	-921
Пожега	24140	54,5	45,5	-1544	-53	-1491
Књажевац	23977	76,8	23,2	-1829	-947	-882
Неготин	23937	70,5	29,5	-2387	-876	-1511
Ковин	23692	57,0	43,0	-2156	-735	-1421
Власотинце	20416	77,8	22,2	-541	-330	-211
Бајина Башта	19867	46,0	54,0	-1400	-395	-1005
Кула	19768	90,4	9,6	-1864	-1435	-429
Владичин Хан	19681	40,8	59,2	-1991	-308	-1683
Александровац	19681	31,6	68,4	-1505	-248	-1257
Тутин	19307	52,3	47,7	1905	983	922
Рашка	18886	34,9	65,1	-765	-29	-736
Сурдулица	18760	58,0	42,0	-713	-26	-687
Петровац на Млави	18638	40,0	60,0	-1856	-670	-1186
Кладово	18571	47,8	52,2	-2362	-273	-2089
Свилајнац	18198	50,5	49,5	-1062	-197	-865
Куршумлија	16970	77,8	22,2	-1276	-439	-837
Сјеница	15953	88,1	11,9	848	930	-82
Кањижа	15853	62,3	37,7	-1056	-329	-727
Беоцин	15626	50,2	49,8	-322	-219	-103
Ада	15573	61,4	38,6	-1760	-983	-777
Деспотовац	15315	27,4	72,6	-1424	-166	-1258
Мајданпек	15153	50,8	49,2	-3826	-2372	-1454
Житиште	15121	19,2	80,8	-3123	-339	-2784
Ариље	14876	45,5	54,5	-35	19	-54
Петроварадин	14810	100,0	0,0	837	837	0
Костолац	14674	65,2	34,8	-51	256	-307
Србобран	14309	83,9	16,1	-1344	-1082	-262
Бела Црква	14097	64,4	35,6	-2420	-1595	-825
Лебане	13878	66,8	33,2	-1011	-732	-279
Гроцка	13767	61,3	38,7	-78	103	-181

Центар	Број становника (центар + зона)	Становништво (%)		Промена броја становника (у периоду од 2002-2011. године)		
	2011.	Ц	З	Ц + З	Ц	З
Нови Бечеј	13133	100,0	0,0	-1319	-1319	0
Сврљиг	12822	58,9	41,1	-2256	195	-2451
Нова Варош	12169	72,3	27,7	-2086	-1462	-624
Сопот	12120	15,8	84,2	-33	168	-201
Брус	12076	38,4	61,6	-1206	-17	-1189
Уб	11930	51,9	48,1	-312	173	-485
Велико Градиште	11789	49,4	50,6	-1020	167	-1187
Блаце	11575	45,4	54,6	-1953	-212	-1741
Сокобања	11525	69,3	30,7	-1279	-425	-854
Дољевац	11501	14,4	85,6	-678	32	-710
Мали Зворник	11492	38,3	61,7	-1389	-329	-1060
Кучево	11356	34,7	65,3	-2248	-562	-1686
Нови Кнежевац	11269	61,8	38,2	-1706	-621	-1085
Баточина	11205	51,8	48,2	-431	230	-661
Житорађа	11081	30,4	69,6	-1008	-173	-835
Рача	10748	24,2	75,8	-1273	-141	-1132
Бела Паланка	10675	76,3	23,7	-1524	-483	-1041
Планиште	10205	37,5	62,5	-1835	-445	-1390
Косјерић (варош)	9920	40,2	59,8	-1275	-124	-1151
Севојно	9662	73,5	26,5	-553	-344	-209
Димитровград	9516	66,0	34,0	-1094	-690	-404
Топола (варошица)	9329	53,3	46,7	-923	-449	-474
Пећинци	9314	27,7	72,3	-816	-78	-738
Жабал	9161	100,0	0,0	-437	-437	0
Бачки Петровац	8930	68,9	31,1	-773	-572	-201
Врањска Бања	8926	59,9	40,1	-989	-535	-454
Лучани (варошица)	8834	38,3	61,7	-1585	-666	-919
Сремски Карловци	8750	100,0	0,0	-89	-89	0
Бабушница	8717	52,8	47,2	-956	26	-982
Варварин	8454	25,7	74,3	-898	-29	-869
Сечањ	8296	25,4	74,6	-1862	-540	-1322
Крупањ	8223	53,9	46,1	-1159	-483	-676
Мали Иђош	8051	60,7	39,3	-1107	-575	-532
Љубовија	7995	49,1	50,9	-681	-201	-480
Лапово (варошица)	7837	91,1	8,9	-391	-279	-112
Жагубица	7733	33,5	66,5	-1107	-233	-874
Чока	7503	53,7	46,3	-1362	-679	-683
Љиг	7327	44,0	56,0	-800	-101	-699
Рековац	6926	22,9	77,1	-1505	-343	-1162
Лајковац (варош)	6824	47,6	52,4	-113	-194	81
Богатић	6488	100,0	0,0	-862	-862	0
Мионица (варошица)	6384	25,4	74,6	-461	-103	-358
Ђићевац	6324	73,8	26,2	-683	-427	-256
Бољевац	6268	53,2	46,8	-1200	-451	-749

Центар	Број становника (центар + зона)	Становништво (%)		Промена броја становника (у периоду од 2002-2011. године)		
	2011.	Ц	З	Ц + З	Ц	З
Ковачица	6259	100,0	0,0	-505	-505	0
Нова Црња	6069	24,9	75,1	-1562	-352	-1210
Бач	5399	100,0	0,0	-688	-688	0
Тител	5294	100,0	0,0	-600	-600	0
Осечина (варошица)	5216	51,8	48,2	-902	-468	-434
Бојник	4964	62,4	37,6	-261	-59	-202
Коцељева	4789	87,3	12,7	-647	-463	-184
Ириг	4769	92,6	7,4	-483	-433	-50
Босилеград	4619	56,8	43,2	-64	-78	14
Опово	4527	100,0	0,0	-166	-166	0
Нишка Бања	4380	100,0	0,0	-57	-57	0
Мерошина	4337	20,9	79,1	-106	32	-138
Владимирци	4256	39,1	60,9	-659	-372	-287
Чајетина	4217	79,1	20,9	152	174	-22
Алибунар	4198	71,6	28,4	-573	-424	-149
Медвеђа	3949	72,4	27,6	-347	50	-397
Голубац	3678	44,9	55,1	-520	-243	-277
Ражањ	3327	37,4	62,6	-915	-292	-623
Гаџин Хан	3005	40,7	59,3	-474	-22	-452
Кнић	2597	84,0	16,0	-170	-113	-57
Трговиште	2391	73,9	26,1	-57	-97	40
Мало Црниће	1290	56,1	43,9	-203	-158	-45
Жабари	1174	100,0	0,0	-571	-571	0
Црна Трава	662	65,6	34,4	-279	-129	-150

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2014)

Значење ознака: Ц - центар; З - зона утицаја.

Прилог табела 9. Типологија градских и општинских центара према смеру популационог развоја центара и зона њиховог утицаја (укупно и појединачно)

Категорије центара (према дем. величини)	Популациони раст		
	Апсолутна централизација	Релативна централизација	Релативна децентрализација
>1000000	-	Београд	-
200000-499999	Нови Сад	-	-
100000-199999	Ниш, Крагујевац	-	-
50000-99999	-	Нови Пазар, Краљево	-
20000-49999	Пожаревац, Јагодина, Лазаревац, Обреновац, Младеновац	-	-
10000-19999	Темерин, Сјеница	Сурчин, Тутин	Врњачка Бања
5000-9999	-	-	Барајево
<5000	Чајетина	-	-
Категорије центара (према дем. величини)	Популациона регресија		Депопулација
	Уз раст центра	Уз раст зоне утицаја	
50000-99999	Чачак, Смедерево, Крушевац, Врање	-	Ваљево, Ужице, Суботица, Зрењанин, Панчево, Лесковац, Шабац
20000-49999	Горњи Милановац	-	Бор, Бечеј, Сомбор, Пирот, Зајечар, Кикинда, Сремска Митровица, Вршац, Рума, Бачка Паланка, Прокупље, Инђија, Параћин, Аранђеловац, Врбас, Смедеревска Паланка
10000-19999	-	-	Сента, Књажевац, Кула, Апатин, Власотинце, Пријеполје, Србобран, Туприја, Лозница, Стара Пазова, Неготин, Алексинац, Велика Плана, Трстеник, Прибој, Шид, Бачка Топола, Ковин, Куршумлија, Пожега, Ивањица, Сурдулица
5000-9999	Костолац, Гроцка, Сврљиг, Ариље, Уб, Велико Градиште, Баточина	-	Ада, Лебане, Бела Црква, Нова Варош, Беочин, Мајданпек, Лапово, Севојно, Димитровград, Бачки Петровац, Врањска Бања, Кањижа, Свилајнац, Бајина Башта, Кладово, Оџаци, Бела Паланка, Владичин Хан, Сокобања, Петровац на Млави, Нови Кнежевац, Рашка, Александровац, Блаце
<5000	Бабушница, Медвеђа, Сопот, Дољевац, Мерошина	Лајковац, Босилеград, Трговиште	Мали Иђош, Ћићевац, Ириг, Коцељева, Алибунар, Осечина, Кнић, Владимирци, Мало Црниће, Топола, Брус, Крупањ, Мали Зворник, Деспотовац, Чока, Косјерић, Кучево, Љубовија, Пландиште, Лучани, Житорађа, Бољевац, Љиг, Бојник, Житиште, Рача, Жагубица, Пећинци, Варварин, Сечањ, Голубац, Мионица, Рековац, Нова Црња, Ражањ, Гаџин Хан, Црна Трава

Прилог табела 10. Карактеристике и развој функције рада градских и општинских центара (Ц) и зона њиховог утицаја (З)

Центар	Број становника који обављају занимање у центру и насељима у зони утицаја центра	Учешће центра и зоне утицаја у укупном становништву које обавља занимање у центру и зони утицаја центра (%)		Промена броја становника који обављају занимање у центру и зони утицаја (од 2002-2011. године)		
		2011.	Ц	З	Ц + З	Ц
Београд	644808	80,6	19,4	48158	48046	112
Нови Сад	157336	73,9	26,1	10062	12265	-2203
Ниш	90389	80,7	19,3	-14459	-5469	-8990
Крагујевац	56201	89,0	11,0	-8296	-5045	-3251
Суботица	46981	80,1	19,9	-8056	-4505	-3551
Чачак	37874	71,8	28,2	-2659	-4606	1947
Панчево	37394	80,9	19,1	-7823	-5528	-2295
Зрењанин	36397	81,4	18,6	-8729	-4804	-3925
Краљево	35875	67,2	32,8	-2014	-2445	431
Крушевац	32446	76,1	23,9	-9753	-6947	-2806
Лесковац	31804	65,3	34,7	-13136	-7164	-5972
Шабац	30657	75,1	24,9	-3568	-1415	-2153
Ваљево	28260	79,2	20,8	-1548	-1724	176
Смедерево	28245	69,8	30,2	-8164	-4144	-4020
Ужице	27183	72,4	27,6	-4105	-3049	-1056
Сомбор	25116	75,4	24,6	-7082	-3459	-3623
Врање	23981	85,5	14,5	-7231	-4503	-2728
Сремска Митровица	23609	67,6	32,4	-4597	-2431	-2166
Лазаревац	22496	50,7	49,3	-1245	1637	-2882
Јагодина	21482	74,1	25,9	-2406	-2061	-345
Кикинда	20257	76,4	23,6	-5449	-3929	-1520
Нови Пазар	19123	83,7	16,3	-3301	-474	-2827
Лозница	18570	63,6	36,4	-7856	-3397	-4459
Пожаревац	17986	85,5	14,5	-3207	-1067	-2140
Обреновац	17183	63,4	36,6	-2359	675	-3034
Пирот	16697	89,8	10,2	-4763	-2524	-2239
Бор	16130	81,1	18,9	-4627	-5286	659
Вршац	15545	87,0	13,0	-2891	-939	-1952
Зајечар	15109	82,7	17,3	-3648	-3488	-160
Параћин	14652	70,7	29,3	-5384	-1941	-3443
Рума	14302	74,0	26,0	-3735	-1755	-1980
Горњи Милановац	14080	74,8	25,2	-2397	-2767	370
Бачка Паланка	13659	76,2	23,8	-3560	-1725	-1835
Младеновац (варош)	12645	78,1	21,9	-3758	-1408	-2350
Аранђеловац	11954	70,2	29,8	-4670	-1518	-3152
Смедеревска Паланка	11601	77,2	22,8	-5879	-3810	-2069
Врбас	11441	80,2	19,8	-2910	-2184	-726

Центар	Број становника који обављају занимање у центру и насељима у зони утицаја центра	Учешће центра и зоне утицаја у укупном становништву које обавља занимање у центру и зони утицаја центра (%)		Промена броја становника који обављају занимање у центру и зони утицаја (од 2002-2011. године)		
		2011.	Ц	З	Ц + З	Ц
Трстеник	11316	64,8	35,2	-5785	-4733	-1052
Прокупље	11079	85,2	14,8	-3472	-1329	-2143
Инђија	10840	77,1	22,9	-533	163	-696
Сурчин	10537	83,4	16,6	5975	5618	357
Бечеј	10436	81,0	19,0	-4451	-2413	-2038
Стара Пазова	9983	83,2	16,8	190	415	-225
Алексинач	9087	65,8	34,2	-4568	-869	-3699
Пожега	8891	67,3	32,7	-616	-841	225
Бачка Топола	8880	75,5	24,5	-2285	-690	-1595
Пријепоље	8835	65,6	34,4	-313	-816	503
Сента	8683	75,2	24,8	-1284	-561	-723
Шид	8675	65,9	34,1	-2867	-498	-2369
Књажевац	8385	79,6	20,4	-1198	-1737	539
Велика Плана	8173	67,5	32,5	-3142	-1282	-1860
Ивањица	8120	65,5	34,5	-3179	-442	-2737
Неготин	7835	74,1	25,9	-2419	-802	-1617
Ђуприја	7756	89,7	10,3	-2366	-1364	-1002
Врњачка Бања	7645	67,1	32,9	-564	550	-1114
Гроцка	7143	87,6	12,4	2451	2688	-237
Темерин	7107	79,5	20,5	642	582	60
Апатин	7064	77,7	22,3	-1747	-1222	-525
Прибој	6819	76,8	23,2	-585	-211	-374
Ариље	6781	56,4	43,6	722	-187	909
Бајина Башта	6685	65,8	34,2	-1534	-1075	-459
Ковин	6544	72,1	27,9	-2365	-1053	-1312
Александровац	6497	57,3	42,7	-1730	-532	-1198
Власотинце	6480	80,1	19,9	18	-356	374
Озаци	6264	55,8	44,2	-4116	-2409	-1707
Петровац на Млави	6132	61,0	39,0	-1996	-170	-1826
Кањижа	5991	70,0	30,0	-1171	-811	-360
Свилајнац	5490	72,2	27,8	-1684	-508	-1176
Кладово	5447	83,5	16,5	-407	563	-970
Кула	5265	94,8	5,2	-2093	-2019	-74
Ада	5069	77,3	22,7	-1135	-738	-397
Рашка	4887	63,1	36,9	-494	-731	237
Костолац	4698	92,8	7,2	-940	-448	-492
Уб	4674	67,1	32,9	-434	-248	-186
Куршумлија	4578	88,1	11,9	-1528	-1100	-428
Мајданпек	4363	71,3	28,7	-3784	-2453	-1331
Брус	4192	57,3	42,7	-474	-85	-389

Центар	Број становника који обављају занимање у центру и насељима у зони утицаја центра	Учешће центра и зоне утицаја у укупном становништву које обавља занимање у центру и зони утицаја центра (%)		Промена броја становника који обављају занимање у центру и зони утицаја (од 2002-2011. године)		
		2011.	Ц	З	Ц + З	Ц
Сурдулица	4131	72,8	27,2	-1558	-1220	-338
Житиште	4031	45,2	54,8	-1874	267	-2141
Рача	4025	57,5	42,5	-513	771	-1284
Барајево	3855	74,4	25,6	-378	202	-580
Велико Градиште	3755	64,1	35,9	-1764	-89	-1675
Сокобања	3672	76,3	23,7	-1142	-574	-568
Србобран	3670	86,7	13,3	-935	-825	-110
Деспотовац	3634	59,9	40,1	-1787	34	-1821
Нови Кнежевац	3627	71,1	28,9	-1201	-411	-790
Севојно	3603	90,4	9,6	-1776	-1942	166
Топола (варошица)	3539	73,9	26,1	-404	174	-578
Сјеница	3499	92,9	7,1	-851	-438	-413
Сопот	3388	71,8	28,2	31	429	-398
Владичин Хан	3379	66,1	33,9	-2672	-1526	-1146
Беочин	3375	72,9	27,1	-1559	-1132	-427
Бела Црква	3363	76,6	23,4	-2244	-1463	-781
Тутин	3293	72,6	27,4	142	639	-497
Бачки Петровац	3235	81,7	18,3	-276	-164	-112
Нова Варош	3166	75,1	24,9	-1363	-1621	258
Косјерић (варош)	3021	69,0	31,0	-961	-42	-919
Љиг	2975	55,8	44,2	-200	20	-220
Пећинци	2966	63,3	36,7	-867	153	-1020
Мали Зворник	2907	65,7	34,3	-478	-437	-41
Блаце	2823	68,4	31,6	-1013	-317	-696
Мионица (варошица)	2815	53,3	46,7	-364	270	-634
Лебане	2775	71,3	28,7	-2541	-1899	-642
Димитровград	2774	87,1	12,9	-1259	-322	-937
Љубовија	2724	67,7	32,3	-552	-346	-206
Варварин	2700	54,4	45,6	-1013	86	-1099
Сврљиг	2683	84,0	16,0	-2675	-896	-1779
Лучани (варошица)	2582	81,7	18,3	-987	-608	-379
Баточина	2558	69,2	30,8	-843	-410	-433
Бабушница	2506	76,5	23,5	-854	-492	-362
Пландиште	2477	57,5	42,5	-1478	-537	-941
Бољевац	2426	64,3	35,7	-178	-234	56
Лапово (варошица)	2373	97,2	2,8	-638	-347	-291
Осечина (варошица)	2335	61,3	38,7	-1177	-176	-1001
Крупањ	2333	72,1	27,9	-954	-790	-164
Чока	2315	68,1	31,9	-363	-257	-106

Центар	Број становника који обављају занимање у центру и насељима у зони утицаја центра	Учешће центра и зоне утицаја у укупном становништву које обавља занимање у центру и зони утицаја центра (%)		Промена броја становника који обављају занимање у центру и зони утицаја (од 2002-2011. године)		
		2011.	Ц	З	Ц + З	Ц
Кучево	2312	64,4	35,6	-1566	-845	-721
Лајковац (варош)	2286	85,7	14,3	-269	165	-434
Владимирци	2220	69,2	30,8	-14	376	-390
Тићевац	2198	62,0	38,0	-191	-391	200
Сечањ	2062	54,0	46,0	-1236	10	-1246
Бела Паланка	2011	87,0	13,0	-1570	-1366	-204
Дољевац	1989	53,9	46,1	-33	188	-221
Бојник	1963	65,6	34,4	-292	-397	105
Мали Иђош	1888	72,2	27,8	-340	-167	-173
Жагубица	1886	58,2	41,8	-1194	-339	-855
Босилеград	1875	78,7	21,3	106	-117	223
Коцељева	1867	91,8	8,2	-651	-361	-290
Рековац	1714	54,6	45,4	-1228	-214	-1014
Ириг	1664	96,2	3,8	300	373	-73
Житорађа	1600	75,8	24,2	-1066	-143	-923
Чајетина	1465	86,2	13,8	-258	-243	-15
Нова Црња	1448	55,0	45,0	-924	-117	-807
Врањска Бања	1372	85,1	14,9	-716	-186	-530
Алибунар	1288	86,5	13,5	-929	-642	-287
Медвеђа	1287	78,8	21,2	-50	28	-78
Ражањ	1194	60,3	39,7	-442	-178	-264
Мерошина	1148	76,4	23,6	92	276	-184
Трговиште	1131	79,3	20,7	-26	-130	104
Кнић	1015	92,2	7,8	-6	37	-43
Голубац	1009	72,5	27,5	-411	-79	-332
Гаџин Хан	893	90,7	9,3	-301	-225	-76
Мало Црниће	467	81,6	18,4	-54	-13	-41
Црна Трава	352	88,9	11,1	98	101	-3

Извор података: (Републички завод за статистику, 2018; Републички завод за статистику, 2004; Републички завод за статистику, 2015а; Републички завод за статистику, 2015)

Значење ознака: Ц - центар; З - зона утицаја.

Прилог табела 11. Функцијска обележја зона утицаја градских и општинских центара 2011. године

Центар	Број становника који обављају занимање у насељима у зони утицаја центра	I (%)	II (%)	III (%)	Функцијски тип	Учешће зоне у дневним мигрантима који раде у центру и зони утицаја (%)
Београд	125248	8,4	32,1	59,6	услужно - индустријски	33,6
Нови Сад	41020	13,3	30,3	56,3	услужно - индустријски	26,6
Ниш	17427	17,3	34,1	48,6	услужно - индустријски	28,9
Краљево	11784	25,7	28,3	46,0	услужно - индустријски	41,7
Лазаревац	11089	9,5	69,3	21,3	индустријски	59,5
Лесковац	11044	46,6	25,4	28,0	аграрно - услужни	29,4
Чачак	10668	46,6	23,4	30,0	аграрно - услужни	37,9
Суботица	9339	42,0	24,0	33,9	аграрно - услужни	22,6
Смедерево	8521	27,1	50,1	22,8	индустријско - аграрни	46,2
Крушевац	7747	27,6	44,3	28,0	индустријско - услужни	25,8
Сремска Митровица	7645	51,1	20,9	28,0	аграрно - услужни	16,7
Шабац	7634	42,4	28,9	28,7	аграрно - индустријски	21,0
Ужице	7504	31,3	45,6	23,0	индустријско - аграрни	43,2
Панчево	7132	36,1	21,8	42,1	услужно - аграрни	7,2
Зрењанин	6763	39,5	19,4	41,1	услужно - аграрни	16,5
Лозница	6759	20,4	35,0	44,6	услужно - индустријски	21,7
Обреновац	6281	16,3	40,6	43,1	услужно - индустријски	36,9
Сомбор	6182	42,4	18,1	39,5	аграрно - услужни	15,4
Крагујевац	6162	46,0	20,2	33,8	аграрно - услужни	21,3
Ваљево	5890	53,9	31,9	14,2	аграрно - индустријски	30,6
Јагодина	5574	55,9	20,8	23,3	аграрно - услужни	13,4
Кикинда	4777	44,7	22,4	33,0	аграрно - услужни	13,6
Параћин	4287	48,2	22,2	29,7	аграрно - услужни	19,2
Трстеник	3978	55,5	17,1	27,5	аграрно - услужни	20,2
Рума	3723	46,9	19,8	33,3	аграрно - услужни	21,4
Аранђеловац	3568	22,2	53,3	24,5	индустријско - услужни	38,8
Горњи Милановац	3552	45,6	31,7	22,8	аграрно - индустријски	26,8
Врање	3474	24,5	36,7	38,8	услужно - индустријски	21,2
Бачка Паланка	3245	23,2	33,7	43,1	услужно - индустријски	22,7
Нови Пазар	3118	44,1	27,5	28,4	аграрно - услужни	12,4
Алексинач	3110	38,8	28,3	32,9	аграрно - услужни	25,6
Бор	3048	62,0	21,1	16,9	аграрни	16,8
Пријепоље	3040	61,2	17,9	20,9	аграрни	14,9
Шид	2956	44,8	21,2	34,0	аграрно - услужни	29,8
Ариље	2954	47,3	41,2	11,5	аграрно - индустријски	35,3
Пожега	2904	57,2	27,4	15,4	аграрно - индустријски	24,5

Центар	Број становника који обављају занимање у насељима у зони утицаја центра	I (%)	II (%)	III (%)	Функцијски тип	Учешће зоне у дневним миграцијама који раде у центру и зони утицаја (%)
Ивањица	2799	35,6	44,3	20,1	индустријско - аграрни	35,6
Александровац	2775	55,8	27,6	16,6	аграрно - индустријски	21,4
Озаци	2771	41,5	18,3	40,3	аграрно - услужни	13,8
Младеновац (варош)	2764	33,6	32,1	34,3	услужно - аграрни	12,5
Велика Плана	2657	30,3	21,6	48,1	услужно - аграрни	22,1
Смедеревска Паланка	2649	54,4	16,4	29,1	аграрно - услужни	8,2
Зајечар	2610	56,5	18,2	25,3	аграрно - услужни	18,4
Пожаревац	2609	38,7	24,1	37,2	аграрно - услужни	18,1
Врњачка Бања	2516	14,3	44,9	40,7	индустријско - услужни	27,5
Инђија	2486	41,8	20,2	38,0	аграрно - услужни	12,6
Петровац на Млави	2394	59,3	10,2	30,4	аграрно - услужни	17,3
Бајина Башта	2286	42,1	33,4	24,5	аграрно - индустријски	24,8
Врбас	2263	24,9	23,4	51,7	услужно - аграрни	11,1
Житиште	2207	59,4	11,9	28,7	аграрно - услужни	25,2
Бачка Топола	2174	68,5	8,3	23,2	аграрни	17,9
Сента	2156	33,9	28,6	37,5	услужно - аграрни	38,3
Неготин	2033	46,0	27,9	26,2	аграрно - индустријски	42,3
Вршац	2016	48,8	19,9	31,3	аграрно - услужни	13,4
Бечеј	1984	42,7	24,5	32,8	аграрно - услужни	9,8
Ковин	1828	58,2	18,6	23,2	аграрно - услужни	9,3
Рашка	1804	34,0	32,2	33,8	аграрно - услужни	27,2
Кањижа	1795	60,4	13,6	26,0	аграрни	19,1
Брус	1790	63,9	21,4	14,7	аграрни	18,8
Сурчин	1744	19,0	19,8	61,2	услужни	8,1
Књажевац	1710	75,8	16,4	7,7	аграрни	12,4
Рача	1709	72,6	14,8	12,6	аграрни	8,1
Пирот	1697	57,1	20,0	22,9	аграрно - услужни	7,6
Стара Пазова	1678	36,4	30,0	33,6	аграрно - услужни	6,0
Прокупље	1644	44,6	23,6	31,7	аграрно - услужни	13,2
Прибој	1579	60,2	14,3	25,5	аграрни	8,8
Апатин	1574	39,0	20,3	40,6	услужно - аграрни	13,0
Уб	1536	76,8	10,7	12,5	аграрни	6,8
Свилајнац	1527	57,1	15,8	27,1	аграрно - услужни	9,4
Темерин	1460	20,7	41,6	37,7	индустријско - услужни	30,1
Деспотовац	1457	49,0	23,2	27,7	аграрно - услужни	14,3
Велико Градиште	1347	68,0	13,4	18,6	аграрни	11,8
Љиг	1314	78,6	11,7	9,7	аграрни	9,8

Центар	Број становника који обављају занимање у насељима у зони утицаја центра	I (%)	II (%)	III (%)	Функцијски тип	Учешће зоне у дневним миграцијама који раде у центру и зони утицаја (%)
Мионица (варошица)	1314	75,4	12,9	11,6	аграрни	7,0
Власотинце	1291	64,8	26,3	9,0	аграрни	6,0
Мајданпек	1254	13,6	58,0	28,4	индустријско - услужни	44,0
Варварин	1231	63,4	18,7	17,9	аграрни	13,2
Ада	1149	28,6	30,0	41,4	услужно - индустријски	15,5
Владичин Хан	1147	10,4	50,5	39,1	индустријско - услужни	37,1
Сурдулица	1122	14,5	54,2	31,3	индустријско - услужни	40,7
Пећинци	1089	52,2	23,4	24,4	аграрно - услужни	11,9
Пландиште	1052	52,1	17,6	30,3	аграрно - услужни	23,4
Нови Кнежевац	1049	70,1	7,1	22,8	аграрни	16,7
Мали Зворник	998	35,4	27,0	37,7	услужно - аграрни	11,3
Барајево	987	13,5	29,1	57,4	услужно - индустријски	14,6
Сопот	956	33,2	29,1	37,7	услужно - аграрни	11,3
Сечањ	948	54,1	13,4	32,5	аграрно - услужни	16,5
Косјерић (варош)	936	58,2	16,8	25,0	аграрно - услужни	15,0
Топола (варошица)	925	69,5	12,1	18,4	аграрни	5,2
Дољевац	917	20,3	33,4	46,3	услужно - индустријски	20,8
Беочин	914	27,3	31,2	41,5	услужно - индустријски	19,0
Осечина (варошица)	904	89,9	6,1	4,0	аграрни	3,3
Тутин	903	33,5	36,7	29,7	индустријско - аграрни	22,2
Кладово	899	32,7	22,6	44,7	услужно - аграрни	7,6
Блаце	891	61,3	20,7	17,9	аграрни	19,6
Гроцка	883	49,1	27,3	23,6	аграрно - индустријски	3,7
Љубовија	881	57,7	24,3	18,0	аграрно - индустријски	7,2
Сокобања	872	88,2	3,3	8,4	аграрни	3,0
Бољевац	866	81,9	8,6	9,5	аграрни	10,2
Ћићевац	835	7,6	68,4	24,0	индустријски	60,6
Кучево	824	38,8	26,6	34,7	аграрно - услужни	19,6
Лебане	796	60,1	24,6	15,3	аграрни	13,1
Ђуприја	796	32,1	33,4	34,5	услужно - индустријски	6,8
Жагубица	789	58,1	17,8	24,1	аграрно - услужни	7,2
Нова Варош	788	48,4	22,1	29,5	аграрно - услужни	36,2
Баточина	787	37,9	34,4	27,7	аграрно - индустријски	22,2
Бела Црква	787	56,3	11,3	32,5	аграрно - услужни	22,5
Рековац	778	52,1	17,6	30,3	аграрно - услужни	22,1
Чока	739	67,4	6,1	26,5	аграрни	6,9
Владимирци	684	64,4	17,1	18,6	аграрни	10,2

Центар	Број становника који обављају занимање у насељима у зони утицаја центра	I (%)	II (%)	III (%)	Функцијски тип	Учешће зоне у дневним миграцијама који раде у центру и зони утицаја (%)
Бојник	675	76,9	14,9	8,2	аграрни	1,6
Крупань	652	65,2	23,8	10,9	аграрни	8,6
Нова Црња	652	46,7	10,2	43,1	аграрно - услужни	15,4
Бачки Петровац	591	36,3	32,8	30,9	аграрно - индустријски	11,8
Бабушница	589	59,6	26,1	14,3	аграрно - индустријски	9,1
Куршумлија	543	31,1	37,4	31,5	индустријско - услужни	23,0
Мали Иђош	524	14,9	38,0	47,1	услужно - индустријски	28,7
Србобран	489	50,7	14,8	34,4	аграрно - услужни	16,0
Ражањ	474	84,6	6,3	9,1	аграрни	1,8
Лучани (варошица)	473	42,9	30,6	26,5	аграрно - индустријски	9,1
Сврљиг	430	67,0	15,8	17,2	аграрни	7,4
Босилеград	399	56,3	24,9	18,8	аграрно - индустријски	1,9
Житорађа	387	34,7	17,6	47,6	услужно - аграрни	9,9
Димитровград	359	11,0	14,9	74,1	услужни	21,7
Севојно	345	23,3	35,3	41,4	услужно - индустријски	6,5
Костолац	336	46,8	18,5	34,8	аграрно - услужни	1,2
Лајковац (варош)	327	69,1	10,7	20,2	аграрни	0,7
Голубац	277	47,5	20,5	31,9	аграрно - услужни	11,7
Кула	275	42,0	24,8	33,2	аграрно - услужни	4,0
Медвеђа	273	65,9	24,2	9,9	аграрни	9,9
Мерошина	271	53,0	13,6	33,3	аграрно - услужни	4,3
Бела Паланка	262	11,9	40,2	47,9	услужно - индустријски	35,8
Сјеница	247	82,4	11,8	5,7	аграрни	5,8
Трговиште	234	78,2	14,5	7,3	аграрни	5,5
Врањска Бања	205	10,2	43,4	46,3	услужно - индустријски	11,7
Чајетина	202	37,6	48,5	13,9	индустријско - аграрни	12,0
Алибунар	174	60,6	5,9	33,5	аграрни	3,1
Коцељева	154	83,1	7,1	9,7	аграрни	2,1
Мало Црниће	86	41,5	22,0	36,6	аграрно - услужни	3,3
Гаџин Хан	83	22,2	33,3	44,4	услужно - индустријски	2,9
Кнић	79	86,1	2,5	11,4	аграрни	0,2
Лапово (варошица)	67	1,5	23,9	74,6	услужни	1,4
Ириг	64	77,8	6,3	15,9	аграрни	0,4
Црна Трава	39	66,7	25,6	7,7	аграрни	0,7

Извори: (Републички завод за статистику, 2015; Републички завод за статистику, 2018)

СПИСАК ТАБЕЛАРНИХ ПРИЛОГА

Табела 1. Основне карактеристике статистичких региона Републике Србије	39
Табела 2. Структура градских и општинских центара према демографској величини ...	47
Табела 3. Дистрибуција центара различите величине по статистичким регионима.....	47
Табела 4. Промене у структури центара према демографској величини.....	50
Табела 5. Категоризација центара према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године	51
Табела 6. Структура градских и општинских центара према броју радних места и дистрибуција економски активног становништва које обавља занимање и дневних имиграната који обављају занимање по категоријама центара	57
Табела 7. Обухват зона директног утицаја на нивоу статистичких региона	61
Табела 8. Дистрибуција центара према степену просторне компактности утицаја функције рада и демографској величини 2011. године	70
Табела 9. Показатељи структуре активног становништва градских и општинских центара по делатностима 2011. године	73
Табела 10. Структура градских и општинских центара према надпросечно заступљеним секторима делатности и активном становништву које обавља занимање у центру	78
Табела 11. Критеријуми за праћење промена капацитета и територијалног домета функције рада градских и општинских центара.....	80
Табела 12. Промене у структури активног становништва које обавља занимање у центрима, по делатностима, у периоду од 2002. до 2011. године	86
Табела 13. Структура активног становништва које обавља занимање (по делатностима) у категоријама центара различитог капацитета функције рада 2002. године.....	86
Табела 14. Стопа промене активног становништва које обавља занимање по делатностима у периоду од 2002. до 2011. године	87
Табела 15. Структура активног становништва које обавља занимање (по делатностима) у категоријама центара различитог капацитета функције рада 2011. године	89
Табела 16. Структура насеља према демографској величини 2011. године.....	90
Табела 17. Структура насеља према демографској величини 2002. године.....	92
Табела 18. Категоризација насеља према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године	93
Табела 19. Типови кретања становништва у мрежи насеља Србије од 2002-2011. године	96
Табела 20. Структура насеља према капацитету функције рада (мерен бројем активних становника који обављају занимање у насељима)	98
Табела 21. Дистрибуција насеља према функцијским типовима 2002. и 2011. године.	101
Табела 22. Дистрибуција насеља према миграционој активности по статистичким регионима	104
Табела 23. Дистрибуција насеља према типовима промена и капацитету функције рада	107
Табела 24. Типови кретања становништва у центрима и њиховим окружењима	121
Табела 25. Дистрибуција градских и општинских центара према демографској величини и типовима кретања становништва у центрима и њиховим окружењима у периоду од 2002. до 2011. године	122
Табела 26. Дистрибуција становништва досељеног у периоду од 2002. до 2011. године према исходишту и одредишту	125
Табела 27. Дистрибуција миграната према исходишту и одредишту по статистичким регионима и типу насеља (према поседовању управне функције).....	126

Табела 28. Дистрибуција миграната, чије су исходиште и одредиште градски и општински центри, по категоријама центара (према демографској величини, у хиљадама)	127
Табела 29. Типови функцијских промена у центрима и њиховим окружењима	130
Табела 30. Функцијски и популациони развој подручја градских и општинских центара са зонама директног утицаја (у периоду од 2002. до 2011. године) (<i>Прилог карта 8</i>)	139

СПИСАК КАРТОГРАФСКИХ ПРИЛОГА

Карта 1. Позитивне и негативне промене броја становника насеља у другој половини 20. века	27
Карта 2. Промене демографске величине насеља у другој половини 20. века	28
Карта 3. Територијални обухват истраживања	39
Карта 4. Просторна дистрибуција анализом обухваћених градских и општинских центара	41
Карта 5. Дистрибуција градских и општинских центара по статистичким регионима према демографској величини (2011. године)	48
Карта 6. Просторна дистрибуција градских и општинских центара (према демографској величини 2011. године) у односу на мрежу државних путева I реда	49
Карта 7. Градски и општински центри према смеру и интензитета кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године	52
Карта 8. Просторна дистрибуција градских и општинских центара према капацитету функције рада 2011. године, допуњена типологијом центара заснованом на односу дневне имиграције и дневне емиграције	60
Карта 9. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара 2011. године	62
Карта 10. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца (2011. године)	64
Карта 11. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских центара величине од 50.000 до 100.000 становника (2011. године)	65
Карта 12. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 20.000 до 50.000 становника (2011. године)	66
Карта 13. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 10.000 до 20.000 становника (2011. године)	67
Карта 14. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара величине од 5.000 до 10.000 становника (2011. године)	68
Карта 15. Територијални обухват зона директног и проширеног утицаја градских и општинских центара мањих од 5.000 становника (2011. године)	69
Карта 16. Диференцијација центара према степену просторне компактности утицаја функције рада 2011. године, заснованом на учешћу дневних миграната из насеља директне зоне утицаја у укупном обиму дневне имиграције активног становништва ..	71
Карта 17. Функцијски типови градских и општинских центара 2011. године	76
Карта 18. Типологија градских и општинских центара према позитивном одступању од просечне структуре активног становништва које обавља занимање у центрима по секторима делатности	79
Карта 19. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године	81
Карта 20. Типологија градских и општинских центара према променама капацитета и територијалног домета функције рада у периоду од 2002. до 2011. године	83

Карта 21. Промена броја становника који обављају занимање у градским и општинским центрима у периоду од 2002. до 2011. године	84
Карта 22. Демографска величина насеља 2011. године	91
Карта 23. Просторна дистрибуција насеља према смеру и интензитету кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године.....	94
Карта 24. Просторна дистрибуција насеља према типу кретања становништва у периоду од 2002. до 2011. године	97
Карта 25. Просторна дистрибуција насеља према капацитету функције рада (мерен бројем активних становника који обављају занимање у насељу	99
Карта 26. Функцијски типови насеља која немају управну функцију 2002. године	102
Карта 27. Функцијски типови насеља која немају управну функцију 2011. године	103
Карта 28. Степен зависности насеља од функције рада других насеља, мерен интензитетом дневне емиграције 2002. године.....	105
Карта 29. Степен зависности насеља од функције рада других насеља, мерен интензитетом дневне емиграције 2011. године.....	106
Карта 30. Дистрибуција насеља према смеру функцијског развоја у периоду од 2002. до 2011. године.....	108
Карта 31. Подручја преклапања зона директног утицаја градских и општинских центара (2011. године).....	111
Карта 32. Подручја преклапања зона проширеног утицаја градских и општинских центара (2011. године)	112
Карта 33. Градски и општински центри према броју дневних имиграната (укупно активни који обављају занимање и ученици и студенти) и учешћу активних у дневним имигрантима (2011. године).....	116
Карта 34. Подручја доминације функције рада градских и општинских центара (2011. године).....	117
Карта 35. Градски и општински центри према броју (и доминантним групама) ученика и студената дневних имиграната (2011. године).....	119
Карта 36. Подручја доминације функције образовања градских и општинских центара (2011. године).....	120
Карта 37. Типови кретања становништва подручја градских и општинских центара са зонама утицаја у периоду од 2002. до 2011. године	124
Карта 38. Заступљеност центара и насеља која нису центри у досељеном и одсељеном становништву градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године ...	128
Карта 39. Дистрибуција досељеног становништва по насељима (од 2002. до 2011. године)	129
Карта 40. Развој функције рада подручја градских и општинских центара са зонама утицаја у периоду од 2002. до 2011. године.....	133
Карта 41. Функцијска обележја зона утицаја градских и општинских центара (2011. године).....	134
Карта 42. Функцијско-хијерархијска структура и развој урбаног система	138

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 1. Одступање од правилне дистрибуције центара у урбаном систему Србије	46
Графикон 2. Дистрибуција вредности демографске величине 2011. године (<i>x</i> оса) и интензитета промене броја становника (<i>y</i> оса) градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године	51

Графикон 3. Укупно досељено и одсељено становништво и миграциони салдо у периоду од 2002. до 2011. године по категоријама центара (према демографској величини 2011.)	53
Графикон 4. Стопе имиграције, емиграције и миграционог салда у периоду од 2002. до 2011. године по категоријама центара	54
Графикон 5. Корелација између демографске величине градских и општинских центара (<i>x oca</i>) и обима имиграције (<i>y oca</i> горе) и емиграције (<i>y oca</i> доле) у исте (<i>y</i> периоду од 2002. до 2011. године)	55
Графикон 6. Дистрибуција градских и општинских центара према вредностима стопе емиграције (<i>x oca</i>) и стопе имиграције (<i>y oca</i>) у периоду од 2002. до 2011. године	55
Графикон 7. Корелација између броја становника који обављају занимање у градским и општинским центрима (<i>x oca</i>) и демографске величине центара (<i>y oca</i> горе) и броја дневних имиграната који обављају занимање у центру (<i>y oca</i> доле) 2011. године.....	58
Графикон 8. Дистрибуција вредности учешћа дневних имиграната у активном становништву које обавља занимање у градским и општинским центрима (<i>y oca</i>) у односу на капацитет функције рада (мерен бројем становника који у центру обављају занимање) (<i>x oca</i>) 2011. године	58
Графикон 9. Однос обима дневне имиграције и емиграције (<i>y oca</i>) у градским и општинским центрима у односу на обим дневне имиграције (<i>x oca</i>) 2011. године.....	59
Графикон 10. Учешће (%) економских делатности у укупној дневној миграцији	74
Графикон 11. Дистрибуција градских и општинских центара према структури активног становништва које обавља занимање по секторима делатности.....	75
Графикон 12. Дистрибуција градских и општинских центара у односу на просечне вредности структуре делатности за центре Србије (означени су сектори делатности чија је заступљеност изнад просека)	77
Графикон 13. Учешће активног становништва које обавља занимање по делатностима (<i>y oca</i>) и категоријама центара различитог капацитета функције рада (<i>x oca</i> , у хиљадама) 2002. (црвена боја) и 2011. године (плава боја)	88
Графикон 14. Дистрибуција различитих типова насеља према просечним годишњим стопама укупног (<i>x oca</i>) и природног кретања становништва (<i>y oca</i>)	96
Графикон 15. Дистрибуција подручја градских и општинских центара са зонама утицаја према вредностима стопа промене броја становника у центрима (<i>x oca</i>) и њиховим зонама утицаја (<i>y oca</i>) у периоду од 2002. до 2011. године.....	123
Графикон 16. Дистрибуција зона утицаја градских и општинских центара према структури активног становништва које обавља занимање по секторима делатности	132

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Илустрација 1. Популационе промене урбаног језгра, урбаног окружења и урбане регије као целине у различитим стадијумима урбаног развоја	12
Илустрација 2. Поступак идентификовања урбаног центра (пример: Тулуз, Француска) (преведено са енглеског).....	18
Илустрација 3. Идентификовање града - језгра функционалног урбаног подручја (пример: Тулуз, Француска) (преведено са енглеског)	18
Илустрација 4. Идентификовање зоне утицаја (пример: Ђенова, Италија) (преведено са енглеског)	19
Илустрација 5. Типологија метрополитанских европских подручја раста (преведено са енглеског)	22
Илустрација 6. TEN-T - Trans-European Transport Network - главни коридори	24

Илустрација 7. Примарни и секундарни агломерациони системи Србије према Перишићу	31
Илустрација 8. Стадијуми у развоју градова и околних насеља и осовине раста и развоја Србије 1961. (лево) и 1981. (десно) године	32
Илустрација 9. Мрежа центара и функционална подручја према ППРС из 1996. године	35
Илустрација 10. Функционална урбана подручја 2010. (лево) и 2020. године (десно)....	37
Илустрација 11. Пример издвајања директне зоне утицаја центра	42
Илустрација 12. Пример издвајања проширене зоне утицаја центра	43

СПИСАК ПРИЛОГА (КАРТЕ И ТАБЕЛЕ)

Прилог карта 1. Територијално ширење и скупљање зона утицаја Београда, Новог Сада, Ниша и Крагујевца у периоду од 2002. до 2011. године	149
Прилог карта 2. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 50.000 до 100.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године	150
Прилог карта 3. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 20.000 до 50.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године	151
Прилог карта 4. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 10.000 до 20.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године	152
Прилог карта 5. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара величине од 5.000 до 10.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године	153
Прилог карта 6. Територијално ширење и скупљање зона утицаја градских и општинских центара мањих од 5.000 становника у периоду од 2002. до 2011. године	154
Прилог карта 7. Просторна дистрибуција насеља у којима је дошло до промене функцијског типа у периоду од 2002. до 2011. године (приказани типови се односе на 2011. годину).....	155
Прилог карта 8. Промене броја становника и капацитета функције рада подручја градских и општинских центара са зонама директног утицаја (у периоду од 2002. до 2011. године)	156
Прилог табела 1. Демографска обележја градских и општинских центара.....	157
Прилог табела 2. Миграција становништва градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године (контингент пописом регистрованог досељеног становништва)	161
Прилог табела 3. Карактеристике функције рада градских и општинских центара 2011. године	165
Прилог табела 4. Територијални домет функције рада градских и општинских центара 2011. године.....	169
Прилог табела 5. Структура активног становништва које обавља занимање у центрима (по секторима делатности) и функцијска типологија центара.....	173
Прилог табела 6. Показатељи промена капацитета и домета функције рада градских и општинских центара у периоду од 2002. до 2011. године	177
Прилог табела 7. Обим дневне имиграције у градске и општинске центре и структура дневних миграната (2011. године)	182
Прилог табела 8. Дистрибуција и кретање становништва градских и општинских центара (Ц) и зона њиховог утицаја (З)	186

Прилог табела 9. Типологија градских и општинских центара према смеру популационог развоја центара и зона њиховог утицаја (укупно и појединачно).....	190
Прилог табела 10. Карактеристике и развој функције рада градских и општинских центара (Ц) и зона њиховог утицаја (З)	191
Прилог табела 11. Функцијска обележја зона утицаја градских и општинских центара 2011. године.....	195

БИОГРАФИЈА

Теодора Николић рођена је 1989. године у Чачку, где је завршила основну школу и Гимназију. Студије просторног планирања на Географском факултету у Београду завршила 2012. године, са просечном оценом 9,75. По завршетку основних студија додељено јој је признање Студент генерације студијског програма Просторно планирање. Мастер студије на истом студијском програму завршила је 2013. године, са просечном оценом 10, одбранивши мастер рад на тему „Град Чачак као регионални центар у оквиру западноморавске развојне осовине“, под менторством проф. др Драгутина Тошића. Током основних и мастер студија била је стипендиста Министарства просвете и науке, Републичке фондације за развој научног и уметничког подмлатка и Фонда за младе таленте Републике Србије. Докторске академске студије из области геонаука уписала је 2013. године. Испите предвиђене програмом докторских студија положила је са просечном оценом 10. Током докторских студија, као стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја, под менторством др Јасне Петрић, била је укључена у реализацију научног пројекта под називом „Улога и имплементација државног просторног плана и регионалних развојних докумената у обнови стратешког истраживања, мишљења и управљања у Србији“ у Институту за архитектуру и урбанизам Србије. Као сарадник у настави и асистент за ужу научну област Просторно планирање, ангажована је у извођењу наставе на Географском факултету од 2014. године. Током докторских студија била је учесник више научних конференција у земљи и иностранству, летњих школа из области географских информационих система и била подршка у реализацији међународних научних конференција *DailyMeteo.org/2014* и *MedCLIVAR 2018*. Самостално и у коауторству је објавила више радова у домаћим и међународним научним публикацијама.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Теодора Николић

Број индекса 5/2013

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Улога урбаних центара у процесима регионалног диференцирања и интегрисања Србије

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршила ауторска права и користила интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Теодора Николић

Број индекса 5/2013

Студијски програм Геонауке

Наслов рада Улога урбаних центара у процесима регионалног диференцирања и интегрисања Србије

Ментор др Иван Раткај

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предала ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Улога урбаних центара у процесима регионалног диференцирања и интегрисања Србије

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предала сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучила.

1. Ауторство (CC BY)

2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)

5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)

6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

Потпис аутора

У Београду, _____

_____

1. Ауторство. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство – некомерцијално – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прерада. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.